

ДИАЛЕКТИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИЗЪМ

*Под общата редакция
на академик Г. Ф. АЛЕКСАНДРОВ*

Превели от руски :
К. ТОТЕВ, Н. УЗУНОВА
Т. КАЛИНКОВА И Р. БЪЧВАРОВА

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1954

Академия наук СССР
Институт философии
ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ
МАТЕРИАЛИЗМ

*

*Под общей редакцией
академика Г. Ф. Александрова*

Государственное издательство
политической литературы
1954

ОТ ФИЛОСОФСКИЯ ИНСТИТУТ ПРИ АКАДЕМИЯТА НА НАУКИТЕ НА СССР

Подготвяйки издаването на труда „Диалектически материализъм“, философският институт при АН на СССР си постави за задача да издаде книга, която би могла да служи като учебник на изучаващите основите на марксистко-ленинската философия. Тематично книгата е съставена в съответствие със сегашната програма на курса по диалектически материализъм във висшите учебни заведения.

Книгата е написана от авторски колектив в състав Г. Ф. Александров, А. В. Востриков, С. П. Дудел, И. В. Кузнецов, М. А. Леонов, В. С. Молодцов, К. В. Мороз, Н. Ф. Овчинников, Т. И. Ойзерман, Д. М. Трошин, В. П. Чертков.

В научно-организационната работа по подготовката на книгата взе участие В. И. Стемповская.

Философският институт при АН на СССР се обръща към катедрите по диалектически материализъм, по история на философията, по марксизъм-ленинизъм, към преподавателите и научните работници в областта на диалектическия материализъм с молба да изпратят своите критически бележки, пожелания и предложения на адрес: Москва, Волхонка, 14, Институт философии АН СССР.

Глава първа

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЯТ МАТЕРИАЛИЗЪМ — МИРОГЛЕД НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ

1. Диалектическият материализъм — единствено научен, революционен миросглед

Марксизмът е наука за законите на развитието на природата и обществото, за революцията на угнетените и експлоатирани маси, за победата на социализма във всички страни, за изграждането на комунистическото общество.

Марксизмът е неразривно единство на три съставни части: диалектическият и историческият материализъм, политическата икономия и научният социализъм.

Диалектическият материализъм е философията на марксизма, теоретическият фундамент на научния комунизъм, миросглед на Комунистическата партия. Той е непримиримо враждебен на всички видове буржоазна идеология.

За да си изясним същността на марксистката философия, нейното коренно различие от всички предшествували, в това число и прогресивните, философски учения трябва преди всичко да отговорим на следните въпроси: *Що е философия? Що е диалектика? Що е материализъм?*

Философията е една от формите на общественото съзнание. *Философията е миросглед, т. е. съвкупност от възгледи, от представи за света като цяло и за неговите закони.* Всяка обществена класа има свой миросглед, стреми се да си състави обща картина за света, да обхване с един поглед цялото многообразие на явленията в природата и човешката история.

Подобно на идеолозите на средновековието съвременните буржоазни учени и философи твърдят, че научен миросглед, т. е. миросглед, основан върху данните на науката

и практиката, е невъзможен. От гледището на тези учени и философи единствено възможният мироглед е религията. Така например съвременните идеалисти, които се подвизават в САЩ, Англия и другите буржоазни страни, твърдят, че философията „е вярата на мислещия човек“. Според тях дори и ако философията съдържа в себе си някакво знание, то това се оказва само знание на „смисъла и границите на познанието“. Идеалистите искат философията да служи на „непосредственото общуване с божеството“. Подобно отричане на научността на мирогледа има за цел да превърне философията в прислужница на религията.

Отричането на възможността да съществува научен мироглед е една от проявите на религиозното мракобесие, проповядвано от съвременната империалистическа буржоазия.

Следвайки буржоазните философи, много от лидерите на десните социалисти също отхвърлят възможността за научен мироглед. Те заявяват, че „всеки мироглед е и трябва да бъде нещо хипотетично“. Като отричат обективното съдържание и общественото значение на философията, десните социалисти уверяват, че „всеки човек притежавал свой собствен мироглед“, поради което мирогледът нямал „никакво колективизиращо значение“. Оттук се прави изводът, че партията на работническата класа не се нуждаела от мироглед; философията представлявала изключително частно, лично дело.

Като отричат възможността за научен мироглед, буржоазните философи се опитват да обезоръжат идейно пролетариата, да тласнат работническото движение по пътя на стихийното блуждаене, да подроят организиращото и преобразуващо влияние на марксисткия мироглед, който сплотява работническите маси в борбата против капитализма, за социализъм.

Великата заслуга на пролетарската, на комунистическата партия и на нейните вождове Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин е създаването и развиването на единствено научния мироглед — диалектическия материализъм, неговото творческо прилагане и разпространение, неуморната борба против антинаучния мироглед на експлоататорските класи.

Диалектическият материализъм е теоретическата, научната основа на програмата на комунистическите партии, на тяхната стратегия и тактика.

Великите победи, които одържа съветският народ в изграждането на социализма и комунизма, се обясняват с това, че съветският народ се ръководи от Комунистическата партия, която има научна програма, научен мироглед — диалектическият материализъм.

Съветският народ, трудещите се от страните с народна демокрация, прогресивните сили от всички страни намират в диалектическият материализъм теоретическото обосноваване на революционните методи и форми на борбата против капитализма, за социализъм и комунизъм.

Предметът на диалектическият материализъм. Диалектическият материализъм *изучава най-общите (винаги и навсякъде действащите) обективни закони на изменението и развитието на природата, обществото и познанието, дава материалистическо обяснение на явленията в обективния свят.* Тези общи закони съществуват обективно, т. е. независимо от волята и съзнанието на хората; те са неразривно свързани със специфичните закони, присъщи на отделните форми на движението на материята. Специфичните закони (например законите за механичното движение на материята, законите за обмяната на белтъчните вещества и т. н.) са своеобразна проява на общите закони на движението, изменението и развитието на материята. Законите на обществения живот например са качествено различни от законите на природата. Обаче и едните, и другите закони са специфични форми на проява на едни и същи общи обективни диалектически закономерности.

Диалектическият материализъм не е откъснат от частните науки за природата и обществото, не ги замества, а, напротив, представлява научно обобщение на резултатите, постигнати от всички други отрасли на знанието. С това се определя съотношението между диалектическият материализъм и частните науки, които изучават природата, обществото и съзнанието.

Различните науки изследват конкретните форми на движението на материята, качествените особености, свойствата на явленията в природата и обществото. Така механиката изучава придвижването на телата в пространството и времето. В съответствие с разнообразието на механичното движение и на качествено своеобразието на придвижването на различните частици на материята механиката като наука се дели на механика на твърдите, течните, газообразните тела и т. н.

Същото се отнася и до всяка друга наука. Така ботаниката изучава живота на растенията, техния строеж, жизнедеятелност и т. н. Съответно на това ботаниката се дели на морфология, която изследва външната форма на растенията, систематика, която класифицира растенията и описва различните техни видове, анатомия, предмет на която е микроскопичният строеж на тъканите и органите на растенията, физиология, която изучава жезнените процеси на растенията, селекция, която изследва начините за създаване на нови растителни форми, и т. н. Същевременно ботаниката е част от още по-общата наука — биологията, предмет на която са закономерностите на всички живи тела.

Естествено е, че всяка наука и дори всяка глизаца в нейния състав отделна дисциплина в известна степен изолира предмета, който изучава, от предмета на другите науки и дисциплини. Биологията не се занимава с изучаване на агрегатните състояния на физическите тела, т. е. на тяхното твърдо, течно, газообразно състояние, а политическата икономия не изследва качествата на стоките от оная гледна точка, от която ги изучава стокознанието. Но заедно с това науките и съставлящите ги отделни дисциплини не могат съвсем да се откъсват, да се изолират една от друга, защото различните форми на движение на материята, различните качествени особености, свойства, състояния, които са предмет на отделните научни дисциплини, в действителност не съществуват изолирано едни от други, те са свързани помежду си, обуславят се взаимно, преминават едни в други. Следователно и научните дисциплини, които изследват тези форми на движение на материята, трябва да бъдат свързани помежду си. Така например съвременната биология се опира на химията и физиката.

Но кое дава възможност на учения от която и да било специалност да проникне дълбоко в същността на изучаваните явления, кое му позволява да се свързва с другите научни дисциплини и да извлича от тях данните, необходими за онази област на науката, с която той се занимава?

Тази възможност дава научният мироглед — марксисткият диалектически метод и марксисткият философски материализъм, — който ни въоръжава с научния подход към всички явления на света и с тяхното научно обяснение и разбиране. Изучавайки диалектическия материали-

зъм, ние познаваме света като цяло и именно това ни ориентира в разбирането на отделните явления на природата и обществото, а следователно и на отделните науки. Така че предмет на диалектическия материализъм са най-общите закони на движението, изменението и развитието на природата, обществото и познанието, изучаването на които дава стройна научна картина на света.

Възникването на диалектическия материализъм — революция във философията. С възникването на диалектическия материализъм принципно се измени обществената роля на философията, нейният предмет, метод и теория. Диалектическият материализъм се различава качествено от цялата стара философия.

Диалектическият материализъм е мирогледът на Комунистическата партия, която обосновава теоретически революционната борба на работническата класа за комунистическо преобразуване на обществото. С това се обуславя новата обществена роля на марксистко-ленинската философия.

Противопоставяйки своята философия на всички предшестващи философски учения, Маркс казва: „Философите само по различни начини са *обяснявали* света, но задачата се състои в това, че той да бъде *изменен*“¹. Това положение на Маркс показва, че домарксовата философия на господстващите класи не беше и не можеше да бъде теоретическо обоснование за революционното изменение на света, не беше и не можеше да бъде оръжие на революционните маси в тяхната борба против социалния гнет. Не обоснование на революционното изменение на съществуващия експлоататорски строй, а неговото оправдание съставяше най-важната задача на философията на експлоататорските класи, които се стремяха да примирят масите със съществуващите обществени порядки. Именно затова философите проповядваха, че човекът трябва да стои „над“ практическите, нетрайните, преходните интереси, че той трябва да се интересува само от вечното, от абсолютното и пр. Философите твърдяха, че практическите цели, които човекът преследва в реалния живот, са нищожни, дребнави, „временни“ и че философията трябва да се абстрахира от тях.

¹ К. Маркс, Ф. Енгелс. Избранные произведения, т. II, 1952, стр. 385 [Бълг. изд., стр. 459].

Този род философска проповед, която отвлича човека от борбата за по-добро бъдеще, малко се различава от религиозните учения. Като характерен пример може да се вземе твърдението на немския философ-идеалист от XIX в. Фихте, който пише, че „именно в това се състои най-сладката награда на философското разглеждане, че то, схващайки всичко в обща връзка и не оставяйки нищо отделено, признава всичко за необходимо и следователно за добро и се примирява с всичко съществуващо, както то съществува, защото то трябва да бъде такова в името на една висша цел“¹.

Даденият пример нагледно показва как идеалистическата философия подобно на религията се е стремяла да примири масите с експлоататорските порядки, да заглуши у тях протеста, да докаже, че всичко, което съществува, е разумно, необходимо.

Обаче не само идеалистическата философия, но и домарксовият метафизически материализъм твърди, че всичко съществуващо е в *основата* си неизменно: неизменна е природата вън от нас, неизменна е човешката природа, поради което е възможно само отстраняването на „извращенията“ в социалните учреждения, а не коренното изменение на целия обществен живот. Известно е например, че френските материалисти от XVIII в. се изказват против феодалните порядки и религията, обявявайки и едното, и другото за неразумно, противостествено, несъответстващо на човешката природа. Но те считат природата на човека за неизменна, а буржоазното общество за „естествено“ и съответстващо на разума и на „вечните“ закони на човешката природа.

Философските учения на експлоататорските класи са разбирали философията като обяснение, оправдание на коренните основи на съществуващия строй, отричайки възможността или необходимостта от теоретическо обосноваване на едно коренно изменение на действителността. Само материалистите революционни демократи, отразявайки в своите философски учения интересите на широките трудещи се маси на селячеството, считаха за необходимо философското обосноваване на задачите на революционната борба против социалния гнет. Обаче тъй като освободителното движение на селячеството не води и не може да

¹ Фихте, Основные черты современной эпохи, Спб 1906, стр. 12.

води към унищожаване на експлоатацията на човек от човека, революционните демократи и дори най-бележитите между тях — класиците на руската материалистическа философия от XIX в. — не съумяха да разрешат тази извънредно важна задача, поставена от освободителното движение на народните маси.

Възникването на марксистката философия е обусловено преди всичко от жизнената необходимост за работническата класа да открие обективните закони на общественото развитие. Пролетариатът се появи на историческата арена като класа, която разрушава старото общество и създава нов, безкласов обществен строй. Историческата мисия на пролетариата се състои в ликвидирането на буржоазния строй, в революционното преобразуване на обществото, в изграждането на по-високия, безкласов обществен строй — комунизма. Ето защо учението на материалистическата диалектика за движението, изменението и развитието, за победата на новото над старото се възприема органически от пролетариата като потвърждение и осветление на неговите класови стремежи.

В дейността на пролетариата отричането на старото е неразривно свързано с творчеството на новото. Именно затова великото революционно преобразуване на обществото, което се осъществява от пролетариата, не само не изключва, а, напротив, предполага използването на всички постижения на предшестващото развитие на културата. Пролетариатът е чужд на оная ограниченост, която беше присъща на господстващите по-рано класи, неговите жизнени интереси изискват преминаването към безкласовото, комунистическото общество. Тези особености на пролетариата показват защо именно идеолозите на пролетариата — Маркс и Енгелс, станаха създатели на единствено научния философски материализъм и на диалектическия метод, които имат огромно значение както за теоретическото познание, така и за практическата дейност. Историята на науката, от една страна, опитът на революционното движение и на социалистическото строителство — от друга, нагледно свидетелствуват за великото значение на марксистката философия.

Маркс и Енгелс — вождовете, идеолозите на пролетариата — коренно измениха обществената роля на философията, като превърнаха философията в теоретическа основа на революционната борба на работническата класа,

в теоретическа основа на комунизма. Именно затова учението на Маркс и Енгелс не е просто философско учение: то е учение на пролетарските маси, идейно знаме на тяхната велика освободителна борба.

Преди Маркс дори и тогава, когато са си поставяли задачата да изследват най-общите закони, присъщи на самата обективна действителност, философите обикновено са имали предвид някакви закони за неизменния ред на всичко съществуващо. Ставало е дума за установяване на постоянни взаимоотношения между едновременно съществуващите неща, а не за разкриване на закономерната връзка между онова, което е било, е и ще бъде. Марксизмът откри обективните закони на *изменението и развитието* на материалния свят, като постави това откритие в основата на своето единствено научно разбиране на предмета на философията, на нейния метод и теория. В това се състои коренното различие на учението на диалектическия материализъм от всички предшестващи, в това число и прогресивните философски учения.

Домарксовите философски учения не само противопоставят теорията, философията на практиката, на освободителното движение на трудещите се: те също така противопоставят философията на специалните науки, които се занимават с изследването на определен, ограничен кръг явления в природата или обществото. На естествознанието обикновено се е противопоставяла философията на природата, на историята — философията на историята, на изкуствознанието — философията на изкуството и т. н. При това се е твърдяло, че философията не е длъжна да се съобразява с конкретните данни на науките, че тя е „наука на науките“, която превъзхожда „временните“ и „ограничените“ специални науки със своята способност да дава пълната, абсолютната истина като последна инстанция. Тази претенция за свръхнаучно знание е особено характерна за идеалистическата философия, която не зачита естествените науки заради тяхното стихийно-материалистическо отношение към природата. Така например Хегел, без да се съобразява с фактите, установени от естествознанието, твърди, че природата не се развива във времето, а е възплъщение на различните логически стъпала на развитието на „абсолютната идея“, т. е. на бога. Извращавайки идеалистически действителността, Хегел разглежда слънцето като възплъщение на зрението, въздуха — като въз-

плъщение на обонянието, свеждайки по този начин всичко физическо към психическото.

Идеалистите и метафизическите материалисти са представяли философията като познание на вечното, абсолютното, всеобщото, а специалните науки — като познание само на преходното, относителното, единичното. Марксизмът решително се обяви против това антинаучно, метафизическо противопоставяне на вечното и преходното, на абсолютното и относителното, на всеобщото и единичното. Основоположниците на марксизма доказаха, че познавайки преходното, ние познаваме и вечното, познавайки крайното, познаваме и безкрайното, познавайки единичното, познаваме и всеобщото: „Всяко истинско познание на природата — писа Енгелс — е познаване на вечното, безкрайното — и затова по същество е абсолютно“¹.

Като тури край на противопоставянето на философията на науките¹ за природата и обществото, на мястото на „науката на науките“, която не беше научна философия, марксизмът постави миросглед, който сумира и критически обобщава данните на науката. Още в периода на своето възникване диалектическият материализъм теоретически обобщи всички съществени открития на естествознанието от средата на XIX в., в това число най-крупните от тях: откриването на закона за съхранението и превръщането на енергията, откриването на клетката и учението на Дарвин. По-късно В. И. Ленин в своя „Материализъм и емпириокритицизъм“ гениално обобщи великите открития на физиката в края на XIX и началото на XX в. Извънредно важен резултат от революционния преврат във философията, извършен от Маркс и Енгелс, е създаването на *историческия материализъм*, който служи за теоретическа основа на всички обществени науки. По този начин ролята на философията в развитието на науката за природата и обществото коренно се измени. Това коренно, качествено изменение на мястото на философията в системата на науките за природата и обществото отличава принципиално диалектическият материализъм от цялата предишна философия.

Коренната противоположност между диалектиката и метафизиката. Миросгледът на Комунистическата партия се нарича *диалектически материализъм*, защото неговият

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 186 [Бълг. изд., 1950, стр. 238].

подход към явленията на природата, неговият метод на изучаване явленията на природата е диалектическият метод. Но що е диалектика?

Думата „диалектика“ произлиза от старогръцката дума „диалего“, което значи водя беседа, водя полемика. В древна Гърция диалектика наричали изкуството да се спори, което се състояло в това — да се разкрият противоречията в съждението на противника и с тога да се опровергават неговите доводи. Древните гърци гледали на диалектиката като на най-добро средство за постигане на истината чрез сблъскване на противоположни мнения и преодоляване на възникващите противоречия. Така например, ако единият от спорещите твърдял, че справедливостта се състои в това — да се прави добро на хората, то другият, възразявайки му, казвал, че във войната би било несправедливо да се прави добро на противника. По този начин се разкривала недостатъчността на едностранните определения на предметите или понятията, необходимостта от тяхната всестранна характеристика. Впоследствие с думата „диалектика“ започнали да означават не толкова начина на полемиката, колкото начина на изучаване явленията, разкриващ вътрешно присъщите им противоречия.

Специфична особеност на диалектиката като метод на познанието е това, че тя разглежда обкръжаващите явления в тяхната взаиморъзка и взаимообусловеност, в тяхното движение, изменение и развитие върху основата на вътрешните, присъщи на самите явления противоречия. Но защо именно такъв подход на изучаване действителността е единствено правилният? Защото всички явления в природата и обществото са действително свързани едно с друго, взаимно се обуславят, намират се в състояние на движение, изменение и развитие. Противоречията са свойствени не само на процеса на познанието, те са преди всичко свойствени на самите предмети и явления, в които едновременно съществува старото и новото, отживяващото и зараждащото се.

Много философи и естествоизпитатели са се опитвали да доказват, че има неща, които са независими от другите неща, че има абсолютно неподвижни тела, неизменни същности, че развитието се свежда само до количествен растеж. Същите учени твърдят, че противоречията са възможни само в мисленето, и то само в случай на заблуде-

ние, а в явленията на природата и обществото те са невъзможни. Такъв възглед, такъв подход към явленията на околния свят се нарича метафизически. В противоположност на диалектиката метафизическият метод счита, че обкръжаващите явления трябва да бъдат разглеждани независимо, изолирано едно от друго, вън от движението, изменението и развитието.

Диалектиката и метафизиката — двата противоположни един на друг метода на познание — съществуват в продължение на цялото развитие на науката и философията. Характерна особеност на материалистическата диалектика е фактът, че тя разглежда явленията така, както те стават в действителността, т. е. обективно, а следователно — в непрестанно движение, изменение и развитие. Диалектиката отрича субективизма в научното изследване. И. В. Сталин характеризира по следния начин тази присъща на диалектиката истинска обективност: „Съгласно диалектическият метод животът трябва да се разглежда именно такъв, какъвто е в действителност. Ние видяхме, че животът се намира в непрекъснато движение, следователно трябва да разглеждаме живота в неговото движение и да си поставяме въпроса: накъде върви животът? Ние видяхме, че животът представлява картина на постоянно разрушаване и съзиждане, следователно наш дълг е да разглеждаме живота в неговото разрушаване и съзиждане и да си поставяме въпроса: какво се разрушава и какво се изгражда в живота?“¹

В противоположност на диалектиката метафизиката откъсва явленията от тяхната обективна връзка, т. е. разглежда ги субективно, не така, както те в действителност съществуват, а като ги изолира едно от друго, като се абстрахира от тяхното движение, изменение и развитие, от присъщите на всички тези явления вътрешни противоречия.

В продължение на цялата история на науката и философията диалектиката непрекъснато се е развивала и усъвършенствувала в борба против метафизиката. Но научна диалектика, научен диалектически метод на изучаване природата и обществото, метод, обобщаващ историята на науката и практиката, не е съществувал преди възникването на марксизма. Марксисткият диалектически метод

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 1, стр. 298 [Бълг. изд., стр. 247].

е единствено научният подход на изучаване действителността, качествено различен от всички ония форми на диалектическо мислене, които исторически предхождат марксизма.

Макар че цялата история на философската мисъл говори за борбата на диалектиката с метафизиката, за тяхната непримиримост, все пак пълната противоположност между диалектиката и метафизиката бе разкрита едва от марксизма. Марксизмът изследва закономерностите на развитието на познанието и не само отхвърли метафизиката като ненаучен метод на познание, но и разкри нейните исторически корени.

Както свидетелствува историята на науката, процесът на познанието носи противоречив характер. Стремейки се към познаването на света, науката на определен етап на своето развитие е принудена да съсредоточи своите усилия към изучаването на отделни части и предмети във връзката им един с друг. Енгелс посочва, че основата на забележителните успехи на естествознанието през XVI—XVIII в. беше разлагането на природата на отделни части, разчленяването на цялото, разделянето на явленията на определени класове, описанието на формата и вътрешния строеж на телата, анатомирането на животните и растенията. Но този начин на изучаване действителността, който напълно се оправдава в развитието на науката, при своята *абсолютизация* стана метафизически, тъй като той разглежда нещата и процесите на природата в тяхната обособеност, във връзка с цялата връзка и поради това — не в движение, а в неподвижно състояние, не като съществено изменящи се, а като вечно неизменни, мъртви.

Така че възникването на метафизическия метод е било свързано с оня исторически неизбежен стадий на развитие на науките, когато те са носили описателен характер и са ограничавали своите задачи предимно с натрупването на факти и тяхното систематизиране. Заедно с това, както посочва В. И. Ленин, възможност за метафизическо извращаване на явленията в обкръжаващата действителност се съдържа и в самия факт на абстрактното мислене, което не може „да представи, да изрази, да измери, да изобрази движението, без да прекъсне непрекъснатото, без да опрости, да огруби, без да отдели, без да умъртви живото. Изобразяването на движението чрез мисълта е винаги огрубяване, умъртвяване — и не само чрез мисълта, но и

чрез усещането, и не само на движението, но и на **ВСЯКО** понятие“¹. Марксисткият диалектически метод на познание посочва тази възможност за огрубяване и умъртвяване и с това предпазва от едностранчивост и други метафизически и субективистически грешки.

В природата всички явления се намират във взаимна връзка и взаимна обусловеност, но в същото време всяко явление е нещо единично, определено, качествено различно от всички останали. В природата всичко тече и се изменя, но заедно с това всяко явление до известно време си остава самостоятелно, запазва своята определеност и устойчивост.

Метафизиката превръща тези реални особености на самите неща в абсолюти; обявява относителната обособеност на нещата за пълна и вечна; обявява относителната устойчивост на нещата за неизменна и отрича тяхното развитие.

Обаче възможността за възникване на метафизиката сама по себе си още не прави метафизическото мислене неизбежно. Ако липсват определени, благоприятни за това обществени условия, тази възможност не ще се превърне в действителност.

В резултат на противоречивостта, на сложността на явленията в действителността винаги съществува възможност поради относителната обособеност на явленията да не се забележи всеобщата връзка, да не се забележи изменението поради тяхната относителна устойчивост, да не се забележат противоречията вътре в предметите. Тази възможност за метафизика става действителност само тогава, когато съществуват определени класи, заинтересовани от това.

Метафизическото разглеждане на явленията на природата и особено на явленията на обществения живот е изгодно за господстващите експлоататорски класи: метафизиката се използва от тях за теоретическо обосноваване на борбата на реакционните сили за запазване на капиталистическия строй. Вследствие на своето икономическо и политическо положение господстващите експлоататорски класи естествено винаги съзират в по-нататъшния прогрес на обществото, който предполага заменяване на дадения обществен строй с друг, по-висок, своята гибел.

¹ В. И. Ленин, *Философские тетради*, 1947, стр. 243.

Идеите за развитието се възприемат от тези класи като „противоестествени“, а идеите за неизменността и застоя — като единствено „нормални“.

Както свидетелствува историята, проповядването на метафизиката особено се е засилвало в периоди на историческата гибел на едни или други експлоататорски класи. Именно затова сега, когато капитализмът преживява последната фаза на своето съществуване, в капиталистическото общество напълно господстващи са метафизическите възгледи. Именно затова съвременната буржоазия упорито проповядва метафизиката, макар че съвременната наука разкри нейната несъстоятелност.

Буржоазните учени-реакционери изопачават фактите и изводите, произтичащи от естествените и обществените науки. Така, старасейки се да докажат, че капитализмът уж представлявал върха на обществения прогрес, учените лакеи на буржоазията говорят за „край на еволюцията“, и то не само в обществото, но и в света на животните и растенията. Защитниците на капитализма правят отчаяни усилия, за да докажат „погрешността“ на учението на диалектиката за развитието и неизбежността на борбата на новото със старото.

В съвременните условия, когато съществува капиталистическо обкръжение, реакционните метафизически концепции проникват понякога и в съветската наука. Като пример за това може да послужи реакционната вайсманистко-морганистка концепция за съществуването на някакви неизменни гени, които уж обуславяли наследствеността. Комунистическата партия на Съветския Съюз води последователна борба за преустройството на всички отрасли на науката върху здравата теоретическа база на диалектическия материализъм. Под ръководството на Комунистическата партия съветските учени разгромиха идейно такива идеалистически и метафизически теории като вайсманизма-морганизма, вирховианското учение за клетката, „теорията“ за резонанса в химията и т. н. Тези реакционни теории, които бяха проникнали в съветската наука, спъваха нейното развитие. Борбата против метафизическите и идеалистическите извращения в науката е актуална задача и днес. За успешното разрешаване на тази задача е необходимо творческото овладяване на марксисткия диалектически метод и пълното осъзнаване на неговата непримирима противоположност с метафизиката.

Коренната противоположност между материализма и идеализма. Мирогледът на марксистко-ленинската партия се нарича диалектически *материализъм*, защото неговото обяснение на явленията в природата, неговото разбиране на явленията в природата, неговата теория е *материалистическа*. Но що е материализъм?

В продължение на хилядилетното развитие на философията в класовото общество са съществували и съществуват и досега най-различни философски учения. Но колкото и да се различават помежду си тези учения, те все пак тъй или иначе отговарят на въпроса за отношението на съзнанието към битието, на мисленето към материята, на психическото към физическото. Това е именно главният, *основният въпрос на философията*, който е изходната теоретическа точка в разрешаването на всички други философски въпроси.

Кое е предшестващото: дали съзнанието предшества битието, духовното — материалното, или, обратно, битието предшества съзнанието, материалното — духовното? Това е *първата страна* на основния философски въпрос за отношението на съзнанието към битието. Способен ли е човек да познае материалния свят или обкръжаващата човека действителност е непознаваема? Това е *втората страна* на основния въпрос на философията.

В разрешаването на основния въпрос на философията всички философи се разделят на два противоположни лагера. Представителите на едниия от тях — идеалистите — твърдят, че съзнанието, духовното, е първичното, а материята, природата, е производна, вторична; другите — материалистите — напротив, изхождат от признаването първичността на материята и вторичността на съзнанието.

Материалистите, изхождайки от признаването първичността на материята и вторичността на съзнанието, твърдят, че материята е вечна и безкрайна, че светът няма нито начало, нито край както във времето, така и в пространството. А идеалистите, разглеждайки материята като вторично, производно, стигат до извода, че светът има начало във времето и е ограничен в пространството, че поради това уж имало време, когато материята, природата не е съществувала, че тя е възникнала или била създадена. По този начин идеалистите защитават религиозното гледище за сътворението на света.

Съществуват две основни разновидности на идеалистическата философия: *обективен идеализъм* и *субективен идеализъм*. Обективният идеализъм изхожда от признаването на някаква си свръхприродна, свръхчовешка духовна сила, която уж създавала всичко съществуващо в природата и обществото. В основата на тази идеалистическа концепция, която се нарича обективен идеализъм само защото признава независимо от човешкото съзнание съществуване на някаква си „световна душа“, на „световен дух“, лежи обикновената религиозна представа за съществуването на божествено, извънприродно същество. Най-крупни представители на обективния идеализъм са: в древността Платон (ок. 427—347 г. преди н. е.) и в по-ново време Хегел (1770—1831 г.).

Платон създаде мистичната система на обективния идеализъм с нейните представи за вечния и неизменен свят на идеите, бледно и тленно отражение на който уж бил светът на стивните неща. Хегел излиза с идеалистическа, мистична система, в която съзнанието, въздигнато в ранг на „световен разум“, на „абсолютна идея“, е обявено за първично, а целият останал свят, всички явления на безкрайната природа се разглеждат само като нещо временно и производно, което се поражда и унищожава от „абсолютната идея“. Хегел счита, че философската, идеалистическата представа за света изхожда от религиозната представа, която той „очиства“, като ѝ придава „научна“, изразена в понятия форма.

След като обожествява мисленето под названието „абсолютна идея“, Хегел разглежда природата като „инобитие“ на идеята, а обществото и формите на съзнанието — като следващи стъпала на нейното самосъзнание. Закономерностите на природата и обществото Хегел свежда до логически закони на мисленето, във връзка с което понятието е обявено за същност на нещата. Опитвайки се да представи всичко съществуващо в света като разумно и логично в своята основа, Хегел призовава не към борба против съществуващите тогава в Германия реакционни социални порядки, а към признаването им при последна сметка като разумни и изменящи се към по-доброто, независимо от субективните стремежи на човека. Хегел увечавача монархията в нейната конституционна форма, а заедно с нея и съсловното деление на обществото, особено господството на дворянството.

В епохата на империализма неохегелианството като едно от най-разпространените направления на обективния идеализъм стана идеология на империалистическата буржоазия. За разлика от Хегел неохегелианците твърдят, че духът, който уж бил първооснова на съществуващото, бил не разумен и съзнателен, а стихийно действащ дух, вследствие на което имало уж „неразрешими“ и „трагически“ противоречия в обществения живот. Тази неохегелианска философия, философията на песимизма, отразява общата криза на капиталистическата система. По примера на Хегел неохегелианците обявяват държавата за възплъщение на абсолютия дух, или на бога, и на това основание искат сляпо, безпрекословно подчинение на империалистическата държава, отхвърляйки демокрацията като уж незаконно вмешателство на масите в божествените прерогативи на буржоазната държавна машина.

Характерни представители на обективния идеализъм в САЩ са така наречените „персоналисти“, които твърдят, че първоначало, източник на всичко съществуващо е „върховната личност“ — бог, който сътворил света по свой образ и подобие. Всички неща в света били вследствие на това духовни индивидуалности: всеки предмет имал абсолютно индивидуална духовна същност, представлявал своеобразна „личност“. От тези позиции персоналистите отричат взаимовръзката, взаимозависимостта на явленията и подменят законите на природата с божествено предопределени. Абсолютизирайки индивидуалното, персонализмът се обявява против научното познание на света, превъзнася мистичното откровение, религиозния екстаз и пр.

Системата на персонализма има за цел „космическото“ обосноваване на буржоазния индивидуализъм: всичко във вселената носи, както твърдят персоналистите, индивидуалистически характер, произтича от „личното“, „индивидуализиращото“ начало. От гледището на буржоазния индивидуализъм, който преследва лични користни цели и не се спира пред никакви средства, персоналистите се опитват да обосноват реакционната идеология на космополитизма, като обявяват националността, държавния суверенитет за „несъществени“.

За разлика от обективния идеализъм субективният идеализъм твърди, че уж духовното първоначало, което съвпадало със съзнанието на субекта, с индивидуалното

съзнание — човешкото АЗ, пораждало и определяло всичко съществуващо. Един от основоположниците на субективния идеализъм — английският епископ Беркли, на времето си се опитваше да докаже, че възприемаемите от нашите сетива неща (а за съществуване на невъзприемаеми от никого неща ние сме нямали основания да говорим) съществували само в нашите сетивни възприятия. Да съществува нещо — значи да бъде във възприятието, казва Беркли. Всички качества, присъщи на нещата — цвят, мирис, звук, тежест, твърдост, температурно състояние и т. н., — Беркли счита за субективни, т. е. породени от самия акт на възприятието.

Не е трудно да се разбере до какви нелепи изводи довежда субективният идеализъм. Ако всички явления съществуват само благодарение на възприемащия субект, ако те представляват само съчетания от усещания, представи, идеи на този субект, то човешкото АЗ се оказва единствената реалност, и дори другите хора трябва да бъдат признати за съществуващи само във възприятието на даден субект. Този неизбежен извод от субективния идеализъм се нарича *солипсизъм*. Фактът, че много субективни идеалисти по всевъзможни начини се отказват от тези крайни и абсурдни изводи, нагледно разкрива вътрешната несъстоятелност на субективния идеализъм.

В епохата на империализма субективният идеализъм като най-реакционната форма на идеализма, която направо отхвърля обективността на законите на природата и обществото, е най-разпространеният философски възглед на буржоазията. В съвременните условия субективният идеализъм обикновено се представя за емпиризъм, т. е. за основан върху опита възглед; субективните идеалисти се основават на показанията на сетивните органи, декларират своето доверие към усещанията, апелират към „опита“, разбираан като преживявания на субекта. А в действителност субективните идеалисти са най-злите врагове на опитното знание, те отричат обективното съдържание, обективното значение на опита.

В своето гениално произведение „Материализъм и емпириокритицизъм“ В. И. Ленин разобличи едно от най-разпространените направления на субективния идеализъм — махизма или емпириокритицизма. Един от главните представители на това направление — Мах — твърдеше, че природните тела представлявали „комплекси от еле-

менти“. Мах нарича елементи всичко сетивно възприемаемо, например топло, червено, меко, твърдо и пр. По-нататък Мах твърдеше, че всички тези сетивно възприемаеми качества са само в едно отношение физически елементи; в друго отношение те не представляват нищо друго освен усещания. По този начин „комплексът от елементи“ се свежда до „комплекс от усещания“, физическото се разглежда като една от проявите на психическото; усещанията и представите се обявяват за единствена реалност, която при това се нарича опитно дадена. Друг представител на същото берклианско направление — Авенариус — твърдеше, че съществуването на обекта има за предпоставка съществуването на субекта; и единият, и другият се намирали в отношение на „принципиална координация“, т. е. казано на прост език, те са неотделими един от друг. Като разобличава тази маскираща се зад научността разновидност на субективния идеализъм, В. И. Ленин подчертава, че признаването на явленията за производни от сетивното възприятие е също такава пощина, както и всяко положение на обективния идеализъм, защото главното и тук, и там е твърдението, че природата е вторична, производна.

Лениновата критика на махизма има огромно значение за разобличаването на съвременната субективно-идеалистическа философия на империалистическата буржоазия. Тя е насочена открито против такива възгледи, каквито например разкрива известният английски реакционер във философията Б. Ръсел, който счита за изходна точка на познанието не обективния свят, а самото съзнание. „Нашите данни — казва той — са преди всичко факти на сетивното познание, т. е. на нашите собствени сетивни данни и на законите на логиката“. Не е трудно да се види, че Ръсел повтаря аргументите на махистите, отдавна вече разобличени от Ленин.

Разобличавайки напълно и обективния, и субективния идеализъм, диалектическият материализъм показва, че и едната, и другата разновидност на идеалистическата философия са всъщност единни, съвпадат в основното, главното, решаващото — в защитата на пощината.

В съвременните условия философите-идеалисти обикновено маскират своя идеализъм. За тази цел те бърборят за „остарялост“ на противоположността между материализма и идеализма и на борбата между тях. Много съвре-

менни буржоазни философи твърдят, че уж били преодолели „едностранчивостта“ на материализма и идеализма и били създали философия, която не е нито материалистическа, нито идеалистическа. В действителност материализмът и идеализмът, които са взаимно изключващи се философски учения, враждебни философски партии, не могат нито да се примирят, нито да се издигнат „над“ противоположността между материализма и идеализма. Този род претенции са съвсем аналогични на други лицемерни изказвания на тези философи, които обявяват своите учения за възвишаващи се над истината и заблудата.

Разобличавайки тъпоумната претенция на буржоазните философи да се издигнат над материализма и идеализма, опитите им да представят за остаряла борбата между тях, В. И. Ленин показва, че в продължение на двехилядигодишното развитие на философията борбата между идеализма и материализма не е остаряла и не е могла да остарее, че не е остаряла и не е могла да остарее борбата между религията и науката, борбата между привържениците на свръхсетивното знание и неговите противници.

В деленията на философските течения на материалистически и идеалистически ярко е изразена партийността на философията, нейната неразривна връзка с определени — прогресивни или реакционни — обществени класи и групи.

Борбата между основните философски направления — материализма и идеализма — от времето на тяхното възникване и до наши дни е борба между философски партии, представляващи интересите на враждебни помежду си класи и социални групи. Едно или друго разрешаване на основния въпрос на философията — на въпроса за отношението на съзнанието към битието — изразява при последна сметка отношението на една или друга класа към обкръжаващата действителност.

Така например борбата на материалистическата „линия на Демокрит“ против идеалистическата „линия на Платон“ в древногръцката философия отразява борбата между прогресивната робовладелска демокрация и реакционната аристокрация. Борбата на Белински, Херцен, Чернишевски, Писарев против идеализма на Юркевич и славянофилите отразява протеста на руското селячество против господството на помещиците.

Следователно, докато съществуват в обществото противоположни класи, борбата на материализма против идеализма е закономерност на развитието на философията.

В историята на човечеството материализмът е като правило миросглед на прогресивните класи и социални групи, докато идеализмът изразява интересите на реакционните класи и групи, както и на всяко примирение с реакцията.

Материализмът е теоретическата основа и идейната движеща сила на развитието на научното познание. А идеализмът, напротив, спъва развитието на науката, тегли я назад, паразитства върху трудностите на развитието на естествонаучната мисъл. Естествознанието е невъзможно, немислимо въвн от материализма, без връзка с материалистическата философия. Материалистическата философия поставя пред науката въпроси, изискващи разрешение, набелязва в общи черти тези решения, посочва пътищата и методите на научното изследване. Известно е, че коренните положения на естествознанието — тези като идеята за неунищожимостта на материята и движението, еволюционната идея, въпросът за отношението на психичното към физичното, положението за атомистичната структура на материята — бяха издигнати преди всичко от философите-материалисти и че цялата непосредствена творческа дейност на самите естествоизпитатели се опира на материалистическите идеи.

Материалистическата идея за връзката между материята и движението доведе великия учен М. В. Ломоносов до научната представа, че топлината не е някакъв нематериален безтегловен „флуид“, а движение на молекулите. Тази идея бе доказана от науката и се оказа едно от нейните най-блестящи завоевания.

Материалистическото положение, че взаимодействието на телата, намиращи се на разстояние едно от друго, е невъзможно без материален носител на това взаимодействие, доведе до възникването на прогресивната за времето си хипотеза за „световния етер“, който изпълва цялото пространство. Съвременното учение за „физическото поле“ като особена специфична форма на материята е резултат от развитието на тази хипотеза. Без учението за материалното поле е невъзможно да си представим съвременната физика, в която това учение представлява крайъгълният камък.

Материалистическата представа за реалността на атомите доведе А. М. Бутлеров до създаването на теорията за химическия строеж, която стана един от най-важните моменти в развитието на науката.

Материалистическите представи за връзката на живия организъм с обкръжаващата го материална среда помогнаха да се открие източникът на развитието на животинския свят и придвижиха биологията далеч напред.

От тези факти се вижда, че развитието на науката е вътрешно свързано с развитието на материализма.

Буржоазните философи всячески се стремят да омаловажат ролята на материализма в историята на познанието. Но напразни са тези опити: историята на философията е история на възникването и развитието на научния материалистически мироглед и на неговите закони в борбата против враждебния на науката идеализъм. Стремейки се да опорочат материализма, буржоазните философи приписват на материалистите проповядването на егоизъм, ласкомия и други аморални качества, присъщи на самите капиталисти. Тази клевета срещу материалистическата философия разкрива идейната ограниченост на съвременната буржоазия, която не се гнуси от никакви средства за опровергаването на материализма.

Велика заслуга на материализма в историята на човечеството е обосноваването на атеизма, който пряко произтича от материалистическото разрешаване на основния въпрос на философията. Религията, която в продължение на хилядилетия от човешката история освещаваше поробването на човек от човека и прославяше невежеството като „блажено“ състояние, среща в лицето на материалистическата философия непримирим противник. Разобличавайки религиозните суеверия, материализмът внушава на човека вяра в неговите собствени сили и във възможността да постигне щастие тук, на земята, а не в някакъв измислен задгробен свят.

Напротив, идеализмът признава съществуването на суръхприродни, нематериални, мистични сили. Както и да наричат идеалистите тази суръхматериална сила, във всички случаи тези наименования са само синоними на бог. Ето защо идеализмът представлява изтънчена, нагиздена позиция, която излага в наукообразна форма религиозните догми. „Всички идеалисти, както философските, така и религиозните, както старите, така и новите — отбеляз-

ват Маркс и Енгелс, — вярват в интуицията, в откровението, в спасители и чудотворци и само от степента на тяхното образование зависи дали тази вяра приема груба, религиозна форма или просветена, философска. . .¹.

Идеализмът винаги се свежда тъй или иначе до защита или подкрепа на религията. По своята природа той е дълбоко враждебен на науката.

Особено враждебен на науката е съвременният идеализъм — миогледът на империалистическата буржоазия, която проповядва поход против научното познание и истината въобще. Един от представителите на реакционната американска философия на „персонализма“, Хокинг, съжالياва, че църквата досега се е опитвала да омиротвори науката и отстъпвала под нейния напор, търсейки пристанища в неизследваните още области. Осъждайки този род „отбранителна тактика“, Хокинг иска „пастъпление“ срещу науката. Друг реакционен философ, Флюслинг, направо заявява: „Най-доброто, което може да направи философията, това е да докаже разумността от признаването на бог“. Така, като възражда средновековното мракобесие, съвременната идеалистическа философия нагледно показва своята враждебност към науката.

Само диалектическият материализъм е действително научен миоглед.

Творческият характер на диалектиическия материализъм. Като миоглед, основан върху данните на науката и практиката, диалектическият материализъм изхожда от признаването на факта, че процесът на познанието никога не изчерпва докрай предмета, че познанието е безпределно, поради което претенцията на домарксистките философи да създадат веднаж завинаги дадена, готова, завършена, абсолютна система от познания е съвсем несъстоятелна.

Маркс и Енгелс постоянно подчертават, че тяхното учение не е догма, а ръководство за действие. Те противопоставят своето учение на всички минали философски системи, които имат догматичен характер.

Създателите на философските системи от миналото — идеолози на експлоататорските класи — представяха своите учения за абсолютно завършено, неизменно знание. Напротив, една от най-важните особености на марксистко-ленинската философия, която коренно я различава от всички предшествувачи учения, е нейният творчески, ан-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч. т. IV, 1937, стр. 532.

тидогматичен характер, източник на който е нейната неразривна връзка с практиката, с живота, с борбата на работническата класа за демокрация и социализъм. Единството на теорията и революционната практика е вътрешно присъщо на марксизма. Философията на марксизма разглежда обществената практика и като основа на познанието, и като критерий на неговата истинност. В това нагледно се проявява творческият, действияят, антидогматичният характер на марксистката философия. Подчертавайки тази основна черта на целия миروглед на марксизма, различаваща го принципиално от опортюнизма, за който е характерен разрывът между теорията и практиката, В. И. Ленин пише: „Не може да има догматизъм там, където за върховен и единствен критерий на доктрината се поставя съответствието ѝ с действителния процес на обществено-икономическото развитие . . .“¹.

Постоянното развитие е признак на най-дълбоката жизненост на диалектическият материализъм. Благодарение на това диалектическият материализъм може теоретически да обобщава не само данните на миналото, но и настоящото, а също така научно да предвижда бъдещето. Това извънредно важно качество не е притежавала нито една философска система преди Маркс; за повечето домарксистки философски учения е характерна работещата привързаност към миналото, отражаваща интересите на експлоататорските класи. Само диалектическият материализъм дава възможност да се обобщават теоретически ставките пред нашите очи събития, да се предвижда техният по-нататъшен ход и в съответствие на това да се изгражда практическата работа.

Маркс и Енгелс развиха създадената от тях философия в условията на домонополистическия капитализъм, като обобщиха теоретически историческия опит и откритията на естествознанието през XIX в. Новите исторически условия на епохата на империализма и пролетарските революции, новите данни на науката поставиха задачата за по-нататъшното развитие на марксизма, а заедно с това и задачата за по-нататъшното развитие на ленинизма. Тази задача бе разрешена от Комунистическата партия, от нейните вождове В. И. Ленин и И. В. Сталин и техните най-близки съратници и ученици.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. I, стр. 280 [Бълг. изд., стр. 310].

Диалектическият материализъм е живо, творческо, развиващо се учение. Би било буквоедство и талмудизъм да се разглежда диалектическият материализъм, отделните изводи и формули на диалектиическия материализъм като сбор от догми, които никога не се изменят, въпреки измененията на условията на развитие на обществото. Овладяването на диалектиическия материализъм няма нищо общо с простото заучване на неговите изводи и формули. Да овладееш марксисткия диалектически метод и марксисткия философски материализъм, това значи да се научиш да ги прилагаш за разрешаването на задачите на науката и практиката, за получаване на нови научни изводи и определяне пътищата за разрешаване на практическите задачи.

2. Партийността на диалектиическия материализъм

Диалектическият материализъм — теоретически израз на коренните интереси на работническата класа. В условията на класовото общество всяка философия е израз на интересите на някоя класа, мироглед на някоя партия. Докато съществуват класи и класова борба, няма и не може да има философия, която да е безпартийна, неутрална, безразлична към интересите на едни или други класи. Не можеш да живееш в общество и да бъдеш свободен от него. Не можеш да живееш в класово общество и да не принадлежиш така или иначе към една от класите на това общество, да стоиш настрана от класовата борба и да бъдеш независим във възгледите си за света от интересите на определена класа. В. И. Ленин пише: „Да се очаква безпристрастна наука в общество на наемното робство — това е такава глуповата наивност, както да се очаква безпристрастие от фабрикантите по въпроса, не следва ли да се увеличи заплата на работниците, като се намали печалбата на капитала“¹.

Буржоазните философи всячески скриват партийния характер на своите теории, докато характерна черта на диалектиическия материализъм е прямата, откритата, войнствувашата партийност. Буржоазията скрива партийния характер на своята философия, защото тази философия защитава класовите интереси на експлоататорите, интересите на нищожно малцинство от хора; противоположни на

¹ В. И. Ленин, Соч. т. 19, стр. 3 [Бълг. изд., стр. 3].

интересите на огромната маса на човечеството. „Безпартийността“ на буржоазната философия е лицемерно прикритие на нейното класово користолюбие. „Безпартийността в буржоазното общество — казва Ленин — е само лицемерен, прикрит, пасивен израз на принадлежността към партията на ситите, към партията на господстващите, към партията на експлоататорите.“¹

Философията на марксизма-ленинизма прямо и открито излиза от името на работническата класа, сама се нарича мироглед на Комунистическата партия. Тя не скрива това, че разглежда света и неговите явления от позицията на работническата класа, на трудещите се, че при обясняването на явленията на обществения живот изразява интересите на работническата класа, на трудещите се.

Но ако философията разглежда и обяснява явленията на обкръжаващия свят и по-специално явленията на обществения живот от гледна точка на интересите на определена класа, то не ще ли изопачи тя в такъв случай света и неговите закони, не дава ли тя в своите теоретически положения и изводи съзнателно извратена, приспособена към класовите интереси картина на света?

Що се отнася до буржоазната философия, особено съвременната, това е действително така. Класовите интереси на съвременната буржоазия не само не съвпадат с обективния ход на развитие на обществото, но му са и пряко противоположни. По силата на обективни, независещи от волята на хората закони съвременният обществен живот се развива по пътя на неизбежната гибел на старото, капиталистическото общество и победата на новото, комунистическото общество. Ясно е, че буржоазията не може да се примири с това. Ето защо идеолозите на буржоазията, стараяйки се да спасят капитализма от гибел, прикриват неговите язви, съзнателно извращават закономерностите на общественото развитие, идеализират капитализма и неговите закони.

Друго нещо е работническата класа. Класовите интереси на работническата класа не само не противостоят на обективната закономерност на развитието на обществото, но и напълно съвпадат с нея. Колкото по-последователно работническата класа се бори за осъществяването на своите класови интереси, толкова в по-голяма степен тя съ-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 61 [Бълг. изд., стр. 70].

действува на развитието на обществото в съответствие с обективните, независещите от волята на хората закони.

Ето защо работническата класа, нейните идеолози си поставят за цел всестранно да опознаят законите на развитието на природата и обществото, да дадат вярно, без каквото и да било изопачавания, философско отражение на света. Колкото по-пълно бъдат изразени интересите на работническата класа във философията, толкова по-точно, по-дълбоко ще бъдат отразени обективните закони на обкръжаващия ни свят. Колкото по-вярна, по-всеотна е картината на света, пресъздавана в марксистката философия, толкова по-дълбоко тя отразява историческите задачи на работническата класа и нейната партия. Иначе казано, колкото по-последователно провеждаме принципа на марксистко-ленинската партийност във философията, толкова в по-голяма степен сме гарантирани от грешки в обясняването на изучаваните от нас явления на природата и обществото.

Именно защото партийният характер на марксистко-ленинския мироглед напълно съпада с обективната истина, комунистическите партии смело и мъжествено отстояват пред лицето на целия свят партийността на своя мироглед, на своята политика и идеология.

Ярък израз на борбата на Комунистическата партия за последователна партийност на марксистко-ленинската философия е проведената от ЦК на КПСС широка творческа дискусия върху книгата на Г. Ф. Александров „История на западноевропейската философия“.

ЦК на КПСС посочи опасността от обективистични грешки и от откъсването от принципа на партийността във философията в съвременния период, когато пред Комунистическата партия с огромна сила са застанали задачите за по-нататъшната борба за повишаване комунистическото съзнание на масите, за ликвидиране остатъците от капитализма в съзнанието на хората, за развиване и още по-силно укрепване на морално-политическото единство на съветското общество.

Тези указания дадоха вярна, дълбока ориентировка на съветските философи, разчистиха почвата от всякакъв род погрешни възгледи.

През последните години, както и в течение на целия предшествуващ период на развитие, КПСС водеще и води упорита и безпощадна борба против всички разновидности

на буржоазната идеология, против отстъпленията от материализма, против вулгаризацията на марксизма, против догматизма и буквоедството.

Би било неправилно да се предполага, че в съвременните условия, когато в съветското социалистическо общество няма вече класи, враждебни на комунизма, когато съветското общество е единно в морално-политическо отношение, сред съветските хора не могат вече да проникват буржоазни възгледи и идеи. Остатъците от буржоазната идеология, различните немарксистки „възгледи“ и „концепции“ още не са изживени напълно, както не са и ликвидирани напълно остатъците от частнособственическата психология и морал. Тези остатъци са жизнеспособни, те се подхранват от капиталистическото обкръжение и против тях трябва да се води решителна борба.

Съветските хора — учи марксизмът-ленинизмът — трябва да бъдат решителни, принципиални и безпощадни в борбата против класовите врагове и техния мироглед, в борбата против буржоазната идеология.

Диалектическият материализъм — теоретическа основа на съветската наука. Диалектическият материализъм е теоретическата основа на съветското естествознание. Диалектико-материалистическият мироглед на съветските естествоизпитатели ги въоръжава с единствено научния метод на познание, с единствено научното философско обяснение на явленията в природата. Забележителните успехи на науката са неразривно свързани с творческото прилагане на диалектиическия материализъм към изследването на природата.

Характерен пример за такова въздействие на диалектическият материализъм върху естествознанието е развитието на съветската биологическа наука. Мичуринската биология изхожда от признаването на неразривната вътрешна връзка и взаимообусловеност между организма и условията на неговото съществуване. Последователно провеждайки това диалектическо гледище, мичуринската биология разкрива закономерностите, които обуславят развитието на живите същества, закономерностите на изменението на присъщата им наследственост. Като не се ограничава само с обясняването на биологическите процеси, мичуринската биология теоретически обосновава и прак-

тически осъществява изменението на растенията и животните. „Само на основата на учението на Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин — пише И. В. Мичурин — може напълно да се преустрои науката.“¹ Въръжените с диалектико-материалистическия мироглед мичуринци подложиха на решителна критика вайсманизма-морганизма с неговото учение за неизменната наследственост и доказаха теоретическата и практическата несъстоятелност на това буржоазно учение.

Забележителни успехи постигна съветската материалистическа физиологическа наука. Учението на академик И. П. Павлов за условните и безусловните рефлексии, за първата и втората сигнални системи се явява диалектико-материалистическо изследване на висшата нервна дейност. Физиологическото учение на Павлов напълно разобличи лъженаучното, идеалистическото обяснение на висшата нервна дейност и експериментално потвърди диалектико-материалистическото разбиране на взаимоотношението между психическото и физическото.

Твърде значителни успехи постигна съветското почвознание, като разкри сложните биохимически процеси, обуславящи плодородието на почвата, и показа конкретните пътища за повишаване на урожайността. Най-крупният представител на съветското почвознание академик В. Р. Вилямс характеризира по следния начин значението на диалектическият материализъм в своите научни изследвания: „Ако аз съм направил нещо в науката, то е само благодарение на тази философия, на нейните методологически принципи“².

Същото се отнася в еднаква степен до всички отрасли на съветското естествознание.

Докато буржоазната наука обслужва капиталистическия строй, империалистическата буржоазия, която потиска, угнетява трудещите се, подготвя нова световна война — науката на Съветската страна е насочена към възвишаването и възвеличаването на човека, към разкриването и развиването у него на всичките му духовни и физически сили. Тя е насочена към създаването на духовни ценности и изобилие от материални блага за милионите трудещи се, към превръщане на човека в пълновластен господар на природата.

¹ И. В. Мичурин, Избранные сочинения, М. 1948, стр. 508.

² „Правда“ от 7 март 1937 г.

Диалектическият материализъм — теоретически фундамент на комунизма. Научният комунизъм затова се и нарича научен, защото е основан на научно-философското, диалектико-материалистическото разбиране на обществения живот. Не познавайки законите на развитието на обществото, разглеждайки идеалистически обществените явления, социалистите-утописти считаха, че социализмът отговаря на изискванията на „разума“, на „всеобщия морал“, на „справедливостта“ и се създава независимо от материалните условия, благодарение на добрите пожелания на „бележитите личности“, които, убедили се в правилността, разумността и справедливостта на социалистическия идеал, се залавят за неговото осъществяване.

Утопическият социализъм е хвърчал високо над живота, а всъщност е била нужна здрава връзка с действителността. Утопистите си представяли капитализма като пагубно следствие на човешкото неразумие, невежество, неразбиране на собствената природа. Утопистите били метафизици, които не разбирали необходимостта, обективната обусловеност на общественото развитие. От гледна точка на утопистите социализмът е могъл да възникне през всяко време, дори преди 500 години, стига някой гений да бил изобретил идеята за социализъм.

В противоположност на утопическите социалисти Маркс и Енгелс доказаха, че социализмът не е просто мечта, а необходим, неизбежен резултат от развитието на обществото, обусловен не от „свободното решение“, не от „добрата воля“ на хората, а от цялото предшествувашо развитие на обществото. „Маркс и Енгелс, великите учители на пролетариата, в противоположност на социалистите-утописти, първи разясняват, че социализмът не е измислица на мечтатели (утописти), а необходим резултат от развитието на съвременното капиталистическо общество. Те доказват, че и капиталистическият строй ще падне тъй, както падна крепостният строй, че капитализмът сам си създава гробаря в лицето на пролетариата.“¹

Същността на философското обосноваване на теорията и практиката на научния комунизъм се състои в откриването и изследването на законите на развитието на

¹ „История ВКП(б). Краткий курс“, стр. 11 [Бълг. изд., 1953, стр. 12].

обществото, на законите на прехода от капитализма към комунизма, в изясняването на пътищата и средствата за комунистическото преобразуване на обществения живот върху основата на съзнателното използване закономерностите на общественото развитие, обуславящи необходимостта от комунизма като по-високо стъпало в развитието на човечеството.

Маркс и Енгелс развиват материалистическата философия като теоретическа основа на комунизма. Разглеждайки човека, отношенията между хората, като обусловени от *изменящите се материални условия* на обществения живот, основоположниците на марксизма разкриват органическата връзка между последователно и всестранно проведеното материалистическо разбиране на света и социализма.

Разпространявайки диалектическия материализъм върху разбирането на обществения живот, Маркс и Енгелс свързват философията с революционната практика, с политиката, с борбата против капитализма. Именно затова те характеризират диалектическия материализъм — по-високото развитие на материалистическата теория — като практически материализъм, подчертавайки, че „...за *практически* материалист, т. е. за *комуниста*, целият въпрос се заключава в това — да революционизира съществуващия свят, практически да се обърне против съществуващото положение на нещата и да го измени“¹.

Идеалистическото разбиране на историята, метафизическият подход към обществения живот неизбежно довеждат социалистите-утописти — Фурие, Сен-Симон, Оуен и другите утописти — до неразбиране на действителните пътища за осъществяване на социалистическия идеал. Осъществяването на социализма се представяло от тези мислители като резултат от разпространяването на социалистическите идеи, тъй като те не виждали, че на тези идеи противостоят не само враждебни на тях идеи, но и (и това е главното) враждебни на тях класи, борещи се против социализма не поради своята „несъзнателност“, а защото те, тези експлоататорски класи, напълно съзнават своите интереси, които са враждебни на трудещите се. Утопистите не разбирали ролята на работническата класа. За тях пролетариатът е бил само *обект* на експлоатация, но не

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. IV, стр. 33

и субект, не и творец на новото общество. В противоположност на утопистите класиците на марксизма, обяснявайки материалистически съдържанието на социалистическия идеал, разкривайки диалектически непримиримата противоположност между пролетариата и буржоазията, между социализма и капитализма, доказват, че враждебната на социализма материална сила може да бъде унищожена пак от материална сила, в хода на класовата борба, по пътя на социалистическата революция.

Марксизмът учи, че за практическото осъществяване на историческия преход от капитализма към комунизма е необходима класова организация на пролетариата, необходима е Комунистическата партия, която води пролетариата към социалистическа революция, необходима е диктатурата на пролетариата. Диалектическият материализъм като учение за закономерното изменение на всички явления по необходимост довежда до откриването на конкретни пътища и средства на борба за победата на социализма.

В противоположност на опортюнизма, който омаловажава значението на революционната философска теория, Комунистическата партия високо цени нейната организираща, мобилизираща и преобразуваща роля. Историята на Комунистическата партия на Съветския Съюз учи, че партията на работническата класа не може да изпълни ролята на ръководител на работническата класа в борбата против капитализма, за победата на социализма, ако не владее единствено научната и революционна теория на работническото движение — марксизма-ленинизма. Фактът, че диалектическият материализъм е мироглед на Комунистическата партия, нагледно свидетелствува за огромното значение на философията на марксизма, за великата роля на Комунистическата партия в развитието на тази философия.

Комунистическата партия осъществява съединяването на научния социализъм, теоретическата основа на който е диалектическият материализъм, с работническото движение. Марксистко-ленинската теория представлява велика сила на Комунистическата партия на Съветския Съюз и съветския народ.

Силата на марксистко-ленинската теория се състои в това, че тя дава на партията възможност да се ориентира в обстановката, да разбере вътрешната връзка на обкръ-

жаващите събития и да установи не само как и накъде се развиват събитията в дадения момент, но и как и накъде те трябва да се развиват в бъдеще.

Марксистката диалектика въоръжава Комунистическата партия с дълбоко разбиране на взаимната обусловеност на явленията, на тяхното движение и развитие върху основата на вътрешно присъщите им противоречия; благодарение на това марксистката диалектика е незаменимо идейно оръдие на партията в комунистическото преобразуване на обществото. Марксисткият материализъм дава на партията единствено научното обяснение на обкръжаващите явления, благодарение на което партията правилно определя линията на борбата на всеки даден етап от развитието на обществото.

Стратегията и тактиката на Комунистическата партия, нейната програма и политика са основани върху най-задълбоченото научно-философско разбиране на действителността. В това се крие един от най-важните източници на силата и непобедимостта на Комунистическата партия.

В продължение на цялата своя история Комунистическата партия на Съветския Съюз водеше неуморна борба за чистотата на марксисткия мироглед. Враговете на партията — меншевики, троцкисти, бухаринци — се опитваха да подменят марксистката диалектика с метафизика, със субективистичен подход към действителността. Враговете на партията се стремяха да заменят марксисткия философски материализъм с идеализъм и различни вулгарни „теории“, те подменяха историческия материализъм с идеалистическото обяснение на историята. Комунистическата партия разгроми всички тези опити да се подкопае ролята и значението на диалектическия материализъм и ръководейки се от тази единствено научна и революционна философска теория, развивайки и обогатявайки я въз основа на опита на историческото развитие и новите данни на науката, доведе народите на нашата велика Родина до всемирноисторическата победа на социализма.

„Комунистическата партия и Съветското правителство — казва Г. М. Маленков — знаят накъде и как да водят народа, защото те се ръководят от научната теория за общественото развитие — марксизма-ленинизма, чието знаме е високо издигнато от нашия баща и учител гениалния Ленин и продължителя на неговото дело великия

Сталин. Въз основа на учението на Маркс—Енгелс—Ленин—Сталин Съветската държава и Комунистическата партия въоръжават народа с дълбоко познаване на обективните закони на развитието на обществото, на законите за изграждането на комунизма и дават с това ясна перспектива за градивната дейност на съветския народ.“¹

Такава е силата на марксисткия мироглед, който е теоретическият фундамент на комунизма, даващ възможност дълбоко да се опознае действителността, смело да се гледа напред, да се предвижда хода на историческото развитие и да се мобилизират масите за победата на комунизма над капитализма.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Диалектическият материализъм е философията на марксизма-ленинизма, мироглед на Комунистическата партия, научен израз на коренните интереси на работническата класа. Възникнала преди повече от сто години, марксистката философия идейно въоръжи работническата класа в борбата за освобождение на трудещите се от гнета на капитала. Под знамето на марксистко-ленинския мироглед работническата класа победи в Русия и в страните с народна демокрация в Европа и Азия. Под това знаме съветският народ строи комунизма.

Диалектическият материализъм е единствено научната философия, която качествено се различава от всички предшестващи философски учения, в това число и прогресивните. Предмет на диалектическият материализъм са най-общите закони на движението, изменението и развитието на природата, обществото и познанието. Диалектическият материализъм е философско обосноваване на революционното преобразуване на природата и обществото. Диалектическият материализъм представлява единство на марксисткия диалектически метод и марксисткия философски материализъм. Създаването на диалектическият материализъм означава края на старата философия, която противостоеше на специалните науки и претендираше да познава абсолютната истина като последна

¹ Г. М. Маленков, Реч на пятой сесии Верховного Совета СССР, Госполитиздат, 1953, стр. 42 [Бълг. изд., стр. 60].

инстанция. Диалектическият материализъм обобщава данните на науката и практиката и поради това се явява ми­роглед на прогресивната наука и прогресивната практика. Със създаването на диалектическият материализъм Маркс и Енгелс извършиха велик революционен преврат във философията.

Диалектическият материализъм е теоретическият фундамент на комунизма. Като разпространиха диалектико-материалистическия ми­роглед върху разбирането на историята на обществото, Маркс и Енгелс превърнаха социализма от утопия в наука, обосноваха неизбежността на революционния преход от капитализма към социализма. Диалектическият материализъм е теоретическата основа на Комунистическата партия, основата на нейната програма, стратегия и тактика. Прилагайки и развивайки творчески диалектическият материализъм, Комунистическата партия на Съветския Съюз ръководи цялата съзидателна дейност на съветския народ — строителя на комунизма, направлява и вдъхновява борбата на съветския народ за мир в целия свят.

Прямата, откритата, войнствуващата партийност е специфична черта на диалектико-материалистическия ми­роглед. Докато партийността на буржоазната философия изразява класовата ограниченост, користолюбието и субективизма на буржоазията, партийността на диалектическият материализъм съвпада с истинско научната обективност. Последователната борба за провеждане в живота политиката на Комунистическата партия, непримиримата борба с всички врагове на пролетарския ми­роглед е най-важното съдържание на марксистко-ленинския принцип за партийността на философията.

Глава втора

МАРКСИСТКИЯТ ДИАЛЕКТИЧЕСКИ МЕТОД — ЕДИНСТВЕНО НАУЧЕН МЕТОД ЗА ПОЗНАВАНЕТО И РЕВОЛЮЦИОННОТО ПРЕОБРАЗУВАНЕ НА СВЕТА

В процеса на труда хората изменят, преобразуват природата. Познавайки закономерностите на обективния свят, те ги овладяват, използват ги за задоволяване на своите потребности. Познанието, което е обусловено от потребностите на развитието на материалния живот на обществото, е жизнено необходима функция на всяко общество. На всички етапи от развитието на човешкото общество успехът на познанието се обуславя при последна сметка от равнището на развитието на материалните производителни сили, от социалната организация, която дава определена насока на познанието, от равнището на знанията, натрупани през предшествувания период, и от метода, прилаган за познаването на обкръжаващия ни свят.

Методът е необходима страна на процеса на познанието, едно от най-важните условия за успеха на познавателната дейност на хората.

Марксисткият диалектически метод, който е принципно противоположен на метафизиката, се различава качествено от всички съществували по-рано исторически форми на диалектиката като единствен научен, обобщаващ всички данни на природните и обществени науки, целия практически опит на човечеството. Само марксизмът създаде диалектиката като научен, обективен метод, основан на последователното материалистическо разбиране на света.

Марксисткият диалектически метод, марксистката диалектика е научен подход към явленията на природата и обществото, теория на развитието, прилагана за позна-

ването на обективния свят. Марксисткият диалектически метод е основан върху материалистическото разбиране на света и е неотделим от него.

Законите и категориите на познанието, които се съдържат в диалектическия метод, са отражение в съзнанието на човека на законите на развитието, свойствени на всички явления. Марксистко-ленинското учение за метода е именно учение за обективните, осъзнати от човека и съзнателно прилагани от него диалектически закони на външния свят.

За метафизиците и идеалистите е свойствено антинаучното разбиране на метода като някаква схема на познанието, с която трябвало да се съобразява действителността, към която тази действителност трябвало да се приспособява. В действителност не природата, не историята на обществото се съобразяват с някакви приети принципи, а обратно — принципите на науката са верни само дотолкова, доколкото съответствуват на природата и историята. Само ако се приеме това основно положение на материализма, може да се разбере защо законите на съзнанието съвпадат по своето съдържание със законите на обективния свят, макар и да се различават от тях по формата си.

При това метафизиците и идеалистите откъсват законите на мисленето, законите на познанието от обективния свят, противопоставят ги на света като нещо самостоятелно, като такива закони, на които светът трябвало да се подчинява. Отхвърляйки това напълно несъстоятелно разбиране на законите на познанието, марксизмът-ленинизмът твърди, че онова, което се съдържа в познанието, се е съдържало в действителността още преди процеса на познанието.

Враговете на диалектическия материализъм обикновено приписват на материалистическата диалектика предвзето отношение към обкръжаващата действителност, като заявяват, че диалектиката признавала само такива факти, които се съгласували с нейните твърдения. Нелепият, клеветническият характер на този род обвинения се състои в това, че на диалектическия материализъм се приписва идеализъм, т. е. коренно противоположно, несъвместимо с него гледище. Марксистката диалектика е нужна съвсем не за да се признава или отрича — ръководейки се от нея — съществуването на установените

факти. Марксистите изхождат от фактите, от материалната действителност и в противоположност на идеалистите никога, разбира се, не се занимават с опровергаване на фактите. Диалектиката е необходима не просто за установяване на фактите, а за да се ориентираме правилно в многообразието и същността на фактите, да видим тяхната връзка, да разкрием законите на тяхното изменение, развитие и свойствените им противоречия. В този смисъл Енгелс казва, че материалистическата диалектика не е просто средство за доказване, а е метод за постигане на нови резултати, метод за опознаване на онова, което е още неизвестно.

1. Основните исторически форми на домарксистката диалектика

Марксистката история на философията е история на възникването и развитието на научно-материалистическия миросглед, който съдържа и учението за най-общите закони на движението, изменението и развитието на природата, обществото и познанието. Тези най-общи закони на развитието на всичко съществуващо се наричат диалектически закони. Именно затова историята на философията е същевременно история на диалектиката, история на борбата на диалектиката против метафизиката. Диалектиката се е зародила и неотклонно се е развивала още с първите стъпки на философската мисъл. С новите велики открития на науката, с новите постижения на обществената практика на хората диалектиката е приемала нова форма. Историята на философската мисъл на домарксисткия период познава три основни исторически форми на диалектиката: диалектиката на философите от древния свят, идеалистическата диалектика на Хегел и другите немски идеалисти от края на XVIII и началото на XIX в. и диалектиката на революционните демократи от XIX в.

Изучаването на историческите форми на домарксистката диалектика показва, че марксисткият диалектически метод е бил подготвен от цялата предшестваща история на познанието. То опровергава вулгаризаторските възгледи, които откъсват марксизма от най-добрите постижения на историята на миналото. Изучаването на историческите форми на диалектиката показва, че марксистката

диалектика е качествено ново стъпало в развитието на философията, което дължи своето възникване на оная революция във философията, която извършиха Маркс и Енгелс. То опровергава също така обективистическата представа за марксистката диалектика, която замазва нейното коренно различие от ненаучната домарксистка диалектика.

Диалектиката на древните мислители. Диалектическият подход към явленията на природата е съществувал в елементарна форма още в древен Китай, Индия, древна Гърция.

Така в една древна китайска книга от неизвестен автор се твърди, че изменението на света е резултат на взаимодействието на противоположни начала. Още в VI—V в. пред н. е. прогресивните китайски мислители са учили, че светът се намира в състояние на постоянно изменение: едни явления в света се създават, други умират.

Използвайки постиженията на философската и научна мисъл на народите от древния изток, философите от древна Гърция разработили най-пълно първата историческа форма на диалектическо разглеждане явленията на природата, която може да се охарактеризира като наивна диалектика. Наивността на диалектиката на древните гърци рязко се проявява в техните представи за първоначалото, първоматерията, от която възникват, развиват се всички многообразни сетивно възприемаеми явления. Така Хераклит, най-яркият представител на наивната антична диалектика, доказвал, че всичко произлиза от огъня и се превръща пак в огън, като изменя постоянно формата на своето съществуване. Огънят, горенето образува, според Хераклит, същността на всички неща, вследствие на което и противоположностите са свързани една с друга, преминават една в друга. „Всичко се обменя срещу огъня — казва Хераклит — и огънят срещу всичко, както стоките срещу златото и златото срещу стоките.“

В своите съчинения античните материалисти Демокрит, Епикур, Лукреций Кар рисуват картината как от най-дребните материални частици — атомите, които първоначално се носели в мировото пространство, постепенно се формират космическите светове, в това число и Земята, как последователно възникват върху нея все по-сложни явления чак до появата на живота и човека. Но тази правилна идея древните материалисти изразяват в още наивни

представи за историческия прогрес. Обаче забележителното е това, че идеята за развитието, макар и в наивна още форма, е характерна за всички техни представи за природата и обществото.

Забележителен представител на античната диалектика е Аристотел (384—322 г. преди н. е.), за възгледите на когото, както посочва В. И. Ленин, са характерни живи зачатъци на диалектиката. Аристотел изказва диалектически мисли за развитието на природата, за преминаването на нещата от едно състояние в друго, за превръщането на възможността в действителност. Изследвайки формите и категориите на теоретическото мислене, той диалектически подчертава връзката между понятията, отражението в тях на взаимовръзките, които съществуват в самия обективен свят. Обаче и Аристотел, както и неговите предшественици, не излиза извън пределите на общите представи за природата.

Такава наивна, в значителна степен стихийна диалектика, разбира се, не е била научна. Като характеризира този възглед върху природата, Енгелс посочва, че макар този възглед и да схваща вярно „общия характер на цялостната картина на явленията, той все пак е недостатъчен за обяснение на подробностите, които съставят тази цялостна картина — а докато не знаем тях, не ни е ясна общата картина“¹. В това се състои една от ограниченостите на диалектиката на древните мислители.

Поради своята ограниченост диалектиката на древните, насочена само към познаването на общата картина на света, не е била пригодна за изследване на отделните процеси, явления и предмети. Ограничавайки се само с непосредствено наблюдаваната обща картина на обкръжаващата действителност, наивната диалектика на древните не разкрива развиващите се реални вътрешни противоречия, присъщи на определени процеси, вследствие на което нейните общи представи за противоречието, движението и развитието са умозрителни. Тази диалектика не е могла, разбира се, да преодолее метафизиката, тя е съществувала наред с нея, понякога дори в учението на един и същ мислител.

За да се отрази правилно в съзнанието природата в нейната цялост, да се разкрият законите на развитието на

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953, стр. 20 [Бълг. изд., 1950, стр. 24].

природата, необходимо е било да се премине от общи съждения за природата към изучаване на нейните конкретни предмети и явления. Този исторически необходим етап на познанието — етап на натрупване конкретни знания за природата — е продължил много столетия.

В условията на феодализма се извършва, макар и бавно и ограничено, но неотклонно, процес на натрупване откъслечни знания за природата. От XV—XVI в., във връзка с началото на развитието на капиталистическите отношения, с развитието на търговията, занаятите, промишлеността, бързо започва да напредва естествознанието, като извършва едно след друго забележителни открития в областта на астрономията, механиката, физиката, математиката и т. н.

През този период науката натрупва значителен фактически материал, в това число и за растителния и животинския свят, което позволява след това да се пристъпи към класифициране на растенията и животните, към тяхното системно изучаване.

На първите стадии на събирането на факти познанието за отделните явления на природата довежда до това, че предметите на природата се разглеждат във връзка или един с други, изолирано и вследствие на това във връзка с движението, изменението и развитието. Тези особености на естествено-научния подход към явленията на природата, абсолютизирани от философите от XVII—XVIII в., довеждат до широко разпространение на метафизиката, която замества наивното диалектическо мислене на древногръцките философи. Но господството на метафизиката носи временен характер, защото процесът на натрупване знания за отделните явления на природата неизбежно довежда, и не може да не доведе, до подкопаването на тези позиции, до възникването на враждебни на метафизиката диалектически възгледи. Ярък пример за това в условията на XVIII в. са идеите на гениалния руски учен М. В. Ломоносов.

В противоположност на господстващите метафизически възгледи на своето време М. В. Ломоносов доказва, че цялата природа — и не само Земята, но и другите небесни тела — се намира в постоянно изменение. М. В. Ломоносов рисува по-специално ярката картина на непрекъснатото изменение на земната кора.

В своя труд „За земните пластове“ Ломоносов пише: „... Трябва твърдо да се помни, че видимите материални неща върху земята, както и целият свят, не са били отначало след създаването в такова състояние, както сега ги намираме, а в него са станали големи промени, което показва историята на древната география, сравнена със сегашната, и извършващите се в наше време промени на земната повърхност. Щом и главните най-големи небесни тела, планетите, и най-неподвижните звезди се изменят, губят се в небето, показват се наново, то що се отнася до мъничките частици на малкото наше земно кълбо, т. е. планините (ужасни грамади според нашите представи) — могат ли те да бъдат свободни от промени?“¹

Ломоносов настойчиво развива идеята за единството на света, основавайки тази идея върху положенията на развиваната от него научна атомистика. Благодарение на това той пръв в науката посочва вътрешната връзка между физиката и химията, като разрушава по този начин метафизическата преграда между тези науки. Установеният от него закон за съхранение на веществото Ломоносов свързва със закона за съхранение на движението. С това в науката се издигна с огромна важност идеята за взаимовръзката между материята и движението, която подрина основните положения на метафизиката.

Тези велики идеи на Ломоносов, които далеч изпревариха състоянието на съвременното му естествознание, не са били правилно оценени от учените на оная епоха, които са се намирали във властта на метафизиката. Само постепенно, под напора на все по-нови и по-нови данни естествоизпитателите от края на XVIII и началото на XIX в. идват до идеите за развитието на природата.

Френските материалисти от XVIII в. Дидро, Холбах, Хелвеций и др., макар и изцяло метафизици, също успяват в своите съчинения да изкажат редица гениални диалектически догадки: те посочват неразривната връзка между движението и материята, разглеждат движението като форма на съществуването на материята, като отхвърлят метафизическата и идеалистическа представа за първоначалния тласък. Дидро говори за вътрешен неизчерпаем източник на движението, съдържащ се във всяка

¹ М. В. Ломоносов, Избранные философские произведения, Госполитиздат, 1950, стр. 396—397.

частица на материята, издига прогресивната идея за произхода на едни видове от други, по-малко развити, като счита за главно условие на еволюцията изменението на условията на съществуването. Но състоянието на науката по онова време не е позволявало на тези мислители да отидат по-далеч от отделни догадки. Едва през първите 30 години на XIX в. новите данни, натрупани от естествознанието, позволяват да се постави въпросът за единна диалектическа картина на света.

Идеалистическата диалектика на Хегел. Опит да се обоснове в новите условия идеята за диалектическото развитие е бил предприет от немските идеалисти от края на XVIII и началото на XIX в., по-специално от Хегел.

В началото на XIX в., когато се появява Хегел, процесът на изучаване отделните явления на природата и обществото достигнал до оная степен, при която вече започнали да се формират условията за разбиране развитието на природата. Именно тези постижения на науката за природата, а не само по себе си развитието на „чистото мислене“ създават основата, върху която Хегел се опитва да представи „целия природен, исторически и духовен свят като процес, т. е. като намиращ се в непрекъснато движение, изменение, преобразуване и развой, и направи опит да разкрие вътрешната взаимна връзка в това движение и развой . . .“¹

Хегел поставя въпроса за всеобщността на развитието. Това е ново стъпало в развитието на диалектическата мисъл, рационалното зърно в Хегеловата философия.

Обаче макар и да поставя този извънредно важен за науката въпрос, Хегел не го разрешава. Той не може да го разреши, защото беше идеолог на немската буржоазия, която след великата френска революция стана по-страхлива и реакционна.

В хода на френската революция от 1789—1794 г. се извършва по-нататъшно разслояване на третото съсловие. Диктатурата на якобинците изразява не само тенденциите на известни революционни слоеве на френската буржоазия, но и натиска на широките народни маси. Изплашила се от движението на народните маси, буржоазията се стреми да спре революцията. Немската буржоазия е

¹ Ф. *Енгелс*, *Анти-Дюринг*, 1953, стр. 23 [Бълг. изд., 1950, стр. 28].

смъртно наплашена от революционното движение, обхващало народните „низини“. Именно в обстановката на отричането на буржоазията от материализма, в борбата против материализма възниква немският идеализъм като аристократическа реакция срещу френската революция и френския материализъм. И доколкото Хегел, като поставя въпроса за всеобщността на развитието, така или иначе отразява определени постижения на науката, то поради класови причини той ги отразява по своему, идеалистически, т. е. изопачено.

Според философията на Хегел природата е сътворена от „абсолютната идея“, тя се явява като „инобитие“ на идеята и не се развива във времето. „И тази безсмислица за развитие в пространството, но извън времето — основното условие на всяко развитие — казва Енгелс, — Хегел натрапва на природата тъкмо по времето, когато бяха разработвани геологията, ембриологията, и физиологията на растенията и животните, и органичната химия, и когато навсякъде въз основа на тези нови науки се появявали гениални догадки за по-сетнешната еволюционна теория (напр. Гьоте и Ламарк).“¹

Хегел формулира основните принципи на диалектиката, но ги формулира върху идеалистическата основа, вследствие на което Хегеловата диалектика, проникната и обвита от мистика, изопачава реалните, диалектически извършващите се процеси. Хегел ожесточено се нахвърля срещу твърдението на материалистите за материалността на движението, за самодвижението на материята. Той доказва, че природата изобщо съществува извън времето, т. е. няма нито минало, нито бъдеще. Хегел третира като безсъдържателна научната представа „за произхода на по-развитите животински видове от по-низшите“, като на право твърди, че „в природата няма нищо ново под луната... само в измененията, които се извършват в духовната сфера, възниква новото“. Всички тези твърдения на Хегел свидетелствуват преди всичко, че той отрича развитието на материята, на природата и на материалния живот на обществото и следователно не признава всеобщия характер на диалектиката, като я ограничава в сферата на идеалистически разбираното съзнание.

¹ Ф. Енгелс, Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии, Госполитиздат, 1952, стр. 21 [Бълг. изд., 1943, стр. 37].

Диалектиката на Хегел поради това, че е идеалистическа диалектика, сама изцяло е заразена от метафизика и не може да превъзмogne последната. Така, според Хегел, процесът на общественото развитие достига до пруската съсловна монархия, която представлявала върха на обществения прогрес; прогресът на познанието достигал своя край в неговата, Хегеловата философия; в процеса на развитието противоположностите се примирявали и борбата между тях се прекратявала и т. н.

Идеалистическата система на Хегел, въпреки „рационалното зърно“ на неговата диалектика, е явно насочена против революционното отношение към действителността. Диалектиката на Хегел е обърната изключително към миналото, принципът на развитието се прилага от него само за да изведе настоящето от миналото, за да оправдае настоящето с предшестващата го история. А по отношение на съвременността Хегел е чужд на диалектиката. Хегел разглежда диалектическото мислене не като отражение на материалната действителност, а като нещо самостоятелно, с което изопачава не само разбирането на природата и обществото, но и разбирането на човешкото мислене. Диалектиката на Хегел носи изопачен, ненаучен характер. И много труд е бил необходим, за да се открие под мистичната обвивка нейното рационално зърно.

Това „рационално зърно“ е учението за развитието; въпреки присъщата на диалектиката на Хегел мистификация на обективния процес, рационалното зърно на неговата диалектика съдържа дълбоката догадка за действителните закономерности на развитието.

Задачата за разкриването на рационалното зърно във философията на Хегел и използването на това зърно за създаването — въз основа на обобщаването на общественно-историческата практика на човечеството и данните на естествознанието — на качествено нова философия, на философията на партията на пролетариата, разрешиха основоположниците на марксизма Маркс и Енгелс. Те „изхвърлиха реакционната система на Хегеловата философия. Същевременно те задържаха прогресивното, което се съдържаеше в диалектичeskия метод на Хегел. При това Маркс и Енгелс коренно преработиха метода на Хегел, поставиха го на крака и по този начин идеалистическата

диалектика на Хегел отстъпи мястото на материалистическата диалектика на Маркс.¹

К. Маркс в послесловието към първия том на „Капиталът“ решително противопоставя научната, материалистическата диалектика на ненаучната, идеалистическата диалектика на Хегел, като разкрива съществуващата между тях непримирима противоположност.

„В основата си моят диалектически метод не само се различава от Хегеловия, но е негова праза противоположност. За Хегел мисловният процес, който той под името идея превръща дори в самостоятелния субект, е деминург на действителното, което представя само негова външна проява. За мен, наопаки, мисловното не е нищо друго освен материалното, пренесено и преобразувано в човешката глава.“²

Това класическо положение напълно разобличава идеалистическия характер на диалектиката на Хегел, който разглежда процеса на мисленето като свръхприродна, божествена сила. В противоположност на Хегел Маркс посочва, че процесът на мисленето е отражение на материалната действителност, което Хегел категорически отхвърля. Маркс прилава диалектиката към процеса на отразяването на материалната действителност в съзнанието на хората, разглеждайки научния диалектически метод като отражение на обективните закони на развитието на света.

Хегел всячески се стреми да докаже, че диалектиката е невъзможна на базата на материализма, че движението, изменението и развитието са присъщи само на духовното. С това Хегел фактически отрича диалектиката на природата и следователно отхвърля формулираното от самия него положение за всеобщността на диалектиката. В противоположност на Хегел Маркс доказва, че научният, последователният диалектически метод е възможен само върху материалистическа основа. Само материалистическата диалектика разкрива най-общите закони на развитието като обективни (т. е. независими от съзнанието), като действително всеобщи, т. е. присъщи на всичко съществуващо.

¹ „О нег статках и ошибок в освещении истории немецкой философии конца XVIII и начала XIX вв.“, „Большевик“ № 7—8, 1944 г., стр. 15.

² К. Маркс, Капитал, т. I, 1952, стр. 19 [Бълг. изд., 1950, стр. 15].

Така че марксисткият диалектически метод е коренно противоположен на Хегеловата диалектика. Методът на Маркс е материалистическата диалектика, докато методът на Хегел е идеалистическата диалектика. Марксистката диалектика разкрива всеобщия характер на развитието и на борбата на противоположностите; идеалистическата диалектика на Хегел ограничава сферата на развитието в пределите на духа, а вместо борба на противоположностите проповядва помиряване на старото и новото. Именно затова в противоположност на Хегеловата идеалистическа диалектика марксисткият диалектически метод е единствено научният, единствено революционният подход към изучаване на действителността, към нейното практическо преобразуване.

Диалектиката на революционните демократи. През периода, когато Маркс и Енгелс създават и разработват новата философия — миогледа на работническата класа, в Русия възниква философията на революционните демократи — Белински, Херцен, Чернишевски, Добролюбов и техните съратници и последователи. Макар че философията на революционните демократи се развива по време, когато на Запад вече съществува марксизмът, тя все пак по своето съдържание, като идеология на освободителното движение на широките селски маси, исторически трябва да бъде отнесена към домарксистката епоха.

Руската класическа материалистическа философия от XIX в. е най-високият етап на развитие на домарксистката философска мисъл. Основната особеност на философията на Белински, Херцен, Чернишевски, Добролюбов, която я различава от предшестващата философия, е това, че тя изразява интересите не на експлоататорите, а на експлоатираниите. Това е философия на непролетарските трудещи се маси, която издига знамето на буржоазно-демократическата селска революция и заедно с това прокламира (наистина, в утопична форма) идеите на социализма. Следователно тази философия не ограничава своята задача само с обясняването на света, тя се опитва теоретически да обоснове неговото революционно преобразуване в интерес на трудещите се. Философията на революционните демократи се характеризира с ярък патриотизъм, с открито служене на народа. Тази социална основа и най-важна особеност на философията на руските революционни демократи определя тяхното превъзходство над

предшествуващите философи в областта на метода и философската теория.

Решително разобличавайки идеализма на Хегел, те все пак не отхвърлят неговата диалектика, както това направи например Фойербах, а използват принципа на развитието (провъзгласен от Хегел на идеалистическа основа), за да обяснят явленията на действителността.

Класиците на руската материалистическа философия широко прилагат принципа на развитието чрез противоречия в изследването на различните явления на природата и обществения живот. Така например Херцен разглежда развитието на природата като нещо, „което се започва със стихийната борба, с химическото сродство и завършва със самопознаващия се мозък на човешката глава“¹.

Разобличавайки активно крепостническите порядки в Русия, Херцен призовава към смяна на крепостническия строй с нов, демократичен, разглеждайки тази смяна като историческа необходимост, обусловена от неизменните закони на развитието на обществената история. Той счита, че на царството на капитала и на правото на собственост също ще настъпи край, както някога е настъпил край на феодалното и аристократическото царство. Херцен вижда в диалектиката „алгебрата на революцията“.

Чернишевски в труда си „Критика на философските предубеждения против общинното владение“ пише: „Вечна смяна на формите, вечно отхвърляне на формата, породена от известно съдържание или стремление вследствие засилване на същото стремление, вследствие по-високо развитие на същото съдържание — който е разбрал този велик, вечен, повсеместен закон, който се е научил да го прилага към всяко явление — о, как спокойно призовава той шансовете, от които се смушават другите! . . . той не съжалява за нищо, което отживява своето време. . .“²

В разбирането на въпросите на диалектиката на природата, в разрешаването на проблемата за познаваемостта на природата и по много други въпроси руските революционни демократи от XIX в. представляват най-ценното, което е съществувало във философията на домарксовия

¹ А. И. Герцен, Писъма об изучении природы, 1946, стр. 37.

² Н. Г. Чернышевский, Избранные философские сочинения, т. II, 1950, стр. 492.

период. Обаче те не съумяха да разпространят материализма върху разбирането на обществения живот, не успяха да разработят система на диалектичкото разбиране на света и да преминат от утопическия социализъм (макар и превъзхождащ утопическия социализъм на западно-европейските мислители) към научния социализъм. Историческото място на руските революционни демократи в историята на философията е точно определено от В. И. Ленин в неговата характеристика за Херцен: „Херцен стигна непосредствено до диалектичкия материализъм и се спря пред историческия материализъм“¹.

Най-високото стъпало на домарксистката диалектика, намерило от гледна точка на нейната класова и научна характеристика ярък израз в творчеството на Белински, Херцен, Черниншевски и Добролюбов, не бива да се разглежда като някакво изключително руско национално явление. Там, където селските маси през този период и по-късно са се вдигали на борба против потисниците, в условията, когато пролетариатът не се беше оформил като самостоятелна историческа сила — там идеолозите на революционното селячество (например Христо Ботев и Светозар Маркович на Балканите, Ахундов и Налбандян в Кавказ и др.) в своите философски и публицистически трудове показват дълбоко разбиране на диалектиката, стремят се диалектически да подхождат към изучаването на явленията.

Такива са основните исторически форми на домарксистката диалектика. Изучаването на историята на диалектиката довежда до извода, че марксисткият диалектически метод е висша и единствено научна форма на диалектиката, която увенчава цялото предшествуващо развитие на познанието и посочва на науката пътя към нови велики постижения.

2. Марксисткият диалектически метод — висша, качествено нова форма на диалектиката

Основните исторически форми на домарксистката диалектика, разгледани по-горе, представляват стъпала в развитието на диалектичкото познание. Новото, висше стъпало в развитието на материалистическата диалектика — марксистката диалектика, бе създадена от Маркс и Енгелс,

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 18, стр. 10. [Бълг. изд., стр. 10].

великите вождове на пролетариата, като метод на познанието и изменението на действителността, метод на революционното действие на работническата класа. Марксистката диалектика е извънредно важен резултат на великия творчески подвиг, извършен от Маркс и Енгелс, на революционния преврат, направен от тях във философията.

Спирайки се на всички завоевания на научната мисъл през предшестващия исторически период, Маркс и Енгелс създадоха качествено нова диалектика, която за пръв път стана научна.

Марксистката диалектика е наука за най-общите закони на развитието на природата, обществото и мисленето, всеобщ метод на познанието и революционното изменение на действителността.

Велика заслуга на Маркс и Енгелс е не само това, че те откриха диалектиката в природата и обществото, но и това, че те обосноваха всеобщия характер на диалектиката, нейните закони. Основоположниците на марксизма доказаха, че законите за взаимовръзката, движението, изменението и развитието са най-общи, отнасят се до всички без изключение явления на света. Такъв извод не можеше да направят домарксовите материалисти поради ограничеността на научните данни в онова време, а също и поради тяхната класова ограниченост. А що се отнася до идеалистите-диалектици, то именно идеалистическият характер на тяхната диалектика изключваше възможността за доказване всеобщността на движението, изменението и развитието. Идеалистите всячески са се стремели да докажат, че диалектиката е присъща не на материята, а на „сврѣхматериалните“ явления.

Като откриха диалектиката в природата и в обществото и научно обясниха нейното отражение в съзнанието на човека, Маркс и Енгелс първи обосноваха всеобщия характер на нейните закони. Въпреки огромното различие между явленията на неорганическата и органическата природа, между обществото и явленията на природата, а също и между тези явления и мисленето, Маркс и Енгелс намериха онова общо, което ги обединява: законите на развитието на природата, обществото и познанието.

Енгелс посочва, че диалектиката е наука за най-общите закони на всяко движение. Това значи, че законите на диалектиката важат както за движението в природата и човешката история, така и за движението на мисленето.

Така например марксистката диалектика твърди, че в природата, обществото и мисленето няма изолирани явления, а, напротив, всички те са свързани едно с друго. Взаимозависимостта и взаимообусловеността е всеобщ закон на обективния свят.

Марксистката диалектика твърди, че всичко се намира в състояние на движение и изменение и че всички явления в природата и обществото имат един и същ източник на своето развитие — вътрешната противоречивост. Така че диалектиката разглежда развитието и вътрешната противоречивост като всеобщи закони на природата, обществото и мисленето.

Обосноваването на закона за съхранението на материята и движението от Ломоносов, на еволюцията на органическия свят от Дарвин, създаването на периодическата система на елементите от Менделеев — тези и много други открития на науката потвърждават правотата на учението на диалектиката за всеобщата взаимозависимост и за развитието, потвърждават факта, че диалектиката преминава като червена нишка през цялата история на развитие на науката, през историята на познанието.

Целият ход на развитие на естествознанието през XIX в. налагаше изучаването на явленията на природата в тяхната органическа взаимовръзка и взаимозависимост, в тяхното движение, изменение и развитие. Още през първата половина на XIX в. развитието на естествознанието наложително изискваше диалектически подход към анализа на природните явления. Вследствие на това диалектиката в своя рационален, освободен от хегеловския мистицизъм вид стана абсолютна необходимост за естествознанието. Стихийният ход на развитието на науките за природата, въпреки буржоазния мироглед на естествоизпитателите, настоятелно изискваше преминаване от метафизиката към диалектиката — към материалистическата диалектика, която правилно обяснява явленията и посочва единствено верния път за тяхното по-нататъшно изучаване.

Съвременното естествознание в още по-голяма степен, отколкото естествознанието през XIX в., разкрива диалектическия характер на природните процеси.

Такива постижения на съвременната физика като откриването на законите на вътрешноатомното движение, откриването на вълновите свойства на частиците на материята нанасят съкрушителен удар на метафизиката, въп-

реки реакционните метафизически и идеалистически изводи, които правят от тях буржоазните учени.

Ленин даде дълбока характеристика на съвременната наука, която върви напред, въпреки всички хитрувания на реакционерите. В. И. Ленин писа, че съвременната физика „отива към единствено верния метод и единствено вярната философия на естествознанието не пряко, а със зигзаги, не съзнателно, а стихийно, не виждайки ясно своята „крайна цел“, а приближавайки се към нея пипнешком, колебаейки се, а понякога даже заднишком. Съвременната физика преживява родилни мъки. Тя ражда диалектичeskия материализъм.“¹

Марксистката материалистическа диалектика органически обединява данните на всички науки, обобщава цялата съвкупност на тези данни и дава цялостна диалектическа картина на света. Само марксистката диалектика като наука за всеобщите закони на развитието свързва в една система всички открития на науките за природата и на обществените науки и обобщавайки теоретически опита на всемирната история на човечеството, служи на великото дело на борбата на прогресивните сили от всички страни за мир, демокрация и социализъм.

Коренното различие на марксисткия диалектически метод от всички предшестващи го форми на диалектиката се състои и в това, че само марксистката диалектика е всеобщ метод на научното познание на явленията на природата и обществото; тя е могъщо средство за тяхното изменение.

До възникването на марксизма науката не е познавала такъв метод, който би могъл да бъде вярно ръководство за всяка наука и който по този начин би позволил теоретически да се обобщават данните на всички науки. Философите-идеалисти дори тогава, когато са се занимавали с диалектиката, не са поставяли въпроса за познанието на материалния свят. А ония от материалистите, които са достигали до разбирането на елементите на диалектиката в природата, също така не са могли да създадат такъв всеобщ метод на познанието, тъй като не са съумявали да доведат диалектичeskото разглеждане на процеса на развитието докрай — до явленията на обществото и в това число на съзнанието.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 299 [Бълг. изд., стр. 330].

„Метод“ е дума от гръцки произход, която означава път към нещо, начин или способ на действие. Всяка наука използва собствени начини и методи на изследване; свои особени методи имат астрономията, физиологията и другите науки. Обаче тези частни методи на конкретните науки не могат да бъдат средство за познание на най-общите закони, които по особен начин се осъществяват във всяка конкретна област. Ето защо, колкото и да са съвършени частните методи, които използват науките, всички те се нуждаят за своето успешно развитие от метод, който разкрива общите закони на развитие на материалния свят. Такъв метод — всеобщ по своя характер — е марксисткият диалектически метод.

Методът на познанието не е помагало, изкуствено създавано и външно по отношение същността на самите неща и явления. Напротив, методът на познанието трябва да бъде отражение на онова, което се съдържа в самите неща и явления. Марксизмът не е изобретил, не е съчинил, а е търсил и открил метода на познанието на природата в самата природа: той е открил определените общи закони, по които се развиват всички явления в природата и обществото, и именно тези закони, научно осъзнати, той е превърнал в метод на познанието на обективния свят, метод за неговото изменение.

Марксисткият диалектически метод на познанието — това са най-общите закони на развитието на обективния свят, открити, осъзнати от идеолозите на работническата класа и служат като средство за по-нататъшното познание и изменение на обективния свят.

Историята на философията, историята на науката изобщо познава много неуспешни опити за създаване на всеобщ метод на познанието. Много философи са се опитвали да превърнат математическия метод в метод на изследване на всички природни явления. Подобни опити се правят и днес в буржоазните страни. Обаче несъстоятелността на това универсализиране на математическите методи на изследване е очевидна: законите на всяка специална наука действуват само в нейната сфера.

Съществуват математически, физически, химически, биологически, физиологически, обществени и други специфични закони за определени явления на обективния свят. Може ли една система от които и да било от тези закони да образува метод на познанието за всички други

явления? Не, не може, защото всеки от тези закони действува само в областта на своите явления. А става дума за такива закони на природата, които са общи решително за всички явления на действителността и научното разбиране на които дава правилен научен подход към *всички* явления в природата и обществото. Такива закони съществуват в природата. Това са най-общите закони на движението, изменението и развитието, присъщи на всички явления в природата, обществото и познанието. Тия закони именно съставляват обективното съдържание на марксисткия диалектически метод.

И така, марксизмът-ленинизмът научно формулира като всеобщ метод на познанието не частните, а всеобщите закони на природата, които действуват във всички нейни области и явления — законите на диалектиката.

И именно защото законите на марксистката диалектика са обективни и всеобщи, от тях съзнателно се ръководят марксистите в условията на капитализма, организирайки борбата на работническата класа; от тях се ръководят марксистите и в условията на социалистическото строителство; от тях ще се ръководят хората и при комунизма. Обаче всеобщността и обективността на законите на диалектиката ни най-малко не изключват безкрайното многообразие на формите на проявяване на тези закони в зависимост от условията, мястото и времето.

Така положението на диалектиката, че всичко в природата се намира в състояние на изменение и развитие, е вечно, защото изменение и развитие на явленията в природата винаги е имало, има и ще има. Но те винаги са били и ще бъдат различни по своето съдържание и форма на проявление. При началното състояние на нашата планета те са имали един характер; появяването на първите живи организми е означавало възникването на нови процеси на изменение и развитие; появяването на човешкото общество е било съпътствувано от нови, невиджани дотогава процеси на изменение и развитие. И във всеки даден момент от живота на природата постоянно действащите закони на диалектиката се осъществяват по различен начин: в едно и също време процесът на движението и изменението се проявява ту във вид на движение на въздушните маси, ту във вид на окисляване на металите, ту във вид на гниене на листата, паднали от дървото, ту във вид на процес на образуване на нов биологически вид и т. н.

Това показва, че постоянството на законите на диалектиката не бива да се разбира метафизически: макар и всеобщи, законите на диалектиката се проявяват в различните условия по различен начин.

С това се обяснява фактът, че диалектиката по своята същност е дълбоко враждебна на буквоедството и талмудизма, защото тя може да служи като метод на познанието само като се използва творчески, само като се държи сметка за нейните конкретни прояви.

Всеобщите закони на диалектиката се проявяват в нещата не наред с частните закони, не независимо от тях, а в самите тях. В областта на природата, която изучава например физиката, законите на диалектиката се проявяват не независимо и не наред с физическите закони, а в самите тях — във физическите закони. Същото става и във всички други явления на природата и обществото, където всеобщите закони — законите на диалектиката — се проявяват само в специалните закони, свойствени на дадените явления.

Оттук следва, че материалистическата диалектика, марксистката философия, не може да стои над специалните науки и да им предписва „своите“ закони. Тъкмо обратното: диалектиката разкрива само онова общо, което е присъщо на всички явления в природата и обществото, на всички закони в отделните области на обективната действителност. Ако нямаше това общо в законите на специалните науки, не би могла да съществува и самата диалектика, диалектическият метод.

Философията не замества останалите науки за природата или обществото, а, напротив, сама се изгражда върху откритията на тези науки: като обобщава техните постижения, тя разкрива в тях всеобщите закони. А другите науки, ръководейки се от всеобщите закони, открити от марксистката философия, проникват по-дълбоко в същността на конкретните явления на природата, откривайки в тях своеобразната проява на общите закони.

Така марксисткият диалектически метод намира източника на своите сили в успешното развитие на всички конкретни науки, а последните се развиват толкова по-успешно, колкото по-правилно и по-пълно се ръководят от марксисткия диалектически метод.

Класиците на марксизма-ленинизма нееднократно са посочвали изключително важната роля на диалектическия

материализъм в развитието на естествознанието. Енгелс казва, че естествоизпитателите, които избягват философията, не само не се освобождават от това от нея, а, напротив, попадат под влиянието на най-изостаналите, изживелите се философски учения. Само съзнателното овладяване на материалистическата диалектика освобождава естествоизпитателите от всевъзможни предвзети мнения, предразсъдъци, едностранчивост, теоретическа обърканост и непоследователност.

Съветската наука се развива с невиджано бързи темпове. Само през последното десетилетие съветските учени обогатиха естествознанието с извънредно крупни постижения: космогонната теория, учението за образуване на звездите, намирането на пътища за използване на вътрешноатомната енергия, откриването на законите за термоядрената реакция, теорията за произхода на клетките от неклетъчното вещество, откритията в областта на агробиологията, почвознанието и т. н. Тези открития нанесоха извънредно силен удар на метафизиката, като още повече укрепиха позициите на материалистическата, на марксистката диалектика.

Друга картина се наблюдава в капиталистическите страни, където много естествоизпитатели възприемат гибелните идеи на реакционната идеалистическа философия и метафизика. Философстващите мракобеси усилено внедряват в естествознанието мистицизъм, отричане на познанието на закономерностите, обосновават сътрудничеството между науката и религията. Съвременното естествознание в капиталистическите страни е омотано от антинаучни, мистични, открай докрай метафизически философски системи.

Между философите на империализма се намират не малко такива, които изобщо отхвърлят необходимостта от придържане към някакъв определен метод на познание. В това се проявява деградацията на съвременната буржоазна философия. Проповядвайки идеализъм, агностицизъм, философите на империализма отхвърлят научното познание, насаждат мистика, алогизъм, интуитивизъм. Бергсон, Уайтхед и много други свеждат познанието до божественото откровение, твърдейки, че същността на света се постига само подсъзнателно.

Като омаловажават разума, съвременните мракобеси твърдят, че съществувало някакво свръхсетивно познание,

познание по интуиция, познание без цел и метод. Отричайки необходимостта от научен метод, насаждайки интуитивно, мистично отношение към действителността, те превръщат науката в прислужница на богословието.

Анализът на философските системи на идеолозите на империализма показва, че и ония философи, които се отказват от метод, които го подменят с „вътрешното съзерцание“, с „подсъзнателното“ и пр., фактически също се ръководят от метод, но от метод антинаучен, метафизически, също така реакционен, както са реакционни техните системи.

Естествоизпитателите не могат да минат без философията, пише Енгелс. „Пита се само дали искат над тях да господства някоя лоша модна философия или такава форма на теоретическо мислене, която почива върху познаването на историята на мисленето и на нейните постижения.“¹

Особено голямо е значението на марксистко-ленинската философия за развитието на науката в социалистическото общество. Комунистическата партия на Съветския Съюз водеше и води непрестанна борба против ония, които разтваряха философията в естествознанието, и против ония, които откъсваха естествознанието от философията.

Комунистическата партия разобличи механистите, които откъсваха съветското естествознание от философията, твърдейки, че естествознанието може да се развива без философията. Същевременно партията разобличи и идеалистическата ревизия на марксистката философия. Меншевиштите идеалисти, като отъждествяваха марксистката материалистическа диалектика с идеалистическата диалектика на Хегел, като подменяваха първата с втората, насочваха науката по пътя на откъсването от практиката на социалистическото строителство, по пътя на схоластичната, формалистичната игра с философски категории.

Водейки решителна борба против механицизма и меншевиштивания идеализъм, против проникването на реакционните философски школи и школици в естествознанието, Комунистическата партия активно се бореше и се бори за внедряването на материалистическата диалектика в съветската наука. Ленин посочваше, че „без солидно фи-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 165 [Бълг. изд., 1950, стр. 214].

лософско обосноваване никакви естествени науки, никакъв материализъм не може да издържи борбата срещу патиска на буржоазните идеи и възстановяването на буржоазния мироглед. За да издържи тази борба и да я доведе докрай с пълен успех, естественикът трябва да бъде съвременен материалист, съзнателен последовател на оня материализъм, представител на който е Маркс, т. е. да бъде диалектически материалист.“¹ Това указание на Ленин е запазило напълно значението си и досега.

И така, диалектическият метод представлява единствено научният метод за познаване и преобразуване на света. Диалектическият метод на познание напълно се потвърждава от изводите на съвременното естествознание, обогатява се от неговите нови открития и е важно средство за придобиване на нови знания. Той напълно се потвърждава от изводите на обществената практика, от борбата на трудещите се против капитализма, за социализъм и комунизъм и е боево теоретическо оръжие в ръцете на комунистическите партии и на всички прогресивни обществени сили на съвременното общество.

3. Материалистическата диалектика — теория на познанието и логика на марксизма-ленинизма

Марксистката диалектика е наука за всеобщите закони на движението и развитието в природата, обществото и мисленето. От това следва, че едни и същи нейни закони са закони на обективния свят и закони на познанието. Например изискването на марксисткия диалектически метод да се разглеждат всички явления в тяхната органическа взаимовръзка отразява обективния закон на взаимната връзка, на взаимната обусловеност на явленията. Същото се отнася и до всички останали черти на марксисткия диалектически метод. Оттук е ясно, че законите на диалектическото мислене и законите на развитието на обективния свят са тъждествени по съдържание и се различават само по форма.

За домарксовата, и по-специално за идеалистическата, философия беше свойствено противопоставянето на законите на мисленето (логиката) на законите на битието (онтологията). Марксизмът сложи край на това ненаучно противопоставяне, като създаде материалистическата диалек-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 207 [Бълг. изд., стр. 227—228].

тика като учение за законите на развитието и на битието, и на мисленето. За домарксовата, и по-специално за идеалистическата, философия беше свойствено противопоставянето на логиката и теорията на познанието (гносеологията), разбираана като учение за възможността и границите на познанието. Марксизмът сложи край и на противопоставянето на логиката и гносеологията, като доказа, че материалистическата диалектика разкрива законите на познанието мислене, законите на познанието на обективния свят. В диалектическия материализъм е дадено неразривното единство на диалектиката, логиката и теорията на познанието. „В „Капиталът“ — посочва В. И. Ленин — е приложена към една наука логиката, диалектиката и теорията на познанието на материализма [не са нужни 3 думи: това е едно и също] . . .“¹

Развивайки това положение, В. И. Ленин посочва, че онова, което се отнася до „Капиталът“ — най-великото произведение на Карл Маркс, характеризира същевременно цялата марксистка философия: в разбирането на Маркс диалектиката „включва в себе си онова, което днес наричат теория на познанието, гносеология, която трябва да разглежда своя предмет също така исторически, като изучава и обобщава произхода и развитието на познанието, прехода от незнание към познание“².

За пръв път въпросът за единството на диалектиката и гносеологията е бил поставен от Хегел. Обаче Хегел, като идеалист, извращава действителното съдържание на този въпрос, свеждайки го при последна сметка до богословското твърдение, че всичко съществува и се извършва в божественото мислене и в този смисъл има еднаква същност. Хегел разглежда развитието не като реален процес, в който от едни явления възникват други, нови. Това материалистическо гледище относно развитието Хегел, естествено, отхвърля. Хегел отъждествява развитието с познанието, разглеждайки го като самопознание от страна на „абсолютната идея“ на своето собствено съдържание. По този начин действителната история се отъждествява с историята на божественото самопознание. Именно този погрешен възглед върху действителността доведе Хегел до мистифициране не само на историята, но и на самото познание,

¹ В. И. Ленин, Философские тетради, 1917, стр. 215.

² В. И. Ленин, Соч., т. 21, стр. 38 [Бълг. изд., стр. 43].

което Хегел лишава от общественно-историческата човешка форма, откъсва го от практическата дейност на хората, от сетивното възприемане на действителността и го превръща в чисто „логически процес“, който се извършвал уж в лоното на „абсолютната идея“. Хегел обожествява логиката и я превръща в основа на всичко съществуващо.

Маркс и Енгелс разобличиха това мистифициране на обективната реалност и на процеса на познанието, разкриха връзката на познанието с общественно-историческата дейност на хората, с практиката, със сетивното възприемане на външния свят, освободиха диалектиката от внесената в нея от Хегел мистика.

Като разкри органическата връзка между развитието на материалния живот на обществото, между прогреса на общественото производство и умственото развитие на човечеството, марксизмът-ленинизмът завинаги сложи край на идеалистическата представа за мисленето като за някакъв извънисторически процес: „Теоретическото мислене на всяка епоха, значи и на нашата, е исторически продукт, който в различните времена приема твърде различна форма, а с това и твърде различно съдържание. Така че науката за мисленето, както и всяка друга наука, е историческа наука, наука за историческия развои на човешкото мислене.“¹

Такава наука, която разкрива законите на развитието на познавателното човешко мислене, е само материалистическата диалектика. В този смисъл — като учение за законите на развитието на познавателното човешко мислене — диалектиката е теория на познанието и логика на марксистко-ленинската наука.

Разкривайки същността на диалектическото мислене, което във висша степен се отличава с определеност, последователност, доказателственост, класиците на марксизма-ленинизма показаха, че логическото е отражение на историческия процес, на неговото най-съществено, закономерно съдържание и че последователността на логическото изследване възпроизвежда в основни черти последователността на основните стадии на изследвания исторически процес. Така че логичността на научното диалектическо мислене е неразривно свързана с неговата съдържател-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 22 [Бълг. изд., 1950, стр. 47—48].

ност, с това, че в него правилно е отразена действителността.

Подчертавайки това обективно съдържание на логиката, Ленин пише: „Логиката е учение не за външните форми на мисленето, а за законите на развитието“ на „всички материални, природни и духовни неща“, т. е. на развитието на цялото конкретно съдържание на света и неговото познание, т. е. резултат, сбор, извод от *историята* на познанието на света“¹.

Ленин разглежда диалектиката като логика и теория на познанието и по този начин обосновава единството на диалектиката, логиката и теорията на познанието във философията на марксизма. Логиката, за която в дадения случай говори Ленин, не е съществувала преди Маркс, тя е създадена от марксизма: това е именно материалистическата *диалектика*.

Но какво е отношението на материалистическата диалектика към възникналата още в древни времена и съществуваща и до днес обикновена, формална логика? Класиците на марксизма-ленинизма бяха противници на никилистическото отношение към формалната логика, те постоянно подчертават, че без съблюдаването на елементарните закони на правилното мислене, установявани от нея, мисленето изобщо е невъзможно. Марксизмът разглежда правилата на формалната логика не като измислени, изобретени, привнесени отвън в мисленето норми, а като вътрешни закони на мисленето, аналогични на вътрешните закони на езика, установявани от граматиката.

Тъй както граматиката дава правилата за изменението на думите и съставянето на изреченията, така и формалната логика дава правилата за съединяването на понятията и съжденията, правилата за съставянето на умозаключенията, като има предвид не някакви конкретни понятия или съждения, а изобщо всички понятия и съждения, като се абстрахира от конкретното съдържание на понятията и съжденията, като отделя от тях общото, което лежи в тяхната основа, и по този начин установява логическите правила, логическите закони. Това сравняване на логиката с граматиката не е проста аналогия, тъй като езикът и мисленето (а следователно и граматическият и логическият строеж) се намират в неразривно единство, те са неотделими едно от друго.

¹ В. И. Ленин, *Философские тетради* 1947, стр. 66.

Отричането на формалната логика неизбежно води към алогизъм, т. е. към отричане значението на логическото мислене изобщо. Днес много буржоазни философи се изказват против разума, против логиката, защото разумът и логиката подбуждат хората да въстават против капиталистическото варварство. Американският философ С. Лангер призовава „да се отстрани водоразделът между разума и безумието“, обявява мисленето за ненормалност. Английският идеалист Ф. Шилер казва: „Можем да изхвърлим цялата формална логика, да я обявим за глупост“. В противоположност на тези крайно реакционни изказвания на представителите на империалистическата философия марксизмът-ленинизмът оценява положително формалната логика като необходима дисциплина, която помага за изработването на последователно, свързано, доказателно мислене.

Буржоазните учени, а заедно с тях и опортюнистите в работническото движение, враговете на революционно-критическата диалектика, всячески се стремят да опорочат марксисткия метод, като му приписват несъблюдаване на обикновените, елементарните правила на мисленето, установявани от формалната логика. Ленин и Сталин постоянно разобличаваха тази клевета срещу марксистката диалектика, като нееднократно посочваха крайно грубите логически нелепости, допускани от буржоазните „критици“ на марксизма.

Диалектиката и формалната логика не бива да се разглеждат като взаимно изключващи се, враждебни една на друга противоположности. Марксизмът освобождава формалната логика от метафизическите, схоластическите извращения и с това я превръща в научна дисциплина. Както и всяка наука, формалната логика трябва да се опира на диалектико-материалистическото разбиране на битието и познанието.

Тези са основните моменти, които характеризират марксистко-ленинската диалектика като наука, като единствено научен метод, който е революционната душа на марксизма-ленинизма.

К Р А Т К И И З В О Д И

Едно от най-важните условия за успешното познаване и практическото преобразуване на обективния свят е на-

личността на правилен, научен метод на познанието. Единственият научен метод в съвременната епоха е марксистката диалектика, която отразява правилно обективните закони на движението, изменението и развитието, присъщи на всички явления в природата и обществото.

Марксисткият диалектически метод е принципно противоположен на метафизическия метод и качествено се различава от всички съществували по-рано исторически форми на домарксовата диалектика. Основните исторически форми на домарксовата диалектика са: 1) античната диалектика, която носи наивен характер, тъй като не е могла още да се опре върху развитието на науките за природата и обществото и е изхождала непосредствено от данните на сетивното съзерцание на света; 2) идеалистическата диалектика на Хегел, съдържаща в себе си „рационалното зърно“, което бе отделено и критически преработено от Маркс и Енгелс в процеса на създаването от тях на материалистическата диалектика, коренно противоположна на идеалистическата Хегелова диалектика; 3) диалектиката на революционните демократи, и по-специално диалектиката на класиците на руската материалистическа философия от XIX в., които непосредствено се приближиха до диалектическия материализъм, но се спряха пред историческия материализъм, т. е. останаха на позициите на идеалистическото разбиране на историята, вследствие на което не можаха да слоят материализма и диалектиката в единен мироглед.

Марксисткият диалектически метод е висшата историческа форма на диалектиката, която се различава качествено от всички предшестващи. Марксистката диалектика е единствено научният метод за познаването и революционното преобразуване на света. Марксизмът доказва всеобщият характер на диалектиката, разкри всеобщите закони на взаимовръзката, движението, изменението и развитието на всичко съществуващо. Именно затова марксисткият диалектически метод е всеобщ метод на познанието, еднакво задължителен за всички науки. Марксизмът доказва, че материалистическата диалектика е теория на познанието и логика, че тя всеотраслено въоръжава науката в разрешаването на най-сложните и трудни задачи на познанието.

ВСЕОБЩАТА ВРЪЗКА И ВЗАИМНАТА ОБУСЛОВЕНОСТ НА ПРЕДМЕТИТЕ И ЯВЛЕНИЯТА В ПРИРОДАТА И ОБЩЕСТВОТО

1. Коренната противоположност между диалектиката и метафизиката в разбирането на природата като единно цяло

Една от основните особености на материалистическата диалектика се състои в това, че тя е *наука за всеобщата връзка на явленията в природата и обществото*. Разкриването на взаимозависимостта и най-тясната, неразривна връзка между явленията и между всичките страни на всяко явление, връзката, която дава единния, закономерен процес на движение в природата и обществото, е основната задача на науката. Всеобщата връзка, взаимозависимостта, взаимообусловеността на явленията в природата и обществото означава, че светът е единно, свързано цяло, в което единството и качественото многообразие на явленията са неотделими едно от друго.

Положението за взаимната връзка, взаимната зависимост и взаимната обусловеност на предметите и явленията в природата и обществото е една от основните черти, които характеризират марксисткия диалектически метод.

Енгелс нарича диалектиката наука за връзките. Ленин нееднократно подчертава, че познанието на предметите и явленията на обективния свят е невъзможно без изясняване връзката и взаимообусловеността на тези явления. Развивайки положението за марксистката диалектика като наука за всеобщата връзка, Ленин отбелязва, че съществува „взаимозависимост и най-тясна, неразривна връзка между *всички* страни на всяко явление...“¹.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 21, стр. 38 [Бълг. изд., стр. 43].

„Противоположно на метафизиката — казва И. В. Сталин, — диалектиката разглежда природата не като случайно струпване на предмети и явления, откъснати едно от друго, изолирани едно от друго и независими едно от друго — а като свързано, единно цяло, в което предметите и явленията са органически свързани помежду си, зависят едно от друго и се обуславят едно от друго.

Затова диалектическият метод счита, че нито едно явление в природата не може да бъде разбрано, ако се вземе изолирано, вън от връзката му с обкръжаващите го явления, защото което и да е явление, в която и да е област на природата, може да бъде превърнато в безсмислица, ако то се разглежда вън от връзката му с обкръжаващите го условия, изолирано от тях, и, обратно, всяко явление може да бъде разбрано и обосновано, ако то се разглежда в неговата неразривна връзка с обкръжаващите го явления, в неговата обусловеност от обкръжаващите го явления.“¹

Метафизиката е неспособна да разкрие органическата връзка, взаимозависимостта и взаимната обусловеност на предметите и явленията в природата и обществото. От гледна точка на метафизиката всички предмети и явления в природата и обществото само случайно съществуват съвместно едни до други, но не се намират в закономерно съотношение, във вътрешна връзка и взаимозависимост помежду си.

Изтръгвайки предмета или явлението от неговата естествена, историческа връзка, метафизикът го разглежда като нещо отделно, изолирано. Така метафизикът разглежда химическите елементи като несвързани с нищо помежду си и независими един от друг. За него неживата (неорганическата) природа и живата (органическата) природа са съвсем отделени една от друга. От метафизическа гледна точка всичко живо произхожда само от живото, няма нищо общо с неживото и не може да произлезе от неживото.

Метафизикът прокарва непроходима граница между организмите и условията за тяхното съществуване, между телесните клетки и половите клетки на един и същ организъм и т. н. Той разглежда обществото като механически агрегат от индивиди.

¹ И. В. Сталин. Вопросы ленинизма, 1952, стр. 575 [Бълг. изд., 1953, стр. 685—686].

Съвременните буржоазни философи-метафизици се опитват да опровергават представата за закономерната връзка между явленията в природата и обществото, стараят се да докажат, че в света господствувала уж само случайността. Например представителите на идеалистическата философия на така наречения *екзистенциализъм* твърдят, че „не съществува никаква закономерна връзка между явленията, може да се говори само за случайност и безсмисленост на историческите факти“. Реакционният американски философ Фишер заявява, че задачата на науката се състояла в това, да „разпознае в развитието на човешките съдбини играта на случайното“.

Като отрича закономерността на общественото развитие, която свидетелствува за неизбежността на гибелта на капитализма, за неизбежността от неговото заменяване с по-висок обществен строй — социалистическия, като провъзгласява господството на „чистата случайност“ в обществения живот, съвременната буржоазна философия се опитва да обоснове реакционната идея за вечността и непоклатимостта на капиталистическия строй. Сега идеолозите на империалистическата буржоазия използват метафизическия възглед върху природата и обществото като оръдие в борбата против мира, демокрацията и социализма.

Преди повече от сто години бе установено от марксистката наука, че анархията на производството, кризите, безработицата, войните са вътрешно свързани с капиталистическата стопанска система, че се коренят в самата природа на капитализма. От това следва, че докато съществува капиталистическата стопанска система, ще съществуват и безработицата, кризите, войните като неизбежни нейни спътници. За да се ликвидира с тези спътници на капитализма, трябва да се унищожи самият капиталистически строй.

Като разглеждат безработицата като случайно явление, което не се намира в органическа връзка с капиталистическия начин на производство, като явление, което е уж независимо, изолирано от него, идеолозите на империалистическата буржоазия съчиняват нелепи рецепти за отстраняване на безработицата и другите пороци на капитализма, без да засягат цялата капиталистическа стопанска система. Така метафизическият подход на буржоаз-

ните философи към обясняването на обществените явления служи като средство за измама на трудещите се.

Разновидност на метафизиката е *софистиката* (от гръцката дума *sophos* — мъдрост, а в действителност — мъдруване, извъртане). Ленин характеризира софистиката като „измъкване външното сходство на случаите във връзката на събитията“. Софистиката представлява уловки, чрез които се замаскирва лъжата. Така например идеолозите на монополистическия капитализъм Кейнс, Беверидж и други се опитват с помощта на софизма да докажат, че постоянната масова безработица била свързана не с монополистическия капитализъм, а с всяка стопанска система изобщо и поради това била вечна и неотстранима. Софистическо е обосноваването от лидерите на десните социалисти на тяхната политика. В декларацията на „възстановения“ II Интернационал те заявяват, че „се борят против всяка форма на империализма“. В същото време английските лейбъристи, френските, холандските и другите десносоциалистически лидери твърдят, че техните страни не са свързани с империализма и не представляват империалистически държави. Така, използвайки софистиката, лидерите на десните социалисти прикриват своето служене на империалистите.

2. Взаимозависимостта и взаимната обусловеност на явленията — всеобщ закон на природата и обществото

В противоположност на метафизиката марксистката диалектика учи, че светът представлява едно свързано, единно цяло, по отношение на което всяко отделно явление, всяка отделна вещь се проявява само като част от това цяло. Нито едно явление и събитие не може да съществува, без да бъде във връзка с други явления, не може да се извърши, без да засегне множество други явления и събития.

Всеобщата връзка, взаимозависимостта и взаимната обусловеност на различните предмети и явления, тяхното взаимодействие — това е първото, което изпъква пред нас, когато разглеждаме природата като цяло от позицията на съвременното естествознание. Формите на взаимозависимостта на явленията са многообразни.

Всяко движение на отделно тяло, всяко явление както в природата, така и в обществения живот — колкото и обособено и изолирано да ни изглежда на пръв поглед — може да бъде разбрано, обяснено и научно обосновано, ако се разглежда не само в неговата индивидуалност и обособеност, а и като част от единното цяло, като обусловено от други явления и само обуславящо други явления.

Диалектическият възглед върху природата като свързано, единно цяло представлява теоретическо обобщение на натрупаните от науката знания за обективния свят и е проверен от практическата дейност на хората. Всички области на знанието потвърждават положението на марксистката диалектика, че в реалната действителност няма предмети и явления, изолирани едно от друго, независещи едно от друго.

Природата — свързано, единно цяло. Земята, върху която живеем, не е изолирано, самотно небесно тяло. Заедно с въртящата се около нея Луна тя образува взаимно свързана система. Движението на Луната се определя от въздействието на Земята и Слънцето върху нея. Редица процеси на Земята (например приливите и отливите в моретата и океаните) са непосредствено свързани с влиянието на Луната върху нея. Земята заедно с Луната се движи около Слънцето. Около Слънцето се движат и други планети — Меркури, Венера, Марс, Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон. Заедно със Слънцето те образуват цялостна слънчева система от небесни тела, обединени помежду си чрез сложна верига от взаимовръзки.

Планетите не само поотделно се притеглят от Слънцето, но и взаимно си въздействуват. Тая взаимовръзка на планетите със Слънцето и помежду им обуславя строго определенния ред на тяхното движение.

На свой ред Слънцето не е просто една от огромното множество изолирани, обособени звезди, хаотично разпнляни по безкрайното пространство на Вселената, а част от единната звездна система, наречена Галактика. Известни са много галактически звездни системи. Всички те също така не са откъснати една от друга, а влизат в още по-грандиозна система от взаимно свързани звездни образувания.

Взаимовръзка съществува между живата и неживата природа. За доказателство на единството на природата

голямо значение имат трудовете на великия руски учен К. А. Тимирязев върху фотосинтезата. Тимирязев разкри най-тясната връзка между такива явления като слънчевата светлина, въздуха, почвата, растението и животното. Животните се хранят с растенията, а растенията могат да се развиват само като поглъщат енергия от Слънцето, разлагайки при това въгледвуокиса в хлорофила на листата. Като изучава хлорофиловата функция на зеленото растение и като установява, че в тази функция се проявява неразривната, жизнено важната връзка между растителния свят и Слънцето, Тимирязев доказва с това, че взаимната връзка, взаимозависимостта и взаимодействието между живата и неживата природа се простира далеч зад пределите на земното кълбо и носи космически характер. За да подчертае това, Тимирязев даде на един от най-важните и най-интересни свои трудове заглавието „Космическата роля на растението“.

Не само светът като цяло, но и всяко негово отделно взето явление е нещо единно, представлява свързано цяло, всичките страни на което се намират в определена взаимовръзка и взаимообусловеност.

Това положение на марксистката диалектика също намира своето потвърждение в данните на съвременната наука. Да вземем неорганическата природа. Редица тела проявяват тази особеност, че техните физически свойства са различни според различните посоки. Например тяхната еластичност при свиване в една посока силно се различава от същата при свиване в друга посока. Тази зависимост на физическите свойства от посоката се нарича анизотропия. Установено е, че анизотропията не е някакво изолирано свойство на телата, а е тясно свързана с други техни свойства и на първо място с тяхната вътрешна атомна структура. Анизотропията се наблюдава при телата, атомите на които са разположени в пространството в един или друг определен ред. А това от своя страна е свързано с обстоятелството, че такова тяло кристализира в определени форми. Всички кристали са анизотропни.

Металите се характеризират със значителна електропроводност и във връзка с това притежават голяма топлопроводност.

Всички тела притежават инерция. Те са в различна степен податливи на външните въздействия: една и съща сила изменя в различна степен скоростта на различните

тела в едно и също време. Но тялото, което има по-голяма инерция, има и по-голямо тегло. Инерцията и теглото са свойства на веществото, свързани едно с друго.

Тясно свързани помежду си са също и способностите на веществото да поглъща и да отразява: тяло, което в най-голяма степен поглъща електромагнитното излъчване, същевременно в максимална степен го изпуска.

Пример на дълбока взаимовръзка между вътрешните страни на явлението дава един от най-важните закони на съвременната електродинамика. Според този закон изменението на напрегнатостта на електрическото поле неизбежно поражда магнитно поле и, обратно, изменението на напрегнатостта на магнитното поле на свой ред обуславя възникването на електрическо поле. Този закон лежи в основата на цялата съвременна електротехника.

Организмът не е прост сбор от обособени и независими клетки, някаква „клетъчна държава“, както твърди Вирхов. Организмът, както учи мичуринската биология и павловската физиология, е цялостна система от органи, обединена чрез нервната и хормоналната връзка (чрез соковете на организма — кръвта, лимфата) и намираща се в определена взаимовръзка с външната среда. Ръководна роля в животинския организъм играе нервната система и по-точно кората на главния мозък. Функциите и ролята на отделните части, системи на организма (съединителната тъкан, жлезите с вътрешна секреция и т. н.) не бива да се разглеждат откъснато от координиращата и регулираща функция на кората на главния мозък и на цялата нервна система. Неврната система направлява цялата жизнедеятелност на организма и осигурява взаимната връзка между организма и средата.

Обществото като свързано цяло. Положението, че не само светът като цяло, но и всяко отделно негово явление представлява свързано, единно цяло, е правилно и по отношение на общественния живот. Метафизиците в продължение на столетия разглеждаха обществото като механическо струпване на индивиди, независещи един от друг. А в действителност обществото никога не е представлявало механически сбор от изолирани един от друг индивиди или от едни или други социални групи.

Основа на всяка общественно-икономическа формация образува начинът на производство — производителните сили на определено равнище на развитие, намиращи се

в единство със съвкупността от данните на производствените отношения. Производствените отношения образуват икономическата база, върху която се изграждат тясно свързаните с нея политически, правни, религиозни, философски възгледи на хората и съответстващите на тях обществени учреждения. Хората, социалните групи, класите, колкото и да са различни и дори противоположни техните интереси, винаги са свързани помежду си икономически, като части от едно и също общество. Това се отнася и до капиталистическото общество. В капиталистическото общество капиталистите и пролетариите са свързани помежду си с всички нишки на икономиката. Капиталистите не могат да живеят и да се обогатяват, ако нямат в свое разпореждане наемните работници; пролетариите не могат да продължават своето съществуване, ако не се наемат при капиталистите.

Явленията на икономическия живот никога не са изолирани едно от друго, а, напротив, намират се в тясна взаимозависимост. Така производството е неразривно свързано с потреблението: производството предполага потребление, потреблението — производство. Опитът на някои икономисти да разкъсат метафизически тясно свързаните помежду си страни на икономическия живот на съветското общество — производството и потреблението — имат за своя неизбежна последица смъкването върху позицията на буржоазната идеология, тъй като такова разкъсване всъщност означава свойственото на буржоазната идеология игнориране на човека с неговите потребности.

Между различните отрасли на социалистическото производство съществува тясна взаимовръзка: селското стопанство дава на промишлеността суровини, промишлеността снабдява селското стопанство с машини, с различни изделия и торове, без което е невъзможно съвременното селско стопанство. Без каменовъглената промишленост е невъзможно развитието на съвременната металургия; на свой ред развитието на каменовъглената промишленост се опира върху постиженията на металургията и машиностроенето и т. н. Всяко нарушение на органическата връзка между различните отрасли на производството неизбежно води към разстройство на икономическия живот на страната. Социалистическото производство е единен, цялостен, планомерно развиващ се процес.

Колкото и да се различава по своя характер капиталистическото производство от социалистическото, но и в него съществува определена взаимовръзка между различните отрасли, без което изобщо е невъзможно производството.

Съвременната реакционна буржоазна философия, особено такава философска школичка като „холизма“, се стреми да изврати научното понятие за взаимозависимостта, за цялостта, изработено от съвременната наука. Съчинител на холизма беше английският реакционер Смитс, който се „прослави“ не само със своята налудничава философия, но и като фелдмаршал на английската армия, потискащ дълги години южноафриканските народи. Според Смитс цялостта на организмите се обяснявала със съществуването на особен фактор на „цялостта“, който всъщност с нищо не се различава от бога-творец. Холизмът откъсва „цялото“ от частите и го противопоставя на последните като притежаващо свое самостоятелно битие, отделено от материалните части.

В противоположност на холизма и на цялата метафизика диалектиката разбира цялостта като обективна, материална взаимовръзка и взаимодействие между всички части и страни на предметите и явленията, като единство на техните външни и вътрешни страни, свойства, като неразривна връзка и взаимодействие на дадено явление с обкръжаващите го явления.

И така, предметите и явленията се намират във взаимовръзка и взаимодействие, при което всяко явление представлява единство на съставлящите го части, свойства и страни. Ето защо, за да се познае известно явление, необходимо е то да бъде изучено не само в сложните взаимоотношения с обкръжаващите го явления, но също и във взаимовръзката, взаимозависимостта на неговите страни.

Зависимостта на явленията от обкръжаващите условия. Марксистката диалектика изисква всяко явление в природата и обществото да се разглежда не откъснато от другите предмети и явления, които образуват условията за неговото съществуване, а в неразривна връзка с обкръжаващите го явления, защото предметите и явленията могат да съществуват не при всяко случайно стечение на обстоятелствата, а само при съответни, напълно определени условия.

Така например основа на процеса на освобождаване на атомната енергия е верижната реакция на разпадане ядрата на атомите на урана под действието на неутроните. При тази реакция всеки от разпадащите се атоми на урана отделя един или няколко свободни неутрона, всеки от които на свой ред предизвиква разпадането на едно атомно ядро на урана, което отново се съпровожда с отделяне на неутрони, и т. н. В този процес лавинообразно нараства броят на разпадащите се атоми на урана и броят на предизвикващите това разпадане неутрони. Тъй като при всеки отделен акт на атомното разпадане се отделя известна енергия, то при достатъчно бързо протичане на верижната реакция и при необходимо количество уран може да се получи експлозия.

Обаче нарастването на бързия, лавинообразен процес се задържа от редица причини. Някои от неутроните, попаднали в ядрото на атома на урана, може да заседнат в него, без да предизвикат разпадане. Някои неутрони безполезно се пропилват в примесите на урана, други излизат извън пределите на дадената маса уран, без да се сблъскат нито с един от неговите атоми. Следователно лавинообразната верижна реакция може да се получи само при условие че всички тези загуби на неутрони бъдат изобилно компенсирани с прибавянето на неутрони, получаващи се в процеса на разпадането на всеки от атомите. Изследванията показват, че за тази цел е необходимо известна определена величина, наречена „коэффициент на размножението“ на неутроните, да бъде поне равна на единица или на повече от единица, а размерите на урановото парче да не са по-малки от известен минимален (или „критически“) размер.

Само при наличността на тези две условия, а не на едното или другото поотделно, се осъществява ядрената реакция, която води към ефективно освобождаване на атомна енергия.

Една химическа реакция не се извършва винаги и навсякъде, а при строго определени за всяка реакция условия на температура, атмосферно налягане и т. н.

В органическата природа явленията също зависят от обкръжаващите ги условия. С изменението на условията на живот на животните и растенията се изменя и тяхната природа, техните наследствени свойства. Тези изменения на наследствените свойства съответствуват на изменили-

те се условия, те са адекватни на тях, поради което, подбирайки съответни условия на живот, можем да изменяме природата на растенията и животните в исканата, предварително предвидена посока.

Мичуринската биология дава многобройни примери на такова целенасочено изменение на наследствените свойства на живи организми, съответстващо на изменените външни условия. Така под въздействието на съответни условия се създават нови сортове растения и породи животни.

Различните обществени явления също зависят от обкръжаващите ги условия.

Например развитието на езика в различни социални условия се извършва по съвсем различен начин. Едно нещо е развитието на езика преди победата на социализма в световен мащаб, в условията, когато експлоататорските класи са господстващата сила в капиталистическия свят, когато няма равноправие на нациите, когато съществува национален и колониален гнет, когато съществуват национална обособеност и взаимно недоверие между нациите, укрепени от държавните различия. В тези условия развитието на езиците се извършва чрез победата на едни езици и поражението на други, така че кръстосването на няколко езика не води към образуването на някакъв нов език, а към господството на един от предишните езици.

Друго нещо е развитието на езиците в условията на епохата след победата на социализма, когато вече няма империализъм, няма експлоататорски класи, ликвидирани е националният и колониалният гнет, когато вместо национална обособеност и взаимно недоверие между нациите съществува доверие и сближение на нациите. При тези условия не може да съществува потъпкване и асимилиране на езиците; националните езици свободно ще се обогатяват един друг по пътя на сътрудничеството. След победата на социализма в световен мащаб ще настъпи процес на постепенно сливане на езиците в един общ, международен език, който ще включи в себе си най-добрите елементи на предишните езици (националните, а след това и зоналните, образували се от групите на националните езици).

Особеностите на развитието на стоковото производство също са възникнали в зависимост от условията на

мястото и времето, в зависимост от цял ред други условия. Ако стоковото производство се развива върху базата на частната собственост върху средствата за производство, на определено, сравнително високо равнище на развитието на производителните сили то неизбежно води към капитализъм. По-иначе стои въпросът, когато средствата за производство са социалистическа собственост, когато не съществува системата на наемен труд и експлоатация. В такива условия стоковото производство обслужва социалистическото общество; то не може да води и не води към капитализъм.

Целта на социалистическото производство е максималното задоволяване потребностите на човека. Обаче до известно време темповете на развитие на промишлеността, произвеждаща предмети за народно потребление, бяха по-слаби от темповете на развитие на тежката промишленост. Това не е случайно. Производството на средства за производство и на предмети за народно потребление не можеше да расте с еднакви темпове, защото за това липсваха нужните условия. Необходимо беше отначало да се достигне определено равнище в развитието на тежката промишленост, гарантиращо безопасността на завоеванията на революцията, икономическата самостоятелност на нашата страна, обезпечавашо развитието на всички отрасли на народното стопанство. Само така и при редица други условия е възможно рязко да се увеличи производството на предмети за народно потребление. Благодарение на творческата дейност на съветския народ това равнище на тежката промишленост е достигнато и сега са създадени всички условия за всецяло форсиране на развитието на леката и хранителната промишленост, обезпечавашо изобилие на предмети за народно потребление в нашата страна.

И така, явленията на материалния свят се намират и развиват в определени обективни условия, съобразяването с които и познаването на които е важна задача на науката.

3. Причинната зависимост между явленията

Причина и следствие. В процеса на познанието и в своята практическа дейност ние установяваме, че между отделните явления съществува определена закономерна

връзка, изразяваща се в това, че едно явление при известни условия неизбежно поражда друго.

Във веригата на свързаните помежду си явления онава от тях, което поражда, определя, обуславя друго явление, се нарича *причина*, а явлението, което се поражда, се нарича *следствие* или *действие*.

Причинната зависимост между явленията се състои в това, че едно явление по необходимост поражда друго. Всяко действие, колкото и да е незначително, си има своя причина. Безпричинни явления няма. Никое явление не може да произлезе от нищо, „само по себе си“; напротив, всяко явление е обусловено от някаква причина. От друга страна, не съществува причина, която да не предизвика определено следствие. Например нагриването е причина за изменението на размерите на тялото; с прекратяването на нагриването размерите на тялото престават да се изменят. На свой ред нагриването на тялото си има своя причина: това може да бъде топлинното въздействие на други тела или триенето на дадено тяло в друго тяло, или въздействието на електрически ток и т. н. Причината за електрически ток в метала е електрическото напрежение; с отстраняването на електрическото напрежение токът се прекратява.

Във всички явления на обществения живот съществува обективна причинна връзка. Така, ако се измени или ликвидира икономическата база на обществото, след нея се изменя и ликвидира нейната надстройка. Ако се появява нова база, след нея се появява и съответстваща надстройка.

Причината за бързото развитие на съветската промишленост в течение на редица десетилетия беше заменяването на старите, капиталистическите производствени отношения с нови, социалистически производствени отношения. Новите производствени отношения бяха главната и решаваща сила за този грандиозен подем.

Между развитието на социалистическото производство и непрекъснатото подобряване на материалното благосъстояние и повишаване на културното равнище на съветските хора съществува вътрешна, причинна връзка: от растежа и усъвършенствването на социалистическото производство зависи подобряването на материалното благосъстояние на съветските хора и повишаването на тях-

ното културно равнище, максималното задоволяване на постоянно нарастващите потребности на трудещите се.

Предметите и явленията действуват едни спрямо други като причина и следствие не винаги и навсякъде, а само при определени условия.

Увеличаването на налягането (сгъстяването) е причина за превръщане на газа в течност. Но това превръщане може да бъде следствие на сгъстяването само при условие че газът се намира при температура, по-ниска от известна определена температура, наречена „критическа“. При това за различните газове критическата температура е различна. Ако газът е нагрят над критическата температура, сгъстяването вече не може да предизвика неговото превръщане в течност.

Изменението на факторите на външната среда е причина, а новият наследствен признак на организма — следствие. Но новият наследствен признак се появява не в резултат на някакво произволно изменение на факторите на външната среда, а само в резултат на определено изменение на тези фактори, при условие че въздействието на изменените фактори на външната среда съответствува на исторически създалата се природа на дадения жив организъм.

Правилността на това положение на марксистката диалектика може да се посочи и чрез пример от явленията на обществения живот. Например войните са постоянни, неизбежни спътници на капитализма. Империализмът не може да съществува без империалистическите войни. И сега агресивните сили на империализма жадуват за нова война. Това са милиардерите и милионерите, които разглеждат войните като доходно перо, даващо колосални печалби. Те се стараят да натрапят на своите народи агресивни планове и да ги въвлекат в нова война. Но въпреки всичко това една нова световна война в днешно време не трябва да се счита за неизбежна. Мирът ще бъде запазен и заздравен, ако народите вземат делото на запазване на мира в свои ръце, ако народите съумеят да обуздаят агресорите, ако масите активно отстояват делото на мира докрай. Съветското правителство последователно провежда мирна политика, като счита, че сега няма такива спорни въпроси между държавите, които не биха могли да бъдат разрешени по мирен начин, по пътя на преговори между заинтересованите държави.

Така че определени следствия настъпват неизбежно, закономерно само при наличността на определени условия. Причинните връзки между явленията са твърде многообразни. Отношението между причината и следствието може да има сравнително прост характер, както в случая на предаването на движението от движещата се билиардна топка на намиращата се в покой топка. Тук съществува външно съотношение между две тела чрез механически удар, тласък. Причинната връзка в този случай не създава нови неща, а само привежда дадено нещо в друго механическо състояние.

Колкото по-сложно е изучаваното явление, толкова по-сложни са причинните отношения. Ако на едно тяло е предадено механическо движение, а то на свой ред предава движението на друго тяло, тук е сравнително просто да се изясни причинната връзка. Несравнено по-трудно е да се определят причинните връзки, да кажем, в един такъв физически процес като притеглянето от атомното ядро на един от най-близките до него електрони от външната електронна обвивка на атома. В такъв случай се извършват цяла верига качествени преобразования на атома: под влиянието на притеглянето на електрона качествено се преобразува самото атомно ядро — един от протоните на ядрото се превръща в неутрон; електрическият заряд на ядрото се намалява с единица, от ядрото излита особена частица на материята — неутрино, а в електронната обвивка на атома се извършва преустройство: един от по-отдалечените електрони на обвивката заема мястото на електрона, привлечен от ядрото, и се появява рентгеново излъчване.

Още по-сложно е изясняването на причинните отношения в развитието на организмите. Тук трябва да се изясняват отношенията, обуславящи взаимодействието между частите на организма и самите организми, между организмите и средата и т. н.

Несравнено по-сложно стои въпросът в социалните явления, където трябва да се държи сметка за отношенията между хората в процеса на производството и в другите области на обществения живот.

Да се установи причинната зависимост между явленията значи да се определи кое явление служи за причина на друго. Трудността да се намери причината на едно или друго явление се състои в това, че в действител-

ността явленията, фактите, събитията не се явяват в единична връзка. Всички явления и събития са свързани помежду си, така че в действителност ние никога не виждаме някакъв отделен, свършено изолиран ред от причини; ние винаги имаме съвкупност от факти, преплитащи се по най-сложен начин един с друг.

Превръщането на причините в следствия и обратно. Във всеобщата връзка между природните явления причината и следствието сменят местата си. „Ние виждаме по-нататък — отбелязва Енгелс, — че причина и следствие са представи, които имат валидност като такива само когато се прилагат към даден отделен случай, но че щом разгледаме отделния случай в неговата обща връзка със световното цяло, тези представи се схождат и се сливат с представата за универсалното взаимодействие, в което причините и следствията постоянно си менят местата: онова, което сега или тук е причина, става там или тогава следствие, и обратно.“¹ Онова, което е следствие на предшестващото явление, става причина на следващото, а самото онова, което е причина на следващото явление, е следствие на предшестващото.

Така с изменението на силата на тока в електрическата верига настъпва изменение на електромагнитното поле. А изменението на последното на свой ред поражда във веригата изменение на електрическия ток (самоиндуктивен ток).

В общественото развитие постоянно може да се наблюдава взаимодействие между причините и следствията. Всяка база поражда съответстващата на нея надстройка. На свой ред надстройката се превръща в огромна активна сила, дейно помага на своята база да се оформи и да се укрепи, да ликвидира старата база и господството на старите класи, да затвърди новата база и господството на новите класи.

Причинно-следствените отношения между явленията и предметите могат да се разберат както трябва само като се разглеждат диалектически.

За метафизика дадено явление може да бъде или само причина, или само следствие. Порокът на метафизическия метод се състои в това, че той свежда причинната връзка

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1952, стр. 22 [Бълг. изд., 1950, стр. 27].

към чисто външна, механическа връзка между обособените, но следващи едно след друго явления. Отричайки всеобщата връзка и вътрешната взаимозависимост на явленията, метафизикът изключва възможността, че в различните отношения причината сама може да стане следствие, а следствието — причина. Метафизикът не вижда, че причината и следствието преминават едни в други, сменят местата си.

Как да се установи причината на едно явление в сложната верига от взаимно свързани явления? За тази цел не е достатъчно само емпирическото наблюдение. Едно нещо е да опишеш явлението, а друго — да намериш неговата причина. Емпирическото наблюдение може да долови връзката между явленията, например между светкавицата и гърма, между цвета и плода, между Слънцето и топлината. Но то не е достатъчно за да се установи причината за възникването на тази връзка, а още по-малко за да се предскаже дали тази връзка ще се повтаря в бъдеще. Простото редуване на явленията в природата в определена последователност не дава още достатъчно доказателства за съществуването на причинността. За познаването на причинните зависимости между природните явления не е достатъчно само наблюдението. За тази цел е необходим дълбок научен анализ, опиращ се на експеримента.

Ако искаме да узнаем причината на някое явление, ние трябва да го отделим от общата връзка, от съвкупността на всички други явления, като го разгледаме само в неговата връзка с някое друго явление, което можем по предположение да считаме за причина. Налага ни се някак си да оградим, да изолираме двете явления от останалите, с които те също са свързани, и да ги разгледаме изолирано. Като отделим от веригата на явленията двата момента, трябва да установим кой от тях е причина и кой следствие.

Известно е от физиката, че ако напълним с живак една запоена на единия край стъклена тръбичка с дължина 40—50 см и след това внимателно я потопим във вертикално положение с отворения край надолу в съд с живак, живакът от тръбичката няма да изгече. Коя е причината на това явление? Може би цялата работа е в свойствата на самия живак? Може би работата е в материала на тръбичката?

Средновековните схоластици са предполагали, че причината на това бил „страхът от празнотата“, която уж съществувала в природата. За да разрешим научно въпроса, трябва да отделим някой от факторите и да видим дали с изменението на този фактор се изменя наблюдаваното явление. Да заменим живака с вода. Водата, както и живакът, няма да изтече от тръбичката, макар че тя твърде много се различава от живака. Да вземем например масло или глицерин. Картината не ще се измени. Значи причината, че течността не изтича от тръбичката, не е в свойствата на течността. Като оставим неизменна течността (живак), нека започнем да сменяме тръбичката, като я заменяваме с порцеланова, металическа и т. н. и като сменяме нейния диаметър. Ще видим, че във всички случаи живакът не изтича от тръбичката. Нека започнем да вземаме все по-дълги и по-дълги тръбички — с дължина от 60. 70 см. Живакът както и по-рано няма да изтече от тях. Най-сетне, като вземем тръбичка с 80 см дължина, ние ще открием съвсем ново явление: живакът започва да изтича от тръбичката; той вече не запълва тръбичката по цялата дължина, а само на височина (при нормални условия) 76 см. Ако още удължим тръбичката, ще установим, че равнището на живака в тръбичката си остава и по-нататък неизменно.

Подобен опит направил в 1643 г. Торичели, ученик на великия италиански учен Галилей. Фактът, че живакът в тръбичката не се вдига повече от 76 см, Торичели и другите учени противопоставили на лъженаучното мнение на схоластиците, че „природата се бояла от празнотата“. Чудно нещо, казвали те, че природата „се бои от празнотата“ само до определена граница! Като забелязал, че височината на равнището на живака в тръбичката се изменя във връзка с измененията в атмосферата, Торичели дошъл до извода, че живакът не изтича от тръбичката поради това, че го поддържа атмосферното налягане. По този начин било установено, че атмосферното налягане е равно на тежестта на живачния стълб в тръбичката. Продължавайки опитите на Торичели, Паскал установил, че при изкачване в планина, където въздухът е по-разреден и оказва по-малко налягане, равнището на живака в тръбичката постепенно спада. С това той потвърди възгледа на Торичели. Този извод се потвърди напълно и по-късно; с това беше доказано, че течността не изтича от тръбич-

ката благодарение на атмосферното налягане. Опитът на Торичели изигра важна роля в историята на науката. Неговата тръбичка с живак е първият барометър, който измери атмосферното налягане.

По същия в основата си начин, отделяйки един фактор след друг и изследвайки влиянието на всеки от тях върху изучаваното явление, естествоизпитателите идват до установяването на истинските причини на различните природни явления.

Различието между причинната връзка и простото съществуване на две явления. Причинната връзка между явленията коренно се различава от простото съществуване или редуване на явленията по време, което се повтаря, но не се основава на това, че едното от тези явления неизбежно поражда другото.

Причината непременно предшества по време следствието, следствието възниква едва след като причината е започнала да действа. Ето защо причината на което и да било явление трябва да се търси между явленията, които са го предшествовали. Но не всяка последователност на явленията по време означава причинна зависимост между тях. Метафизиката отъждествяваше понятията „след това“ и „вследствие на това“. В стремежа си да подкопае идеята за обективната причинност и закономерност съвременната буржоазна философия смесва и понятията „след това“ и „вследствие на това“. Едно от реакционните течения в буржоазната философия — „неореализмът“, разглежда причинността само като външна, а не като вътрешна връзка между явленията. Опитвайки се да сведе лежащите в основата на причинната връзка отношения към проста последователност на явленията, неореализмът отрича вътрешната, необходимата връзка между явленията.

Далеч не всяко „след това“ означава „вследствие на това“. Ако едно явление предшества друго, то твърде често изглежда, че именно то е причината. Разсъждавайки според принципа *post hoc, ergo propter hoc* („след това“ значи „вследствие на това“), хората често изпадат в грешки. Суеверните хора поставят стихийните бедствия в причинна зависимост например от затъмнението на Луната или Слънцето. Вярващите хора свързват появяването на дъжд с молебена и църковната процесия. През 1812 г. се появила голяма комета. Скоро след това

Наполеон нахлул в Русия. Суеверните хора мислели, че появяването на кометата и започването на войната се намират в отношение на причина и следствие.

Може да се случи и така, че едно явление постоянно да предшества друго, без да бъде негова причина. Понякога това показва, че те имат обща причина. Така след деня винаги неизменно настъпва нощ. Но не бива да се смята, че денят е причина на нощта. Работата се състои в това, че настъпването както на деня, така и на нощта е обусловено от обща причина — въртенето на Земята около своята ос, поради което лъчите на Слънцето постепенно осветляват различните части на земната повърхност.

Трябва да се различават ясно едно от друго причинно-следствената връзка и съпътствуването на явленията. Много явления в природата съществуват в пространството и възникват съвместно. Но от това, че едно явление съпътствува друго, още не следва, че това явление е причина на другото. Ето защо не бива да се свежда причинната зависимост към просто съществуване или последователност по време, макар че и едното, и другото представляват съществени признаци за причинност. Между причината и следствието съществува не проста последователност, а дълбока, необходима, вътрешна взаимовръзка. Само оная връзка между предшестващи и последващи явления може да бъде призната за причинна, когато едно явление не само предшества друго, но и действа, *предизвиква* го, *поражда* го. Критикувайки разсъжденията на домарксистките философи за различието между действащата причина (*causa efficiens*) и крайната причина (*causa finalis*), Енгелс отбелязваше, че всяка причина е непременно действаща. „Причина, която не действа, не е никаква причина.“¹

Диалектическият метод посочва надеждния критерий за правилното разсъждение относно характера на съотношенията между две явления. Този критерий е опитът, практическата дейност на хората. Ако след като установим, че след известно явление следва друго явление, и след като създадем ония условия, при които това явление се извършва в природата, можем да го възпроизведем и дори да му придадем предварително определена насока, характер и т. н., то ние имаме всичкото основание да кажем, че пред-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 203 [Бълг. изд., 1950, стр. 257].

шествуващото явление е причина на последвалото го. „... чрез *дейността на човека* — казва Енгелс — се обосновава представата за *причинност* ...“¹.

Телеологията и индетерминизмът — врагове на науката. Причинната зависимост е такава обективна връзка между явленията, в която едно явление поражда, обуславя друго. Познаването на тази връзка е една от най-важните задачи на науката. Там, където изследването на причинната връзка между явленията е постигнало най-големи успехи и постиженията на науката са особено съществени, нейните практически резултати са особено големи.

Враждебната на науката идеалистическа философия с всички средства се опитва да опровергае научните представи за причинността. За тази цел тя се стреми да използва и най-малките трудности или неясноти, които възникват у естествоизпитателите при обясняването на природните явления.

Така липсата на данни за физическите причини на движението на небесните тела от слънчевата система било използвано на времето си от идеалистите, за да твърдят, че уж движението на планетите ставало по силата на предварително установената от твореца „небесна хармония“. В действителност причината на закономерното движение на планетите около Слънцето е реалното физическо взаимодействие между небесните тела, изразено чрез закона за всемирното притегляне. По същия начин на времето си идеалистите използваха неумението да бъдат обяснени причините на целесъобразната приспособеност на организмите към обкръжаващата ги среда, за да провъзгласят попското лъжеучение, според което тази приспособеност била уж резултат на „целесъобразната дейност на твореца“.

Системата от възгледи, която отрича материалната причинна връзка между явленията и която твърди, че явленията в природата и обществото съществували и протичали по определен начин поради това, че били уж подчинени на някаква „висша цел“ и осъществявали тази „цел“, се нарича телеология (от гръцкото *telcos* — цел, край и *logos* — учение).

В историята на философията телеологизмът е бил проповядван например от немския философ-идеалист Лайб-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 182 [Бълг. изд., 1950, стр. 233].

ниц. Той издига представата за съществуването на някакви духовни същности — „монади“, които уж притежавали вътрешен стремеж към висши цели, определени от божествената „предварително установена хармония“. Х. Волф и други последователи на Лайбниц проповядват същите възгледи в още по-пошла и плоска форма. Според тях Земята съществувала, за да живее човекът на нея; Слънцето — за да дава на човека светлина и топлина; човекът живеел, за да прославя всевишния, и т. н. и т. н. Осмивайки тези възгледи, Фр. Енгелс пише, че според телеологията „котките са създадени да ядат мишките, мишките — за да бъдат изяждани от котките, а цялата природа — за да доказва мъдростта на твореца“¹.

В една или друга форма, повече или по-малко открито, телеологията бива промъквана от съвременната буржоазна философия при разглеждането както на явленията на природата, така и на явленията на обществения живот.

Съвременното реакционно направление в биологията — така нареченият неовитализъм — широко използва телеологията, развивайки мистически теории за някаква духовна сила, „ентелехията“, която уж обуславяла развитието на организма към една предварително предначертана цел и с това осъществявала целесъобразността на живите организми.

В действителност приспособеността на организмите към средата е възникнала по закономерен естествен път. Тя се създава в процеса на продължителното развитие, чрез естествения подбор. Организмите, които са по-малко приспособени към условията за съществуване, загиват, а организмите, които са повече приспособени към условията за съществуване, оцеляват и предават на потомството полезните за вида признаци. Самото изменение на организмите в процеса на тяхното приспособяване е причинно обусловено от определящото въздействие на външната среда. Следователно приспособеността е резултат на напълно определени естествени причини и фактът на нейното съществуване не потвърждава, а опровергава телеологическите теории. В обяснението на историята на обществото телеологията непосредствено служи за оправдание и защита на капиталистическия строй: трудещите се именно

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 7 [Бълг. изд., 1950, стр. 30].

за това съществуват, за да бъдат експлоатирани, а капиталистите — за да трупат милиардни печалби!

Телеологията е враг на науката; тя затваря пътя към познаването на истинските връзки между нещата, разкриването на които прави човека господар на природата. Всички предразсъдъци и суеверия се коренят при последна сметка в отричането или неразбирането на обективната причинна връзка между явленията.

Именно поради това, че познаването на причинните връзки въоръжава човека с разбирането на истинската същност на обкръжаващите го явления на природата и обществото, съвременната буржоазна философия с всички сили се стреми да „обоснове“ опровержението на детерминизма — учението за обективната причинност. Фалшифицирайки данните на науката, буржоазните философи и учени проповядват право противоположното на детерминизма учение — индетерминизма. Например „физическите“ идеалисти заявяват, че в атомните явления не съществувала причинност, че електронът притежавал „свобода на волята“. А в действителност атомните явления, както и всички явления в природата, са причинно обусловени. Съвременната физика показва, че движението на електроните не е механически процес, подчиняващ се на законите на механиката на Нютон, а твърде сложен корпускулярно-вълнов процес, подчиняващ се на нови, неизвестни по-рано форми на причинната връзка, която е обективно присъща на микрообектите. При това познаването на тези нови форми на причинната връзка е постигнало такива съществени успехи, че съвременната физика ги формулира в точен количествено изразен вид, който позволява да се предсказва как именно ще се изменя състоянието на микрообектите с течение на времето при дадени условия. Всичко това решително опровергава всевъзможните измислици на индетерминистите за „свободата на волята“ на електрона. Забележителният френски учен и обществен деец П. Ланжевен характеризира индетерминизма като „интелектуален разврат“.

Особено настойчиво и рафинирано философствувашите лакеи на империализма отричат причинността в обществените явления. Проповядването на индетерминизма в обществения живот е насочено към замазване на действителните причини на явленията и при последна сметка служи, както и телеологията, за оправдаване на

капиталистическото робство: щом няма причинност изобщо, то няма защо да се търсят и причините за обедняването и разоряването на трудещите се при капитализма, няма защо да се търсят причините за пагубните за човечеството империалистически войни!

Социалният смисъл на индетерминизма се състои в това, да попречи на трудещите се да разберат защо капитализмът им носи чудовищна експлоатация, разорение и войни; а познанието за причините на тези явления въоръжава трудещите се в борбата с капитализма.

Отричането на обективната причинност в обществения живот води към авантюризм в политиката, характерен за управниците на капиталистическия свят. Напротив, признаването на принципа на причинността и познаването на причините на обществените явления води към това, че дейността на хората придобива научно обоснован характер. Именно такъв характер е присъщ на дейността на Комунистическата партия и на Съветската държава.

Съществената и несъществената взаимовръзка между явленията. В реалната действителност отношенията на причина и следствие (действие) се проявяват в сложни и многообразни съчетания. Нерядко едно и също действие се поражда не от една единствена, а от множество причини, а една причина поражда няколко следствия. Така например известно малко удължаване на тялото може да бъде следствие на нагриване, на въздействие на електрическо поле върху него или пък на въздействие на магнитно поле. Едно и също явление може да възниква от различни причини, едно и също действие може да бъде резултат на взаимодействието на много причини; при това съвместно действащите причини могат да се съчетават по различен начин. Тези съчетания понякога биват такива, че причината не се съпровожда от нейното обичайно действие. Това значи, че в случай когато се съчетаят причини, които си противодействуват една на друга, действието на една причина може да се унищожава от действието на друга. Под действието на силата тялото изменя състоянието на своето механическо движение. Ако две равни сили действуват върху едно и също тяло в противоположни посоки, те взаимно унищожават своето действие: състоянието на движение на тялото си остава неизменно. Разтягащото действие на механическата сила

върху една металическа пръчка може да бъде компенсирано чрез малко охлаждане на същата.

За да се ориентираме в отношенията, които възникват при взаимното преплитане на различните явления, необходимо е преди всичко да различаваме съществените от несъществените взаимовръзки. В дадена съвкупност от условия, определящи едно или друго явление, не всички играят еднаква роля, не всички оказват еднакво влияние върху произхода и развитието на дадено явление. Между тях винаги се намират важни, решаващи условия и второстепенни, несъществени условия.

Един от недостатъците на метафизическия метод се състои в това, че в съвкупността от условия на едно или друго явление, в съвкупността от връзки и отношения той не дава възможност да се отделят главните, определящите условия и взаимовръзки. Смесването на съществените и несъществените отношения, на важните и неважните връзки води към *еклектика*, която също е израз на метафизически подход към действителността. Еклектиктът поставя на една дъска всички връзки и отношения между предметите и явленията като равноценни. Пристъпвайки към изучаването на явленията, той се плъзга от същността на работата към изброяване на многообразните взаимовръзки и отношения на предмета или явленията, без да прониква в същността на тези взаимовръзки и отношения и без да разкрива тяхната действителна роля в произхода на даденото явление.

Еклектиката винаги е служила и служи за теоретическо обосноваване на опортюнизма — на онази „презряна партия на средината“, която в угода на буржоазията замазва „всичко конкретно и точно в класовата борба...“ (*Ленин*).

Умението да се отдели основната, решаващата връзка между взаимообусловените явления има голямо значение и в науката, и в практическата дейност. Като разкрива съществените, основните връзки между явленията, материалистическата диалектика се отличава с точност, яснота, определеност и конкретност.

Марксизмът-ленинизмът учи, че и географската среда, и нарастването на народонаселението, и гъстотата на населението оказват влияние върху развитието на обществото. Но могат ли те да се поставят наравно с начина на производство на материални блага? Като смесва глав-

ното и второстепенното, еkleктикът поставя всички тези фактори на една дъска, заявявайки, че развитието на обществото зависело, от една страна, от едното, от друга — от другото, от трета — от третото и т. н. В противоположност на еkleктика диалектикът-материалист не се задоволява с простото изброяване на условията, влияещи върху развитието на обществото, а търси оная решаваща, главна сила, която определя развитието на обществото. Тази главна сила е именно начинът на производство на материални блага.

Строгото различаване на съществените и несъществените взаимовръзки помага да се открие необходимостта и закономерността на процеса.

4. Закономерност. Необходимост и случайност

Понятието закон. Законът е съществената, повтарящата се, постоянно действащата при дадени условия връзка между явленията, която обуславя едно напълно определено протичане на процеса.

Характерна за закона е присъщата му необходимост: щом е налице определена съвкупност от условия, явленията ще протичат именно така, а не иначе. По този начин законът изразява вътрешната необходима връзка между явленията, основните сили и тенденции, които действуват в материалния свят. Както подчертаваше В. И. Ленин, законът е отношението между същностите на явленията, свързани едно с друго.

Законите, присъщи на явленията в природата и обществото, не зависят от волята и съзнанието на хората. Това е обща черта на всички закони на действителността. Законите на науката са отражение на законите на природата и обществото в съзнанието на хората с помощта на различни понятия. Законите на науката отразяват закономерностите на процесите, които се извършват независимо от хората.

Например законът за свободното падане на телата, открит още от Галилей, изразява определена обективна зависимост между разстоянието, изминато от дадено падащо тяло, и времето. Законът за електромагнитната индукция, въз основа на чието приложение се строят генераторите за електрически ток, изразява независимата от

волята на хората връзка между изменението през време на магнитния поток и електродвижещата сила.

Задачата на науката е да познае законите на явленията. Който отрича съществуването на независещите от човешката воля закономерности, който се отказва от изучаването на тези закономерности, той подкопава основите на науката, скъсва с всяка наука.

Всяка област на явленията в природата и обществения живот се подчинява на редица закони. Така например в областта на явленията на електричеството и магнетизма са известни законът на Кулон, който определя взаимодействието между неподвижните електрически заряди и магнитните полюси, законът на Био и Савар, който изразява взаимодействието между електрическите токове, законът на Ом, който изразява връзката на силата на тока с електрическото напрежение и съпротивлението на проводника, и т. н.

Разкриването на законите на една или друга група явления е несъмнен успех на науката. Обаче познанието не спира дотук, а отива по-далеч, като разкрива по-общите закони, които управляват цялата област на даден кръг явления изобщо, а не отделни нейни страни. Например такива по-общии закони на електромагнетизма за макроскопическите тела са законите на електродинамиката, изразени в системата от уравнения на Максвел; те са правилни за всички електромагнитни явления изобщо. Благодарение на тези закони става възможно да се даде единно, цялостно обяснение на цялата съвкупност от електромагнитни явления.

В зависимост от това, дали един или друг закон важи за всички явления в природата и обществото или само за определена група от тях, различаваме общи и частни закони.

Като пример на най-общии закони служат законите на диалектиката и по-специално взаимозависимостта и взаимната обусловеност на явленията. Всеобщ закон на природата е законът за съхранението и превръщането на енергията, според който всяка форма на движение при определени за всеки отделен случай условия направо или косвено, но по необходимост, неизбежно се превръща в друга форма на движение. Едно от частните проявления на този закон е фактът, че всяко механическо движение е в състояние да се превръща чрез триене в топлина. Така

чрез триене може да се получи огън и пр. Примери на частни закони на природата представляват законът за естествения подбор, законът за стадийността на развитието и т. н. Тяхната област на действие е по-тясна от областта на действие на посочените по-горе закони: те се разпростират само върху живата природа.

Всеки частен закон може да има общо значение за определена област явления. Например периодическият закон на Менделеев е общохимически и общофизически закон; законът за естествения подбор е общобиологически закон.

Периодическият закон на Менделеев е основата, върху която се изгражда цялото съвременно учение за строежа на материята. Той изразява факта, че свойствата на всички химически елементи, както и видът, характерът и свойствата на различните съединения на химическите елементи се намират в неразривна връзка и в напълно определена периодическа зависимост от големината на поредния номер на химическия елемент, от заряда на атомното ядро. Менделеев установи този закон в резултат на изучаването на отделните химически елементи в тяхната вътрешна връзка и съотношение с другите елементи, а не взети поотделно. С откриването и обосноваването на периодическия закон Менделеев разруши господстващия преди него в химията метафизически възглед върху химическите елементи и техните съединения като случайно натрупване на отделни вещества, несвързани едно с друго и нямащи нищо общо помежду си.

Икономическият закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили е общ социологически закон, който се отнася до всички фази на общественото развитие.

Икономическият закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили е основа на науката за обществото. Той изразява неоспоримия, обективен факт, че производствените отношения не могат много дълго да изостават от развитието на производителните сили и да се намират в противоречие с тях, тъй като производителните сили могат да се развиват напълно само тогава, когато производствените отношения съответствуват на характера, на състоянието на производителните сили и дават простор за тяхното развитие. Ето защо производствените

отношения, които са изостанали от развитието на производителните сили, трябва рано или късно да дойдат и действително идват в съответствие с равнището на развитие и с характера на производителните сили.

В своето икономическо развитие различните обществени формации се подчиняват на свои специфични икономически закони. С това те се отделят и се различават една от друга. Но общият социологически закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили господства над тези частни закони и свързва всички обществени формации една с друга, като превръща развитието на обществото в единен естествено-исторически процес.

Историческият характер на законите. По-горе бе посочено, че най-общите закони на материалния свят са вечни, абсолютни закони. В своето конкретно проявление законите на обективния свят са исторически.

При едни материални условия възникват едни закони, при други материални условия — други. Да вземем законите на неорганическата природа. Че при температура от 0° до 100°C водата си остава течна, е природен закон и при това „вечен природен закон“. Но той действа не винаги и не навсякъде. За да бъде в сила този закон, трябва да имаме налице: 1) вода, 2) температура от 0° до 100° C и 3) нормално атмосферно налягане (равно на налягането на живачен стълб с височина 760 мм). Но както на Луната, така и на Слънцето няма вода, липсват и някои други условия. Затова за тези небесни тела посоченият закон не действа.

В условията на нажежените звезди, температурата на които възлиза на милиони градуси, атомите на химическите елементи не могат да съществуват в обикновен вид; от тях са свалени електронните обвивки и атомните ядра са „оголени“. При такива условия тежките ядра не могат да съществуват. По тази причина там периодическият закон за химическите елементи не е в сила.

Преди да влязат в действие върху нашата планета законите на органическата природа, е изминало твърде много време до момента, когато са се появили живи същества.

Законите на обществения живот са възникнали, когато човекът се отделил от света на животните; със създаването на човешкото общество такива биологически закони

като например естествения подбор загубват в него своята сила.

Съобразно с това как човешкото общество, развивайки се, е преминавало от едно стъпало към друго, са се изменяли и законите, присъщи на всяко от тези стъпала. Така с преминаването от капитализма към социализма загуби сила законът за конкуренцията и анархията на производството и влезе в действие нов закон — законът за планомерното (пропорционалното) развитие на народното стопанство. Заедно с това се ограничи сферата на действие на закона за стойността, присъщ на стоковото стопанство, защото самото то при социализма е ограничено в определени рамки.

Както законите на естествознанието, така и законите на обществените науки са обективни, те не зависят от волята на хората. Това е тяхната обща черта. Но заедно с това законите на естествознанието и законите на обществените науки притежават характерни особености, които отличават тези закони помежду им.

Една от особеностите на законите на обществените явления и по-специално на законите на политическата икономия, която ги отличава от законите на естествознанието, е недълговечността на повечето от тях. Те действуват в течение на определен исторически период, след което отстъпват място на нови закони.

В продължение на човешката история са действували редица специфични закони, свойствени на всяко от стъпалата на общественото развитие — на първобитнообщинния строй, на робовладелския, феодалия, капиталистическия. Законите на развитие на тези общественоекономически формации последователно са си отстъпвали мястото едни на друг съобразно смяната на начините на производство на материални блага. Следователно те са действували в течение на определено, исторически ограничено време. Някои обществени закони са действували в продължение на по-дълги периоди, тъй като са били свойствени на редица общественоекономически формации (като например закона за стойността) или на всички (като закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили). Но при все това дори тези закони са по-малко дълготрайни, отколкото, да кажем, законите на живата природа, която е съществувала дълго преди възникването на човека

и на човешкото общество и законите на която не са се изменили в продължение на човешката история. Още по-дълготрайни са законите на неорганическата природа, да кажем, законите на небесната механика, които управляват движението на звездите, планетите и т. н. Сменявали са се законите на първобитнообщинния, робовладелския, феодалния, капиталистическия строй, но както по-рано са действували, действуват и ще действуват и занаят законът за всемирното притегляне, законите на електродинамиката, законът за съхранението и превръщането на енергията и другите закони на естествознанието.

Друга особеност на законите на обществените науки, по-специално на законите на политическата икономия, е обстоятелството, че разширяването на сферата на действие на новите закони, по-специално на икономическите закони, тяхното излизане на простор срещу ожесточената съпротива на отживяващите сили на обществото. Ето защо новите закони могат да излязат на простор в развитието на обществото само в случай че се намери обществена сила, която да успее да разбие силите на стария и да открие пътя на новия обществен строй.

Именно затова и влязоха в действие в СССР законите на социализма, защото в лицето на могъщия съюз на работническата класа и селячеството на Русия се намери силата, която сломи съпротивата на отживелите сили на капиталистическото общество, които не даваха възможност на новите закони да излязат на простор.

Така че законите на природата и обществото се проявяват, влизат в действие при наличността на съответни, напълно определени условия и в тясна връзка и зависимост от тях.

Следователно законите на природата и обществото изразяват необходимата взаимовръзка на явленията при определени условия.

Необходимост и случайност. Една особеност на взаимовръзката, изразявана от един или друг закон, е присъщата ѝ необходимост. Необходимостта е строго определеният ред на развитие на взаимосвързаните явления или звена от едно и също явление, благодарение на който процесът при дадени условия протича именно така, а не иначе. Обаче в реалната действителност необходимостта, присъща на явленията, далеч не винаги се явява в своя непо-

средствен, чист вид. Две подобни явления, които се подчиняват на един и същ закон, като правило не протичат точно по еднакъв начин. Например смяната на годишните времена настъпва неизбежно. Със строга необходимост лятото се сменя от есента, а след есента идва зимата. Този ред в смяната на годишните времена лежи в закономерностите на въртенето на Земята около Слънцето. Но в някоя година съответното понижаване на температурата и падането на сняг, което отбелязва началото на зимата, става на една дата, а в друга година — на друга дата. Това, че след есента ще настъпи зимата, е необходимо. Но кога, в кой именно ден ще падне първият сняг — това е случайно.

Случайните явления са такива явления, които не произтичат по необходимост, т. е. неизбежно, от дадената основна връзка между явленията. Случайните явления са такива, които при дадени условия, при дадена връзка на явления могат да се появят, но могат и да липсват или да протекат иначе.

Случайността е също обусловена от определени причини, но тя се отнася не към съществената връзка между явленията, а към тяхната второстепенна връзка. Ето защо случайните явления не са необходими за дадена съществена връзка между явленията. Те не са типични за даден процес: случайната връзка се проявява в него като нещо второстепенно, а не като главно, определящо.

Това, че артилерийският снаряд при даден ъгъл на оръдието и дадена големина на заряда лети на точно определено разстояние, е закономерно, необходимо. Големината на това разстояние се определя съвсем точно от закономерната връзка между началната скорост на снаряда при излитането, ъгъла на цевта и силата на тежестта. И ако изстрелът се произведе, полетът на снаряда на това разстояние е съвсем неизбежен, необходим. Но това, че далечината на полета на снаряда малко се намалява или удължава под въздействието на въздушните тласъци на внезапно възникнал насрещен или попътен вятър, е случайно, защото това изменение произтича не от същността на основните връзки между началната скорост на снаряда, ъгъла на цевта на оръдието и силата на тежестта, а от външно за дадения процес въздействие. То може да стане при дадената връзка на явленията, но може и да не стане.

Случайността не е нещо, отричащо необходимостта, чуждо^о на нея, несъвместимо със закономерността. В реалната действителност, където действуват не само главни и основни, вътрешни връзки между явленията, но и странични, второстепенни, външни връзки, необходимостта се проявява във формата на случайност. При каквито и благоприятни условия да се произвежда артилерийската стрелба, винаги са възможни случайности: може да възникне първоначално липсващ вятър; може по някакъв начин да се измени неговата посока в по-високите атмосферни слоеве, където излита снарядът през време на своя полет; не е изключена възможността от изменение на налягането и влажността на въздуха в една или друга част от пътя на снаряда, от изменението на температурата на заряда преди изстрела и т. н. Влиянието на тия случайности е многообразно и противоречиво; в зависимост от тях снарядът лети ту по-надалеч, ту по-наблизо, отклонява се ту надясно, ту наляво, при което тези отклонения са ту повече, ту по-малко значителни. На пръв поглед може дори да се стори, че не съществува никакъв строго определен закон за движението на снаряда. Обаче след произвеждането на голям брой стрелби и внимателното изучаване на резултатите от стрелбата, хората се убедили, че такъв закон съществува и че той с желязна необходимост си пробива път през всички случайности и случайни отклонения. Силата и необходимостта на закона се състои именно в това, че той при последна сметка си подчинява всички случайности, ограничава тяхното действие. Случайните изменения в далечината на полета на снаряда се срещат толкова по-често, колкото са по-незначителни, и обратно: колкото са по-значителни по големина, толкова са по-редки. Практически не може изобщо да има отклонения, които превишават известна определена величина. Колкото и да варира далечината на полета под въздействието на случайни причини, средната величина на далечината на полета на снаряда при даден прицел на оръдието и при даден заряд, при достатъчно голям брой изстрели, е напълно определена, постоянна величина. Тази средна големина на разстоянието точно отговаря на закона на движението на снаряда в дадените условия. Тя е именно необходи-

мата. Така че необходимостта с присъщата ѝ неизбежност си прокарва път през масата на случайностите.

Няма явления, в които да действуват само основните, постоянните, главните връзки, които водят към строго необходими следствия. Наред с тях винаги действуват второстепенни, страйични, неустойчиви връзки, които предизвикват едни или други отклонения от тези необходими следствия. С други думи, явленията протичат в сложно преплитане на въздействащите върху тях причини. По този начин необходимостта се проявява в реалните условия на взаимовръзката между явленията във формата на случайност. Отбелязвайки това, Енгелс посочваше, че случайността е форма на проявление на необходимостта и допълнение към нея.

Ако разгледаме една съвкупност от по-голям брой единични явления, то, макар и във всяко от тях да има повече или по-малко значителен елемент на случайност, в цялата съвкупност на тези явления ще господства необходимостта, изразена в определен закон. Разнообразното съчетание на причините, които въздействуват върху явленията, определя индивидуалните различия на последните. В закона тези индивидуални особености на единичните явления, техните отклонения от общия тип се изглаждат и се показват чертите, характерни за дадения вид явления.

Случайностите влияят върху развитието на явленията, предизвикват отклонения от основния път. Обаче наличността на случайности, предизвикващи отклонения в развитието на явленията, свидетелствува не за безсилие на законите, а за сложността на тяхното проявление.

Науката и практиката познават не малко примери на диалектическо превръщане на случайността в необходимост и, обратно, на необходимостта в случайност. Едно явление, което за една област на природата и при едни условия е случайно, в друга нейна област или при други условия се явява като необходимо. Онова, което в природата става случайно, в резултат на съзнателната дейност на хората може да стане необходимо. Познавайки начините на изменение наследствеността на организма, ние можем чрез създаване на съответни условия да я изменим. Особеността на прогресивната творческа наука се състои в това, че тя може да направи необходимо онова, което в природата се извършва случайно.

Науката — враг на случайностите. Макар че случайността съществува обективно, все пак в природата и в обществото господства закономерността, необходимостта. Ето защо основната задача на науката е познаването на *закономерностите* на обективния свят.¹

Науката е призвана да проникне в дълбоките процеси, в същността на явленията, да разкрие зад второстепенните, неустойчивите връзки основните, постоянните и да открие по този начин законите на явленията. Изучаването на закономерните връзки, определящи даден процес, служи за предпоставка на научното познание и успешната практическа дейност.

Ако всичко в природата е само случайно, както твърдят някои метафизици, остава само да се регистрират тези случайности и пасивно да се чака кога те ще бъдат благоприятни за някое нужно нам събитие. Но ако — както твърди марксистката диалектика — природните явления са подчинени на необходимостта, която неотклонно си пробива път през всички случайности, задачата се състои в това, да се разкрие тази обективна закономерност, тази необходимост, да се създадат нужните условия и с това да се насочи хода на събитията по определен път. Науката е враг на случайностите. За това свидетелствуват всички най-важни нейни постижения.

За пример може да послужи периодическата система на химическите елементи на Д. И. Менделеев. Преди откриването от Менделеев на вътрешната закономерност, която най-тясно свързва всички химически елементи в единна система, откриването на отделните елементи е било въпрос на щастлива случайност. Не е било възможно да се определи дали съществуват още някои неоткрити елементи, какви свойства притежават те, къде и как да се търсят. Откриването от Менделеев на периодическия закон създаде съвсем друго положение. Необходимостта, изразена в този природен закон, позволява да се посочи какви елементи още не са известни, какви са свойствата на тези елементи и как да се търсят и намират. Периодическият закон за химическите елементи създаде здрави основи на

¹ Случайностите, случайните явления, които оказват влияние върху хода на който и да било процес, подчинен на една вътрешно присъща на него необходимост, сами се подчиняват на определени закони. Законите на голям брой случайни събития се изучават от особена наука, наречена теория на вероятностите.

планомерната, целесъобразно насочена научно-практическа дейност в областта на химията.

За същото свидетелствува развитието на биологическата наука.

Погрешната установка за случайността в областта на биологията се е изживявала много трудно. В учението за наследствеността тя беше яростно защищавана от менделистите-морганисти; те обявиха цялата жива природа за хаос от случайности. В противоположност на менделистите-морганистите, които считат посоката на процеса на наследствената изменчивост за нещо чисто случайно, мичуринската биологическа наука доказва, че при подходящ подбор на външните условия тя е строго необходима.

В противоположност на менделизма-морганизма мичуринската биологическа наука е изградена върху идеята за необходимостта, закономерността в природата и е неприемливо враждебна на тенденцията да се очакват от природата щастливи случайности. Затова именно тя е истинска наука, която дава възможност планомерно да се създават нови форми на растения и животни.

Положението „науката е враг на случайностите“ има важно теоретическо и практическо значение. То изразява коренната противоположност на диалектическия материализъм спрямо идеализма и метафизиката, отнема почвата на идеализма и метафизиката в науката. Само такава наука, която се ориентира не към случайностите, а към познаването на обективните закономерности, която не чака пасивно щастливите случайности, а активно изтръгва от природата нейните тайни, разкрива и опознава обективните природни закономерности, която не залага на „късмет“, а предвижда явленията — само такава наука е способна да даде на практиката ясна перспектива, сила на ориентировката и увереност в постигането на определени цели. Само такава наука може да служи като ръководство за действие, като истинско средство на познаването и преобразуването на природата.

Марксистката диалектика решително отхвърля не само установката за пасивно изчакване на щастливи случайности, но и учи активно да се борим против всички неблагоприятни случайности, които могат да нанесат вреда на развитието на новото, прогресивното. В цялата своя дейност Комунистическата партия и Съветската държава държат сметка за наличността на такива неблагоприятни

случайности и създават всички условия за тяхното ликвидиране, за защитата на великите завоевания на трудещите се от нашата страна срещу този род случайности. Така XIX конгрес на КПСС изтъкна необходимостта „да се увеличат двойно държавните материални и продоволствени резерви, за да могат да обезпечат страната от всякакви случайности“¹.

Именно затова науките стават точни науки, защото разкриват зад играта на случайностите строгата необходимост, *законите* на движението и развитието на явленията. Такива точни науки на времето си станаха астрономията, физиката, химията и др.

Точно така и науката за законите на развитието на обществото стана точна наука едва след като марксизмът изгони идеализма от неговото последно убежище — от областта на социологията, освободи я от установката за случайността, като доказва, че обществото не е механически агрегат от индивиди, възникващ и изменящ се случайно, а свързано цяло, възникващо и развиващо се съгласно обективните закони.

От положението, че науката е враг на случайностите, не бива да се прави извод, че науката отричала обективното съществуване на случайности в природата. Такъв извод правеха в миналото и досега продължават да правят само идеалистите и метафизиците. Те или съвсем отричат обективното съществуване на случайности в природата и обществото, или считат за случайности такива явления, причините на които още не са известни.

Диалектическият материализъм не само решително отхвърля подобно ненаучно, субективно разбиране на случайността, не само признава обективното съществуване и причинната обусловеност на случайните явления, но и дава единствено правилно, научно разбиране и обяснение на същите.

Привържениците на метафизическия метод на мислене не са способни да разберат необходимостта и случайността в тяхното противоречиво единство.

Едни метафизици признават само необходимостта и напълно отричат случайността, като я отъждествяват с безпричинността. Тази разновидност на метафизиците твърди, че нямало нищо случайно, че в реалната действи-

¹ „Резолюции XIX съезда Коммунистической партии Советского Союза“, 1953, стр. 32.

телност на нашето понятие за случайност нищо не съответствувало. Когато не знаем причините за нещо, разсъждават те, на нас ни се струва, че няма такива и вследствие на това говорим за случайност. Но тъй като в действителност няма безпричинни явления, то — праят погрешен извод метафизиците — случайността обективно не може да съществува. Според този възглед в природата всички явления са само необходими.

Отхвърляйки обективното съществуване на случайностите, метафизиците неизбежно идват до фаталистически и мистически изводи. „Няма нищо случайно в тази природа“ — пише Холбах. Всичко, което става в природата, според Холбах, трябвало да бъде само такова, каквото е; друго то не можело да бъде.

Особено нелепо е това гледище, когато се приложи към обществото. Холбах твърди, че разгорещената кръв в сърцето на завоевателя, лошото ханосмилане на някой монарх били достатъчни причини, за да предизвикват войни, да породят глад, заразни болести. По някога е достатъчна подходяща диета, чаша вода — казва той, — за да бъдат спасени от гибел царства.

Така, отричайки случайността, това направление на метафизиката фактически свежда обективната закономерност до раглището на случайността. Енгелс, осмивайки метафизиците, пише: „Че тази грахова шушулка съдържа пет зърна, а не четири или шест, че опашката на това куче е дълга пет дюйма, а не е по-дълга или по-къса, че този детелинов цвят е оплоден тази година от една пчела, а онзи не, и при това от тази определена пчела и в това определено време, че това определено, отнесено от вятъра семе на глухарчето е поникнало, а онова не, че миналата нощ една бълха ме ухапа в четири часа сутринта, а не в три или пет, и то на дясното рамо, а не на левия прасец — всичко това са факти, които са предизвикани от едно неподлежащо на изменение преплитане на причина и следствие, от една непоколебима необходимост, и то така, че още газовото кълбо, от което е произлязла слънчевата система, е било устроено по такъв начин, че тези събития е трябвало да се случат тъй, а не иначе. С този вид необходимост ние също не излизаме извън теологическото схващане за природата“¹.

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 173 [Българ. изд. 1950, стр. 222—223].

Други метафизици отричат необходимостта и признават само случайността и с това също идват до отричане на научния възглед върху света.

Така руските народници, които бяха метафизици и не умееха да различават в сложната мрежа на обществените явления важните и неважните събития, не разбираха, че начинът на производство е коренната основа на развитието на обществения живот и разглеждаха човешката история като хаос от случайности.

И на двете тези разновидности метафизици е свойствено неумението да различат съществените връзки от несъществените, дълбоките, определящите връзки от второстепенните, страничните, необходимите от случайните. Да обявиш всичко за случайност, да отричаш необходимостта е също така неправилно, както да отричаш случайността и да признаваш само необходимостта

5. Особеностите на връзките между явленията в социалистическото общество

Връзките и закономерностите на явленията в различните исторически условия имат различен характер и се проявяват по различен начин. Едно нещо е, например, връзката между производството и потреблението в условията на капитализма, а друго — при социализма. Нови черти притежава при социализма и връзката между производителните сили и производствените отношения.

Основен икономически закон на капитализма обуславя такъв характер на взаимовръзката на всички елементи на тази стопанска система, че стават неизбежни диспропорцията и дълбоките противоречия между производството и потреблението, между промишлеността и селското стопанство, между различните отрасли на промишлеността. В условията на буржоазното общество потреблението се определя от капиталистическия характер на разпределението: потреблението на трудещите се маси е ограничено от тяхната ниска покупателна способност. При капитализма нарастването на потреблението на масите (на покупателната способност) никога не догонва развитието на производството и винаги изостава от него, като постоянно обрича производството на кризи.

При капитализма само икономическите кризи установяват временно, до следващата криза, известно съотношение между различните отрасли на стопанството. Следователно възстановяването на взаимовръзките между различните отрасли на общественото производство при капитализма се осъществява по пътя на периодическото разрушаване на производителните сили.

Капитализмът не може да се развива без засилване на експлоатацията на работническата класа, без полугладното съществуване на мнозинството от трудещите се, без засилване гнета на империалистите в колониалните и зависимите страни, без конфликти и стълкновения между различните империалистически групи на световната буржоазия.

Напротив, съветският социалистически строй може да се развива само при условие на постоянно повишаване на материалното благосъстояние и културното равнище на всички трудещи се в Съветската страна.

Взаимовръзката между производството и потреблението при социализма се изразява в това, че, от една страна, като развиват производството, като го усъвършенствуват, хората създават възможности за непрекъснато задоволяване на растящите и нововъзникващите потребности на масите, а, от друга страна, в СССР нарастването на потреблението (на покупателната способност) на масите постоянно изпреварва развитието на производството, тласкайки го напред.

Предвид на това, че в социалистическото народно стопанство обществената собственост върху средствата за производство се намира в пълно съответствие с обществения характер на производството, приспособено към системното подобряване на материалното положение на народните маси, в СССР няма и не може да има нито икономически кризи, нито разрушаване на производителните сили. И в досоциалистическите обществени формации е можело да има и действително е имало периоди, когато производствените отношения напълно са съответствували на характера на производителните сили — в това именно се проявява действието на общия за всички формации закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили.

Като най-подвижни и революционни сили на производството, производителните сили вървят пред производстве-

ните отношения и в досоциалистическите обществени формации, и при социализма; производствените отношения се преобразуват съобразно характера на производителните сили едва след известно време. Обаче с това се завършва сходството между обществените формации и започват извънредно дълбоките различия на връзката между производствените отношения и производителните сили при социализма от връзката между тях при капитализма и другите експлоататорски формации. За старите производствени отношения в експлоататорското общество се придържат отживяващите класи, които бясно се съпротивяват на привеждането в съответствие на производствените отношения с характера на производителните сили. Вследствие на това рано или късно неизбежно възниква конфликт между производствените отношения и производителните сили.

Съвсем друго нещо е при социализма. Макар и тук да има изоставане за известно време на производствените отношения от производителните сили, все пак това не довежда до конфликт между производствените отношения и производителните сили, тъй като при социализма няма класи, които да организират съпротива срещу възстановяването на съответствието на производствените отношения и характера на отишлите напред производителни сили и самото общество без конфликт установява съответствието между двете страни на общественото производство.

На основата на социалистическия начин на производство възникнаха нови движещи сили на развитието на обществото: морално-политическото единство, дружбата на народите, съветският патриотизъм. Една от движещите сили на съветското социалистическо общество е критиката и самокритиката. Между всички тези сили съществува тясна взаимовръзка и взаимообусловеност.

Критиката и самокритиката укрепват морално-политическото единство на съветския народ, тъй като помагат на обществото да се освободи от всякакъв застои и рутина, да преодолее остатъците от миналото в съзнанието на трудещите се, да разгърне борба против влиянието на буржоазната идеология върху съветските хора. развитието на съветския патриотизъм е също органически свързано с развитието на критиката и самокритиката. Преодолявайки недостатъците и грешките в работата, погрешните възгледи, остатъците от националистически възгледи, на-

шият народ укрепва съветския патриотизъм. Дружбата на народите като движеща сила е неразривно свързана с другите движещи сили на съветското общество. Изкореняването с помощта на критиката и самокритиката на остатъците от космополитизма, национализма и другите враждебни на комунизма възгледи още повече укрепва дружбата на народите.

И така, съветското социалистическо общество коренно се различава по своите закономерности от всички други обществени формации. Изучаването на тези различия дава възможност дълбоко да се разберат предимствата, превъзходството на социалистическия обществен и държавен строй.

6. Значението на марксисткото положение за всеобщата връзка и взаимната обусловеност на явленията за практическата дейност на Комунистическата партия

Положението на диалектическия метод за всеобщата връзка и взаимната обусловеност на явленията има огромно значение за всички области на практическата дейност.

Тъй като в света всичко е взаимно свързано и взаимно обусловено и изолирани явления не съществуват, то и всеки обществен строй, всяко обществено явление трябва да се разглежда не изолирано, не от гледна точка на предвзети доктрини, както това правят идеалистите, а от гледна точка на обективните условия, които са породили този строй или това обществено явление.

Марксизмът доказва, че взаимната връзка и взаимната обусловеност на явленията на обществения живот, както и на природните явления, представляват не случайност, а закономерност на общественото развитие. Благодарение на това откритие историята на обществото ни се представя не като струпване на „случайности“, а като закономерно развитие на обществото. С това социологията за пръв път се прегърна в наука.

Всяко явление трябва да се разглежда и оценява не само за себе си, изолирано от всички останали явления, както това правят метафизиците, а от гледна точка на ония материални условия, които са породили даденото

явление и с които то е неразривно свързано. Всичко зависи от условията, мястото и времето. Само при исторически подход към изучаването на всяко явление може да се установи неговият истински смисъл, да се разкрие закономерността на неговия произход и развитие и да му се даде правилна оценка. Само при такъв подход към изучаването на явленията на обществения живот е възможно съществуването и развитието на науката за обществото.

Познаването на условията на произхода и развитието на едно или друго явление на действителността, умението да се различават старите условия от новите и навреме да се забележи смяната на едните условия с другите, умението да се създават съответни условия за възникването и развитието на едно или друго явление в природата или обществото — всичко това има огромно значение в научната и практическата дейност на хората. Всичко това дава възможност не само правилно, научно да се познава, обяснява и обосновава дадено явление, но и в зависимост от потребността активно да се съдействува или пречи на неговия произход и развитие или да му се дава определена насока. Всичко това позволява не само правилно да се обясняват отделните явления и всевъзможните техни взаимовръзки, но и да се създават условия за възникване на нови явления в тяхната взаимовръзка и по този начин съзнателно, планомерно да се преобразува природата и обществото.

На това ни учи великият всемирноисторически опит на Комунистическата партия, великото учение на марксизма-ленинизма.

Марксизмът е чужд на всякакъв догматизъм, не признава абстрактни истини, еднакво пригодни за всички условия и времена, а счита, че истината е винаги конкретна, т. е. действителна само по отношение на определени условия, място и време.

В трудовете на класиците на марксизма-ленинизма е посочено, че отделни формули и изводи на марксизма, които съответствуват на едни исторически условия, които са съвсем правилни за тези условия и напълно приложими към тях, вече не съответствуват на други, нови исторически условия и затова са неприложими към последните. Така положението на Енгелс, което има предвид победата на социализма във всички страни или в повечето страни, говори, че след победата на социалистическата револю-

ция държавата трябва да отмре. На това основание враговете на народа започнаха да настояват партията да вземе мерки за най-скорошното отмиране на Съветската държава, за разпускане на държавните органи, за ликвидиране на постоянната армия.

Обаче съветските марксисти въз основа на изучаването на световната обстановка дойдоха до извода, че при наличието на капиталистическо обкръжение, когато социалистическата революция е победила само в една страна, а във всички други страни господствува капитализмът, страната на победилата революция трябва не да отслабва, а всемерно да засилва своята държава, органите за разузнаване, армията, ако тази страна не иска да бъде разгромена от капиталистическото обкръжение.

И двете тези формули са правилни, но не абсолютно, не безусловно, а всяка за своето време: формулата на съветските марксисти — за периода на победа на социализма в една или няколко страни, а формулата на Енгелс — за оня период, когато социализмът ще победи в повечето страни.

Същото трябва да се каже за двете различни формули на марксизма по въпроса за езика. Едната от тези формули, която гласи, че в резултат на кръстосването на два езика единият от тях обикновено излиза победител, а другият отмира, че следователно кръстосването дава не някакъв нов, третия език, а съхранява единия от езиците — тази формула има предвид условията на епохата преди победата на социализма в световен мащаб. А другата формула, която гласи, че националните езици неминуемо трябва да се слеят в един общ международен език, който няма да бъде нито немски, нито руски, нито английски, а нов език, погълнал в себе си най-добрите елементи на националните и зоналните езици — тази формула има предвид периода на победата на социализма в световен мащаб.

Зубрачите, талмудистите изхождат от предположението, че едни или други изводи и формули на марксизма, получени в резултат на изучаването на един от периодите на историческото развитие, са правилни за всички периоди на историческото развитие и затова трябва да останат неизменни и че затова е допустимо да се цитират произведенията на класиците на марксизма, без да се обръща внимание на това, за кой исторически период говори един или

друг цитат. Обаче това предположение е дълбоко погрешно.

Поради това, че историческите условия се изменят, животът се развива, марксистката наука също не може да стои на едно място, тя се развива, усъвършенствува се, обогатява се с нов опит, с нови знания, следователно отделни формули и изводи на марксизма не могат да не се изменят с течение на времето, не могат да не се заменят с нови формули и изводи, съответстващи на новите исторически задачи и условия.

Тъй като явленията съществено зависят от обкръжаващите ги условия, с изменението на условията се изменят и тяхната роля и значение в общия процес, момент от който те представляват. При едни условия, на едни етапи за развитието на целия процес особено важни се оказват едни явления, а при други условия, на други етапи — други. Онова явление, от което при дадени условия в най-голяма степен зависи ходът на взаимносвързаните явления, преминаването на процеса от дадения етап към следващия е получило в марксистката диалектика названието *основно звено*. Положението за основното звено в явленията на обществения живот има изключително важно значение в практическата дейност на Коммунистическата партия, тъй като то обезпечават правилността на тактическото ръководство на революционната борба на трудещите се и на делото на изграждането на социализма и комунизма.

В. И. Ленин изтъкваше: „Не е достатъчно да бъдеш революционер и привърженик на социализма или комунист изобщо. Трябва да умееш във всеки отделен момент да намериш онова особено звено от веригата, за която трябва с всички сили да се заловиш, за да задържиш цялата верига и да подготвиш сигурно преминаването към следващото звено, при което редът на звената, тяхната форма, тяхното сцепление, тяхната разлика едно от друго в историческата верига на събитията не са тъй прости и не са тъй глупави, както в една обикновена, направена от ковач верига“¹.

Изключителното умение да намира главното звено във веригата на явленията на обществения живот е характерно

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 27, стр. 244 [Бълг. изд., стр. 266]

за цялата дейност на Комунистическата партия на Съветския Съюз на всички етапи на борбата за комунизъм.

В периода на създаването на партията, когато много местни партийни организации не бяха свързани една с друга, когато идейните разногласия и кустарщината разяждаха партията, основното звено във веригата от задачи, стоящи пред партията, беше създаването на общоруски нелегален вестник. Само чрез един общоруски нелегален вестник беше възможно при тогавашните условия да се създаде здраво, сплотено партийно ядро, способно да свърже в едно разпокъсаните кръжоци и организации, да подготви условията за идейното и тактическото единство и да постави по този начин фундамента за създаването на революционната, пролетарска партия.

Животът потвърди правилността на този план за създаване на боева партия на работническата класа, разработен от В. И. Ленин, правилността на неговия избор на основното звено. Победата на Лениновия план положи фундамента на сплотената, боевата, закалената Комунистическа партия, която стана образец за международното революционно работническо движение.

В периода на прехода от войната към стопанското строителство, когато промишлеността беше разрушена, а на селското стопанство недостигаха промишлени изделия, когато спойката на държавната промишленост със земеделското стопанство стана основно условие за успешното социалистическо строителство — в този период основно звено се оказва развитието на търговията. За това звено, изтъкваше В. И. Ленин, трябва с всички сили да се заловим „ние, пролетарската държавна власт, ние, ръководната комунистическа партия. Ако *сега* достатъчно здраво „се заловим“ за това звено, ние сигурно в най-близко бъдеще ще овладеем *цялата* верига. А иначе не ще овладеем цялата верига, не ще създадем фундамента на социалистическите общественно-икономически отношения.“¹

Животът напълно потвърди правилността на избора на основното звено от Комунистическата партия, което стана залог за успешното движение на нашата страна напред. Партията успешно намираще основните звена във веригата на събитията и на всички последвали етапи на социалистическото строителство. Такова основно звено например

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 89 [Бълг. изд., стр. 97].

на първия петгодишен план беше тежката промишленост с нейната сърцевина — машиностроенето. В съвременните условия, когато в СССР е създадена могъща индустрия и е укрепен колхозният строй, Комунистическата партия издигна като насъщна всенародна задача на най-близките години наред с по-нататъшното развитие на тежката промишленост задачата за всемерен подем на социалистическото селско стопанство и за създаване върху тази база на изобилие от продукти за населението и на суровини за промишлеността.

В настоящия момент, когато над човечеството е надвиснала опасността от трета световна война, първостепенна важност и всеобщо значение придоби борбата за мир. Основното звено на веригата, за което трябва с всички сили да се заловим в борбата за отслабване на напрежението в международното положение, е мобилизирането на народните маси за защита на мира.

Всестранната преценка на обкръжаващите условия, на взаимната връзка и взаимната обусловеност на явленията има решаващо значение не само при изучаването на явленията на обществения живот, но и при изучаването на всички без изключение явления на действителността. Колкото по-научна и прогресивна е една или друга естественонаучна теория, толкова по-ярко, по-дълбоко и по-разностранно тя държи сметка за обкръжаващите условия при обясняването и обосноваването на природните явления.

Този извод намира своето потвърждение в развитието на съветската наука.

Една от твърде трудните задачи на съвременната физика беше създаването на теория за така нареченото „люминесцентно светене“ на телата. Люминесцентното светене (или просто люминесценцията) намери важно практическо приложение в редица отрасли на науката и техниката. Върху основата на използването на люминесцентното светене бяха разработени от съветските физици (академик С. И. Вавилов и др.) нови източници на светлина — така наречените „лампи с дневна светлина“, беше създаден нов метод на изследване състава на веществата — люминесцентен анализ. Разработването на теорията за люминесцентното светене представлява актуална задача, от разрешаването на която зависи успехът в разрешаването на редица съществени, практически задачи. Дълго

време опитите за създаване на теория на люминесценцията оставаха неуспешни. Решаващ успех постигна съветският учен академик С. И. Вавилов. За философски фундамент на създадената от него теория за люминесцентното светене на разтворите послужиха идеите на марксистко-ленинската философия и по-специално положението за всеобщата връзка и взаимната обусловеност на явленията. С. И. Вавилов установи, че причините за неуспехите в създаването на теория за люминесценцията се дължели на това, че физиците разглеждали източника на светлината и обкръжаващата го светяща среда като несвързани, независими и обособени едно от друго. В противоположност на това С. И. Вавилов изхожда от схващането, че такова разделение между източника на светлината и обкръжаващата го среда в действителност не съществува, че е необходимо то да се отхвърли и да се премине към представата за източника и средата като цяло, като органически свързано.

Именно въз основа на последователното провеждане на идеята за органическата взаимовръзка и взаимозависимост между явленията С. И. Вавилов успя да създаде теорията за люминесцентното светене на разтворите, която намери блестящо потвърждение от опита.

Положението за взаимната връзка и обусловеност на явленията, за тяхната зависимост от обкръжаващите ги условия има особено важно значение за изследването на микропроцесите, за изследването на движението на „елементарните“ частици на материята — електрони, позитрони, протони, неутрони и др. Само върху основата на изучаването на неразривната връзка на микрообектите с обкръжаващите ги условия се постига познанието на техните свойства, на законите на тяхното движение.

Гениалното учение на И. П. Павлов за условните рефлексии е изцяло основано върху съобразяването и грижливото изучаване на влиянието на обкръжаващите условия върху животинския организъм. Със самото наименование „условни“ И. П. Павлов подчертава, че рефлексите от този род се определят от обкръжаващите жизнени условия за животните. Целта на физиологическото знание, пише Павлов, се състои в изразяването на безкрайно сложното взаимоотношение на организма с обкръжаващия го свят във вид на точна научна формула.

Като пример на творческо прилагане в естествознанието на положението на диалектическия материализъм за взаимната връзка и взаимната обусловеност служи мичуринската биологическа наука.

Представата за природата като свързано, единно цяло е крайъгълният камък на мичуринската биологическа наука. Тя теоретически и практически доказва, че органическата и неорганическата природа, организъмът и условията на неговия живот, телесните и половите клетки в организма представляват неразривно единство, че те са причинно взаимно свързани и взаимно обусловени.

Мичуринското разбиране за живата природа като свързано, единно цяло, в което всички предмети, явления и процеси, а така също и всички страни на всяко от тях са органически свързани помежду си и взаимно се обуславят помежду си, е особено ярко и нагледно изразено в подхода на мичуринската агробиология към разрешаването на нейната централна проблема — проблемата за взаимоотношенията между организмите и обкръжаващата ги външна среда. Разкриването на закономерностите на взаимоотношенията между организмите и условията на външната среда е основна задача на агробиологията. Колкото по-добре разберем взаимовръзката на организмите с условията на външната среда, толкова по-добре ще управляваме организмите, като използваме възможностите за регулиране и създаване условия на външна среда.

Така, съзнателно прилагайки диалектическия материализъм, мичуринската биология тласна далеч напред познанието за причинните връзки, взаимозависимостта и взаимната обусловеност между явленията в живата природа и решително го противопостави на схоластиката и метафизиката на менделизма-морганизма.

Най-крупните постижения на прогресивната наука убедително доказват какви широки, необозрими перспективи за по-нататъшното развитие на естествознанието открива съзнателното прилагане на марксисткия диалектически метод на познанието и по-специално на едно от неговите най-важни положения — положението за всеобщата връзка и взаимната обусловеност между явленията в природата.

К Р А Т К И И З В О Д И

Взаимовръзката и взаимозависимостта между предметите е един от най-общите закони на природата и обществото. Марксистката диалектика дава възможност да се разбере светът като единно цяло, където предметите и явленията са органически свързани помежду си, зависят едно от друго и взаимно се обуславят. Марксистката диалектика посочва пътя за познаването на многообразните форми на връзките в природата и обществото: причинно-следствените взаимозависимости, закономерните и случайните форми на взаимовръзката и т. н.

Марксисткото диалектическо разбиране на света като свързано, единно цяло е коренно противоположно на метафизическия възглед върху света. Разглеждайки природата като случайно струпване на предмети и явления, представяйки тези предмети и явления като изолирани и откъснати едно от друго, откъсвайки ги от обкръжаващите ги условия, метафизиката отрича закономерностите на развитието на природата и обществото и с това влиза в противоречие с науката.

Разкриването от марксистката диалектика на всеобщата взаимовръзка и на взаимодействието между предметите и явленията, особено на взаимовръзките и закономерностите на обществения живот, има класова основа: само работническата класа и комунистическата партия са заинтересовани от последователното научно познаване на взаимовръзката между явленията и от използването на познатите обективни взаимовръзки в своята практическа дейност. Буржоазната социология, отричайки закономерностите в обществото, стремейки се да превърне хората в роби на случайността, открито служи на реакционните цели на управляващите класи в капиталистическите страни.

Положението на марксистката диалектика за взаимовръзката и взаимозависимостта е един от ръководните принципи в практическата дейност на партията на работническата класа. Това положение заедно с другите положения на марксистката диалектика учи на конкретно-исторически подход към предметите и явленията, изисква строго да се държи сметка за обективните условия, от които зависи съществуването на предметите и явленията, задължава да се разкрива тяхното своеобразие, да се намира основното звено във веригата на събитията.

ДВИЖЕНИЕТО И РАЗВИТИЕТО В ПРИРОДАТА И ОБЩЕСТВОТО

1. Противоположността между диалектиката и метафизиката в разбирането на развитието

Откриването на всеобщата взаимозависимост на предметите и явленията е първата стъпка по пътя на диалектичното познаване на природата, обществото и мисленето. Разглеждането на явленията в тяхното изменение, обновяване и развитие задълбочава по-нататък познаването на обективния свят от човека.

Положението на диалектиката за движението, обновяването и развитието на всички предмети и явления е органически свързано с положението за взаимовръзката между явленията. Енгелс пише: „Цялата достъпна нам природа образува една система, една цялостна взаимна връзка на тела . . . В това обстоятелство, че тия тела се намират във взаимна връзка, вече се включва фактът, че те си въздействуват едно на друго и това тяхно взаимно въздействие е именно движението.“¹

Връзката и взаимодействието са неотделими от движението, изменението и развитието.

Диалектичното разбиране на развитието като процес на раждане на новото и отмиране на старото е едно от най-важните положения в теоретическия фундамент на революционната борба на пролетариата против капитализма, за социализъм, в теоретическото обосноваване на неговата стратегия и тактика.

Основоположниците на марксизма-ленинизма все-странно разработиха въпроса за диалектичния ха-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы. 1953, стр. 45 [Бълг. изд., 1950, стр. 74]

рактър на развитието, за изменението на природата, обществото и мисленето. Маркс показва, че обществото се намира в постоянно развитие и изменение. Всички обществени явления Маркс разглежда в тяхното развитие и изменение. Класическото произведение на Маркс „Капиталът“ е образец на творческо приложение на диалектическия материализъм към анализа на законите на развитието на капитализма.

Диалектиката, учи Енгелс, обхваща всички форми на движението от простото преместване на предметите в пространството до развитието на човешкото общество. Енгелс даде характеристика на диалектическото разбиране на основните форми на движението на материята, на съотношението между движение и покой. Опирайки се на данните на науката за природата и обществото, Енгелс доказва, че движението е форма, начин на съществуване на материята, нейно неотнимаемо свойство. Не е имало, няма и не може да има материя без движение. Такъв е един от най-важните изводи на диалектическия материализъм.

Защищавайки марксистката диалектика от извращения, развивайки и обогатявайки я въз основа на новите данни на науките за природата и на новата практика на революционната борба, В. И. Ленин обогати диалектическото разбиране на развитието. В. И. Ленин разобличи народниците, които обявяваха диалектиката за софистика, и ревизионистите, които проповядваха плосък еволюционизъм. В книгата „Материализъм и емпириокритицизъм“ Ленин разгроми махистите, които откъсваха движението от материята, и разглеждаха движението извън материята. Обобщавайки новите данни на физиката, Ленин показва, че марксисткото учение за движението като неотнимаемо свойство на материята отново е получил потвърждение във физиката.

„Противоположно на метафизиката — пише И. В. Сталин, — диалектиката разглежда природата не като състояние на покой и неподвижност, на застой и неизменяемост, а като състояние на непрекъснато движение и изменение, на непрекъснато обновяване и развитие, където всякога нещо възниква и се развива, нещо се руши и отживява времето си.

Затова диалектическият метод изисква явленията да се разглеждат не само от гледна точка на тяхната взаимна

връзка и обусловеност, но и от гледна точка на тяхното движение, на тяхното изменение, на тяхното развитие, от гледна точка на тяхното възникване и отмиране.“¹

Според гледището на метафизиката всичко в природата си остава същото, неизменно, застинало.

Разкривайки характерните черти на естествознанието от XVII—XVIII в., Енгелс отбелязва, че науката от този период е разглеждала природата в състояние на покой. Учените от оная епоха си представяли природата като неизменна. Те са считали, че планетите обикалят по неизменни елипси, а звездите си стоят навеки неподвижно на своите места. Предполагало се, че винаги са съществували сегашните пет части на света, винаги са съществували същите планини, долини, морета, реки, езера. Климатът, флората, фауната, видовете растения и животни също се считали за абсолютно постоянни и неизменни.

Колко силно е повлияла метафизиката върху възгледите на естествоизпитателите може да се съди по възгледите на известния френски зоолог Кювие. Изучавайки изкопаемите останки от животни, той открил, че живелите по-рано животни се различават от съвременните. От този факт се е подразбирал сам по себе си изводът за развитието на видовете. Обаче Кювие не застанал на този път, а твърдял, че видовете са постоянни. Той считал, че Земята е преживяла няколко катастрофи, „катаклизми“, в резултат на които всеки път загивали животните и растенията, а Земята дълго време оставала ненаселена, докато „божествената“ сила не ги създавала отново.

Една разновидност на метафизическите възгледи е била дълго време проповядваната в биологията антинаучна теория на преформизма, според която зародишът на организма притежавал всички признаци и органи на възрастното животно или човек.

Последвалото развитие на науката напълно опроверга тези възгледи.

Обаче би било грешка да се счита метафизиката само като историческо минало. Тя господствува в буржоазната наука и в днешно време. Наистина, в наше време е трудно да се отрича развитието; затова буржоазните философи, в желанието си да запазят научната привидност на

¹ И. В. Сталин, *Вопросы ленинизма*, 1952, стр. 576 [Бълг. изд., 1953, стр. 686].

своите възгледи, не отричат направо и открито развитието, но извращават неговата същност. Това е една от особеностите на метафизиката на съвременния етап.

Някои буржоазни учени се опитват например да „докажат“, че вселената има начало във времето и следователно ще има и край. Реакционерите твърдят, че развитието на природата се било уж вече прекратило. Подобни възгледи представляват защита на полцината и нямат нищо общо с науката. Така буржоазният учен-идеалист Дж. Джинс, проповядвайки метафизиката, заявява, че природата не се развивала във времето и пространството.

Съвременната реакционна идеология всячески се старае да възкреси метафизиката, да изгони от науката идеята за развитието. За тази цел усилено се опровергава дарвинизмът, опровергава се самата идея за развитието на живата природа. Дарвинизмът се обявява за трюк и се твърди, че идеята за еволюцията била уж претърпяла крах.

Такива лъжетеории като менделизма-вайсманизма-морганизма представляват типична метафизика. Вайсманистите-морганисти на думи признават развитието, те дори се крият зад фирмата на неодарвинизма. Но на дело те отричат новото в процеса на развитието на органическата природа. Те твърдят, че съществувало особено наследствено вещество, което уж било вечно, неизменно, безсмъртно и не зависело от условията на средата. Вайсман пише: „Само тялото е смъртно в смисъл на естествена смърт, а наследствената основа е безсмъртна. Тя се влече от едно поколение към друго подобно на пълзящ корен.“

Щом наследственото вещество е вечно и неизменно, тогава в процеса на живота на организмите нищо ново не се създава, а само се проявяват по-рано заложените в тях свойства. Така че вайсманизмът е същият оня преформизъм, който отрича развитието, възникването на новото и признава само простия растеж. Вайсманистите открито се борят против диалектичката идея за развитието, твърдейки, че еволюцията на органическата природа „се прекратявала“, „угасвала“ вследствие на това, че организмите изразходвали „резерва на мутациите“.

Метафизическата концепция за развитието господствува и в съвременната буржоазна социология. Реакционерите в продължение на векове са говорили за вечност на деленето на обществото на класи, за ненарушимост на

принципите на частната собственост, за вечни принципи на морала, за всеобщност на „религиозното чувство“ и т. н. Особено широко разпространение получиха тези метафизически теории в епохата на империализма. Защитниците на отживелия, умиращия капитализъм с всички сили се стараят да докажат вечността на капитализма, непоклатимостта на деленето на обществото на потиснати и потисници, на „низши“ и „висши“ раси.

Метафизиката пронизва открай докрай цялата реакционна буржоазна философия. Например прагматистите твърдят, че сам по себе си светът не бил склонен към никакви изменения. Движението и изменението е за тях само способ за различаване на явленията, способ, прилаган, защото бил удобен за познаващия субект.

За която и област на знанието да става дума, метафизиката в наше време представлява една от формите на буржоазния миросглед. Съвременната реакция се опитва да си намери оправдание в метафизическото обяснение на развитието. Работническата класа намира научното обосноваване на своята борба за новото, за социализма, в диалектичното разбиране на развитието. Това значи, че в съвременното общество метафизическата и противоположната на нея диалектическа концепция за развитието отразяват коренната противоположност между буржоазния и пролетарския миросглед.

От двете концепции за развитието научна е само диалектико-материалистическата. Тази концепция **напълно се потвърждава** от изводите на съвременното естествознание и от цялата общественно-производствена дейност на хората.

2. Движението и развитието — всеобщ закон на природата и обществото

Марксизмът учи: „Движението в най-общия смисъл, в който то се схваща като начин на съществуване, като присъщ атрибут на материята, обхваща всички ставаци във вселената изменения и процеси от простото преместване до мисленето“¹. Никога и никъде не е имало и не може да има материя без движение.

¹ Ф. Енгелс. Диалектика природы, 1953, стр. 44 [Бълг. изд., 1950, стр. 73].

В. И. Ленин изтъква особената важност на подхода към явленията на природата и обществото от гледна точка на тяхното изменение и развитие. Той подчертава, че за да разкрием същността на явленията, тяхната закономерност, трябва „да разглеждаме всеки въпрос от гледна точка на това, как известно явление е възникнало в историята, какви главни етапи е преминало в своето развитие това явление, и от гледна точка на това негово развитие да видим в какво даденото нещо се е превърнало сега“¹.

Движението и развитието са неотделими от предметите и явленията на природата. Само на пръв поглед може да изглежда, че предметите и явленията винаги си остават тъждествени, равни на себе си. Но в действителност няма нищо неизменно, всичко се намира в състояние на изменение. Цялата природа — от най-малкия атом на веществото до исполинските небесни тела — се намира в движение и развитие, при което едни явления неизбежно изчезват, а вместо тях възникват други.

Изменението на явленията в неорганическата природа. На нас ни се струва, че от ден на ден, от година на година с абсолютна неизменност се извършва смяната на деня и нощта върху нашата Земя, че неизменно и точно по един и същ начин изгрява и залязва луната зад хоризонта, че лунните фази се повтарят. Като въплътен образец на неизменността ние възприемаме разположението на звездите на небето, фигурите на съзвездията.

Но в действителност тази еднаквост, неподвижност и неизменност не съществува. Да вземем например движението на Земята и на нейния спътник — Луната. Под влияние на лунното притегляне във водите на земния океан се образува приливна вълна, триенето на която непрекъснато забавя земното въртене. Това води към бавно, но непрекъснато увеличаване на земните денонощия. Установено е, че продължителността на земните денонощия на всеки 100 години се увеличава с една стотна от секундата. Изменя се не само скоростта на въртенето на Земята. Постоянно се изменя и положението на оста на въртенето на земното кълбо, поради което Северният и Южният полюси се местят по земната повърхност по извънредно сложен начин. Това движение на полюсите е свързано с неравномерността на разпределението на масите вътре в земното кълбо.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 436 [Бълг. изд., стр. 468].

Различни изменения стават и на другите планети. Изменят се периодите на тяхната обиколка, траекториите на движението, изменя се тяхната атмосфера и т. н. По този начин се изменя цялата наша слънчева система, възникнала някога от други материални образувания и преживяваща своята собствена продължителна история. Бавно, но непрекъснато се изменя разположението на звездите на небето и сега фигурите на съзвездията вече не са такива, каквито са били преди хиляда години. Във вселената възникват нови звезди и угасват стари, възникват нови звездни образувания.

Преди да приеме сегашния си вид, Земята като планета е преминала сложен и продължителен процес на развитие. Геологията установява, че планините, равнините и долините, моретата, езерата и реките, различните геологически наслойки са резултат на продължително развитие.

Непрекъснато стават изменения и във всички тела, които всекдневно ни обкръжават.

Вътрешното движение е свойствено на всички тела.

Извънредно нагледна проява на това интензивно вътрешно движение е така наречената „дифузия на твърдите тела“. Ако се поставят в съприкосновение две парчета от различни метали, например олово и злато, след достатъчно дълъг срок се установява, че атоми от оловото по силата на присъщото им движение са проникнали в златото, а атоми от златото са проникнали в оловото: металите се смесват без всяко странично вмешателство.

Още по-интензивно вътрешно изменение и движение се извършва в течностите и газовете, атомите на които са по-малко свързани помежду си, отколкото атомите на твърдите тела. Благодарение на непрестанното движение на молекулите се наблюдават ту тук, ту там в малки части от целия обем на течността и газа местни самопроизволни изменения („флуктуации“) на плътността на течността и газа, изменя се показателят на пречупването в отделни малки области на газа, изменят се техните електрически свойства.

Не остават неизменни и самите атоми. Дълго време в науката се запази представата за атомите и молекулите като абсолютно неизменни частици на материята, лишени от всякакво вътрешно движение, прости и еднородни. Но още към края на XIX — началото на XX в. тя рухва като

песъстоятелна. Оказа се, че молекулите и атомите не са застинали, неизменни прости частички на веществото, а изменящи се сложни образувания.

Представлявайки съединение на два или повече атома, молекулите могат да възникват и да се разрушават, те изпускат или поглъщат светлината, като изменят своето вътрешно състояние, и т. н. Влизащите в молекулите атоми също не остават неизменни и неподвижни. Те могат да губят или да получават електрони, да изпускат или да поглъщат електромагнитни лъчи, във връзка с което се извършва преустройство на техните електронни обвивки. Под въздействието на силни електрически и магнитни полета свойствата на атомите отчасти се изменят. При съответни условия някои атоми могат напълно да се разрушават и да се превръщат в други атоми, коренно изменяйки своята физическа и химическа природа.

Откриването на радиоактивността в края на XIX в., която по несъмнен начин доказа, че атомите на някои, така наречени радиоактивни, елементи се разрушават и се превръщат едни в други, има огромно значение за науката. То нанесе удар върху метафизическите представи за абсолютно неизменните частици, които не преживявали никакво развитие и винаги оставали равни сами на себе си. От този момент физиката доказа, че не съществува нито един елемент, атомите на който при определени условия не биха станали радиоактивни, не биха се разпадали, не биха се изменявали, не биха се превръщали в атоми на други елементи. Това бе едно от най-великите завоевания на науката от XX в.

Не само атомите са променливи, имат вътрешно движение, но и съставлящите ги ядра и електрони не остават постоянни, лишени от вътрешно движение, застинали. Атомните ядра се състоят от протони и неутрони. Протоните и неутроните образуват ядрото именно защото им е присъща променливостта, особената форма на вътрешно движение, свързана с техните качествени превръщания едни в други. При условията, които съществуват в атомното ядро, протоните могат да се превръщат в неутрони. Именно благодарение на това превръщане на протоните в неутрони и на неутроните в протони, което никога не замира, докато съществува ядрото, възникват особените ядрени сили, които ги съединяват в цялостно и единно атомно

ядро. Така че атомните ядра са изпълнени с движение и непрестанно изменение.

Пълна с движение и променлива е и такава малка частица на материята като електрона. Той има способността да се превръща заедно с позитрона в други „елементарни частици“ — фотони. Той може да се поражда за сметка на изчезването на фотоните. Той притежава особено свойство, наречено „спин“, което може да се разбере само ако го разгледаме като проява на особена, вътрешно присъща на електрона форма на движението. Неговата маса се изменя в зависимост от скоростта на движението и т. н.

Изменението на явленията в органическата природа. Непрестанно се изменя и се развива също и органическият свят, светът на живите организми.

Някога на Земята не е имало никакъв живот, но процесът на развитие на природата е вървял по пътя на постепенното усложняване на химическите съединения, по пътя на образуването на нови природни тела — отначало на най-прости органически съединения, а след това и на белтък, чиято форма на съществуване е животът.

Установено е от науката, че явленията на органическата природа съществуват на Земята повече от един милиард години и че през този период в тях са станали колосални изменения.

Възникнал от неживата материя и бидейки неразривно свързан с нея, животът се е развивал в съответствие с изменящите се условия. С изменението на условията са се изменяли и усложнявали формите на живота, като са се развили от доклетъчните и едноклетъчните до сложните многоклетъчни организми.

Първоначално възникналите от неживата материя организми са били извънредно прости. Обаче постепенно те все повече и повече се усложнявали. На определено стъпало на своето развитие светът на живите организми се разделил на две разклонения — растително и животинско — с различни начини на съществуване и различни свойства. Изменяйки се, организмите изменяли и обкръжаващата ги външна среда. Живите организми станали най-важната причина на почвообразователния процес. Благодарение на живите организми са се образували каменовъглените залежи, торфените залежи, тебеширените планини, варовниците и кораловите острови.

С появата на живота на повърхността на Земята се образувал нов слой — биосфера, който имал огромно значение в изменението на повърхността на нашата планета. Растенията станали причина за наличността на свободен кислород в атмосферата на Земята. С това се създали необходимите условия за развитие на животните, дишащи с бели дробове.

Много милиони години продължил процесът на изменение и усложнение на живите форми. През този продължителен период възниквали, развивали се и отмирали многобройни видове животни и растения. Земята е преминала през няколко ери и периоди, за всеки от които са били характерни собствени климатически пояси, собствено разпределение на сушата и водните басейни, собствени геологически особености, както и растителни и животински обитатели в морето и на сушата.

Земната кора е запазила в своите недра останки от измрелите животни и растения. По тези останки се изучават историята на нашата планета и историята на живота върху нея.

Установено е от науката, че животът се намира в постоянно развитие и изменение. Разнообразието на растителния и животинския свят на нашата планета е резултат на дълъг процес на развитие. Забележителните дейтели на биологическата наука Дарвин, Тимирязев, Мичурин и други всестранно разработиха материалистическата теория за развитието на животните и растенията.

В процеса на своя живот организмите се намират в състояние на изменение и развитие. Всеки организъм преминава сложен процес на развитие, свързан с изменения на биохимически, физиологически и морфологически процеси. Животът на организма не е просто нарастване, както са мислили преформистите, а процес на постоянно възникване на нови свойства и особености.

Още по-ярко се проявява развитието в процеса на образуването на видовете. В своето развитие органическата природа преминава през стъпала, определени звена, каквито са видовете растения, животни и микроорганизми. Образуването на видовете е ярко свидетелство за непрекъснатото развитие от низшето към висшето, от простото към сложното. Установено е, че върху нашата планета в днешно време се наброяват над един милион вида жи-

вотни и над 300,000 вида растения. Всички те са резултат на дълго историческо развитие.

В хода на селскостопанската практика хората се научили да изменят организмите и видовете, да получават нови породи животни и сортове растения с такива качества, които задоволяват изискванията на човека. Сега съществуващите културни видове растения и животни не са просто продукт на природата, а резултат на дейността на хората, които са създали тези видове и ги изменят съобразно своите потребности. Така например високопродуктивните ярославски породи едър рогат добитък, тънкорунните породи овце — кавказката, казахстанската и други — са получени в резултат на дейността на хората, които са изменили намиращите се в природата видове. Получените от академик Цицин високоурожайни сортове пшеница, възведените от него пшенично-пирейни хибриди — всичко това са резултати на преобразуващата целенасочена дейност на човека, овладял законите на органическата природа и използващ тези закони в интерес на общественото производство.

Характеризирайки развитието на живата природа, Мичурин пише: „... животът на цялата природа не е нещо застинало в своите форми, той неспирно върви и непрекъснато се изменя, и всички форми на живи същества, които по някаква причина са се спрели в своето развитие, неизбежно са обречени на унищожение. Много от онова, което преди е изглеждало най-добро по пригодност към условията на живот в миналите години, днес е вече негодно и се нуждае от замяна.“¹

В процеса на развитието на природата се извършва превръщане, изменение, образуване на новото и няма нищо абсолютно неизменно.

Изменението на обществените явления. Отделянето от животинския свят и по-нататъшното развитие на човека е непосредствено свързано с развитието на общественото производство.

Решаващото условие, създало човека, е бил трудът, който в собствения смисъл на думата започва с изготвянето на оръдия за производство. Процесът на труда е изисквал обединяване на човешките усилия, което е било

¹ И. В. Мичурин, Сочинения в четвърех томах, т. 1, Сельхозгиз, М. 1948, стр. 629.

възможно само по пътя на обществената организация на труда. Трудът е основата на обществения живот на човека.

Маркс и Енгелс, които първи създадоха науката за обществото — историческия материализъм, доказаха, че развитието е присъщо и на обществото и че историята на обществото представлява естествено-исторически процес. Обществените явления не са вечни и не са неизменни; те са възникнали, развили са се и се намират в постоянно изменение. Развитието и изменението на обществото зависи от изменението на начина на производство. Въз основа на развитието на начина на производството се изменят и развиват всички други страни на обществения живот.

В началото хората са използвали каменни оръдия на труда. Но човешкото общество вървяло напред. Човекът се научил да опитомява животните и да отглежда нужните му растения. Възникнало скотовъдството и земеделието. Човекът се научил да прави металически оръдия на труда. На определен стадий на развитие на производителните сили възникнала частната собственост и върху нейната основа — деленето на обществото на класи, при появяването на които неизбежно била създадена държавата като резултат на непримиримостта на класовите противоречия, като оръдие за потискане и угнетяване на трудещите се от експлоататорите. Марксизмът-ленинизмът опроверга измислиците за вечността на класовото делене на хората на роби и господари, за вечността на държавата, като доказва, че е имало време, когато не е имало нито класи, нито държави, и че човечеството се развива по пътя към безкласовото общество.

Развитието на човешкото общество е преминало през редица стъпала — обществени формации. Първобитното общество било сменено от робовладелския строй, който на свой ред е бил сменен от феодализма, след това на смяна на феодализма идва капитализмът, който неизбежно ще отстъпи и вече отстъпва място на новия строй — социалистическия. В СССР е построен социализмът. Въз основа на опита на СССР строят социализма и страните с народна демокрация.

Социалистическото общество също непрекъснато се развива, движи се напред. Със социализма започва едно развитие, небивало по бързина на темпа, по многообразие и всеостранност. Съветското общество върви с километрически крачки към комунизма. В комунистическото обще-

ство производството, науката, културата непрекъснато се усъвършенствуват и развиват.

Мисленето на човека също се намира в процес на развитие и изменение. Това изменение се изразява в процеса на познанието на обкръжаващия свят от човека. Познанието, както учи Ленин, върви от незнание към знание, от по-непълно знание към по-пълно знание.

На низшите стъпала на развитие на човешкото общество хората са се ползували от най-прости оръдия и от предметите, които природата им е давала в готов вид. Низкото стъпало на развитие на трудовата дейност не е можела да създаде условия за дълбоко познаване на природните процеси, човекът по неволя се ограничавал с тяхното повърхностно познаване. Дори когато са използвали природните процеси в свой интерес, хората не са познавали законите, на които се подчиняват тези процеси. Така например хората са използвали огъня, но не са познавали законите на горенето. Когато са добивали огън чрез триене, те не са знаели за съществуването на закона за превръщането на енергията, макар че именно по силата на този закон при триенето на предметите един в друг механическата енергия се е превръщала в топлина.

По-нататъшното развитие на трудовата дейност довело до засилване на въздействието на човека върху природата и тогава възникнала необходимостта от по-дълбоко познаване законите на нейното развитие. Възникнали науките. Преди всичко възникнали такива науки като астрономията, математиката и механиката. По-нататъшното развитие на производството довело до образуването на нови клонове на знанието, към откриването на нови закономерности в природата и обществото. Създали се физиката, химията, биологията, били открити извънредно важни природни закони. Откриването на такива закони като законите на механиката, законите на движението на планетите, закона за всемирното притегляне, закона за съхранението и превръщането на енергията и други представлява важна крачка в развитието на човешкото познание, проникнало в дълбоките процеси на природата.

За историческото развитие на познанието, за задълбочаването на човешкото знание свидетелствува развитието на философията. Както е известно, първите философски учения са били наивни по своята форма и съдържание. Във връзка с новите открития на науката материализмът

е приемал нови форми. Обяснението на това намираме във факта, че материалистическата философия, разкривайки общите закономерности на природата и обществото, се базира върху данните на конкретните науки. Наивният материализъм на древните гърци, метафизическият материализъм от XVII и XVIII в. са съответствували всеки на определено равнище на знанията за обкръжаващия свят. Създаването на диалектическия материализъм от Маркс и Енгелс стана възможно благодарение на появяването на работническата класа и на разгръщането на нейната борба против буржоазията, а също и благодарение на редица открития на науката, на които се опираха Маркс и Енгелс като на естественонаучна основа.

Такава е в общи черти картината на движението, обновяването и развитието на природата и обществото. Положението на диалектиката за всеобщността на движението напълно се потвърждава от изводите на естествените и обществените науки.

Движение и покой. Цялата природа представлява един никога не прекратяващ се процес на изменение, обновяване и развитие. Обаче оттук съвсем не следва, че в този безспирен поток от изменения няма нищо устойчиво, определено, а всичко е развлечено, неопределено. Движението е абсолютно, покоеят е относителен.

Говорейки за всеобщност на развитието, диалектиката винаги има предвид развитието на *определени* неща, явления и предмети, които притежават *относителна устойчивост*. Така едната от основните черти на диалектическия метод говори за взаимовръзка не на никакви неопределени процеси, а на конкретни предмети и явления на природата. Следователно движението не изключва покой, макар че този покой е относителен.

Относителността на покой се проявява в две различни форми. Първо, във форма на относително постоянство на разстоянията между едни или други тела, които извършват механическо преместване в пространството.

Няма материални тела, които тъй или иначе да не се преместват в пространството. Но в това безкрайно разнообразно движение един или друг предмет може да се намира в покой по отношение на едно или много други тела, тъй като не изменя разстоянието по отношение на тях. Така пътникът, който седи в купето на равномерно движещия се влак, се намира в покой по отношение на ва-

гона. В покой са и неговите вещи, намиращи се на етажерката. Но в същото време и пътникът, и неговите вещи се движат по отношение на Земята и заедно с цялата Земя се движат около Слънцето. На свой ред Слънцето заедно със своята планетна система, в това число и Земята, се движи с огромна скорост по отношение на звездите и т. н.

Второ, покоят, равновесието се проявяват във формата на относителната устойчивост на самите предмети и явления, на тяхната качествена определеност, благодарение на която те се различават от другите предмети и явления. Например както и да се изменя атомът, като поглъща или изпуска светлина, губи свои електрони от външната обвивка или хваща чужди, той си остава (докато неговото ядро запазва неизменен своя заряд) атом на определено химическо вещество, съществено различаващ се от атомите на друго химическо вещество.

Тази устойчивост на качествата на предметите и явленията е също относителна и временна, както и покоят в механическото движение. Но тя играе огромна роля в развитието на природата. Възможността за относителен покой на телата, възможността за временно състояние на равновесие е съществено условие за диференцирането на материята.

Диалектическият материализъм учи, че покоят, временното равновесие са такива състояния, когато в предмета или явлението се натрупват изменения, които в края на краищата ще доведат до смяната на дадения предмет или явление с друго, ново, различно от предишното.

В света няма нищо неизменно, но в процеса на изменението се образуват относително устойчиви граници, стъпала на развитието, които обуславят качествено разнообразие на материалните тела, предмети и явления.

Временният покой, наличността на равновесие в процеса на развитието са свързани с образуването на определени закономерности, присъщи на всяка дадена група от явления. Всички явления на природата се развиват въз основа на общите закони на диалектиката, но заедно с това те имат и своя специфика, свои особености, свои собствени закономерности. Именно закономерностите, присъщи на определени групи явления, различават последните едно от друго.

Така явленията на преместване на телата в пространството под влиянието на едни или други сили образуват специфична група явления, подчиняващи се на законите на механиката. Процесите на взаимодействие между електрически заредените тела и магнити се подчиняват на качествено своеобразните закономерности на електромагнетизма. В процесите, които се извършват в атомното ядро, господствуват техни особени закономерности, изучавани от особен раздел на физиката — ядрената физика.

С възникването и развитието на живота на Земята са се появили такива закономерности, които не са съществували в неорганическата природа, като например закономерностите на наследствеността, изменчивостта, естествения подбор. С появата на обществения живот възникват нови закономерности — закономерностите на развитието на производителните сили и производствените отношения, класовата борба и други.

Материалистическата диалектика не признава абсолютен покой и абсолютна устойчивост. Тя твърди, че съществува само относителен покой в развитието на природата и обществото. А метафизиката и по този въпрос представлява принципно друг, ненаучен възглед.

Първо, метафизиката абсолютизира покоя. Например метафизически мислещите учени-физици са търсели някаква „световна субстанция“, която би била абсолютно неподвижна и неизменна. Във взаимодействието между телата те се опитвали да открият абсолютно неизменни, веднаж завинаги дадени „сили“. Така представата за неизменността и неделимостта на атомите абсолютизирала присъщия им относителен покой и качествена определеност. Метафизическата и идеалистическа „теория“ за топлинната смърт на вселената, проповядвана от редица буржоазни учени, също възниква от абсолютизацията на относителното равновесие на материалните системи в топлинните процеси.

Измислянето на постоянни елементи на наследствеността — иди, гени, детерминанти и др., е характерна черта на възгледите на метафизиците — менделисти-морганисти. Известно е, че те считат „елементите на наследствеността“ за вечни, неделими, неизменими и безсмъртни, за намиращи се уж в състояние на абсолютен покой. Достатъчно е да се допусне наличността на такива неизменни елементи на наследствеността, и проблемата на раз-

витието изчезва от само себе си и се заменя с прегрупировката на тези постоянни елементи. Само това вече води към признаване на край и начало в развитието на природата. Затова вайсманистите, изхождайки от положението за постоянството на елементите на наследствеността, не случайно идват до отричане развитието на органическите видове, до отричане процесите на образуване на видовете.

Буржоазните учени усилено пропагандират положението за абсолютността на покоя и относителността на движението и развитието. Така френският учен Ж. Дюмонтие пише, че ако във физиката движението е универсално, а равновесието представлява особен случай, в биологията, напротив, равновесието било универсално, а движението, развитието било относително, условно, особен случай.

Същото казват буржоазните „учени“ по отношение на обществото, на икономиката, твърдейки, че равновесието или покоят били абсолютни, а развитието било временно, относително.

Това е единият път на извращаване на действителността, основан върху метафизическата абсолютизация на покоя.

Другият, не по-малко антинаучен способ на извращаване процесите на развитието е пълното отричане на покоя, дори на относителния. Ако движението представлява процес без относителна устойчивост, без временно и относително равновесие, при такова положение не може да се говори за закономерности на развитието на природата. Затова оня, който разбира развитието на природата като поток, в който няма никаква устойчивост, никаква определеност, неизбежно идва до отричане на развитието и съществуването на самите предмети и явления.

Основни форми на движението. Из многообразието на формите на движението и изменението на предметите и явленията на природата материалистическата диалектика отделя следните основни, качествено своеобразни форми: механическа, физическа, химическа, биологическа и обществена.

Относително проста форма на движението е механическата. Механическото движение — това е пространственото преместване на телата едно спрямо друго. Законите на това движение се изучават от механиката.

„Всяко движение — пише Енгелс — е свързано с някакво преместване — преместване на небесни тела, на земни маси, на молекули, атоми или частици на етера. Колкото по-висша е формата на движението, толкова по-незначително става това преместване. То съвсем не изчерпва природата на съответното движение, но е неотделимо от него. Затова то трябва да бъде изследвано преди всичко останало.“¹

По-сложни форми на движението са такива видове движение като топлинните процеси, изучавани от термодинамиката и така наречената статистическа физика; електромагнитите (и по-специално светлинните), изучавани от електродинамиката и оптиката; атомните — особената форма на движение на микрообектите, изучавана от така наречената квантова механика; ядрените процеси, изучавани от ядрената физика.

Химическите процеси, които се извършват в телата, образуват особена форма на движението — химическа. Такива процеси, които стават в неорганическата природа, се изучават от неорганичната химия, а ония, които протичат в органическите тела — от органичната химия.

С появата на живота върху Земята е възникнала нова форма на движението — биологическата, изучавана от групата на биологическите науки; с появата на обществото — обществената, която е най-високата от всички форми на движение в природата. Тя се изучава от обществените науки. Общата теоретическа основа на всички науки е диалектическият и историческият материализъм. Формите на движението не са изолирани една от друга, а всички са тясно свързани помежду си.

Всяка нова, по-висока (сложна) форма на движението възниква върху основата на една по-низша и я включва в себе си. Но закономерностите на по-низшата форма на движение не изчерпват същността на по-високата форма, възникнала върху нейната основа; закономерностите на по-висшата форма на движението не се свеждат до закономерности на по-низшата. От друга страна, и закономерностите на по-висшата форма не се разпростират върху по-низшата. Така законите на електромагнетизма съвсем не могат да бъдат сведени до законите на механиката, а ме-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природи, 1953, стр. 44 [Бълг. изд., 1950, стр. 73—74].

ханическото движение, съдържащо се в подчинен вид в електромагнитните процеси, не изчерпва същността на електромагнитните процеси. Всички опити да се сведе електродинамиката до механиката, които многократно са се предприемали в продължение на историята на физиката от XVIII—XIX в., претърпяват в края на краищата пълен крах. По същия начин и химическата форма на движението, която включва в себе си в качеството на подчинен момент физическите процеси, не се свежда до физическото движение. Че сложното химическо движение не може да се сведе до физическите процеси се вижда с най-голяма яснота по-специално в провала на така наречената „теория на резонанса“, основният недостатък на която се състои в идеалистическото обяснение на химическите процеси, в опита да се сведат законите на химията до законите на физиката. Точно по същия начин и химията не изчерпва същността на органическата форма на движението.

Зад пределите на всяка от висшите форми остава известна област на природните явления, която се подчинява на други закономерности. Например неорганическата природа лежи извън пределите на законите на живота, не е подчинена на неговите закономерности; там, където няма условия за образуване на химически елементи, няма химическа форма на движението.

Механическата и физическата форми на движението са присъщи на всички области на материалния свят. Те се съдържат във всички други форми — в химическата, органическата и обществената.

Енгелс подчертава преминаването на едни форми на движение в други, като изтъква тяхната връзка и взаимозависимост.

„Механическото движение на масите преминава в топлина, в електричество, в магнетизъм; топлината и електричеството преминават в химическо разлагане; химическото съединяване от своя страна развива пак топлина и електричество, а чрез последното — магнетизъм; и най-после топлината и електричеството произвеждат пак механическо движение на масите.“¹

Метафизиците са правили и правят много опити да отъждествят закономерностите на висшите форми на

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 52 [Бълг. изд., 1950, стр. 82].

движението със закономерностите на неговите низши форми. Върху тази основа са възникнали антинаучни безплодни теории, които разглеждат организма или като машина за горене, или като химическа лаборатория. Опитите да се обяснят явленията на живота само с химически или физически закономерности не почиват върху никаква научна основа и неизбежно водят към идеализъм.

Най-висшата форма на движението — обществената — има свои особени, присъщи само на нея закономерности на развитие. Буржоазните социолози от епохата на империализма, извращавайки с особено усърдие диалектиката на развитието на обществото, се опитват да обяснят обществените явления с биологически закономерности.

Подобни опити да се изврати научното разбиране на общественото развитие се правят, за да се скрият социалните причини, които водят капиталистическия строй към неизбежна гибел.

Едно от най-реакционните направления в социологията е така нареченият социален дарвинизъм, който в днешно време се проповядва от американските философи и социолози. Социалният дарвинизъм се преплита с малтусианството и с вайсманизма-морганизма и всички заедно служат за „основа“ на расизма и космополитизма. Социалният дарвинизъм и малтусианството са призвани да оправдаят империалистическите порядки, агресивните стремежи на империалистите. В основата на социалния дарвинизъм лежи антинаучната концепция, според която било възможно да се пренесат закономерностите, открити в живата природа, върху човешкото общество. Обществото се разглежда като биологически организъм; спецификата на обществените явления се отрича. Обществото се свежда до равнището на семейството на пчелите или мравките. Подобно на начина, по който пчелите се делят на работници, царица и търтеи, така уж и в обществото хората трябвало винаги да се делят на такива, които се трудят, и такива, които живеят за сметка на трудещите се, така наречената „господарска раса“. На това основание такива обществени явления като класите и държавата се обявяват за вечни категории, отрича се техният исторически характер. Твърди се, че хората по силата на естествените закони се делят на низши и висши раси. За главен фактор на обществения живот се обявява бор-

бата за съществуване, за жъзнено пространство; с това се оправдават грабителските империалистически войни. Правят се опити да се обяснят гладът и нищетата при капитализма със „закона“ на Малтус, според който населението уж растяло в геометрична прогресия, а средствата за съществуване се увеличавали в аритметична прогресия. Отгук се прави изводът, че трябвало да се „регутира“ числеността на населението, което на езика на империалистите значи: изтребление на народа по пътя на войните, стремеж към неограничено разпространяване на болестите.

Опасността от всички тези теории се състои в това, че те дават извратено разбиране на общественото развитие, замаскирано чрез позовавания върху науката, върху естествените биологически закони. Затова не е случайно, че всевъзможните реакционери твърде охотно възприемат социалния дарвинизъм, малтусианството, насочвайки ги против марксисткото научно разбиране на обществените явления.

Марксизмът-ленинизмът доказва, че развитието на обществото се извършва по присъщите му обективни закони, като при това тези закони са специфични за обществото и такива закони няма и не може да има нито в органическата, нито в неорганическата природа.

Махистите и техните последователи в Русия — Богданов и др. — „обвиняваха“ марксизма в това, че последният не използвал за обясняването на обществените явления биологическите категории като например „борбата за съществуване“, „естествения подбор“ и др.

Разобличавайки софистиката на махистите, В. И. Ленин в книгата си „Материализъм и емпириокритицизъм“ посочи, че „небиологическият“ подход към обществото не е недостатък, а заслуга на марксизма. Марксистката наука за обществото отхвърля така наречения „социален дарвинизъм“, който се опитва да обясни обществените явления с биологически категории. Марксизмът даде единствено научното разбиране на законите на развитието на обществото като нова, висша форма на движението на материята. Марксизмът разглежда обществото като процес, който се осъществява върху основата на собствени, присъщи на него закономерности. Закономерностите на биологическата или физическата форми на движението не могат да обяснят процеса на развитието на обществото.

Разобличавайки махистите, В. И. Ленин пише: „... Прилагането на понятията „подбор“, „асимиляция и дезасимиляция“ на енергията, енергетически баланс и пр. и др. т. в областта на обществените науки е *празна фраза*. В действителност никакво *изследване* на обществените явления, никакво уясняване на *метода* на обществените науки *не може* да се даде посредством тия понятия. Нищо по-лесно от това, да се лепне „енергетически“ или „биолого-социологически“ етикет върху явления като кризите, революциите, борбата на класите и др. т., но и нищо по-безплодно, по-схоластично, по-мъртво от това занятие.“¹

Тази характеристика, дадена от Ленин на всички опити да се сведат висшите форми на движението към по-низшите, е извънредно важно методологическо указание за научното разбиране на съотношението между основните форми на движението в природата.

3. Развитие като отмиране на старото и възникване на новото

Марксистката диалектика учи, че движението, развитието не е просто преместване или количествено нарастване на готови, неизменни предмети, комбинация на някакви „вечни същности“, „елементи на света“, а представлява процес на постоянно отмиране на старото и възникване на новото.

Под *ново* материалистическата диалектика разбира онова, което расте и се развива, има бъдеще; под старо — всичко отживяло, осъдено от развитието на гибел.

Извратителите на науката представят реакционното за ново. Така на времето си вулгаризаторите на науката обявиха за „нов“ бригадно-лабораторния метод, който се насаждаше от тях в училищата. В действителност този метод не беше прогресивно явление, а, напротив, създаваше пречки и спънки за правилното обучение и възпитание на подрастващото поколение.

Някои от съветските композитори се опитваха под формата на „ново“ да внедрят в съветската музика модните на Запад формалистични извращения, които изразяват деградацията и разложението на буржоазната култура.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 314 [Бълг. изд., стр. 354].

В действителност ново е само онова, което е прогресивно. Ако в процесите, които протичат в природата и обществото, новото не възниква като прогресивно, това би означавало край на развитието.

Реакционерите се опитват под флага на „новото“ да промъкнат старото, реакционното. Известно е, че хитлеристите представяха господството на немския империализъм над другите народи като „нов ред“. Всъщност това беше реакционен, зверски, фашистки режим.

Появата на новото и отмирането на старото в процеса на развитието е извънредно важен, неотменим закон, присъщ на всички форми на движението, на всички предмети и явления в природата и обществото.

Отмирането на старото и възникването на новото в природата. Процесът на възникване на Земята и на цялата слънчева система, тъй както го описва прогресивната астрономическа мисъл, представлява преход от относително прости форми на материята към по-сложни. Според теорията на академик О. Ю. Шмидт Земята с цялото огромно богатство от явления, извършващи се върху нея и в нея, се е образувала вследствие на продължителния процес на съединяване на прахообразните частици от разпръснатата междузвездна материя. От съветските учени е установено, че и в днешно време се извършва непрекъсващ се процес на възникване на нови небесни тела.

Възникването и развитието на живота е също ярко свидетелство, че развитието е проява на новото. Развитието на живота от първоначалните, най-простите организми до съвременните животни и растения служи като най-ярко потвърждение на диалектичното разбиране за развитието като отмиране на старото и поява на новото.

Биологическата наука разкри и доказа, че както процесът на образуване на видовете, така и процесът на индивидуалното развитие на отделното същество е винаги отмиране на старото и появяване на новото. Животът е процес на коренни изменения, на преминаване през цяла редица стадии, различни един от друг. На всеки стадий на развитие организмът е по-друг, отколкото на предидущия. Теорията за стадийността на развитието на организмите, създадена от академик Т. Д. Лисенко, показва, че организмът в своето индивидуално развитие преминава от един стадий в друг. При това по отношение на предишния стадий новият стадий е по-висш. Така в стадия на яровиза-

цията растението не може да даде стъбло, а още по-малко може да образува клас и зърно. Тяхното образуване става на новия, по-висок стадий, който е невъзможен без предшестващия стадий на яровизацията.

Този характер на развитието се проявява още по-ярко в процеса на образуване на видовете. Този процес, който се извършва под влиянието на условията на средата, е мислим само като процес на появяване на новото и отмиране на старото.

Образуването на новото в органическата природа, което се извършва под направляващото влияние на средата, е процес на приспособяване. Новото се формира, закрепва се и се запазва въз основа на това, че съответства на условията на средата. Старите видове отмират като не съответстващи на изменилите се условия, а новите видове възникват и се закрепват, защото съответствуват на тези условия.

Отмирането на старото и възникването на новото в обществото. Законът за отмирането на старото и възникването на новото ярко се проявява в развитието на обществото. Общественият живот никога не стои на едно място, той се намира във вечно движение. В живота винаги съществува ново и старо, растящо и умиращо.

Пред нашите очи се извършва процесът на гибелта на стария, капиталистическия строй. Неговото място заема новият строй — социалистическият. Неизбежността на поражението на капитализма и победата на комунизма се корени в закономерния процес на гибелта на старото и възникването на новото и никакви усилия на империалистическата реакция не са в състояние да спрат хода на историческите събития.

Ярък пример на възникване и развитие на новото е цялата история на съветското социалистическо общество. Осъществена през октомври 1917 г. под ръководството на Комунистическата партия на Съветския Съюз Велика Октомврийска социалистическа революция стана повратен пункт в историята на човечеството от неговата предистория към истинската история, към новата обществена формация — социализма. В тезисите на Отдела за пропаганда и агитация при ЦК на КПСС и на Института Маркс—Енгелс—Ленин—Сталин във връзка с петдесетгодишнината на Комунистическата партия на Съветския Съюз се казва:

„Великата Октомврийска социалистическа революция откри нова ера в историята на човечеството — ерата на крушението на капитализма и възтържествуването на социализма и комунизма. Победата на съветската революция в Русия ознаменува коренен поврат в съдбините на човечеството, в световната история — от стария, капиталистическия свят към новия, социалистическия свят.

Октомврийската революция нанесе смъртоносна рана на капитализма, разклати и отслаби устоите на империализма, улесни борбата на международния пролетариат против капитала. Нашата Комунистическа партия се превърна от национална в международна, интернационална сила, в „Ударна бригада“ на световното революционно и работническо движение.“¹

Движението на социалистическото общество към комунизма представлява непрекъснат процес на отмиране на старото и възникване на новото в промишлеността, селското стопанство, науката, културата и бита. Колкото и високо равнище да е достигнала в своето развитие една или друга област от живота на съветското общество, тя не се спира и не може да се спре на него. При комунизма процесът на развитието също ще представлява отмиране на остарялото, отживялото и възникване на новото, на още по-високото.

Така че развитието като процес на отмиране на старото и възникване на новото е всеобщ закон, който неминуемо действа на всички стъпала на развитие на живата и неживата природа, на всички стъпала на развитие на обществото.

4. Непреодолимостта на новото, на прогресивното

Непреодолимостта на новото в развитието на явленията в природата. Материалистическата диалектика учи, че за научното разбиране е важно не онова, което изглежда в даден момент трайно, но започва вече да отмира, а онова, което възниква и се развива, дори ако то в дадения момент изглежда не трайно.

В своето развитие и в борбата против старото новото е непреодолимо. Непреодолимостта на новото про-

¹ „Пятьдесят лет Коммунистической партии Советского Союза (1903—1953)“, Госполитиздат, 1953. стр. 18 [Бълг. изд., стр. 18].

изтича от това, че то се оказва повече съответстващо на дадените условия на развитие. Определяйки се от тези условия, произтичайки от тях, то измества старото, преодолява и унищожава старото. В природата, в обществото, в историята на развитието на знанията — навсякъде новото преодолява старото, сменя старото, измества старото, като осигурява непреодолимия постъпателен процес на развитие от по-низшето към по-висшето.

Така наред с развитието на нашата планета върху нея закономерно са се появявали все по-нови и по-нови, все по-сложни и по-сложни химически съединения включително образуването на най-сложни органически съединения. С по-нататъшното развитие на условията са възникнали съединения, близки до белтъците, и най-сетне възникнали белтъчни съединения, притежаващи свойства за биологическа обмяна на веществата — появил се животът на земята. Отначало това са били може би отделни, единични, немногочислени факти на появяване на живо от неживо. Но веднаж създали се условията за възникване на живота, появилото се живо е растяло, развивало се е, заемайки все по-обширна и по-обширна площ, докато покрило цялата повърхност на земното кълбо.

Същото може да се наблюдава в по-нататъшното развитие на все по-нови и по-нови разновидности и видове животни, растения и микроорганизми. Едни разновидности и видове остаряват и отживяват своето време, други се появяват, побеждават и изтискват старите видове и разновидности, обновявайки постоянно формите на живот. Всеки нов вид се заражда в недра на старото, старият вид е източник на новия. Новите видове с непреодолима сила изместват старите видове.

Не по-малко ярко се проявява законсмерността и непреодолимостта на раждането на новото и в индивидуалното развитие на организмите. Организмите последователно и закономерно преминават през стадията на развитието. Новите стадии с непреодолима сила сменят старите, предидущите стадии. Ако растението завърши стадия на яровизацията, а в средата, която то обитава, се появят нужните условия, способстващи за преминаването му в следващия стадий, растението закономерно преминава от стадия на яровизацията в светлинния стадий.

Непреодолимостта на новото в развитието на обществото. Непреодолимостта на новото е също така закон на общественото развитие.

Едни — старите — общественно-икономически формации се сменят от други, нови, исторически по-прогресивни. Робовладелският строй е изместил първобитно-общинните форми на живот. Феодализмът сменява робовладелския строй и на свой ред бива изместен от капитализма. Последният също се изживя и отстъпва място на социализма. Отначало социализмът победи само в една страна — в СССР, но сега народите на Китай, Полша, Чехословакия, Унгария, Румъния, България, Албания, Северна Корея се изтръгнаха от веригата на капиталистическото робство и тръгнаха по пътя на мира, демокрацията и социализма.

Нито една нова обществена формация не може да възникне, преди да бъдат създадени за нея условия в недрата на стария обществен строй. Но щом условията за новия, по-прогресивен обществен строй са се създали, никакви сили не могат да спрат унищожаването на старите, отживелите времето си обществени порядки и заменяването им с нови, по-прогресивни. Раждането на новото и отмирането на старото е обусловено от цялото предшествуващо развитие и представлява обективна историческа закономерност.

На първо време новото е по-слабо от старото. Обаче колкото повече напредва процесът на развитието, толкова повече расте силата и мощта на новото.

В Русия през втората половина на XIX в. пролетариатът беше още слаб. Но въпреки своята слабост и малобройност, той като нова, докрай революционна класа растеше и се развиваше заедно с развитието на капитализма и още в началото на XX в. (1905 г.) стана велика революционна сила, способна да побеждава. През октомври 1917 г. пролетариатът на Русия извърши социалистическата революция, която стана повратен момент в развитието на световната история.

В наши дни върху световната арена се води ожесточена борба на новото със старото, на лагера на привържениците на мира, демокрацията и социализма с лагера на империализма, с подпалвачите на война.

Непреодолимостта на новото намери ярко проявление в победата на великия китайски народ. Гоминдан-

ската клика, опирайки се на старите, реакционни сили и ползувайки се с икономическа и военна подкрепа от страна на реакционерите в Америка и Англия, дълги години тормозеше страната. Но силите на китайския народ, възглавявани от комунистическата партия, растяха и крепнеха, докато силите на реакцията в Китай намаляваха и се разлагаха под ударите на китайския народ. В резултат на решителната борба на новите сили против старите новото одържа победа над старото. Победата на китайския народ над силите на империализма и феодалната реакция е огромно историческо събитие, мощен удар върху умиращия капитализъм. Сега Китайската народна република върви по пътя на социалистическата индустриализация и на социалистическите преобразования в народното стопанство.

Непреодолимостта на новото се изразява в това, че растат силите на демокрацията, расте организираността на пролетариата вътре в самите капиталистически страни, в Италия и Франция, в страните на Близкия и Средния Изток и т. н. Трудещите се маси, а заедно с тях и прогресивните учени, писатели, политически дейци от разните страни все по-решително застават в редиците на привържениците на мира, демокрацията и социализма.

Възможност и действителност. Развитие представлява процес на отмиране на старото и възникване на новото. Марксистката диалектика изследва пътищата, по които се осъществява развитието и победата на новото.

Непреодолимостта на новото има своите корени в обективния свят. Новото разполага с по-големи възможности на развитие, отколкото старото: то съответствува на новите условия и затова е способно да се развива по-многообразно, с по-ускорен темп. Новото е по-жизнеспособно от старото, защото изразява постъпателния ход на развитието.

Непреодолимостта на новото, неговата победа над старото — а без това няма развитие — е процес на превръщане в действителност на онова, което отначало съществува като възможност.

Класиците на марксизма-ленинизма нееднократно са посочвали, че е важно да умеем да разкриваме обективните възможности и да ги превръщаме в действителност, да не смесваме възможността с действителността.

След поражението на революцията от 1905—1907 г. В. И. Ленин направи най-дълбок анализ на икономическото и политическото развитие на Русия, като показа, че не е бил разрешен нито един от основните въпроси на руската революция и следователно са се запазили възможностите за нов подем на работническото движение. Предвиждайки нов подем на революционното движение на масите, Ленин призоваваше да се работи търпеливо и активно за организирано отстъпление и подготовка на решително преминаване на руския пролетариат в настъпление против царизма и капитализма. Известно е с какво майсторство болшевиките начело с Ленин проведоха тази работа за превръщане на възможността за руска революция в действителност, в победа на революцията.

Всички явления на неорганическата и органическата природа показват, че развитието се извършва по пътя на възникването на новото, на превръщането му от възможност в действителност.

Превръщането на възможността в действителност е сложен и противоречив процес. Не винаги възможността става действителност: за това са нужни определени условия.

Така например съществува реална възможност за превръщане на някой газ в течност чрез увеличаване на налягането и на неговото сгъстяване. Обаче за да стане тази възможност действителност и газът да се превърне в течност, той трябва да бъде охладен под така наречената „критическа“ температура. Иначе с никакво увеличаване на налягането няма да успеем да го превърнем в течност. Но ако необходимите условия са създадени, газът неизбежно ще се превърне в течност.

Възможността за възникване на живот е заложена в самата природа, но тази възможност в слънчевата система е реализирана и се е превърнала в действителност на Земята. В последно време науката дойде до извода за наличността на известни форми на живот върху Марс. Но върху Луната например тази възможност не е могла да се превърне в действителност поради това, че там липсват необходимите за живот условия. В органическата природа е заложена възможността да се появи мислеща материя. Обаче за реализирането на тази въз-

можност е било нужно развитие на живите форми в продължение на повече от един милиард години.

Материалистическата биология учи, че наследствеността на организма е способността му да изисква за своето развитие определени условия на съществуване, че само при наличността на тези условия организмът може да повтори пътя, изминат от неговите прадеди, като преминава последователно един стадий след друг. Свойствата на наследствеността дават възможност на организмите да изминат определен път на развитие, но реализирането на тази възможност е обусловено от средата, в която живее организмът. Ако има условия — възможността ще стане действителност, ако няма такива — възможностите така и ще си останат нереализирани.

Процесът на превръщане възможността в действителност е закономерен и необходим като процес на възникване на новото и на неизбежна гибел на старото.

Превръщането на възможността в действителност в обществото. Както всеки процес на развитие и развитието в обществения живот също представлява превръщане в действителност на онова, което отначало съществува като възможност, във вид на тенденция. Естествено е, че в условията на обществото този процес на превръщане на възможността в действителност се отличава с голямо своеобразие.

Диалектическият материализъм учи, че в обществото превръщането на възможността в действителност се извършва не автоматически, а въз основа на действието на обективните закони, в хода на упоритата борба на хората, движими от определени класови и обществени интереси. В обществения живот решаващо условие за превръщане на възможността в действителност е практическата дейност на хората, в класовото общество — борбата на класите.

В класовото, антагонистическото общество зад всяка възможност стоят определени класи, всяка от които, изхождайки от своите интереси, води борба за осъществяване на определени възможности. Възможността за прогресивно развитие има по-дълбоки корени в живота, тя изразява потребностите от развитие на материалния живот на обществото. Но на нея противостои такава възможност, за която се държат здраво отживяващите, реакционните сили на обществото. Такава възможност не изчезва от само себе си, автоматически.

Марксизмът-ленинизмът учи, че новите икономически закони на общественото развитие се проявяват и влизат в действие не от само себе си, а в резултат на борбата на прогресивните сили на обществото. Прогресивната класа е заинтересована старите икономически закони да прекратят своето действие и да влязат в сила нови. Реакционните класи са заинтересовани от запазването на старите обществени порядки и затова се съпротивяват на установяването на нови обществени условия, в които могат да се проявят нови икономически закони.

За да може новият икономически закон да получи пълен простор за своето действие, необходима е борба на прогресивните сили и само в резултат на тази борба и на победата на прогресивните сили се създават условия и възможности за действието на новия закон. Това е една от съществените отличителни особености на законите на общественото развитие от законите на естествознанието.

Подчертавайки обективността на законите на природата и обществото, тяхната независимост от волята и желанието на хората, марксизмът-ленинизмът заедно с това посочва различieto между икономическите закони и законите на природата, изтъква решаващата роля на борбата на прогресивните сили на обществото, в резултат на която се създават условията за проявяването на новите обективни закони на общественото развитие.

Умиращите класи не слизат доброволно от сцената. Те се стремят да използват всички възможности, за да продължат своето съществуване. С цялата своя дейност реакционните класи пречат на превръщането на възможността за прогресивно развитие в действителност, а понякога постигат временна победа, ако прогресивните сили не проявяват достатъчна активност и упоритост в борбата за новото.

Борбата за реализиране на възможността за прогресивно развитие — това е мобилизирането на масите на борба със силите, които защитават старото.

Така през 1917 г. в Русия съществуваха обективната възможност за победа на трудещите се над експлоататорите. Но съществуваха обективно и друга възможност — възможността за временно запазване на властта на капиталистите и помещиците. Комунистическата пар-

тия съумя да организира масите на борба против самодържавието и империализма, а работническата класа съумя да се възползува от създалата се вътрешна и международна обстановка и в революцията разгроми силите на реакцията, които защитаваха старото.

Без умелата и решителна борба, която водиха трудещите се маси на нашата страна през периода на Октомври под ръководството на Комунистическата партия, победата над капитализма би останала за известно време само възможност, макар и реална възможност. Тя не би се превърнала от само себе си, автоматически в действителност.

През 1918—1920 г. в редица страни на Европа — в Германия, Унгария и другаде — съществуваха обективни условия за победа на пролетариата над буржоазията и за събаряне властта на капиталистите. Обаче поради предателството на социалдемокрацията, слабостта на компартиите в тези страни и редица други причини възможността за победа не бе превърната в действителност. Друго нещо виждаме в наши дни в редица страни на Централна и Югоизточна Европа. Тук бяха навреме използвани възможностите за победата на трудещите се и бе установен режимът на народна демокрация.

Ролята на науката в превръщането на възможността в действителност. Огромна роля в превръщането на възможността в действителност играе науката, която разкрива законите на развитие на явленията в природата и общественения живот. Познаването на законите на природата прави човешката дейност целенасочена, непротиворечаща на реалния ход на явленията, т. е. на обективния процес на назряване на възможностите и на създаването на условията за превръщането им в действителност.

Преди откриването от естествознанието на закона за съхранението и превръщането на енергията много учени и изобретатели са си блъскали главата над опитите да създадат „вечен двигател“ (perpetuum mobile) — такава машина, която би работила, без да изразходва за това еквивалентното количество енергия. Всички тези опити са били обречени на неуспех, тъй като не са се опирали на реална възможност, противоречили са на законите на природата.

Откриването на законите на природата разкрива реалните възможности и открива пътя за превръщане на

възможността в действителност. Обективно съществува възможността човек да лети върху апарати, по-тежки от въздуха. Тази възможност бе реализирана за пръв път в света от руския инженер А. Ф. Можайски, който създаде въз основа на физическите и аеродинамическите закони летателен апарат по-тежък от въздуха.

В природата на електромагнитните вълни се съдържа възможността за използването им за предаване на сигнали на големи разстояния без проводници. За пръв път в историята тази възможност бе видяна и реализирана от забележителния руски учен А. С. Попов. Съвременните постижения на радиотехниката свидетелствуват как скритите по-рано възможности станаха сега всекидневна действителност.

Докато не бяха известни законите на общественото развитие, не можеше да се набележат пътищата на социалистическото преобразуване на обществото и работата се ограничаваше с мечтите на утопистите за „подобро бъдеще“. Тези закони бяха познати едва от марксизма-ленинизма. Те станаха основа на борбата на работническата класа във всички страни, основа на борбата на комунистическите партии за претворяване в действителност на възможността за победа на социализма над капитализма.

5. Непреодолимостта на новото и превръщането на възможността в действителност в социалистическото общество

Социалистическото общество е качествено различно от всички предшествувачи обществени формации. Качественото своеобразие на социалистическото общество определя спецификата на проявата на закона за непреодолимостта на новото.

Комунистическата партия на Съветския Съюз като ръководна и направляваща сила на съветското общество забелязва, подкрепя и отглежда кълновете на новото, създава условията за развитието и победата на новото. Така партията възглави и организира движението на бедняшките и средняшки слоеве на селячеството за колективизация. По призива и под ръководството на Комунистическата партия селяните още в първите години

на Съветската власт създадоха на различни места сдружения за съвместна обработка на земята. Първите обединения на земеделците бяха зачатъци, които показваха на селячеството предимствата на едрото стопанство.

Партията подкрепяше и грижливо отхранваше тези кълнове на новото, стремейки се да създаде условия, при които движението за колективизация на селското стопанство можеше да стане масово.

През 30-те години, когато такива условия бяха създадени, Комунистическата партия при подкрепата на селяните организира масовия поход на селячеството към колхозите, в резултат на който вместо разпокъсаните дребноземеделски стопанства бе създадено едрото социалистическо селскостопанско производство.

Същото се получи с движението на ударничеството и с другите, по-висши форми на социалистическото съревнование. Подхващайки тези нови, прогресивни явления, Комунистическата партия на Съветския Съюз им придаде размах на всенародно и организирано движение, което революционизира социалистическото производство и го издига на все по-нови и нови стъпала. Зародилото се в цедрата на народа социалистическо съревнование, постоянно подкрепяно и направлявано от Комунистическата партия, се превърна в могъща сила за развитието на промишлеността, в лост за постепенното ликвидиране на съществените различия между умствения и физическия труд.

Докато във всяко експлоататорско общество, разделено на враждебни класи, новото се подкрепя само от напредничавите, прогресивните класи при отчаяното противодействие на реакционните класи, при социализма — за пръв път в световната история — на страната на новото действуват силите на целия народ, възглавявани от Комунистическата партия.

В съветското общество новите явления, безразлично за кой сектор на живота става дума, се подкрепят от Комунистическата партия, от Съветското правителство, от обществените, научните и други организации на трудещите се. Това придава на новите явления особена сила на непреодолимост и превръща новото в ръководно начало на целия живот на съветското общество.

Благодарение на това, че при социализма кълновете на новото навреме се забелязват и подкрепят от народа

и от неговия авангард — Комунистическата партия, новото в своето развитие притежава грамадна сила и успешно преодолява съпротивата на старото. Разбира се, и при социализма новото среща трудности, пречки, съпротива от страна на силите на старото; съществува борба между новото и старото, конфликти между тях. Но тази съпротива е качествено друга в сравнение със съпротивата, която среща на своя път новото в обществото, разделено на враждебни класи.

В процеса на активното превръщане на възможностите в действителност огромно значение има ръководната и направляващата дейност на Комунистическата партия, организираността и съзнателността на трудещите се маси.

Комунистическата партия разобличи опитите на враговете на съветския народ — бухаринци, да подменят марксистко-ленинската диалектика с метафизическата теория за „самотека“ и „стихийността“. Марксизмът-ленинизмът задължава винаги да помним, че възможността не е още действителност. За да се превърне възможността в действителност, нужна е голяма организационна и политическа работа на партията сред масите, нужна е целенасочената практическа дейност на трудещите се.

„Излиза по този начин — казва И. В. Сталин, — че е нужно да се прави строга разлика между *възможностите*, които съществуват в нашата страна, и *използването* на тези възможности, превръщането на тези възможности в *действителност*.“¹

Възможността за победа на социализма в нашата страна при наличността на пролетарската диктатура и на съюза на работническата класа със селячеството беше реална възможност. Обаче остатъците от недоубитите експлоататорски класи заедно с чуждестранните интервенти се опитваха да реставрират капитализма в СССР. Комунистическата партия взе всички мерки, за да ликвидира възможността за реставрация на капитализма и да превърне възможността за изграждането на социализма в СССР в действителност. Партията разгроми враговете на работническата класа — троцкисти и бухаринци, които тласкаха нашата страна по пътя на реставрацията на капитализма. Партията взе твърд курс на социалисти-

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 12, стр. 341 [Бълг. изд., стр. 281].

ческа индустриализация на страната и на колективизация на селското стопанство, мобилизира трудещите се за ликвидирането на кулачеството като класа на основата на пълната колективизация, подготви и осъществи настъплението на социализма по целия фронт.

С изграждането на социализма в СССР и с утвърждаването на такива негови нови движещи сили като морално-политическото единство на целия народ, дружбата между народите, съветския патриотизъм се създадоха по-нататъшни дълбоки изменения във формите на превръщане възможността в съветското общество в действителност.

Докато съществуваха експлоататорите, кулачеството, докато съществуваха непримиримо враждебните противоречия между трудещите се, от една страна, и още не докрай ликвидирания експлоататорски класи — от друга, в развитието на страната имаше две възможности: или развитие напред — към социализма, или назад — към капитализма.

При социализма благодарение ликвидирането на експлоататорските класи и унищожаването на антагонистическите противоречия между класите се създаде морално-политическото единство на народа. Благодарение на това неисчерпаемите възможности на съветския социалистически строй се превръщат в действителност на основата на задружния, самоотвержен труд на съветските хора. Обаче и при социализма възможността се превръща в действителност по пътя на борбата със старото.

Борбата за новата действителност предполага и изисква разобличаване и ликвидиране на остатъците от старото. В условията на социализма е необходимо да се разкриват и преодоляват в борба остатъците от буржоазната идеология в съзнанието на хората, да се води борба с опитите да се вмъкнат в науката, литературата и изкуството извратените идеи на империалистическата идеология, да се води борба с национализма, космополитизма и другите реакционни прояви на буржоазната идеология, които могат да проникнат в съзнанието на отделни представители на съветската интелигенция.

Съветският народ върви към комунизма. В СССР съществуват всички възможности за изграждането на комунизма: материална база (високо развита социалистическа индустрия, социалистическо селско стопанство), съвет-

ски обществен и държавен строй, изпитана и закалена в боевете комунистическа партия.

Превръщането на възможността за изграждането на комунизма в действителност представлява самоотвержена борба на целия съветски народ за по-нататъшни успехи в областта на стопанството, науката и културата, борба за още по-високото, за още по-прогресивното в съветския живот.

Именно поради това, че възможностите при социализма се проявяват не в условия на взаимна борба между социалните групи, а в условията на морално-политическото единство на целия народ — новото, по-прогресивното печели всеобщо признание, подкрепя се от всичките сили на обществото и одържа решителна победа над старото.

6. Значението на марксисткото положение за движението и развитието за практическата дейност на Комунистическата партия

Положението на марксисткия диалектически метод за движението и развитието има голямо значение за практическата дейност на Комунистическата партия.

Положението за движението, обновяването и развитието дава ключа за познаването на всички явления на обективния свят. Единствено научен метод за познаването на света, марксистката диалектика представлява могъщо оръдие за неговото изменение.

Основоположниците на марксизма, прилагайки теорията за развитието към изучаването на обществото, определиха пътя на унищожаването на капиталистическия строй и създаването на социалистическия строй. Въоръжени с марксистко-ленинската теория, комунистическите партии застанаха начело на могъщото движение на пролетарските маси по пътя към комунизма. Цялата дейност на марксистко-ленинската партия е ярък израз на практическо прилагане теорията за развитието към обществото. Ако обществото се намира в състояние на непрестанно движение, изменение и развитие, ясно е, че капитализмът не е вечен, че той непременно трябва да отстъпи своето място на новия, по-прогресивния обществен строй — социализма. Ако новото, възникващото и растящото е непреодолимо, ясно е, че трябва да се ориенти-

раме не към старото, макар то и да заема още преобладаващо място в обществото, а към новите, прогресивните обществени класи — към работническата класа. Марксизмът учи, че за да не греши в политиката, Комунистическата партия трябва да гледа напред, а не назад.

Ръководейки се от марксисткото учение за развитието, разглеждайки капитализма като преходна обществено-икономическа формация, Комунистическата партия на Съветския Съюз постави задачата за събарянето на капитализма и изграждането на комунизма. Партията сплоти и поведе след себе си трудещите се маси, като осъществи събарянето на властта на помещиците и капиталистите в Русия през 1917 г. Разглеждайки развитието на обществото като процес на отмиране на старото, отживяващото и на появяване на новото, зараждащото се, Комунистическата партия възглави движението на прогресивните сили в борбата за новия, по-висшия строй — социализма, и в кратък исторически срок осъществи изграждането на социализма в СССР.

Сега по пътя на изграждането на новия обществен строй — социализма, тръгнаха трудещите се в редица страни на Централна и Югоизточна Европа. Начело на това могъщо движение стоят комунистическите партии, които се ръководят от марксистко-ленинската наука за законите за развитието на обществото, за революцията на угнетените и експлоатирани маси, за победата на социализма във всички страни, за строителството на комунистическото общество.

Комунистическата партия настойчиво се стреми към осъществяването на стоящите пред нея задачи в борбата за новия обществен строй. Каквито и трудности да са стояли на пътя, партията ги е преодолявала, ръководейки се от положението на марксистката диалектика за непреодолимостта на новото, прогресивното.

„Преодолявайки огромни трудности — стопанската разруха и глада, отблъсквайки бесните атаки на чуждите интервенти (така наречения „поход на 14-те държави“ против Съветска Русия) и метежите на вътрешната контрареволуция, Комунистическата партия доведе народите в нашата страна до пълна победа над интервентите и белогвардейците.

Историята никога няма да забрави великия героизъм, който проявиха работниците и селяните през годините на

интервенцията и гражданската война, защитавайки своята млада Съветска република. Нито гладът и разрухата, нито липсата на топливо, дрехи, обувки, нито епидемиите от тиф и другите бедствия, нито кулашките метежи, организирани от агентите на империалистическите хищници, които мечтаеха за разпокъсване на Русия и за превръщането ѝ в колония на империалистическите държави — нищо не можа да сломи непоколебимата воля на трудещите се в нашата страна за победа над експлоататорските класи, за изграждането на нов, социалистически живот.“¹

Комунистическата партия умееше във всеки исторически момент да намира новото, прогресивното и да му оказва подкрепа. В резултат на дейността на партията новото, прогресивното, отначало слабо, ставаше силно, всепобеждаващо.

Партията разкрива пред съветския народ неизчерпаемите възможности, криещи се в социалистическия икономически и политически строй, води огромна работа за мобилизирането на масите за използването на тези възможности, за превръщането на възможността за комунизма в действителност.

Всички мероприятия на партията и на правителството по въпросите на стопанството, науката и културата служат като ярки примери на разкриване на новото и активната му подкрепа.

Ръководейки се от учението на марксистката диалектика за непреодолимостта на новото, за процеса на развитието като превръщане на възможността в действителност, Комунистическата партия и Съветското правителство насочват усилията на милиони съветски хора към борбата за по-нататъшния подем на народното стопанство и култура. Чувството за новото е драгоценно качество на строителите на комунизма.

Положенията на марксистката диалектика имат важно значение и за развитието на прогресивната наука.

Ръководейки се от диалектичния метод, съветските учени постигнаха крупни успехи в науката. От примера с борбата на мичуринската биология с вайсманизма-морганизма може да се види какво огромно значение има прилагането на диалектичния метод в науката. Вайсманизмът-морганизмът отричаше появата на новото в

¹ „Пятьдесят лет Коммунистической партии Советского Союза (1903—1953)“, 1953, стр. 18—19 [Бълг. изд., стр. 19].

развитието на живата материя и свеждаше нейното развитие към прекомбинация на несъществуващото вечно, неизменно и безсмъртно наследствено вещество. В резултат на това вайсманизмът-морганизмът, като антинаучен, практически се оказва вреден. Догадките на вайсманистите, основани върху идеализма и метафизиката, не съответствуваха на практиката и бяха отхвърлени от нея. Напротив, мичуринската биология, последователно прилагайки диалектичното учение за развитието, можа да разкрие и да обясни факторите за изменчивостта на организмите, да докаже насочеността и наследствеността на измененията, получени от организма под влиянието на условията на средата. Биологическата наука беше издигната на ново, по-високо стъпало на развитие. Мичуринската биология се оказва способна не само да обясни развитието на живата природа, но и активно да насочва този процес в съответствие със задачите и интересите на народното стопанство — да създава нови породи животни и нови сортове селскостопански растения.

Положенията на марксисткия диалектически метод за всеобщността на развитието, за борбата на новото със старото, за непреодолимостта на новото имат непосредствено приложение и към самата наука.

Ако всичко се развива, то и самата наука не може да стои на едно място. Потребността от развитие предпазва науката от изоставане и догматизъм. Вниманието на учените се насочва към това — да не се успокояват с постигнатото, а да търсят нови пътища в науката, да виждат къпшовете на новото, да подкрепят това ново и да го укрепват.

Положението, че съдържание на развитието е борбата между отживялото старо и зараждащото се ново придобива в науката особено значение. Формите на разкриване на тази борба между новото и старото са борбата на мненията, творческите дискусии, научната критика и самокритика.

Марксизмът-ленинизмът учи на творческо прилагане положенията на диалектиката към практическата дейност. Марксизмът-ленинизмът е враг на всякакъв догматизъм, посочва пътя към успешното разрешаване на най-сложните въпроси на практическата дейност и на развитието на науката.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Природата се намира в състояние на непрестанно движение, изменение, обновяване и развитие. Това е един от всеобщите закони на действителността, на който са подчинени всички явления на неорганическия и органическия свят и на обществения живот. Затова марксисткият диалектически метод учи да разглеждаме всички явления от гледна точка на тяхното възникване, развитие и отмиране.

Материалистическата диалектика различава редица основни, качествено своеобразни форми на движението на материята: механическо движение, физическо, химическо, биологическо и обществено развитие.

Всяка от тези форми на движението се характеризира със специфични закономерности, присъщи само на нея и несведими към закономерностите на другите форми на движението.

Марксисткият диалектически метод учи, че движението не е повтаряне на старото, а представлява процес на отмиране на старото и възникване на новото. При това зараждането на новото става в недрата на старото и новото, което представлява крачка напред, е непреодолимо.

Новото се ражда само при наличността на определени условия. Само при съответни условия възможността за новото се превръща в действителност. Средството за превръщане на възможността в действителност в обществото е практическата дейност на хората.

Положението на марксисткия диалектически метод за изменението, обновяването и развитието в природата и обществото има огромно практическо и теоретическо значение. Марксистката философия изисква да се гледа напред, а не назад, грижливо да се възпитава у народа драгоценното чувство за новото. В своята практическа дейност Комунистическата партия се ръководи от положенията на марксистката диалектика. Те служат като оръдие за познаването на света и за неговото революционно преобразуване.

**РАЗВИТИЕТО КАТО ПРЕМИНАВАНЕ
НА КОЛИЧЕСТВЕНИТЕ ИЗМЕНЕНИЯ
В КОРЕННИ, КАЧЕСТВЕНИ**

**1. Коренната противоположност между диалектиката
и метафизиката в разбирането на характера
на развитието**

Марксисткият диалектически метод учи да разглеждаме предметите и явленията в обкръжаващия ги свят не само откъм тяхното движение и изменение, развитие и обновяване, отмиране на старото и възникване на новото. Той показва и как протича процесът на развитието, как се извършва постоянното обновяване в природата и обществото, какви са пътищата и формите на заменяване едно качествено състояние с друго. Тази страна на въпроса се разкрива от едно от най-важните положения на марксисткия диалектически метод за развитието като преминаване от количествени изменения към качествени изменения, от старо качествено състояние към ново качествено състояние.

Въз основа на изучаването и обобщаването данните на съвременната им обществена практика и наука Маркс и Енгелс дойдоха до извода, че процесът на развитието в природата и обществото се извършва чрез скокообразно преминаване на количествените изменения в коренни, качествени, което е един от всеобщите закони на развитието на обективния свят. В новите исторически условия Ленин и Сталин всестранно развиха марксистката диалектика, включително и нейното положение за развитието като преминаване на количествените изменения в коренни, качествени изменения.

Обогатявайки и класически прилагайки марксистката диалектика към явленията на обществения живот, Ле-

нин доказа, че развитието включва както бавната еволюция, така и бързите скокове.

„Противоположно на метафизиката — казва И. В. Сталин — диалектиката разглежда процеса на развитието не като прост процес на растене, гдето количествените изменения не водят към качествени изменения, а като такова развитие, което преминава от незначителни и невидими количествени изменения към явни изменения, към коренни изменения, към качествени изменения, гдето качествените изменения настъпват не постепенно, а бързо, внезапно, чрез скокообразно преминаване от едно състояние в друго състояние, настъпват не случайно, а закономерно, настъпват в резултат от натрупването на незабележими и постепенни количествени изменения.

Затова диалектическият метод счита, че процесът на развитието трябва да се разбира не като движение по кръг, не като просто повтаряне на изминатото, а като настъпателно движение, като движение по възходяща линия, като преминаване от старото качествено състояние към ново качествено състояние, като развитие от простото към сложното, от низшето към висшето.“¹

Метафизиката свежда движението до механическо преместване на телата в пространството, представя развитието само като количествено изменение на явленията, като увеличаване или намаляване на един и същ веднаж завинаги даден предмет или явление, като просто повторение. За метафизическата концепция развитието е прост процес на растеж, обикновена еволюция, без прекъсване на непрекъснатостта, без скокове, без преминаване от старото качествено състояние към ново, без борба на противоположностите като източник на развитието. За метафизиката количествените изменения не водят към коренни превръщания на старото в ново, към сменяване на едно качествено състояние с друго.

В обобщена форма това метафизическо разбиране на развитието навремето бе изразено от френския философ Робини (1735—1820 г.), който смята, че всички предмети и явления в материалния свят притежават едно и също свойство — „органичност“, — увеличаването или намаляването на което именно обуславя различието между

¹ И. В. Сталин, Вопросы ленинизма, 1952, стр. 576 [Бълг. изд., 1953, стр. 687].

явленията и предметите. Според Робине камъкът, дъбът, копят и други явления се различават помежду си само количествено: всичко зависи от броя, пропорцията, реда и комбинацията на общото за всички тях качество — органичността.

През XVII—XVIII в. метафизическото разбиране на развитието като прост количествен растеж беше свързано с равнището на развитието на науката по онова време. Най-развити науки бяха механиката на земните и небесните тела и математиката. Физиката, химията, биологията и другите науки се намираха в зачатъчно състояние. А особеността на такива науки като механиката и математиката се състои в това, че при изучаване на явленията в природата те се абстрахират до известна степен от качествената определеност на явленията, разглеждат ги предимно откъм количествените свойства и отношения. Именно това обстоятелство при непознаването на диалектиката послужи като една от причините, поради които философите и естествоизпитателите от XVII—XVIII в. се опитваха да обяснят всяко изменение с преместване на телата в пространството, а всички качествени различия, наблюдавани в природата, свеждаха към количествени.

Метафизическото разбиране на развитието като прост количествен растеж има и своите класови корени. Метафизиката се защитава упорито от буржоазията и от нейните идеолози. Буржоазията и нейните защитници използват метафизическата концепция за развитието, за да отричат закономерността на пролетарската революция, за да ограничат движението на масите с борбата за незначителни реформи в рамките на капиталистическия строй. Метафизическата концепция за развитието в съвременната буржоазна наука служи като основа на различните идеалистически, реакционни теории, които граничат непосредствено с попщината и човеконенавистническите бълнувания на американските империалисти.

Изпълнявайки волята на своите господари, разните „теоретици“ на съвременната буржоазия се стараят с всички сили да дадат невярно, антинаучно обяснение на общественото развитие, да сведат работата до проста еволюция и с това да забавят развитието на класовото

съзнание на работническата класа в капиталистическите страни, да подкопаят у нея увереността в неизбежността на пролетарската революция, на революционното заменяване на капитализма със социализъм. Така американският социолог Гелеберг в книгата „Социалното аз“ се опитва да докаже, че съвременното общество е резултат на чисто количествени изменения, станали в живота на човекоподобните маймуни. В обществото не съществуват никакви класови противоречия, никаква експлоатация, твърди Гелеберг, то се подчинявало на някакъв установен веднаж завинаги биологичен ред. Целта на подобен подход към явленията на обществения живот е очевидна — да се обоснове непоклатимостта на капиталистическия строй.

Такива са реакционните разсъждения на съвременните метафизици.

Марксисткият диалектически метод е коренно противоположен не само на различните форми на метафизиката, но и на идеалистическата диалектика на Хегел.

Докато от гледна точка на философията на марксизма преминаването на количествените изменения в коренни, качествени изменения е един от основните закони на развитието на материалния свят, според Хегел преминаването на количествените изменения в качествени се проявява не като закон на природата, а като стъпало на развитието на някаква абсолютна идея. Когато Хегел говори за количество, качество или мяра, за преминаване от едно качествено състояние към друго, той винаги има предвид не предметите и явленията в материалната действителност, а абсолютизираните от него абстрактно-логически понятия — „качество“, „количество“ и „мяра“ като такива.

Напротив, марксистката материалистическа диалектика твърди, че самите предмети и явления в природата имат качествена и количествена определеност, че преминаването на количествените изменения в коренни, качествени е закон на развитието на обективната действителност, който се осъзнава от хората и се използва от тях като един от принципите за подход към обкръжаващите ни предмети и явления.

2. Преминаването на количествените изменения в коренни, качествени — всеобщ закон на развитието

Качествената определеност на явленията. *Качеството е вътрешно присъща на предметите и явленията определеност, органическо единство на свойства, признаци и особености, които отличават дадения предмет или явление от другите.* Качеството като философска категория служи за обозначаване спецификата на нещата и явленията в обкръжаващия ни свят.

Качеството е онова, което прави предметите или явленията такива, каквито са, определени, а не други. Така, говорейки за една форма на движението на материята, ние отбелязваме в нея такива страни, които ѝ придават специфика, показват различието между нея и другите форми на движение на материята. Животът, както е известно, е начин на съществуване на белтъчните тела, чиято основна функция е обмяната на веществата чрез храненето и отделянето и които имат също такива свойства като дразнимост, свиваемост, способност да растат, вътрешно движение и размножение.

Обществените явления също винаги имат и определен характер, който отличава всяко от тях от другите обществени явления. Така, като говорим за феодализма, за капитализма или за социализма като за определени форми на обществения живот, ние отделяме същественото, особеното, което разкрива характера на всеки обществен строй и с това отличава даден обществен строй от другите. Признаците на социалистическото общество — такива като обществена собственост върху средствата за производство, липса на експлоатация, разпределяне на произведените продукти според количеството и качеството на труда, другарско сътрудничество и социалистическа взаимопомощ между трудещите се в процеса на производството — показват коренните отлики на социалистическото общество от обществата, които се базират на частната собственост върху средствата за производство, върху експлоатацията на човек от човека.

Качеството се проявява чрез свойствата в процеса на взаимовръзката на предметите и явленията, а органическото единство на свойствата образува дадената качествена определеност на предмета или явлението. Но качество и свойство не са равнозначни. Качеството е ця-

лостната характеристика на вещта или явлението, докато свойството разкрива вещта или явлението само откъм някоя страна.

Качеството на едни предмети или явления се разкрива в тяхното взаимодействие с други предмети или явления. Качеството не е нещо, което съществува самостоятелно, независимо от самите предмети или явления. „... Не съществуват качества — казва Енгелс, — а само неща, които притежават качества...“¹.

Качеството показва границите, които отделят едни предмети и явления от други. Обаче трябва да имаме предвид, че тези различия не са абсолютни. „Признаването, че тези противоположности и различия, макар и да съществуват в природата, имат само относително значение... е ядрото на диалектичното разбиране на природата“².

Относителният характер на качествената определеност произтича от същността на самата материя, от непрестанното ѝ движение и изменение, от преминаването от едни форми на съществуване към други. Например различните сортове пшеница от един и същ вид или различните породи едър млечен добитък или свине се различават качествено едни от други, но същевременно те имат и общи видови черти. В още по-голяма степен това може да се каже за различните видове животни и растения, влизащи в един и същ род, и т. н. Колкото и да се различават помежду си животинските и растителните организми, и те имат твърде много общи свойства, които ги обединяват като живи форми на материята за разлика от неживите. Материята е качествено многообразна, но и еднина.

Многообразието на формите на качествената определеност е свързано с многообразието на формите на движението на материята, тъй като всяко качество е свързано с определена форма на движение. Така общоприетото в науката деление на явленията в природата на физически, химически и биологически посочва три качествено различни форми на движение на материята.

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 184 [Бълг. изд., 1950, 236].

² Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953, стр. 14 [Бълг. изд., 1950, стр. 16].

Качеството е обективно присъщо на предметите и явленията. В противоположност на метафизическите и идеалистическите философски системи, които смятат качеството за субективна категория, зависеща само от човека и от неговите усещания, диалектическият материализъм смята качеството за обективно реално.

Като говорим за червено, за топло, за твърдо и за различни други свойства на предметите и явленията, ние само изразяваме обективно присъщите на предметите и явленията качествени определености. Усещането е субективен образ на обективно съществуващи предмети; в усещането се отразяват обективните свойства на възприеманите предмети.

От факта, че качеството на предметите се отразява в усещанията някои философи правеха и правят извод, че всички качества или някои от тях не са нищо повече от субективни наши усещания. Така още английският философ от XVII в. Джон Лок раздели всички качества на така наречени първични и вторични. Цвета, звука и вкуса Лок смяташе за вторични, субективни качества, които съществуват дотолкова, доколкото съществува човекът. И само такива качества като протяжност, фигура, непроницаемост, движение, покой Лок считаше за първични, имащи обективно значение, неотделими от самите предмети. Тезата на Лок за субективността на вторичните качества е идеалистическа теза, която се стреми да докаже зависимостта на качествата на материалния свят от човешкото съзнание.

Най-рязко субективистично разбиране на качеството проявиха такива представители на субективно-идеалистическото направление във философията като Беркли, Юм и техните последователи, Мах, Авенариус и другите махисти. Свеждайки предметите и явленията в материалния свят до комбинация или комплекс от усещания, субективните идеалисти по този начин гледаха и на качествата на предметите като на свойства на човешкото съзнание. Идеолозите на съвременния американски империализъм, представителите на разните субективно-идеалистически направления в Америка и Европа също отричат както обективния характер на качествената и количествената определеност на предметите и явленията, така и закона за преминаване на количествените изменения в качествени. Така английският философ Фейблеман в своята

книга „Християнството, комунизмът и идеалното общество“ заявява, че „качеството е свързано с усещането, а количеството е логическо понятие и е безсмислено да се говори за някакво преминаване при тях“.

В действителност качествата на нещата са обективни, те са неотделими от самите предмети на реалния свят, отразяван от нашето съзнание.

Такава е качествената определеност на предметите и явленията. А какво представлява количеството?

Количеството е определеността на предметите и явленията, която се характеризира с брой, величина, темпо, степен, обем и т. н.

Предметите и явленията имат не само качествена определеност, но и количествена, представляват единство на качество и количество; така молекулата на едно вещество може да се отличава от молекулата на друго по различния брой еднакви атоми, например кислород (O_2) и озон (O_3). Атомите се отличават един от друг по количество на влизащите в техния състав електрони, протони и неутрони. В обществения живот също така наред с качествената страна има и количествена страна. Така един тип общество се различава от друг не само по характера на производствените отношения, но и по равнището на развитието на производителните сили, по темповете на развитието на промишлеността, по размера на личния и националния доход и т. н.

Утвърждаването на социалистическия начин на производство в СССР означава не само коренно изменение на характера на производствените отношения (заменяването на капиталистическите производствени отношения — отношения на господство и подчинение със социалистически производствени отношения — отношения на сътрудничество и взаимна помощ между свободни от експлоатация работници), но и невиджано в историята по обем и темп развитие на промишлеността и селското стопанство, невиджан подем на благосъстоянието и културата на трудещите се.

Количествената страна на предметите и явленията е извънредно многообразна. В един случай количеството се проявява като брой и ние казваме: десет, сто или хиляда машини. В друг случай то означава сравнителна степен и ние говорим например за по-висока производителност на

труда. В трети то изразява пространствени отношения: височина, дължина, ширина и т. н. Количеството показва и много други отношения.

Всеки предмет или явление има своя, характерна за него, количествена определеност. Така на всеки химически елемент е присъща своя количествена характеристика: свое атомно тегло, свой заряд, свой атомен обем и т. н. Всеки обществен строй се характеризира с определено равнище на производителните сили и т. н.

Количеството, както и качеството, е обективно; то е неделимо от самите предмети и явления. Няма количество изобщо, а има предмети, които притежават едни или други количествени характеристики. Понятието брой и фигура, казва Енгелс, са взети не от другаде, а само от действителния свят. Преди да се създадат у хората понятията брой и фигура, необходимо е било да съществуват определено количество еднородни предмети, необходимо е било да съществуват вещи, които притежават определена форма.

Не бива да разглеждаме количеството като нещо външно по отношение на предметите и явленията; количеството, както и качеството, изразява тяхната съществена страна. За водата температурата е неотделимо свойство на нейното физическо състояние; за химическия ѝ състав е характерно определено съотношение между количеството водород и кислород. Но до определена граница количествените изменения не предизвикват изменения в качеството на предмета. Така повишаването на температурата на водата от 0 до 100°C не изменя агрегатното състояние на водата.

В обществените явления известни количествени изменения също не влияят върху качеството. Така капиталистическият характер на дадено предприятие няма да се измени от заменяването на отделния капиталист с акционерно дружество.

Всяко качество има много количествени градации, например отсенките на цветовете. От друга страна, количеството е пълно с качествени различия. Така единицата е най-простото число и същевременно тя съдържа многообразие. Тя е основното число на цялата система от положителни и отрицателни числа, израз на всяко число, сведено до нулева степен, означаване на всички дроби,

числителят и знаменателят на които са равни помежду си, и т. н.

Такива са общите черги на количествената определеност на предметите и явленията.

Единството на качествената и количествената страна на явленията. Количеството и качеството са диалектически взаимно свързани едно с друго; в обективната действителност качеството и количеството са неотделими едно от друго. Органическото единство на качествената и количествената определеност съставлява *мярата* на дадения предмет или явление.

Понятието мяра отразява факта, че всеки предмет и всяко явление имат свое съотношение на количество и качество.

Мярата изразява границите, в които количествените изменения не предизвикват качествени изменения, в които предметите и явленията си остават същите. Така за леда при обикновено атмосферно налягане мяра е температурата, по-ниска от 0°C , за течното състояние на водата — температурата от 0° до 100° , за кипенето при нормално атмосферно налягане — 100° .

Мярата за стадия на яровизация на растенията е определената температура, която действа върху растението в продължение на определено време. Така установено е, че освен другите необходими условия (влажност на почвата и т. н.) за преминаване стадия на яровизация зимната пшеница „новокримка“ се нуждае от 0° температура в продължение на 35 дни.

Във философската литература моментите на преминаване от една мяра към друга се наричат „възли“ или „точки“ на преминаването от едно състояние в друго, а цялата верига на преминавания от един количествено-качествени състояния към други се нарича „възлова линия на мярата“. Енгелс отбелязва например такива възли, повратни точки в развитието на природата, като преминаване от механиката на масите към механиката на молекулите, от обикновеното химическо действие към химизма на белтъчините (живота).

Исторически последователната смяна на един обществен строй с друг: на първобитнообщинния — с робовладелския, на робовладелския — с феодалния, на феодалния — с капиталистическия и на капиталистическия —

със социалистическия, също не е нищо друго освен конкретен израз на преминаването на количествените изменения в качествени в процеса на общественото развитие.

Да преминем сега към разглеждане на въпроса, как протича, как се осъществява процесът на преминаването на количествените изменения в коренни, качествени.

Преминаването на количествените изменения в качествени в природата. В природата, пише Енгелс, всички качествени изменения се извършват по пътя на количественото увеличаване или намаляване на материята или движението. „Всички качествени различия в природата почиват било на различен химически състав, било на различни количества, респективно форми на движение (енергия), или — какъвто е случаят почти винаги — на едното и другото. Невъзможно е значи без прибавяне, респективно отнемане, на материя или движение, т. е. без количествено изменение на дадено тяло, да се измени неговото качество.“¹

При това качествените и количествените изменения в природата винаги се извършват в резултат на взаимодействието между предметите и явленията. „Изменението на формата на движение е винаги процес, който става най-малко между две тела, от които едното губи определено количество движение от едно качество (например топлина, а другото получава съответно количество движение от друго качество (механическо движение, електричество, химическо разлагане). Значи количество и качество си съответствуват тук двустранно и взаимно.“²

Така измененията на физическите свойства на предметите представляват качествени изменения, предизвикани от количествените изменения. Например постепенното нагряване на метала отначало не влияе върху физическото му състояние, но когато температурата достигне известни граници (за медта — 1083°C; за оловото — 327°C), се извършва рязко преминаване в ново физическо състояние: твърдият метал става течен. „С една дума: така наречените константи на физиката в повечето случаи не са нищо друго освен наименования на възлови

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 39 [Бълг. изд., 1950, стр. 67).

² Там там.

точки, където количественото (изменение) прибавяне или отнемане на движение предизвиква качествено изменение в състоянието на съответното тяло, където значи количеството преминава в качество.“¹

Същото може да се каже и за химическите свойства. Химията, казва Енгелс, може да се нарече наука за качествените изменения на телата, които се извършват под влияние на изменението на количествения състав. Например два атома азот и един атом кислород дават съединение наречено веселящ газ (N_2O). Два атома азот, съединени с пет атома кислород, образуват азотен анхидрит (N_2O_5) — твърдо тяло.

Великият руски учен Менделеев откри, че с изменението на такъв количествен признак като атомното тегло се изменя и качеството на химическите елементи. Това откритие позволи на Менделеев да състави периодическата система на елементите и да предскаже свойствата на ония от тях, които по това време още не бяха открити от науката. По-нататъшното изучаване на свойствата на елементите показва, че различията им в атомното тегло са свързани с различие във величината на положителния заряд в ядрото, числено равен на поредния номер на елемента, а количествените изменения на положителния заряд на единица водят до качествени изменения, до преминаване от един елемент към друг. Така положителният заряд на ядрото на атома на водорода е равен на единица, на хелия — на две, на лития — на три, на берилия — на четири и т. н.

Диалектическата закономерност на преминаването на количествените изменения в качествени се проявява нагледно и в развитието на органическата природа.

Биологията доказва, че не бива да свеждаме развитието на живите форми само до постепенни натрупвания на незначителни изменения. Видовете животни и растения представляват взаимно свързани звена в развитието на органическата природа. Границите между видовете, въпреки тяхната относителност, показват качествените различия, които отделят един вид от друг. Поради това образуването на новите видове е преминаване от старото качествено състояние към ново.

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 41 [Бълг. изд., 1950, стр. 69].

Разкривайки диалектичното единство между единичното и общото, между прекъснатото и непрекъснатото, единството между количествените и качествените изменения в развитието на животинските форми, един от създателите на научната биология, К. А. Тимирязев правилно изтъква, че „съвкупността на органическите същества представлява несъмнена верига, но именно верига от отделни звена, а не непрекъсната нишка...“¹ На друго място, подчертавайки обективния характер на единството между прекъснатото и непрекъснатото в развитието на живота, К. А. Тимирязев пише: „Тези граници, тези разкъсани звена на органическата верига не са внесени от човека в природата, а са му наложени от самата природа“².

Като пример за преминаване на количествените изменения в качествени може да служи и образуването на клетки от живото вещество, което няма клетъчна структура.

Процесът на образуване на клетката — това са редица натрупвания, редица промеждутъчни образувания от живото неклетъчно вещество. Постепенното изменение на живото вещество под влияние на физико-химически външни и вътрешни фактори довежда до това, че се създават нови качествени образувания, възниква клетката, става преминаване на количествените изменения в качествени.

Така естествознанието потвърждава възгледа за развитието, според който постепенното натрупване на дребни, незначителни количествени изменения неизбежно довежда в края на краищата до коренни, качествени изменения.

Преминаването на количествените изменения в качествени в развитието на обществото. Историята на човечеството доказва неопровержимо, че в обществения живот развитието се извършва чрез преминаване на количествените изменения в коренни, качествени.

Изяснявайки същността на капиталистическата стопанска система, Маркс показва, че притежателят на парите се превръща в капиталист само при условие че сумата пари, авансирана от него за производство, достига вели-

¹ К. А. Тимирязев, Соч., т. VIII, 1939, стр. 115.

² К. А. Тимирязев, Соч., т. VI, 1939, стр. 105.

чина, която позволява на притежателя си да се освободи от лично участие в процеса на производството и да прибегне към наемане и експлоатиране на работна сила: „Тук, както и в природознанието — отбелязва Маркс, — се потвърждава верността на закона. . . че при известна точка чисто *количествените* изменения преминават в *качествени* различия.“¹

Едно от проявленията на закона за преминаване на количествените изменения в коренни, качествени в обществения живот е и сменяването на един начин на производство с друг, бавното натрупване на многообразни противоречия през периода на така нареченото мирно развитие и разрешаване на тези противоречия през време на обществен преврат, през време на революция. Така в условията на капитализма отначало се извършва процес на натрупване на елементите или на предпоставките за революционното му заместване със социализма (засилване свойствените на капитализма противоречия, увеличаване на пролетариата, повишаване на неговата съзнателност и организираност, постепенно натрупване на опит от революционната борба на масите и т. н.), а след това настъпва периодът на коренните, качествени изменения, периодът на революционното преобразование на капиталистическия строй в социалистически строй (събаряне на съществуващата власт и създаване на нова власт, заместване на старите производствени отношения с нови и т. н.).

Преминаването на едноличните селски стопанства на пътя на колхозното социалистическо стопанство в нашата страна също може да служи като пример за преминаване на количествените изменения в коренни, качествени. Още в първия стадий на колхозното строителство, когато производството в колхозите се опираше предимно на селския инвентар, обединението на известен брой индивидуални селски стопанства в едно обществено стопанство, простото събиране на селски оръдия за производство означаваше качествено изменение в селското стопанство.

Обединяването на едноличните селски стопанства в колхози доведе не само до това, че се утвърди новото качество, новият начин на производство, но и до това, че това ново качество повлече след себе си нови количестве-

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, 1952, стр. 314 [Бълг. изд., 1950, стр. 252].

ни изменения — разширяване на посевните площи, повишаване производителността на труда и т. н.

Преминаване на количествените изменения в качествени се извършва и в процеса на развитието на познанието в областта на идеологията. Така в развитието на философията ярък пример за преминаване на количествените изменения в коренно, качествено изменение е възникването на философията на марксизма, което, представлявайки истинска революция във философията, не можеше да стане без предварително натрупване на количествени изменения, т. е. без натрупване на оня запас от знания, който бе създаден в процеса на развитието на философията през домарксисткия период.

Когато изясняваме характера на преминаването на количествените изменения в качествени, необходимо е да имаме предвид и това, че новата качествена определеност на предмета или явлението, образувана в резултат на постепенните количествени изменения, обуславя заедно с това нова количествена определеност. В обществения живот това се изразява във факта, че всеки нов начин на производство, като ново качествено състояние на обществото, е неотделим от повите количествени прояви. Така например бурното развитие на промишлеността и селското стопанство, бързият растеж на благосъстоянието и културата на трудещите се в СССР са обусловени не от нещо друго, а от същността на социалистическия строй, от неговия основен икономически закон, от неговите предимства пред капиталистическия строй.

Следователно преминаването на количествените изменения в коренни, качествени изменения е всеобщ закон; той се проявява и в развитието на природата, и в развитието на обществото, и в развитието на познанието.

Еволюционната и революционната форма на развитието. Марксистката диалектика изхожда от това, че движението, развитието има двойка форма: еволюционна и революционна.

В. И. Ленин пише, че действителната история на природата и обществото включва две различни тенденции: и бавната еволюция, и бързите скокове, прекъсвания на постепенността.

„... От гледна точка на диалектическия метод — казва И. В. Сталин — еволюцията и революцията, количест-

ното и качественото изменение, са две необходими форми на едно и също движение.“¹

В предметите и явленията винаги има ново и старо. Еволюционната форма на развитие означава постепенно количествено изменение. Революционната форма на развитие — това е преминаването в ново качествено състояние. Еволюцията подготвя условията за революцията, а последната завършва еволюцията и съдействува на нейната по-нататъшна работа.

Същността на двете форми на движението в общественния живот се вижда от примера с борбата на работническата класа в Русия през периода, който предшествуваше революцията от 1905 г., и през време на нейното разгръщане, а също и през годините, които предшествуха революцията от 1917 г., и в самия ход на Февруарската и Великата Октомврийска революция. В предреволюционните години пролетариатът се ограничаваше с отделни акции — стачки, създаване на профсъюзи и други пролетарски организации, набиране на сили и тяхното организиране. Това е период на повече или по-малко „мирно“ развитие. В 1905 г. пролетариатът грабна оръжието и тръгна на решителна атака срещу реакцията. Еволюцията бе сменена с революция. Същото стана през февруари 1917 г., а след това в класическа форма през дните на Октомврийския преврат.

Процесите на преминаване на еволюционната форма на движение в революционна съществуват и в живота на природата. Така научната биология разглежда еволюцията като натрупване на нови свойства, нови признаци от организмите, под въздействието на обкръжаващите условия на техния живот. Еволюцията подготвя условията за образуване на нов вид, на нова форма на живата природа. Революционната форма на движението в органическата природа представлява също така скокове, поврати, в развитието на живите форми, преминаване от едни стадии на развитие на индивидите към други, а също и от едни сортове, породи и видове към други.

Следователно еволюцията съответствува на количествените изменения, които стават в процеса на развитието, а революцията — на коренните, качествените.

¹ И. В. Сталин, Соч., т. I, стр. 309 [Бълг. изд., 1953, стр. 256].

3. Скокообразният характер на преминаването на количествените изменения в коренни, качествени

Превръщането на количествените изменения в коренни, качествени изменения се извършва във вид на скокообразно преминаване от едно състояние към друго състояние. По какво се отличава диалектичният преход от недиалектичният? — пита В. И. Ленин и отговаря: „По скока. По противоречивостта. По прекъсването на постепеността.“¹ Скокът — това е прекъсване на постепеността, революционна форма на движение, преминаване от едно качествено състояние към друго. Скокът е необходимо звено в процеса на развитието, неговото появяване е вътрешно обусловено. Качествените изменения, скоковете настъпват не случайно, а закономерно, настъпват, както показваме по-горе, в резултат на натрупването на количествени изменения.

Някои естествоизпитатели и философи разглеждат скокообразните преминавания от едно състояние в друго като проява на индетерминизма в развитието. Така холандският биолог Де Фриз смяташе, че измененията в живота на растенията настъпват във формата на внезапни взривове, „мутации“, предизвикани от някаква „творческа сила“.

Свеждането на развитието на живата природа до внезапни, безпричинни скокове не е нищо друго освен проява на метафизиката и попщината в науката.

Скоковете в природата. Значението на скока се състои в това, че той слага началото на ново явление, на ново качество, създава нови, решаващи условия за по-нататъшния процес на развитието.

Чрез скоковете в природата се извършва преминаването от едно агрегатно състояние в друго. Например при нагриването или охлаждането на водата точките на кипенето и замръзването са ония възли, в които при нормално налягане става преминаване в ново агрегатно състояние, където следователно количествените изменения преминават в качествени. Скоковете представляват също и преминаване от физическата форма на движението към химическата, от неорганическата природа към органическата и т. н.

¹ В. И. Ленин. Философские тетради, 1947, стр. 265.

Скоковете в природата се проявяват не само във вид на преминаване от една форма на движение към друга или от едно агрегатно състояние в друго. Откритият от Д. И. Менделеев периодически закон на химическите елементи също може да служи като пример за скокообразността. Менделеев откри, че нарастването на масата на елементите става не непрекъснато, а прекъснато, скокообразно. „Множество явления в природата — пише Менделеев — представляват зависимост на периодическото свойство; така смяната на явленията и различните колебания по дни и години представляват промени на периодическото свойство в зависимост от времето и пространството. В обикновените периодични функции една променлива непрекъснато се изменя, а друга нараства, за да започне след това период на намаляване, и достигайки до границата му, отново да започне да расте. В периодическата функция на елементите работата протича другояче: тук масата на елементите не расте непрекъснато, и всички преминавания стават чрез скокове, както от Mg към Al. Така еквивалентността или атомността направо прескача от 1 на 2, на 3 и т. н. — без преходи. И според мене тези именно свойства са най-важните, тяхната периодичност именно съставлява същността на периодичния закон.“¹

В органическата природа преминаването от един вид към друг се извършва скокообразно.

Въз основа на многогодишния си опит Мичурин показва, че чрез изкуствен подбор могат да се получат нови сортове растения. При това възникването на новия сорт се извършва скокообразно, като преминаване от старото качествено състояние към ново, като заместване на старите свойства и признаци на растението с нови свойства и нови признаци.

Скоковете в развитието на обществото. В обществения живот развитието също протича скокообразно. Скоковете в обществото са преходите от един начин на производство и от един обществен строй към друг. По думите на Маркс революциите са локомотиви на историята, единственото възможно средство за разрешаване на противоречията в класовото общество, за заместване господството на старите класи с диктатурата на новите класи.

¹ Д. И. Менделеев, Основы химии, т. 2, изд. 12, 1934, стр. 387.

Най-великият скок в историята е Великата Октомврийска социалистическа революция, която означава коренен поврат във всемирната история на човечеството от стария, капиталистическия свят към новия, социалистическия свят. Октомврийската революция внесе коренни изменения в обществения живот. Тя събори властта на помещиците и капиталистите и установи диктатурата на пролетариата, като откри нова ера в развитието на цялото човечество.

Трябва да отбележим, че в обществения живот скокообразни преходи се извършват не само в период на революционна смяна на едни общественно-икономически формации с други. Класиците на марксистката диалектика посочват скокообразни преходи от едно качествено състояние към друго и в рамките на дадено общество. Например преминаването на домонополистическия капитализъм в империализъм е също така скок от едно качествено състояние в друго в рамките на една и съща, капиталистическата формация.

Коренните, качествени преобразования в нашата страна след победата на Великата Октомврийска социалистическа революция стават също във формата на скокове, на преходи от старото качествено състояние към ново качествено състояние. Така развитието на производството в нашата страна, развитието на народното стопанство не беше прост количествен растеж, а качествен скок, който превърна нашата родина от изостанала страна в напреднала, от аграрна — в индустриална.

Многообразието на скоковете. Признаването на самия факт, че в обкръжаващия ни свят съществуват скокове, още не дава пълно разбиране на особеностите на развитието на даден конкретен процес. Марксисткият диалектически метод учи да подхождаме към анализа на скоковете конкретно-исторически, да виждаме качественото различие и многообразието на самите скокове.

Характерът на скока се определя от природата на самия развиващ се предмет или явление, от неговата взаимовръзка с другите предмети или явления. Едно нещо са химико-физичните процеси, друго — животът на животните и растенията. Процесът на образуване на нови форми в живата природа коренно се различава от преходите в неживата природа: например преминаването от един сорт растения към друг се различава от преминаването от едно агрегатно състояние в друго. Многообразието

то на явленията в действителността определя и многообразието на формите на скокообразните преходи.

В обществения живот скокообразните преходи също протичат нееднакво. Своеобразието на извършващите се в природата скокообразни преходи ярко се вижда от примера със смяната на общественно-икономическите формации. Тази смяна се извършва по различни пътища. Така поради коренната противоположност на социалистическото и капиталистическото общество за революционната смяна на капитализма със социализма е нужен преходен период, докато за победата на капитализма над феодализма преходният период не беше исторически необходим поради това, че и феодализмът, и капитализмът са еднотипни формации. Заменяването на капиталистическия строй със социалистически означава коренно разрушаване на обществените отношения: унищожаване на частната собственост върху средствата за производство, унищожаване на експлоатацията и на деленето на обществото на враждебни класи, борба против буржоазната идеология. Всичко това не може да бъде осъществено без период на революционно преобразяване на капиталистическото общество в социалистическо — период на диктатурата на работническата класа. А преминаването от феодализма към капитализма означаваше само изменение на формата на частната собственост върху средствата за производство, изменение на формата на експлоатация. Поради това буржоазната революция обикновено завършва със завземането на властта, докато за пролетарската революция завземането на властта е само нейното начало, началото на коренното преустройство на старата икономика и на създаването на нова.

Скокът в природата и обществото не представлява само кратковременен акт. Маркс и Енгелс неведнаж са предупреждавали, че не бива да разбираме преминаването на буржоазното общество към социалистическо като неочакван и кратковременен удар. Не бива да мислим, пише Енгелс, че „революцията уж може да се извърши за един ден. Всъщност тя представлява многогодишен процес на развитие на масите в условия, които способствуват за неговото ускоряване.“¹

¹ К. Маркс, Ф. Енгелс, Избранные письма, 1953, стр. 370 [Бълг. изд., 1952, стр. 414].

Развивайки положенията на Маркс и Енгелс, Ленин в труда си „Предстоящите задачи на съветската власт“ пише, че според Маркс и Енгелс скоковете в обществения живот — това са преломи, повратни точки в световната история, които понякога обхващат периоди от десет и повече години. Ленин говори тук за епоха на големи скокове, за такъв преход от старо качествено състояние към ново, който обхваща цял етап от историческото развитие. В такава епоха на големи скокове се решават редица извънредно важни задачи, чието осъществяване има за резултат довеждането до пълно унищожаване на старото качество и до утвърждаване на ново качество.

Процесът на преминаване от старото качествено състояние към ново се извършва различно, в зависимост от характера на самото явление, от условията, при които протича даден процес. В един случай коренните, качествени изменения се проявяват като взривове, в друг — като постепенно отмиране на елементите на старото качество и постепенно натрупване на елементите на новото качество.

Законът за преминаване от старото качество към ново чрез взрив е неприложим към редица обществени явления от базисен и надстроечен характер. Този закон е задължителен за общество, разделено на враждебни класи, но той съвсем не е задължителен за общество, което няма враждебни класи. Така в СССР в края на 20-те и през 30-те години беше осъществено в течение на 8—10 години преходът в селското стопанство от буржоазния индивидуално-селски строй към социалистическия, колхозния строй. Това беше революция, равнозначна по своите последици на революцията през октомври 1917 г., — старият, буржоазен стопански строй в селото беше заменен с нов, социалистическия строй. Този преврат обаче бе извършен не чрез взрив, т. е. не чрез събаряне на съществуващата власт и създаване на нова власт, а чрез постепенното преминаване от стария, буржоазен строй в селото към новия. Това стана, понеже работническата класа и трудещите се селяни бяха еднакво заинтересовани от преминаването към по-висшите, социалистически форми на селскостопанското производство. Поради това инициативата на държавната власт в СССР беше подкрепена от трудовите селски маси, които доброволно започнаха да влизат в колхозите.

Не бива да смесваме преминаването от старото качествено състояние към ново, което се извършва без взрив, чрез постепенно натрупване на елементите на новото качество и отмирането на старото качество, с еволюционната форма на движението.

Не само скоковете, които се извършват чрез взрив, но и скоковете, които се извършват чрез постепенно преминаване от старото качество към ново, представляват коренни изменения, решаващи поврати и не бива да ги свеждаме само до качествени изменения. „При всичката си постепенност — учи Енгелс — преходът от една форма на движение към друга всякога си остава скок, решителен обрат.“¹ Следователно постепенни могат да бъдат не само количествените изменения, но и качествените изменения.

Така марксистката диалектика разкрива същността на извършващите се в природата и обществото качествени изменения, показва скокообразността на преминаването от едно качествено състояние към друго като всеобщ обективен закон на развитието. При това тя учи, че качествените преходи, скоковете, се проявяват различно, в зависимост от спецификата на явлението. Те могат да стават както чрез взрив, така и чрез постепенно натрупване на елементите на новото качество и постепенното отмиране на старото качество.

Преминаването от старото качество към ново качество чрез взрив. Положението на диалектическия метод за преминаването от старото качество към ново чрез взрив обхваща много явления в природата и обществото. Своеобразието на преходите, които стават чрез взрив, се състои в това, че те се извършват бързо, като изменят рязко същността на явленията. Унищожаването на старото и възникването на новото се извършва при това като акт на решаващ удар.

Към преходите от старо качество към ново чрез взрив в природата се отнасят много микроявления. Така превръщането на два фотона в електрон и позитрон, както и обратният процес — превръщането на електрона и позитрона в два фотона, става бързо и рязко. Също такива внезапни и еднократни явления са радиоактивното превръщане на атомното ядро под въздействието на проник-

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1952, стр. 63 [Бълг. изд., 1950, стр. 76].

нал в него отвън протон или неутрон, разпадането на атомните ядра под въздействието на космическите лъчи с голяма енергия.

В химическите реакции процесът на превръщането на едно състояние в друго чрез взрив се извършва при детонация, при обикновен взрив. При детонацията цялата маса на дадено химическо вещество бързо, с един удар изменя своя химически характер и с взрив се превръща от твърдо състояние в газообразно.

В обществения живот преминаването от старото качество към ново чрез взрив се наблюдава в условията на обществото, разделено на враждебни класи. Този преход предполага събаряне на съществуващата власт и създаване на нова власт и се извършва по инициатива на потиснатите маси, отдолу, при рязката съпротива на господстващите класи.

Такива взривове са революционните преходи от една обществено-икономическа формация към друга, от робовладелския строй към феодалния, от феодалния към капиталистическия, от капиталистическия към социалистическия. В класовото общество заменянето на стария начин на производство с нов става чрез взрив, чрез революция, защото експлоататорските класи никога няма да се откажат доброволно от своето икономическо и политическо господство, тъй като те могат да бъдат съборени само чрез насилствени действия от страна на експлоатираните маси. Само унищожаването на старата държавна власт и създаването на нова, само заменянето на старите обществени отношения с нови могат да внесат коренни, качествени изменения в живота на хората, да заменят стария обществен строй с нов. Бясната съпротива на буржоазията срещу движението на масите към социализъм, практиката на борбата на трудещите се маси в нашата страна за социализъм, както и практиката на борбата на трудещите се в другите страни, са най-ярко доказателство за това.

Преминаването от старото качество към ново качество чрез постепенно натрупване на елементите на новото качество и отмиране на елементите на старото качество. Преминаването на количествените изменения в качествени чрез постепенното натрупване на елементите на новото качество и постепенното отмиране на елементите на старото качество е характерно за много явле-

ния в природата и обществото. Своеобразието на дадената форма се състои в това, че в нея процесът на преминаване от старото качество към ново протича продължително и постепенно, протича без взрив.

Към явленията на природата, при които процесът на преминаването от старото качествено състояние към ново протича постепенно, се отнасят: преобразуването на организмите и тяхното приспособяване към изменящата се среда, развитието на многообразните живи същества, на микроорганизмите, растенията, животните, появяването на класовете, на разредите, на семействата, на родовете и на видовете животни и редица други процеси.

Според Енгелс превръщането на човекообразната маймуна в човек е дълъг и постепенен процес. Първата крачка в този процес се е състояла в това, че маймуните започнали да отвикват от помощта на ръцете при ходенето по земята и започнали да усвояват все повече правата походка. След това нашите прадеди в продължение на много хилядолетия постепенно се научили да приспособяват ръката си за трудови операции. Правата походка и постепенното усъвършенствуване на ръката довели до постепенното изменение както на целия организъм, така и на отделните му части. Наред с правата походка, усъвършенствуването на ръката и изменението на организма вървяло и възникването на членоразделната реч. Органите на устата на маймуната постепенно се научили да произнасят един членоразделен звук след друг. Важно звено в произхода на човека е развитието на мозъка и сетивните органи. Трудът и членоразделната реч са били двата най-главни стимула, под влияние на които мозъкът на маймуната постепенно се е превърнал в човешки мозък, а заедно с развитието на мозъка е вървяло и по-нататъшното развитие на сетивните органи.

В обществения живот пример за такова явление, което се развива без взривове, без еднократно унищожаване на старото и построяване на новото, е езикът.

Езикът като обществено явление си има своя специфика, развива се по по-други закони, отколкото явленията с базисен или надстроечен характер. Речниковият състав на езика се изменя не чрез едновременното отменяне на старото и създаване на новото, както става в областта на надстройката, а чрез постепенното попълва-

не на съществуващия речников състав с нови думи, които възникват във връзка с измененията на условията на обществения живот, с развитието на производството, културата и т. н. Същото се отнася и до граматическия строеж, който се изменя още по-бавно от основния речников фонд, който се запазва за дълго време. Езикът е продукт на редица епохи, резултат на дълго историческо развитие.

Марксизмът не признава внезапни взривове в развитието на езика, внезапно загиване на съществуващия език и внезапно възникване на нов. Развитието на езика става чрез усъвършенстване на основните елементи на съществуващия език, става бавно и продължително. „Марксизмът смята, че преминаването на езика от старо качество към ново се извършва не по пътя на взрив, не по пътя на унищожаване съществуващия език и създаване на нов, а по пътя на постепенно натрупване елементите на новото качество, следователно по пътя на постепенно отмиране на елементите на старото качество.“¹

Не е вярно твърдението, че съществуващите в историята многобройни факти на кръстосване на езиците са се извършвали като взривове, като внезапни преходи от старото качество към ново качество. Кръстосването на езиците е дълъг процес, който трае стотици години.

Не бива да си представяме кръстосването на езиците така, като че ли то дава някакъв нов, трети език, ако например става кръстосване на два езика. Кръстосването на езиците в класовите общества става така, че единият от езиците побеждава другия, при това той запазва основния си речников фонд и продължава да се развива по своите вътрешни закони, докато другият език постепенно губи своето качество и отмира.

Чрез постепенно натрупване на елементите на новото качество и чрез постепенно отмиране на старото качество се е извършвало възникването на националните езици. По същия начин ще стане образуването отначало на зоналните езици, а след това тяхното сливане в един общ международен език след победата на социализма в световен мащаб. При това трябва да имаме предвид, че процесът на отделянето на зоналните езици и сливането

¹ И. В. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, Госполитиздат, 1953. стр. 28 [Бълг. изд., 1954, стр. 27].

им в един общ език коренно ще се различава от процеса на образуването на националните езици поради различията в обществените условия, както бе показано в трета глава.

Постепенно преминаване от старото качество към ново имаме и при други явления в обществения живот. Така развитието на съветското общество се извършва без взривове, чрез постепенно преминаване от старото качество към ново качество — от социализма към комунизма.

4. Особеностите на преминаването от старото качество към ново качество в условията на социалистическото общество

Една от най-важните особености на развитието на обществото, в което няма враждебни класи, е постепенният характер на преминаването от старото качествено състояние към ново качествено състояние.

Създавайки науката за законите на развитието на природата и обществото, Маркс и Енгелс изхождаха от това, че след победата на пролетарската революция и установяването на диктатурата на пролетариата общественото развитие ще получи нова качествена определеност, че ще възникнат и ще действуват нови обществени фактори, нови обществени сили. Така в един от ранните си трудове — „Нищета на философията“ — Маркс пише, че когато няма да има вече класи и класов антагонизъм, „социалните еволюции ще престанат да бъдат политически революции“.

• Като говорят за заменяването на капиталистическия строй със социалистически, Маркс и Енгелс посочват необходимостта да се различава своеобразието на отделните етапи в този световноисторически скок и своеобразието на проявлението на общите закономерности при всеки от тях. Ако за събаряне властта на капитала и установяване диктатурата на пролетариата е необходим социален взрив, пролетарска революция, то коренните преобразования на обществото след установяване диктатурата на пролетариата предполагат процес на постепенно заменяване на старото с ново.

Развивайки учението на Маркс и Енгелс в новите исторически условия, В. И. Ленин подчертава качествено

различие в развитието на обществото след победата на диктатурата на пролетариата. Така в труда си „Задачите на пролетариата в нашата революция“ Ленин пише, че преминаването от първата фаза на комунизма към втората ще бъде постепенно, че „социализмът неизбежно трябва постепенно да прерасне в комунизъм...“¹ В речта си на I Всеруски конгрес на земелните отдели, комитетите на беднотата и комуните В. И. Ленин отбелязва, че ако такъв преврат като събарянето на царизма и унищожаването на помещническото земеползуване можа да бъде извършен сравнително лесно, за няколко дни в центъра и за няколко седмици в цялата страна, то такъв преврат като преминаването от дребните еднолични селски стопанства към общественото обработване на земята ще изисква дълъг период, ще се извърши чрез редица постепенни преходи. „... Преходът към социализма е невъзможен без цяла редица постепенни предварителни стъпала.“²

През периода на утвърждаването на социалистическия начин на производство в нашата страна много извънредно важни качествени изменения станаха именно чрез постепенно натрупване на новото качество и постепенно отмиране на старото качество. Такъв беше например процесът на преминаване от буржоазния индивидуално-селски строй към социалистическия, колхозния строй.

В условията на победилия социализъм в СССР няма почва за социални взривове, за политическа революция, защото в него няма враждебни една на друга класи. Напротив, върху основата на победата на социалистическия начин на производство окончателно се формираха такива движещи сили като морално-политическото единство на съветското общество, дружбата между народите и съветския патриотизъм. Съветската държава, Комунистическата партия на Съветския съюз и народът представляват единно цяло. При такива условия преминаването от старото качествено състояние към ново става принципно по-другояче, отколкото в общество, състоящо се от враждебни класи. При социализма скоковете, качествените изменения в обществото се извършват не чрез взрив, а чрез постепенно преодоляване на старото и натрупване на новото.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 24, стр. 62 [Бълг. изд., 1953, стр. 70].

² В. И. Ленин, Соч. т. 28, стр. 318 [Бълг. изд., 1953, стр. 351].

При това начело на народната борба за победа на новото стоят Съветската държава и Комунистическата партия. Комунистическата партия и Съветската държава разкриват пред съветския народ перспективите за развитие на социалистическото общество, пътищата и средствата за коренни качествени преобразования в областта на стопанството, културата и науката.

XIX конгрес на Комунистическата партия на Съветския Съюз набеляза грандиозна програма за стопанско и културно строителство през следващите най-близки години, изпълнението на която ще бъде огромна крачка по пътя на развитието на съветското общество от социализма към комунизма.

Следователно в условията на социализма и комунизма преминаването от старото качество към ново се извършва не чрез взрив, а чрез постепенно натрупване на елементите на новото качество и постепенно отмиране на елементите на старото качество. В какво се състои своеобразието на раждането и утвърждаването на новото качество в условията на социализма?

Първо, в това, че всички извършващи се изменения предполагат не събаряне на съществуващата власт и създаване на нова власт, а, напротив, те се провеждат по инициатива на съществуващата власт, предполагат не съпротива на широките трудещи се маси, а тяхната най-активна подкрепа. Коренните качествени изменения в нашата страна означават не унищожаване на основите и принципите на социализма, а тяхното всемерно развитие и усъвършенствуване.

Второ, преминаването от старото качествено състояние към ново в условията на социализма и комунизма изключва взривовите, политическите революции и превратите в производствените отношения.

Трето, утвърждаването на новото при социализма и комунизма е постепенен процес.

Но не трябва да разбираме признаването на постепеността на качествените изменения при социализма и комунизма като бавност на темпа на развитието. Обществената собственост върху средствата за производство, липсата на експлоататорски класи, липсата на периодически кризи на свръхпроизводство, както и редица други особености и предимства на социалистическия строй довеждат до

това, че производителните сили тук се развиват с ускорен темп.

Това се потвърждава от цялата практика на социалистическото строителство в СССР. За сравнително кратък исторически срок по темповете на развитие на промишленото и селскостопанското производство, по темповете на развитие на културата нашата страна надмина главните капиталистически държави и сега върви напред с такива темпове, каквито не е имало и не може да има в условията на капитализма.

Думите „постепенно преминаване“, „постепенно натрупване на ново качество“ показват не темпа на развитието, а характера на преходите от старото състояние към новото състояние.

5. Постъпателният характер на процеса на развитието

Преминаването на количествените изменения в коренни, качествени означава, че процесът на развитието се извършва не като просто повтаряне на изминатото, а като постъпателно движение, като преминаване от простото към сложното, от низшето към висшето, от старото качествено състояние към ново качествено състояние.

Във философията от миналото, както и в съвременната буржоазна философия широко разпространение получи метафизическият възглед, според който движението, развитието се извършвало по затворен кръг, като повтаряне на един и същ веднаж завинаги даден процес.

Критикувайки господстващия през XVIII в. метафизически възглед за развитието, Енгелс пише: „Природата — това са знаели — се намира във вечно движение. Но според тогавашната представа това движение също тъй вечно се въртяло в кръг и затова не мръдвало от мястото си; то предизвиквало винаги все същите резултати.“¹

Според този метафизически възглед звездният свят и слънчевата система си остават такива, каквито са били открай време, тук нищо не се унищожава и нищо ново не възниква. Нито едно животно, нито едно растение на земята от най-стари времена не е станало качествено друго.

¹ Ф. Енгелс, Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии, Госполитиздат, 1952, стр. 21 [Бълг. изд., 1949, стр. 36].

Историята на обществото също било повторение на едни и същи етапи. В това отношение най-показателна е обществената теория на италианския философ Вико (1668—1744 г.), който смята, че обществото извършва непрестанно повтарящи се кръговрати. Според Вико то преживява най-напред период на детство, когато господствуват религиозният мироглед и деспотизмът; след това настъпва период на юношество с господството на аристокрацията и рицарството; най-сетне период на зрялост, когато процъфтяват науката и демокрацията и когато наред с това обществото върви назад, към упадък. Периодът на упадък отново се сменя с период на детство. И тъй нататък, и тъй нататък.

В буржоазната социология от епохата на империализма „теорията за кръговратите“ придоби особено реакционен характер. За това говорят възгледите на Шпенглер — идеолога на германските империалисти, един от идейните предшественици на фашизма. Според Шпенглер обществото преминава три стъпала на развитие: зарождане, разцвет и упадък. Съвременният етап на човешката история — заявява той — е „етап на залеза“, когато „всички постижения на съвременната култура трябва да бъдат разрушени“. Грабителските войни, поробването на човек от човека се диктували от самия ход на човешката история. Особеността на цивилизацията на ХХ в. е такава, пророкува този мракобесник, че човек се стреми към завоюване на територии. Такава беше „философията“ на един от първите идеолози на немските империалисти.

В същия дух за „гибел на цивилизацията“ и за „движение на обществото назад“ крещат днес лакеите на американските подпалвачи на нова световна война.

„Подобно на свиня ние се търкаляме надолу по склона към варварско съществуване сред мръсни развалини“ — твърди в своята книга „Път към спасението“ отявленият мракобесник и човекомразец В. Фогт. „До края на този век, ако не се случи нещо непредвидено — пророкува небезизвестният идеолог на империалистическата реакция Б. Ръсел, — може да стане следното: край на човешкия живот, а може би и на всякакъв живот на земята, връщане към варварството, обединение на света под властта на едно правителство“ (подразбира се световното правителство на американските монополисти). Реакционният социолог Алберт Швайцер заявява в кни-

гата си „Философия на цивилизацията“, че съвременната западна цивилизация се намира в състояние на дълбок упадък, понеже земята нямала вече в резерв даровити народи, способни да заемат подобаващото им място в бъдеще. Алберт Швайцер вижда „изхода“ в това, да се повикат американците да заемат мястото на „лидер в духовния живот“ на човечеството.

Теорията за „кръговрата“ и „залеза“ в обществения живот се опровергава от цялата история и от съвременния живот на народите. Подобни „теории“ са признак на дълбокото загниване на капиталистическия строй. Неизбежната гибел на отживелия капиталистически строй се тълкува от идеолозите на буржоазията като гибел на цялата цивилизация. Марксизмът разби до основи всички тия измислици на буржоазните философи и социолози.

Положението за постъпателното, прогресивно развитие в домарксистката философия беше формулирано от Хегел под формата на закона за „отрицание на отрицанието“. Хегеловото „отрицание на отрицанието“ гласи, че първото състояние в развитието (тезата), отричано от второто, новото състояние (антитезата), на свой ред се отрича от трето състояние (синтезата), което съчетава в себе си чертите на първото и второто, проявява се като форма на примирение на тезата и антитезата и представлява своеобразно връщане към изходното положение, но вече на нова, по-висша основа. У Хегел този закон изпъква като принцип в изграждането на цялата му система. Така рационалната идея за развитие по възходяща линия, която се съдържаше в диалектиката на Хегел, е дадена в явно мистична форма.

Маркс и Енгелс подложиха на рязка критика идеалистическата диалектика на Хегел. Те създадоха нов метод, коренно противоположен на идеалистическата диалектика на Хегел — марксисткия диалектически метод. Но в редица случаи в трудовете на Маркс и Енгелс се запази изразът „отрицание на отрицанието“, внесен във философията от Хегел. Напълно очевидно е, че изразът „отрицание на отрицанието“, както и всички други положения на диалектиката, у Маркс и Енгелс има принципно по-друго значение от това у Хегел.

Когато Дюринг излезе с невярното твърдение, че Маркс използвал Хегеловата формула „отрицание на отрицанието“ за обосноваване на своите социално-икономически

изводи, Енгелс даде съкрушителен отпор на подобни не-лепи твърдения. Маркс, пише Енгелс, никога не е доказвал историческата необходимост от заменянето на капитализма със социализъм, позовавайки се на „отрицание на отрицанието“. Изводите на Маркс винаги са се основавали на изследването на огромен фактически материал, на данни от реално извършващия се исторически процес. Маркс влага в тази формула мисълта, че в действителния свят развитието върви по възходяща линия, че имаме отричане на старото от новото.

В. И. Ленин също се бореше против изопачаването на понятието „отрицание на отрицанието“ в учението на Маркс от враговете на марксизма. Когато през 90-те години на миналото столетие представителят на либералното народничество Михайловски излезе с клеветнически измислици по адрес на Маркс, като твърдеше, че със своите положения Маркс доказал не нещо друго, а Хегеловата „триада“ (положение — отрицание — отрицание на отрицанието), Ленин даде рязък отпор на Михайловски. „... Енгелс казва — пише Ленин, — че Маркс никога не е помислял да „доказва“ каквото и да било с Хегеловите триади, че Маркс само е изучавал и изследвал действителния процес, че за единствен критерий на теорията той е признавал потвърждението на нейната вярогност от действителността.“¹

Следователно марксисткият диалектически метод смята, че процесът на развитието представлява постъпателно, възходящо движение от простото към сложното, от низшето към висшето, а не движение по кръг, не просто повтаряне на изминатото.

Съвременният период на човешката история ярко потвърждава правилността на положението на марксистката диалектика за постъпателния характер на развитието, за непреодолимото движение на обществото към комунизма като най-висока форма на материалното производство и на обществените отношения.

Прогресивният на времето си капиталистически начин на производство отдавна вече се е превърнал в окови за общественото развитие. Като достигна своя най-висок етап на развитие — империализма, капитализмът доведе до крайност присъщите му противоречия. Самият ход на

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 1, стр. 146 [Бълг. изд., 1950, стр. 161].

развитието на обществото постави въпроса за пролетарската революция.

Победата на социализма и успешното изграждане на комунизма в СССР, социалистическото строителство в страните с народна демокрация, мощното комунистическо движение в капиталистическите страни, засилването на борбата на народите от колониалните страни против своите империалистически поробители — всичко това говори за непреодолимостта на развитието към комунизма.

Мощното движение за траен мир и демокрация, за проваляне на планове на подпалвачите на война, за независимост и суверенитет на народите е онази форма на проявление на масите, която изразява насъщните жизнено интереси на трудещите се класи. Знаменателно е, че народите в света все повече и повече се убеждават, че само комунистическите партии са последователни борци против империалистическия гнет и войните, че само под знамето на марксизма-ленинизма могат да се внесат коренни изменения в положението на трудещите се, да се избавят от вековното робство, от безработицата, мизерията и разорението.

Против борбата на масите за социализъм действуват силите на империализма и реакцията. Отживяващите класи се стремят с всички средства да предотвратят неизбежната си гибел. Но както и да беснеят империалистите, те няма да спрат движението на обществото напред, няма да сломят волята и стремежа на масите към мир, демокрация и социализъм. Закономерността на историческото развитие е такава, че в ожесточената борба между новото и старото надделяват прогресивните класи, защото те изразяват обективните потребности на по-нататъшното постъпателно развитие на обществото. „Ние живеем в такъв век — казва В. М. Молотов, — когато всички пътища водят към комунизма.“

И тъй, ние виждаме, че движението по възходяща линия, от низшето към висшето, от простото към сложното е неоспорим закон в развитието. В сравнение със старото новото качествено състояние на предмета или явленията изпъква като по-богато и по-пълно по своето съдържание.

Утвърждаването на новото качествено състояние означава отричане, преодоляване на старото качествено състояние. Но това отричане на старото качествено състоя-

ние от новото не бива да се разбира като просто отхвърляне, като отричане на приемствената връзка между старото и новото.

В диалектиката — казва Енгелс — да отричаш не значи просто да кажеш „не“, или да обявиш вѣщата за несъществуваща, или да я унищожис по някакъв начин. Трябва да помним, че новото израства на базата на старото и включва в себе си всичко положително, което се е съдържало в старото. „Не голото отрицание, не безполезното отрицание — пише Ленин, — не скептичното отрицание, колебание, съмнение е характерно и съществено в диалектиката, която несъмнено съдържа в себе си елемент на отрицание и при това като извънредно важен свой елемент — не, а отрицанието като момент на връзката, като момент на развитието, със задържане на положителното ...“¹

Всяка нова общественно-икономическа формация запазва и развива по-нататък онова положително, което е било създадено от предходните поколения, развива производителните сили, науката и културата. И. В. Сталин осмя ония лъжемарксисти, които твърдяха, че пролетариатът не трябва да се ползува от старите технически постижения, а трябвало да унищожис старите, „буржоазните“ железници, здания, машини, инсталации и всичко да създава отново, и които получиха за това прозвището „троглодити“.

Закономерността, задължителността на постъпателното развитие обаче не изключва временните отклонения от основната тенденция на движението напред.

Марксисткият диалектически метод ни учи да виждаме не само възходящата прогресивна линия на развитието в природата и обществото, но и възможните временни отстъпления, дърпащите назад движения, например реакционните движения в обществения живот. Развитието по възходяща линия е сложен и противоречив процес, който обективно може да съдържа и елементи на движение назад, зигзаги и т. н. „... да си представяме, че всемирната история — пише Ленин — върви гладко и акуратно напред без гигантски попякога скокове назад, е недialeктично, ненаучно, теоретически неправилно“².

¹ В. И. Ленин. Философские тетрады, 1947, стр. 197.

² В. И. Ленин, Соч. т. 22, стр. 296 [Бълг. изд., 1953, стр. 322—323].

Историята познава такива движения назад като реставрацията на династията на Бурбоните във Франция след разгрома на Наполеон I, епохата на реакцията в Русия след поражението на революцията от 1905—1907 г., хитлеристкият режим в Германия през 1933—1945 г., установяването на фашисткия режим в Югославия, процеса на фашизирането на държавата в САЩ и т. п.

Закономерността на развитието е такава, че въпреки временните отливи и отстъпления постъпателното движение при последна сметка си пробива път. Наистина колкото и да вилнееше царското самодържавие през периода на реакцията, колкото и жестоки мерки да вземаше срещу пролетариата, победата в края на краищата остана на страната на последния. Същото може да се каже и за фашизма. Установяването на открита фашистка диктатура в редица буржоазни страни е безусловно движение назад, временна победа на реакцията. Но както показва практиката на революционната борба, господството на фашизма е временно, преходно. Характерен пример е крушението на реакционните, фашистки и профашистки режими в редица страни в хода и в резултат на Втората световна война.

Такива са основните положения на марксистко-ленинската диалектика за развитието като преминаване на количествените изменения в коренни, качествени изменения. А какво е тяхното значение за практическата дейност на Комунистическата партия?

6. Значението на марксисткото положение за развитието като преминаване на количествените изменения в качествени за практическата дейност на Комунистическата партия

Разглеждането на развитието като преминаване на количествените изменения в коренни, качествени, прилагането на това положение към историята на обществото, към практическата дейност на партията на пролетариата довежда до извънредно важни революционни изводи.

Тъй като преминаването на количествените изменения в коренни, качествени е закон на развитието, от това следва, че революционните преврати, които се извършват от потиснатите класи, са закономерно и естествено

явление, че за преминаването от капитализма към социализма има само един път, пътят на коренните, качествени изменения на капиталистическия строй, пътят на революцията, че в политиката трябва да бъдем революционери, а не реформисти.

Привържениците на метафизиката, враговете на диалектиката и социализма се боят от революционния метод на познаване и преобразуване на обществения живот. В своите опити да обосноват „мирното вращаване“ на капитализма в социализма, да оправдаят своя отказ от пролетарската революция и от диктатурата на пролетариата различните видове реформисти изхождат от метафизическото отричане на коренните, качествени обществени преобразования по пътя на скоковете, на революциите. Те говорят за „планове“, за „хармонично“ развитие на капиталистическото общество, без социални взривове и сътресения.

„Икономистите“, меншевиките и ревизионистите от II Интернационал бяха против решителната борба с капитала, опитваха се да сведат работническото движение до форми, присмливни за буржоазията. В областта на философията, казва Ленин, ревизионистите вървяха в опашката на буржоазната професорска „наука“, опошляваха марксистката философия, заменяха марксистката революционна диалектика, която им се струваше твърде „сложна“, с буржоазната теория за еволюцията като теория „проста“ и спокойна.

Опортюнистите усилено пропагандираха прословутата „теория на производителните сили“, смисълът на която се състоеше в това, че развитието на капиталистическата икономика уж от само себе си, автоматически довежда до социализма.

В наше време опортюнистическата линия на услуга на буржоазията се продължава от десносоциалистическите лидери, но те го правят в още по-гнисна форма, отколкото техните предшественици. Те твърдят, че преходът към социализма е възможен чрез постепенното превръщане на капиталистическите предприятия в „социалистически“, чрез превръщането на буржоазната държава в „социалистическа“ държава. По такъв начин те не се обявяват направо и открито за противници на социалистическото преустройство на обществото, за врагове на демокрацията. Напротив, те се кълнат в своята привър-

заност към делото на демокрацията и социализма. Но те същевременно отхвърлят единствено възможния път за преминаване от капитализма към социализма, който марксизмът-ленинизмът сочи на трудещите се, пътя на революционното преобразуване на капиталистическото общество в социалистическо, на унищожаване на буржоазната държава и на частната собственост върху средствата за производство.

Показателни в това отношение са разсъжденията на такъв десен социалист като починалия неотдавна лидер на австрийските десни социалисти Ренер. В своя труд „Новият свят и социализмът“ той твърди, че уж сега противоречието между труда и капитала „не е типично и не определя хода на развитието“. Проявявайки се като открит апологет на буржоазната демокрация, Ренер заявява, че най-подходящ институт за мирното осъществяване на социализма е буржоазната държава с нейните атрибути „демокрация“ и „народоуправление“, която уж е способна да отстоява интересите на „всички класи“, на „всички слоеве на обществото“. Щом като социалистите и профсъюзните дейци съставляват мнозинство в държавния апарат днес, казва Ренер, трябва да става дума само за това, последните да вземат връх в парламентарните избори, както успяха да направят това лейбъристите в Англия през 1945 г.

В същия дух разсъждават и други десни социалисти. Така в излезлите през 1952 г. книги на лейбъристки идеолози („Социализмът. Нови мисли за принципите“ и „Нови фабиански очерци“) по всевъзможни начини се доказва, че съвременният капитализъм се бил „трансформирал“, претърпял „коренни“ изменения, че той вече представлявал „не буржоазно общество, а следкапиталистическо общество“.

В тези произведения се прокарва мисълта, че в Англия днес няма противоположни една на друга класи, а съвременната английска държава „вече не е изпълнителен комитет на буржоазията: буржоазията става управляваща, работеща за обществото“. Обявявайки се против идеята за революционно заменяване на капитализма със социализъм, авторите на тези книги твърдят, че „няма две основни и противоположни системи, а има само безкрайна серия преходни стъпала“, при това под „серия преходни стъпала“ се разбира не нещо друго, а дър-

жавно-монополистически капитализъм, подчиняване на държавния апарат на едрите монополи.

По такъв начин, обявявайки се на думи за социализъм, десните социалисти на дело се стремят да задържат трудещите се маси от капиталистическите страни във веригите на империалистическото робство, да ги убедят в „необходимостта“ от запазване на капиталистическия строй.

Твърдението на десните социалисти, че е възможно преобразуването на капиталистическото общество в социалистическо, без да се разрушат по революционен път капиталистическите порядки, се опровергава от целия опит на историята. Историята учи, че нито един обществен строй не отстъпва мястото си на друг без коренното разрушаване на неговите икономически и политически основи, нито една господстваща класа не отстъпва мястото си на друга без борба, без решителни битки.

Буржоазията никога няма да се откаже от своите предимства, никога няма да предаде средствата за производство и политическата власт в ръцете на цялото общество. Преминаването от капитализма към социализма може да бъде извършено само чрез коренни, качествени изменения на стария, капиталистическия строй, чрез революция. Ние бихме постъпили много глупаво, пише Енгелс, ако скръстехме ръце и започнехме спокойно да чакаме да получим правата си. Нас, пролетариите, никой няма да ни освободи, ако ние *сами* не се освободим.

Ето защо класиците на марксизма-ленинизма обръщаха особено внимание на това, да покажат на пролетариата и на широките трудещи се маси, че те могат да постигнат своето освобождение само по пътя на пролетарската революция и завоюването на диктатурата на пролетариата. Победата над буржоазията, казваха те, е невъзможна без решително разрушаване на стария икономически и политически строй, без дълга и упорита борба.

Силата на Комунистическата партия на Съветския Съюз е в това, че в своята практическа дейност тя изхождаше и изхожда от това марксистко-ленинско положение. Така през периода на II конгрес на партията се решаваше въпросът, по какъв път да тръгне руското работническо движение — по пътя на последователната ре-

волюционна борба против царизма и капитализма, по пътя на борбата за диктатура на пролетариата или пък то ще бъде сведено до частични реформи, ще тръгне по пътя на приспособяването към царизма и капитализма. Сблъскаха се два различни принципа — революционният, защитаван от Ленин и ленинистите, и опортюнистическият, защитаван от меншевиките. Победа одържаха идеологическите принципи на ленинизма, и това обстоятелство изигра извънредно важна роля в развитието на партията и революцията, в развитието на цялото международно революционно движение. Цялата практика на по-нататъшната борба на работническата класа в Русия потвърди правилността и жизнеността на принципите на ленинизма. От II конгрес и до победата на Великата Октомврийска революция Комунистическата партия държеше курс към победа на революцията, последователно провеждаше революционната линия, която отговаря на коренните интереси на пролетариата, на селяните и на всички народи в Русия.

През годините на първата руска революция (1905—1907 г.) болшевиките държеха курс към разгръщане на народната революция и нейната победа, към прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа революция. През мрачните години на столичинската реакция Болшевишката партия използва създадената се обстановка за укрепване на своите редове и за подготвяне на нова революция.

В тежките условия на империалистическата война (1914—1918 г.) Болшевишката партия водеше борба за превръщане на империалистическата война в гражданска, за събаряне властта на империалистите. Комунистическата партия възглави борбата на трудещите се в Русия за победа на буржоазнодемократическата революция през февруари 1917 г., доведе народа до победата на Великата Октомврийска социалистическа революция.

През периода на борбата за изграждане на социализма в СССР Комунистическата партия също изхождаше от марксистко-ленинско положение за необходимостта от коренни, качествени изменения. Съветският народ осъществи изработения от партията план за индустриализация на страната и за колективизация на селското стопанство. Резултат от изпълнението на този план беше фактът, че „нашата родина направи гигантски скок на-

пред, от изостанала аграрна страна се превърна в могъща индустриално-колхозна социалистическа държава“¹.

Историята на трите революции и практиката на социалистическото строителство в нашата страна най-убедително показват, че революционната стратегия и тактика на Комунистическата партия посочва единствено правилния път на борбата на масите за своето освобождение от капиталистическата експлоатация, за широки социалистически преобразования.

Отстоявайки и развивайки идеята за революционно преустройство на капиталистическото общество в социалистическо, класиците на марксизма-ленинизма предупреждаваха, че не бива да прескачаме през неизживените етапи на работническото движение, не бива да решаваме задачите на революционното преустройство на обществото без предварителна подготовка. Марксисткото разбиране на формите и методите на революционната класова борба изключва както реформисткото признаване само на частичните искания, които не засягат основите на капитализма, така и различните левичарски крайности, искания за внезапни, неподготвени „скокове“.

Наред с ревизионистите от II Интернационал, които признават само частичните реформи като единствено средство за преминаване от капитализма към социализма, врагове на марксизма са анархистите. Отричайки еволюционната форма на развитие, анархистите отхвърлят подготвителната работа за революцията и превръщат революцията във внезапно избухване. Въпреки формалното различие, у реформистите и анархистите има това общо, че и едните, и другите се обявяват против организираната революционна борба на работническата класа, против завоюването на диктатурата на пролетариата. И едните, и другите са проводници на буржоазното влияние, агенти на буржоазията в работническото движение.

„И едните, и другите — пише Ленин — спъват най-важната, най-насъщната работа: сплотяването на работниците в големи, силни, добре функциониращи, умесци при всякакви условия добре да функционират организации, проникнати от духа на класовата борба, ясно съзнаващи

¹ „Пятьдесят лет Коммунистической партии Советского Союза (1903—1953)“, Госполитиздат, 1953, стр. 20 [Бълг. изд., 1954, стр. 20].

своите цели, възпитавани в действително марксистически ми­роглед.“¹

Комунистическата партия винаги е водила безпо­щадна борба против проявата на различни левичарски забегки. Така през април 1917 г., когато твърдо се очерта задачата за преминаване от първия етап на револю­цията (буржоазнодемократическата) към втория етап (социалистическата революция) намериха се отделни хора в партията, които предложиха да се пристъпи не­забавно към сваляне на Временното правителство. Пар­тията сурово осъди това явно пенавременно, авантюри­стическо искане. Докато широките маси работници и селяни, опиянени от успехите на революцията и успо­коени от меншевиките и есерите, не разбираха контрарево­люционната същност на Временното правителство, а в Съветите преобладаваха меншевиките и есерите, не би­ваше да се пристъпва към събаряне господството на буржоазията и към установяване диктатурата на пролетариата. Вземайки предвид това, Комунистическа­та партия избра пътя на събиране на силите, на за­воюване на мнозинство сред работническата класа, в Съветите на работническите и войнишките депутати, на привличане на милионите трудещи се на страната на со­циалистическата революция, на укрепване съюза на ра­ботническата класа с трудовото селячество. И едва след като тази извънредно трудна задача беше разрешена, партията поведе масите към събаряне властта на импе­риалистите.

През 1926—1927 г. партията също решително пресече опита на разобличените по-късно най-злостни врагове на народа — троцкисти и зиновиевци, които искаха неза­бавно настъпление срещу кулачеството. По онова време още нямаше условия за ликвидиране на кулачеството като класа, тъй като кулаците произвеждаха над 600 ми­лиона пуда зърнени храни, от които продаваха на пазар­а 130 милиона пуда, а колхозите и совхозите можеха да отделят за пазара само 35 милиона пуда.

Едва към 1929 г. бяха създадени условия за масово навлизане на селяните в колхозите и за ликвидиране на кулачеството като класа на базата на пълната колекти-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 16, стр. 319 [Бълг. изд., 1952, стр. 361—362].

визация. Преди да извърши такъв революционен преврат като колективизацията на селското стопанство и ликвидирането на кулачеството като класа, партията проведе голяма предварителна работа. Това са такива мероприятия като масовото производство на трактори и машини за селското стопанство, което стана възможно благодарение на развитието на социалистическата индустрия, решителната борба с кулачеството по време на кампаниите по държавните зърнодоставки през 1928 и 1929 г., развитието на селскостопанската кооперация, която приучваше постепенно селянина към колективното стопанство, организирането на първите колхози и совхозни, чийто опит показваше изгодата и предимството на едрото обществено селскостопанско производство.

Материалистическата диалектика предпазва от грешките, наречени от Ленин „детска болест „левичарство““. Пред комунистическите и работническите партии, пред всички трудещи се в капиталистическия свят стои сложната и трудна задача да събират сили, да използват всички форми и методи на борба, да провеждат къртовска „делнична“ работа сред всички слоеве на трудещото население, защото само такава подготвителна работа може да доведе до коренни, качествени преобразования, до тържеството на социализма. Тя задължава да се държи точна сметка за обективните условия, за тяхната зрялост при провеждането на едни или други мероприятия от стратегически или тактически характер.

Изяснявайки характера и методите на революционната борба, необходимо е да имаме предвид, че марксизмът-ленинизмът не е изобщо против всякакви реформи и споразумения. Въпросът не е в самите реформи или компромиси и споразумения, а в употребата на реформите и споразуменията от хората. Марксистите, за които главното е революционната работа, разглеждат реформата като допълнителен продукт на революцията. В условията на съществуване на буржоазната власт при революционна тактика, когато основната тактическа линия е насочена към подготовката и победата на революцията, реформата е оръдие за разлагане на буржоазната власт, оръдие за укрепване на революцията, опорна точка за по-нататъшното развитие на революционното движение. Затова работническата класа и нейната партия трябва да използват всички форми на легалната

работа като буржоазния парламент, органите на местното самоуправление, профсъюзите и другите легални организации, разглеждайки тази дейност като събиране на сили за резолюционна борба, за социализъм.

В условията на диктатурата на пролетариата източник на реформите са революционните завоевания на пролетариата, които представляват резерв в ръцете на пролетариата. Реформата в условията на диктатурата на пролетариата изхожда от пролетарската власт и е насочена към укрепване завоеванията на пролетариата.

Положенията на марксистко-ленинската диалектика за развитието като преминаване от количествените изменения в коренни, качествени имат огромно значение в борбата на съветския народ за тържеството на комунизма. Напълно очевидно е, че такъв исторически скок като преминаването от социализма към комунизма е възможен само тогава, когато са създадени съответните предпоставки и условия.

XIX конгрес на Комунистическата партия на Съветския Съюз начерта програма за по-нататъшното движение на нашата страна напред. Партията и правителството определяха неотложните задачи в областта на промишлеността и селското стопанство и мерките за по-нататъшното подобряване на материалното благосъстояние на народа. На базата на постигнатите успехи в развитието на тежката промишленост има всички условия да се организира рязък подем на производството на предмети за народно потребление, да се осигури по-бързо развитие на локата и хранителната промишленост, да се преодолее изоставането на редица важни отрасли на селското стопанство, да се подобри организацията на държавната, кооперативната и колхозната търговия.

Една от най-важните неотложни задачи, поставени от партията и правителството, е създаването на изобилие от селскостопански продукти на базата на по-нататъшното развитие на социалистическата индустрия като ръководна сила в народното стопанство. В СССР има здрава основа за социалистическата икономика — всестранно развита и технически съвършена тежка индустрия. Съветското селско стопанство представлява най-едротото и най-механизирано селско стопанство в света. Утвърдилият се под ръководството на Комунистическата партия колхозен строй доказва своята жизнена сила както през годините

на мирното строителство, така и през годините на войната. Но равнището на селскостопанското производство не задоволяваше напълно растящите потребности на населението от хранителни продукти и на леката индустрия — от суровини. Комунистическата партия последователно провеждаше курс на индустриализация на страната, на създаване на тежка индустрия като решаващо условие за развитието на всички отрасли на народното стопанство, и постигна големи успехи в това отношение. Нямаше възможност да се развиват едновременно тежката промишленост, селското стопанство и леката промишленост. Сега, когато са създадени всички предпоставки (технически съвършена тежка индустрия и значително укрепнали колхози), има най-голяма възможност да се осигури рязък подем на всички отрасли на селското стопанство и в продължение на две-три години рязко да се повиши осигуряването на цялото население с продоволствени стоки и заедно с това да се осигури по-високо равнище на материалното благосъстояние за цялата маса на колхозното селячество.

Изпълнението на поставените от партията и правителството задачи ще означава нов гигантски качествен скок в развитието на съветското селско стопанство, а същевременно и на цялото социалистическо обществено производство, ще доведе до решително повдигане благосъстоянието на народа.

Законът за преминаването на количествените изменения в коренни, качествени има огромно значение и за развитието на естествознанието. Много от естествоизпитателите са движили науката напред, като са прилагали стихийно или съзнателно диалектическия метод, когато са пристъпвали към изучаването на явленията. Така Менделеев приложи закона за преминаването на количеството в качество и като откри периодическия закон на химическите елементи, извърши научен подвиг. Тимирязев, Мичурин, Павлов, Вилямс и други велики учени, като разбраха развитието като възникване на качествено ново, включващо резките поврати, скоковете, прекъсванията на постепеността в развитието, тласнаха науката далеч напред.

Прилагайки диалектическия метод на познанието, съветските учени проникват все по-дълбоко и по-дълбоко в тайните на природата.

К Р А Т К И И З В О Д И

Преминаването на количествените изменения в коренни, качествени е един от най-общите закони на развитието на природата и обществото. Марксистката диалектика показва, че процесът на развитието е преминаване от незначителните количествени изменения към коренни, качествени изменения, че качествените изменения настъпват във формата на скокообразно преминаване от едно състояние към друго.

Марксистката диалектика посочва многообразието на формите на скоковете, различните пътища за преминаване от старото качество към ново. Тя ни учи да разбираме процеса на развитието като движение по възходяща линия, като преминаване от простото към сложното, от низшето към висшето.

Диалектичното разбиране на развитието е коренно противоположно на метафизическото. Свеждайки процеса на развитието само до количествени изменения, до просто повтаряне на изминатото, метафизиката противоречи на данните на науката и на обществената практика.

Откриването и прилагането на закона за преминаване на количествените изменения в коренни, качествени изменения в явленията на обществения живот има класова основа. Само работническата класа и Комунистическата партия са способни да дадат пълно и всестранио научно обяснение на този закон и да го използват в практическата дейност. Съвременната буржоазия и нейните философи отричат закона за преминаването на количествените изменения в качествени, за да възспрат масите от решителни действия против капиталистическия строй.

Положението на марксисткия диалектически метод за развитието като преминаване на количествените изменения в коренни, качествени изменения служи като един от ръководните принципи в практическата дейност на партията на работническата класа. То ни задължава в политиката да бъдем революционери, а не реформисти.

РАЗВИТИЕТО КАТО БОРБА НА ПРОТИВОПОЛОЖНОСТИТЕ

1. Коренната противоположност между марксисткия диалектически метод и метафизиката по въпроса за източника и вътрешното съдържание на процеса на развитието

Източник и вътрешно съдържание на процеса на развитието е борбата на противоположностите.

Характеризирайки марксисткия диалектически метод, класиците на марксизма-ленинизма изтъкват борбата на противоположностите като главна черта на целия диалектически процес на развитието.

„... Движещо начало на всяко развитие — пише Енгелс — е разделяне на противоположностите, тяхната борба и разрешение . . .“¹ В. И. Ленин считаше признаването на вътрешните противоречия в предметите и явленията в природата за ядро на цялата марксистка диалектика като наука. „В истинския смисъл диалектиката е изучаване на противоречието *в самата същност на предметите*. . .“² — пише той.

В противоположност на метафизиката диалектиката изхожда от това, че на предметите в природата, на явленията в природата са свойствени вътрешни противоречия. Марксисткият диалектически метод разглежда явленията в природата като вечно движещи се и изменящи се, а развитието на природата — като резултат на развитието на противоречията в природата, като резултат на взаимодействието на противоположните сили.

През цялата история на философията въпросът за източника на развитието в природата беше камъкът, в който

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953, стр. 328 [Бълг. изд., 1950, стр. 406].

² В. И. Ленин, Философские тетради, 1947, стр. 237.

се препъваха идеалистите и метафизиците. Безсилни да дадат научно разрешение на този въпрос, те апелираха към свръхестествените сили или пък заобикаляха този въпрос.

В противоположност на идеализма и метафизиката диалектическият материализъм вижда източника на развитието във вътрешната борба на противоположностите, обективно присъщи на всеки предмет и явление.

Процесът на развитието от низшето към висшето в природата и обществото протича не като хармонично разгръщане на явленията, а като разкриване на противоречията, като „борба“ на противоположностите.

Характеризирайки тази закономерност на развитието, И. В. Сталин пише: „Противоположно на метафизиката, диалектиката изхожда от това, че на предметите в природата, на явленията в природата са свойствени вътрешни противоречия, понеже всички те имат своя отрицателна и положителна страна, свое минало и бъдеще, свое изчезващо и развиващо се, че борбата между тия противоположности, борбата между старото и новото, между отмиращото и зараждащото се, между изчезващото и развиващото се съставлява вътрешното съдържание на процеса на развитието, вътрешното съдържание на превръщането на количествените изменения в качествени“¹.

Разкриването на процеса на развитието като борба на противоположностите позволява по-конкретно и дълбоко да се познае същността на *всички* основни черти на марксисткия диалектически метод. Борбата на противоположностите е особен вид взаимовръзка и взаимообусловеност на явленията, взаимодействие на противоположните сили в природата и обществото.

От гледна точка на материалистическата диалектика самата природа съдържа в себе си източниците и причините на своето развитие. Марксисткият диалектически метод опровергава твърденията на идеалистите, че действителните причини за развитието на предметите и явленията трябвало да се търсят не в материята, а въвн от нея, т. е. в духа, в свръхестествената сила. Метафизическото отричане на вътрешните противоречия в природата и в обществото води към антинаучно, идеалистическо призна-

¹ И. В. Сталин, Вопросы ленинизма, 1952, стр. 578 [Бълг. изд., 1953, стр. 688.].

ване на свръхестествени, нематериални източници на движението. Метафизически мислещите философи разглеждат съществуването на противоречия в познанието като „довод“ в полза на твърденията за непознаваемостта на света, като признак на безсилие на човешкия разум. Метафизическият метод води към идеализма.

Данните на историята на философията и на науката напълно потвърждават това. Така например древногръцкият философ Аристотел търсеше източника на движението на реалните неща не в самата материя, която той считаше за инертна, а в „чистата форма“, т. е. вън от материята. Това доведе Аристотел до признаване на божествен първодвигател, т. е. до отстъпление от материализма в посока на идеализма.

Немският философ И. Кант твърдеше, че всички противоположни сили в природата се неутрализират взаимно и в резултат на това в природата няма ло вътрешен източник на движение. От това метафизическо положение Кант направи идеалистически извод: „В своята цялост съществът сам по себе си е нищо, и само по волята на другия той е нещо“. Кант разглеждаше противоречията между крайното и безкрайното в природата не като обективно съществуващи, а като свидетелство за безсилие на човешкия разум да познае света и се стремеше да подчини науката на религията, да подцени знанието, за да разчисти място за вярата.

Не само философите, но и естествоизпитателите, не разбирайки вътрешните противоречия в предметите и явленията в природата, правеха идеалистически изводи. Така Нютон, като откри обективните закони на механичeskото движение, метафизически се приближи до въпроса за източника на движението на планетите около Слънцето. Нютон виждаше този източник не във взаимодействието на противоположните сили в природата, а в нематериална сила, т. е. в бога, който уж е съобщил на света, в случая на телата от слънчевата система, „първия тласък“.

Буржоазните учени-биолози от XIX — XX в., като не умееха да измерят истинските двигателни сили на изменението на организмите, говорят за мистическа, нематериална „жизнена сила“ (така наречените „виталисти“).

Така метафизическият метод, отричайки вътрешните противоречия в природата, се оказва път към идеализма в естествените науки.

Както беше показано в предшествуващите глави на книгата, в историята на философията, социологията и естествознанието се борят две противоположни разбирания, две противоположни концепции на развитието: метафизическата и диалектичката.

Метафизиците свеждат процеса на развитието до намаляване или увеличаване на същия, до повтаряне на изминатото, като отричат възникването на новото и неговата борба със старото.

Материалистическата диалектика разбира развитието като възникване на новото, като преминаване към по-високо качествено състояние и вижда източника на развитието в борбата на противоположностите.

Характеризирайки метафизическата и диалектичката концепция на развитието, В. И. Ленин пише:

„При първата концепция на движението остава в сянка *само* движението, неговата *двигателна* сила, неговият източник, неговият мотив (или този източник се пренася *навън* — бог, субект etc.). При втората концепция главното внимание се насочва именно върху познаването на източника на „само“-движението... *Само* втората дава ключа към „самодвижението“ на всичко съществуващо; само тя дава ключа към „скоковете“, към „прекъсването на постепеността“, към „превърщането в противоположност“, към унищожаването на старото и възникването на новото.“¹

Диалектическият материализъм води борба против метафизическия подход към природата и към обществото. Разобличаването на метафизиката по въпроса за противоречията в процеса на развитието означаваше удар и срещу идеализма.

Класиците на марксизма-ленинизма, като подложиха на безпощадна критика метафизическия подход към явленията в природата и обществото, показаха, че метафизическият метод, отричайки вътрешната противоречивост на предметите и явленията, води в края на краищата до идеалистическо обяснение на света.

В своя труд „*Анти-Дюринг*“ Фр. Енгелс разобличи метафизическото твърдение на Дюринг, че някога светът се е намирал в „равно на само на себе си състояние на абсолютен покой и че в природата нямало никакви вътрешни

¹ В. И. Ленин, *Философские тетради*, стр. 328.

противоречия. Енгелс показва, че макар на думи Дюринг да предлага да се забрани религията, в своята утопична „социалитарна държава на бъдещето“ на дело, отричайки вътрешните противоречия в природата, той дава основание за идеалистически извод за бога като източник на движението в света.

В продължение на векове идеолозите на робовладелската, феодалната и буржоазната експлоататорски класи ненаучно, метафизически и идеалистически разглеждаха въпроса за развитието на обществото. Те виждаха двигателната сила на развитието на обществото не в самото общество, а вън от него — в „божественото провидение“, „съдбата“, „ориса“, не в условията на материалния живот на обществото, а във „волята“ на „героите-единици“, на завоевателите, на покорителите на държави и т. н.

В съвременните условия метафизическото отричане и замазване на вътрешните противоречия в капиталистическото общество представлява идеологическо оръжие на империалистическата реакция.

Обявявайки се против теорията на Маркс за класовата борба, десните социалисти отричат наличието на непримирими противоречия при империализма. Те твърдят, че било настъпило „примирение“ между буржоазията и пролетариата, че в наши дни социализмът станал „дело на всички класи“. Така метафизиците извращават процеса на развитието, като отричат неговата вътрешна противоречивост. Задълбоченото изучаване на обективната закономерност на развитието на материалния свят изисква непримирима борба против метафизическия метод и идеализма по въпроса за противоречията.

2. Всеобщият характер на закона за развитието като борба на противоположностите

Един от любимите похвати на съвременните метафизици в борбата им против диалектическия метод на Маркс е твърдението, че разкриваните от науката вътрешни противоречия в предметите и явленията в природата и обществото били само свидетелство за грешки в мисленето, само логически, а не жизнени противоречия. Тези аргу-

менти на враговете на диалектиката се разобличават напълно от данните на науката и практиката.

Събраният през многовековната история на естествените науки материал за строежа и движението на телата, за развитието на растенията и животните доказва неопровержимо, че на природата са свойствени обективни вътрешни противоречия, които съществуват независимо от съзнанието на хората. Всички предмети и явления имат своя отрицателна и положителна страна, свое минало и бъдеще, отживяващо и развиващо се, старо и ново.

Тези страни на предметите и явленията се наричат *противоположности*. Отношенията (борбата) между противоположностите, които са двигателната сила на развитието, се наричат диалектически *противоречия*.

В процеса на развитието на предметите и явленията, в тяхното вътрешно съдържание се разкриват сходни или различни една от друга черти. Тези различия биват несъществени или съществени, а в определени условия стигат до пряка противоположност една на друга. За правилното разбиране на закона за борбата на противоположностите трябва да имаме предвид, че понятието противоположност има две значения:

а) за означаване на всяка от страните на противоречията, например на новото и старото, на положителната и отрицателната страна и т. н.

б) за означаване на най-високата степен на изостряне на противоречията, например, когато говорим, че противоречието между производителните сили и производствените отношения в капиталистическото общество неизбежно се превръща в противоположност.

Понятието *различие* означава сложност, нееднаквост на предметите и явленията в тяхното вътрешно съдържание. Различията са една от формите на проявление на противоречията. Основата на съществените различия се корени в самата същност на предметите и явленията. Несъществените различия са обусловени от странични, помаловажни, понякога дори случайни обстоятелства.

Вътрешните противоречия в неорганичната природа. Науката разкри вътрешни противоречия в такова природно явление като механичeskото движение на телата в пространството. Както посочва Фр. Енгелс, „самото движение е противоречие; дори простото механическо придвижване от място на място може да се извършва само

така, че дадено тяло в един и същ момент се намира на едно място и същевременно на друго място, че то се намира на едно и също място и не се намира на него. И именно постоянното възникване и същевременното разрешаване на това противоречие е движението¹.

Движението се тяло *се намира* на определено място (доколкото тялото реално съществува в пространството и във времето) и същевременно *не се намира в него* (доколкото се извършва *процеса* на движение на тялото). В този факт се проявява противоречието между прекъснатостта и непрекъснатостта на пространството и времето.

В. И. Ленин пише: „Движението е единство на непрекъснатостта (на времето и пространството) и прекъснатостта (на времето и пространството). Движението е противоречие, е единство на противоречията.“²

Науката отдавна е разкрила противоречещите си една на друга и същевременно присъщи на самата природа сили: привличането и отблъскването.

Критикувайки гледището на съвременните му естествоизпитатели, които смятаха едностранчиво, че само привличането е необходимо свойство на материята, Фр. Енгелс подчертава, че „истинската теория на материята трябва да отреди на отблъскването също такова важно място, както на привличането и че една теория на материята, основана само на привличането, е невярна, недостатъчна, половинчата“³. Изследванията на съвременната наука показаха огромната роля не само на привличането, но и на отблъскването в механиката и физиката (включително и ролята на светлинното налягане).

Наред с привличането и отблъскването известни са вътрешните противоречия между положителното и отрицателното електричество, между северния и южния полюс на магнитното поле и т. н. Експерименталните изследвания неопровержимо доказаха, че всички тези противоречия съществуват във и независимо от съзнанието на хората и са вътрешно присъщи на всеки атом на което и да било вещество. Ядрата на атомите имат положителен елек-

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953, стр. 113 [Бълг. изд., 1950, стр. 139].

² В. И. Ленин, Философские тетради, 1947, стр. 241.

³ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 193 [Бълг. изд., 1950, стр. 246—247].

трически заряд, а периферните електрони, които се въртят около ядрата, имат отрицателен заряд. Магнитното поле в атомите също показва противоположни полюси: северен и южен. В ядрата на атомите действуват противоположните сили на сцеплението, *привличането* и *отблъскването* на елементарните частици (неутроните и протоните), които образуват тези ядра.

Физическата наука показва, че „елементарните“ частици притежават едновременно противоположните свойства на вълни и частици. Установено беше, че светлината се разпространява като поток от най-дребни частици, наречени фотони. Същевременно взаимното усилване или отслабване на светлинните лъчи (интерференцията), както и пречупването на светлинния лъч зад препятствие при преминаването му през тесни процепи (дифракцията) свидетелствуват за неговите вълнови свойства. На движещите се електрони също е присъщо това противоречие между свойствата на вълна и частица. Вълновите свойства на електроните се използват успешно в техниката, например за създаване на електронни микроскопи.

Извращавайки новите факти, открити от науката, буржоазните учени, метафизици и идеалисти говорят за „непонятни фокуси“ на природата. Те заговориха дори за „свобода на волята“ и за „съзнателност“ на електроните, които уж когато „искат“ се държат като вълни, или, обратно, като частици.

Само от позициите на диалектическия материализъм съветската наука може правилно да оцени значението на новите открития във физиката и да разобличи опитите за тяхното идеалистическо и метафизическо обяснение. Съветските физици опровергаха по експериментален път метафизическия възглед, който разкъсва корпускулярната и вълновата страна на материята. Те доказаха, че вълновите и корпускулярните свойства на материята са неделими едно от друго.

„Твърде разпространено е мнението — пише С. И. Вавилов, — че в опитите от единия тип (например в опита с пръстените на Нютон) светлината се държи напълно като вълново движение, а в опитите от другия тип (например избелването на оцветена тъкан) светлината изцяло се проявява като поток от частици. Това обаче е погрешно. Ако правим опита на Нютон с извънредно слаба светлина, то при някои условия има възможност да се наблюдават ста-

тистически безредни колебания на яркостта на светлинните пръстени, които показват, че енергията на светлината и в това типично вълново явление е съсредоточена в отделни центрове на фотона. От друга страна, ако осветяваме оцветена тъкан през тесни отвори, то при избелването се наблюдават „дифракционни явления“¹. *Веществото и светлината едновременно притежават свойства на вълни и на частици.*

Вътрешните противоречия в атомите, открити от съвременната физика, опровергаха метафизическия подход към материята, като към уж пасивна маса вещество, която не познавала вътрешни импулси за движение.

Науката показва, че взаимодействието между противоположните сили, между вътрешните противоречия на електрическите, магнитните, светлинните и други физически процеси е вътрешно съдържание на непрекъснатите превръщания, изменения, разрушения и изграждания, които се извършват в най-дълбоките недра на развиващата се материя. Откриването, познаването на тези вътрешни противоречия ни позволява да овладяваме природните сили и да ги използваме в производството. Познаването на тези вътрешни противоречия позволи да се овладее такъв нов могъщ източник на енергия като атомната енергия. Така новите открития на физиката изцяло потвърдиха положението на марксистката диалектика за противоречията, свойствени на предметите от неорганическата природа.

Вътрешните противоречия в явленията на органическата, живата природа. Вътрешнопротиворечив е процесът на обмяна на веществата във високоорганизираните белтъчни тела. Без тази обмяна на веществата няма живот. Същността на обмяната на веществата се състои именно в това, че необходимите за организма вещества, доставени с храната отвън, се асимилират от организма, превръщат се в органическа съставна част на тялото на това живо същество.

Но този процес на асимилация, т. е. на изграждане, се извършва в неразривна органическа връзка с право противоположния процес на разрушаването или дисимилацията в живото вещество. При това оказва се, че това разрушаване — дисимилацията — в процеса на обмяната на ве-

¹ С. И. Вавилов, Глаз и Солнце, АН СССР, 1950, стр. 43—44.

ществата е задължително условие за противоположния процес на изграждане. Това става, понеже разрушаването, горенето на живото вещество вътре в организма освобождава енергия, която се изразходва в процесите на синтеза, на асимилирането на условията на външната среда от организма.

Изграждането и разрушаването, асимилацията и дисимилацията са неразривно свързани в живия организъм, във всяка част на живото тяло, във всяка клетка на живия организъм, в живото вещество. Без това вътрешно за живота противоречие са невъзможни всички други основни явления на живота — размножаване, растеж, дразнимост, вътрешно движение. Щом се прекрати процесът на обмяната на веществата, прекратява се и животът. Познаването на това важно вътрешно противоречие ни дава възможност активно да въздействуваме върху процеса на обмяната на веществата и да го управляваме чрез изменение на условията на живот на организма.

На живите организми е свойствено вътрешно противоречие между наследствеността и приспособяването. Същността на това противоречие се състои в наличието на способност у живите организми да изискват определени условия на средата (наследственост) и в способността да се приспособяват към новите, изменилите се условия на средата (приспособяване). Взаимодействието между тези противоположни способности се проявява в процеса на естествения подбор, в процеса на развитието на растителния и животинския свят. Съзнателно използване на това противоречие имаме в растениевъдната и животновъдната практика. За да изменят, за да подобрят даден сорт зърнени култури, мичуринци постепенно изменят условията на живот на това растение, изменят обикновения за него тип обмяна на веществата. Те разклащат консервативната наследственост на растението, т. е. правят го по-възприемчиво към усвояването на новите условия за съществуване. Използвайки умело разработените от съветската агробиология методи, мичуринци възпитават у растенията нови, нужни на човека свойства, които по-рано те не са имали, и успяват да направят тези нови свойства наследствено предавани.

Така в хода на естествения или изкуствения подбор, в процеса на взаимодействието и борбата между противопо-

ложностите — наследствеността и приспособяването, на борбата между старото и новото, се извършва развитието, усъвършенствуването на сортовете растения и породите животни.

Вътрешните противоречия са присъщи и на такава високо организирана материя, като нервната система и нейния най-висш отдел — главния мозък. Познаването на тези противоречия има огромно значение за практическата съветска медицина, за активното усъвършенствуване на нервната система на животните и на човека, за познаване физиологическата основа на психическата дейност.

И. П. Павлов — създателят на материалистическата физиология на висшата нервна дейност — експериментално доказва, че „нервната дейност изобщо се състои от явления на дразнение и затормозване. Това са като че ли две половици на единната нервна дейност“¹.

Взаимодействието между противоположните процеси, затормозването и възбуждането в обвивката на главния мозък (изработено в хода на естественото развитие на животинския свят) е жизнено необходимо за организма. Мозъкът на животното възприема грамадно количество най-различни сигнали, дразнения, които идат от външния свят. Ако всички тези възбуждащи кората на мозъка дразнения привеждаха в еднаква степен организма към ответна реакция, не би могло и дума да става за някакво биологически целесъобразно приспособяване на организма към средата. Реагирането буквално на всички дразнения, които идат от външния свят, би означавало гибел за организма. Поради това във висшата нервна дейност наред с процеса на възбуждането голяма роля играе противоположният нему процес на затормозването.

Взаимодействието между възбудата и затормозването в кората на главния мозък осигурява възможността за биологически изгодни за организма реакции срещу идещите отвън дразнения, т. е. възможността за приспособяване към външните условия на средата. Така например процесът на затормозването помага на организма да реагира не на всички, а само на жизнено важните за него дразнения, които идат от външния свят (сигналите за наличието на храна, на враг и т. н.).

¹ И. П. Павлов, Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных, М. 1951, стр. 101.

И тъй всички данни на науката говорят за съществуването на вътрешни противоречия, свойствени на предметите и явленията в неорганическата и органическата природа.

Само материалистическата диалектика можа в борбата против метафизиката и идеализма да направи правилни изводи от откритията на съвременното естествознание, разглеждайки развитието на природата като резултат от взаимодействието на противоположните сили. Познаването на противоречията в природата дава възможност активно да използваме силите на природата в обществено-производствената дейност на хората.

Вътрешните противоречия в явленията на обществения живот. Класиците на марксизма-ленинизма откриха обективните закономерности на развитието на начините на производство на материални блага. Начинът на производството — това е възплъщение на единството на производителните сили и производствените отношения в общественото производство. Общ за всички обществени формации е икономическият закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили в обществото. Каквито са производителните сили в обществото — такива трябва да бъдат и производствените отношения. Развитието на общественото производство винаги започва с развитието на производителните сили и преди всичко с изменението на оръдията на труда. Поради това развитие на производителните сили на обществото съществуващите производствени отношения изостават от развитието на производството. Това значи, че от форма на развитието на производителните сили, от главен двигател на тяхното развитие производствените отношения стават спирачка, пречка за развитието на производителните сили.

На основата на тези вътрешни противоречия, свойствени на различните начини на производство, в условията на частната собственост върху средствата за производство и на експлоатацията на човек от човека се разгърна борбата на класите, интересите на които са враждебни и непримирими: борбата на робите против робовладелците в робовладелското общество; борбата на крепостните селяни против феодалите-крепостници във феодалното общество; борбата на пролетариите против буржоазията в капиталистическото общество.

Прогресивните обществени класи, заинтересовани от по-нататъшното развитие на производителните сили на обществото, се борят против реакционните обществени класи, заинтересовани от запазването на остарелите вече производствени отношения. Несъответствието на производствените отношения на характера на производителните сили, конфликтът между тях представлява икономическата основа на класовата борба, на социалните революции и заменяването на старата обществено-икономическа формация с нова.

В своя безсмъртен труд „Капиталът“ К. Маркс открив вътрешните противоречия, свойствени на стоката и труда, който създава стоки: противоречието между стойност и потребителна стойност, между абстрактен и конкретен труд. Маркс показва как развитието на тези противоречия в процеса на разширяването на стокообмена и действието на закона за стойността довежда неизбежно до разоряване и пролетаризиране на мнозинството от дребните стокопроизводители, до лишаването им от средствата и оръдията за производство, които стават частна собственост на капиталистите.

Лишени от оръдията на труда, работниците са принудени да продават своята работна сила на капиталистите, т. е. да се наемат по фабриките и заводите, които принадлежат на капиталистите, да се подлагат на капиталистическа експлоатация.

Превръщането на работната сила в стока означава превръщане на дребностоковото производство в капиталистическо производство, в което действа обективният закон за произвеждане на принадена стойност. Същевременно в капиталистическото общество действа законът за конкуренцията и анархията в производството.

Стремежът на конкуриращите помежду си капиталисти за принадена стойност води, първо, до неотклонно разширяване на производството, което все повече получава обществен характер. Простата капиталистическа кооперация се превръща в капиталистическа манифактура и покъсно в едра фабрична промишленост. Общественият характер на труда идва в противоречие с частната капиталистическа собственост върху средствата за производство. Възниква основното за капиталистическия начин на производство противоречие между обществения характер на процеса на производството и частнособственическото присвоява-

не на резултатите от производството. Това противоречие се проявява във формата на периодични кризи на свръхпроизводство, на масова безработица, на обедняване на трудещите се маси в капиталистическите страни. Главното противоречие на капиталистическия начин на производство може да бъде разрешено основно само по пътя на социалистическата революция, чрез завоюване на диктатурата на пролетариата, чрез ликвидиране на самия капиталистически начин на производство.

Наред с растежа на фабричното производство, неизбежно расте и се сплотява пролетариатът — основната експлоатирана класа в капиталистическото общество. Разгръща се борба между труда и капитала. Класовата борба на пролетариата против буржоазията пронизва всички страни на живота на капиталистическото общество. Тя се води в икономическата, политическата и идеологическата област. На стража на капиталистическите отношения, които вече не съответствуват на характера на производителните сили, стоят дълбоко враждебните на пролетариата буржоазна държава и буржоазна идеология.

Революционната партия на пролетариата — комунистическата партия, въоръжена с марксистко-ленинската теория, съзнателно ръководи класовата борба на пролетариата във всичките ѝ форми за завоюване на диктатурата, на политическото господство от работническата класа, за унищожаване на буржоазната държава, за изграждането на социалистическото и комунистическото общество.

Такива са основните положения на Маркс и Енгелс за възникването и развитието на капиталистическото общество върху основата на вътрешните противоречия, присъщи на дребностоковото и след това на капиталистическото производство.

Такива са основните положения на Маркс и Енгелс за пътищата за революционното разрешаване на противоречията на капиталистическия строй.

В. И. Ленин пише за метода на Маркс в „Капиталът“: „В „Капиталът“ Маркс отначало анализира най-простото, обикновеното, основното, най-масовидното, най-обикновеното, което се среща милиарди пъти *отношение* на буржоазното (стоковото) общество: стокообмена. Анализът разкрива в това най-просто явление (в тази „клетчица“ на буржоазното общество) *всички* противоречия (*respective*

зародишът на *осички* противоречия) на съвременното общество. По-нататъшното изложение ни показва развитието (*и* нарастването *и* движението) на тези противоречия и на това общество, в Σ^1 на неговите отделни части, от неговото начало до неговия край.“²

В. И. Ленин показва как капитализмът от развиващ се по възходяща линия през периода на империализма стана загниващ и умиращ.

Върху основата на централизацията и концентрацията на капитала израснаха крупните монополистически обединения на капиталистите. Съществуването на монополите наред с конкуренцията още повече изостри всички противоречия, вътрешно присъщи на капитализма.

В. И. Ленин откри действащия през епохата на империализма закон за неравномерността на икономическото и политическото развитие на капиталистическите страни. Той показва, че неравномерността и скокообразността на развитието на капиталистическите страни изостря противоречията на капиталистическия строй, отслабва фронта на световния империализъм и създава възможност за разкъсване веригата на световния империализъм в най-слабото ѝ звено.

Основните противоречия в епохата на империализма са противоречията между труда и капитала, между империалистическите държави и народите от колониалните и зависимите страни, между самите империалистически страни и групи от страни, които се борят за преразделяне на вече поделения свят, за „право“ да потискат колониите, за завоюване на световно господство.

Въз основа на задълбочения анализ на законите и противоречията на империализма В. И. Ленин създаде нова теория за социалистическата революция, учението за възможността социализмът да победи първоначално в няколко или дори в една отделно взета страна. В. И. Ленин показва невъзможността социализмът да победи едновременно във всички страни през периода на империализма.

Великата Октомврийска социалистическа революция потвърди извода на В. И. Ленин, че империализмът е навечерие на социалната революция на пролетариата. Октомврийската революция потвърди също и извода на Ле-

¹ Σ — гръцката буква сигма — сума. — *Ред.*

² В. И. Ленин, *Философские тетради*, 1947, стр. 328.

нин за възможността социализмът да победи в една страна. Именно такава страна, която показва на народите от цял свят пътя към социализма, стана Съветска Русия.

Теорията и практиката на ленинизма по въпроса за пътищата за победа на трудещите се над експлоататорите има световноисторическо значение.

В трудовете на В. И. Ленин и И. В. Сталин е даден анализ на противоречията на империализма в новите условия на съществуване на капиталистическата и социалистическата система, в условията на общата криза на капитализма. И. В. Сталин даде характеристика на основния икономически закон на съвременния капитализъм, който обуславя неизбежността на по-нататъшното изостряне, нарастване и избухване на всички противоречия на империализма. Основният икономически закон на съвременния капитализъм действа днес в условията на още по-изострилата се неравномерност на икономическото и политическото развитие на капиталистическите страни, в условията на съществуване на двете противоположни социално-икономически системи.

Основният икономически закон на съвременния капитализъм обяснява причините за изострянето на противоречията в империалистическия лагер между труда и капитала, между империалистическите държави и народите от колониите и зависимите страни и между различните групи империалисти.

Дълбокият научен анализ на капиталистическото общество, направен в трудовете на класиците на марксизма-ленинизма потвърди действието на закона за развитието чрез борба на противоположностите и за историята на обществото. Всеобщият закон на развитието чрез борба на противоположностите действа в обществото *специфично*, в зависимост от конкретните исторически условия на развитие на обществото и преди всичко от характера на начина на производство на материалните блага.

Вътрешните противоречия в развитието на познанието. Вътрешните противоречия са присъщи и на процеса на познанието. Сложността и диалектичестката противоречивост на развитието на предметите и явленията в природата се отразяват в мозъка на човека в понятията на естествознанието и диалектико-материалистическата философия.

В процеса на развитието на научното познание са се изработили свързани едно с друго, но противоположни по-

нятия: отделно и общо, крайно и безкрайно, прекъснато и непрекъснато, част и цяло, относително и абсолютно, случайно и необходимо, форма и съдържание, възможност и действителност, ново и старо и т. н.

Самният факт на изработването на тези взаимно свързани, но противоположни понятия съществува благодарение на наличието на „противоречиви, *взаимно изключващи се*, противоположни тенденции във *всички* явления и процеси на природата (и на духа и на обществото в *това* число).“

Обединяването на противоположните понятия в мисъл, ако то не отразява реалните противоречия, довежда до еkleктика, до софистика и не води към истината. Парадоксите и логическите противоречия, които се получават при това, са резултат от нарушаването на законите на мисленето и нямат нищо общо с научната диалектика. Само правилното, проверено от практиката отражение на реалните противоречия в мисленото дава истинско знание.

Развитието на науката разкрива вътрешните противоречия в самия процес на познанието, което върви от непълно към по-пълно познаване на обективния свят. Тъй като материята е безкрайна и безкрайно се развива, процесът на познанието никога не може да бъде изчерпан. Винаги остават неща, още непознати. Науката по своята същност е враждебна на догматизма. Тя постоянно се развива.

По такъв начин данните от историята на науката за природата, обществото и мисленето, проверени от практиката, изцяло потвърждават обективността и всеобщността на диалектическия закон за развитието чрез борба на противоположностите.

Марксистката диалектика признава взаимовръзката и взаимодействието на противоположните сили в природата и в обществото.

Марксистката диалектика счита, че в предметите и явленията няма старо без ново, положителна страна без отрицателна страна, бъдеще без минало и т. н. В този смисъл Ленин говори за относително единство на противоположностите.

От този безспорен факт метафизиците правят несъответстващия на действителността извод за примиряване

¹ В. И. Ленин, *Философские тетради*, 1947, стр. 327.

на старото и новото, за това, че противоположностите, свързани в единство, се уравнивявали, неутрализирали се една друга, имали еднакво значение за процеса на развитието.

Подобни неверни изводи представляват методологическа основа на модните в буржоазната философия и социология „теории“ за равновесието, които абсолютизират единството на противоположностите.

Политически израз на този метафизически подход беше контрареволуционната „теория за равновесието“ на деспопортионистическите врагове на народа, които отхвърляха историческата необходимост от ликвидиране на експлоататорските класи в СССР.

Марксистката диалектика е непримирима към „теориите“ за класов мир, към контрареволуционната „теория“ за равновесието, към всички подобни метафизически по метод и реакционни по съдържание прийоми на буржоазните идеолози. Марксистката диалектика разобличава тяхната теоретическа основа — абсолютизирането на относителното единство на противоположностите. *Самият процес на развитието винаги се извършва като борба на противоположностите, която е абсолютна, както е абсолютно развитието, както е абсолютно движението.* Тази борба при последна сметка завършва закономерно с победа на новото и с преминаване в ново, по-високо качествено състояние. Така например класовата борба на пролетариата против буржоазията завършва не с разпадане на обществото, а с неговото по-нататъшно развитие, с преминаването от капитализма към социализма чрез завоюване диктатурата на рабстническата класа.

3. Вътрешните и външните противоречия

В природата съществуват вътрешни и външни противоречия. Вътрешните противоречия са свойствени на самите предмети и явления в природата и обществото. Външните противоречия възникват между предметите и явленията, които съществуват съвместно, едновременно.

Необходимо е да разкриваме тяхната взаимна връзка и взаимна обусловеност. Външните противоречия възникват на основата на вътрешните противоречия, които представляват съдържание на процеса на развитието. Външните

противоречия, след като възникнат, сами оказват въздействие върху вътрешните процеси на развитието.

Марксисткият диалектически метод се бори против идеалистическото и метафизическото обяснение на въпроса за вътрешните и външните противоречия. Откъсването на външните противоречия от вътрешните води към метафизика и идеализъм. Наред с това признаването само на външните противоречия е типична черта на механистическата „теория“ за равновесието.

Отричането на ролята на външните противоречия в развитието също води към метафизика и идеализъм, по-специално към отричане ролята на външната среда в развитието на растенията и животните (идеалистическите теории за „автогенизиса“ в биологията, менделизма-морганизма).

Правилното разграничаване на външните и вътрешните противоречия има важно значение за обществената наука, за практическата дейност на партията на пролетариата. Ще приведем пример. В епохата на империализма действа обективният закон за неравномерността на икономическото и политическото развитие на капиталистическите страни. Действието на този закон изключва възможността за едновременна победа на социализма във всички страни. Поради това след победата на Октомври настъпи неизбежно период на продължително съществуване на двете системи — социалистическата и капиталистическата. Това издигна на особено видно място въпроса за съотношението между външните и вътрешните противоречия в развитието на съветското общество. Съобразяването с външните и вътрешните противоречия позволи на Комунистическата партия правилно да реши такъв важен въпрос като въпроса за пълната и окончателна победа на социализма в СССР.

XIV партконференция посочи, че в такава страна като СССР има всичко необходимо, за да бъде изградено пълно социалистическо общество. Установката за победа на социализма беше приета като закон на партията. Но партията знаеше, че с това не се изчерпва проблемата за победата на социализма в една страна. Другата част на проблемата, както изтъква XIV партконференция, съставлява нейната международна страна, т. е. областта на отношенията между Съветската страна и капиталистическите страни.

Следователно възможността социализмът да победи в една страна означава възможност за разрешаване на вътрешните противоречия. Възможността за окончателна победа на социализма означава възможност за разрешаване на външните противоречия, на противоречията между страната на социализма и страните на капитализма, противоречия, преодолими само със силите на социалистическата революция в повечето страни. Тези два реда противоречия не бива да се смесват. Наличието на капиталистическото обкръжение създава опасност от интервенция от страна на империалистическите подпалвачи на нова война против страната на победилния социализъм с цел да се реставрира капитализмът. Само ликвидирането на капиталистическото обкръжение — дело на пролетариите от повечето страни — ще отстрани окончателно тази опасност и ще позволи да смятаме победата на социализма и комунизма не просто пълна, но и окончателна.

Наличието на външно противоречие между двете системи, наличието на капиталистическо обкръжение определя необходимостта от специалната функция на съветската държава, от функцията на отбрана на родината от нейните външни врагове, задачата за постоянното укрепване на въоръжените сили на съветската държава.

Правилното разрешаване на въпроса за съотношението между външните и вътрешните противоречия в общественото развитие разобличава клеветата на империалистите за тъй наречения „експорт на революцията“ отвън. С помощта на брътвежа за „експорт на революция“ империалистите се мъчат да наплашат народите в своите страни с уж „агресивните“ намерения на СССР. Със същия антинаучен и реакционен брътвеж идеолозите на империализма се опитват да представят социалистическата революция като случайно, чисто „руско“ явление, което уж няма международно значение, не е задължително за капиталистическите страни на Запада и т. н. Тази клевета показва смърти-ия страх на империалистите пред силата на действието на обективните закони на общественото развитие, пред неизбежността на революционното разрешаване на вътрешните класови противоречия в страните на Запада и Изтока.

Социалните революции назряват закономерно по силата на развитието на вътрешните класови противоречия в страните на империалистическия лагер. При това трябва

да се има предвид, че лагерът на империализма общо взето е узрял за пробив в слабите му звена. Не бива да откъсваме действието на вътрешните закони на развитието от влиянието на външните условия. Победата на Великата Октомврийска социалистическа революция през 1917 г. беше резултат от развитието и разрешаването на вътрешните противоречия в нашата страна, обаче въоръжената борба между двете групи империалистически хищници в 1914—1918 година беше благоприятно външно условие за победата на социалистическата революция.

Победата на Съветския Съюз над фашизма през Втората световна война беше могъщ благоприятен фактор за победата на народнодемократичния режим в редица страни на Централна и Югоизточна Европа и Азия.

Съществуването на социалистическия лагер е твърде важно благоприятно условие за узряването и победата на демократическите и социалистическите революции в капиталистическите страни. Но социалните революции в тези страни ще бъдат резултат не на „експорт на революция“, а резултат от действието на вътрешните закони на развитието на икономиката и класовата борба в тези страни.

Връзката между вътрешните и външните противоречия в съвременните условия на развитие на обществото се проявява в това, че развитието на която и да е страна в света се извършва днес в обстановката на съществуване и борба между двата лагера на световната арена и не може да се разглежда изолирано от тази борба.

Всички отживяващи, реакционни режими в която и да е част на земното кълбо намират подкрепа от страна на реакционните кръгове в САЩ, използват се в интерес на империалистическата политика на САЩ на международната арена.

Всички действително прогресивни сили, не само социалистически, но и демократически, всички привърженици на мира намират подкрепа от страна на Съветския Съюз.

Демагогските брътвежи за изграждане на социализма изолирано от социалистическия лагер, без диктатура на пролетариата, всеки стремеж за противопоставяне на СССР е буржоазно-националистическа политика, политика, която води към превръщане на страната в колония на чуждите империалисти.

Процесът на световната пролетарска революция се извършва чрез отпадане на все нови страни от империализ-

ма, които се групират около могъщия притегателен център на всички прогресивни страни в света, около СССР.

Всеки опит на империалистите да предотвратят неизбежното крушение на империализма чрез разпалване на нова световна война ще доведе до загиване на целия империалистически лагер. За това говори опитът от Първата и Втората световна война, през време на които беше разкъсана веригата на световния империализъм първо в Русия, а след това и в редица страни на Централна и Югоизточна Европа и в Китай.

Осъществяването на линията на развитие, която прогресивните сили отстояват, ще доведе до победа на новото над старото, отживяващото във всяка страна в условията на продължителното и мирно съществуване на двете системи. В съвременните условия няма такъв спорен международен въпрос, който да не може да бъде разрешен по мирен път, по пътя на преговорите между заинтересованите страни. От подобен метод за разрешаване на спорните въпроси са заинтересовани всички народи в света. Насъщна, бойна задача на народите от цял свят е предотвратяването на нова световна война, борбата за мир.

Следователно от примера с развитието на обществото в наши дни се вижда колко важно е да се анализира конкретно взаимната връзка между вътрешните и външните противоречия в процеса на развитието.

4. Антагонистичните и неантагонистичните противоречия

Антагонистичните противоречия. Марксистката диалектика различава антагонистични и неантагонистични противоречия. Изясняването на характерните признаци на тези типове противоречия придобива особено значение за разбирането на двете противоположни линии на развитие — на социализма и на капитализма. Социалистическият обществен строй има свои вътрешни неантагонистични противоречия, които са коренно противоположни на антагонизмите на капиталистическото общество.

Понятието „антагонизъм“ в трудовете на класиците на марксизма-ленинизма се употребява само за харак-

теризиране на определени социални противоречия на развитието на класовото общество.

В какво се състои същността на антагонистичните противоречия в развитието на обществото?

Историята на експлоататорските общества показва, че за социалния антагонизъм са характерни следните основни признаци:

а) Антагонистичните противоречия в обществото са непримиримо враждебни поради наличието на враждебни класови интереси. Ето защо антагонистичните противоречия водят неизбежно до конфликти. Те са преодолими при последна сметка само по *насилствен* път.

б) Преминаването в ново качествено състояние при победата на новото над старото се извършва тук чрез взрив, чрез социално-политическа революция.

в) Коренното разрешаване на антагонистичните противоречия е невъзможно без ликвидиране основите на стария обществен строй.

Всичко това е така, защото старите, отживяващите сили на обществото защитават загиващия социален строй и своето господстващо положение в него с методите на политическото насилие. Дори в случай на поражение те се стремят да възстановят своето предишно господство чрез прилагането на насилствени методи на борба. Характеризирайки социалните антагонизми на експлоататорския строй, Маркс пише: „... Обществото, основано върху *противоположността* на класите, стига до *грубо противоречие*, до физическо сблъскване между хората като последна развързка...“¹

Пример за социален антагонизъм са отношенията между основните класи на експлоататорските общества: роби и робовладелци, крепостни селяни и помещици, пролетарии и капиталисти. Интересите на тези класи, обусловени от отношението им към средствата за производство, от отношението им една към друга в процеса на производството, от тяхното положение в обществото, са враждебни и непримирими.

В експлоататорските общества винаги има активна съпротива на старите, отживяващи класи срещу действието на обективния икономически закон за задължител-

¹ К. Маркс, Нищета философии, Госполитиздат, 1941, стр. 149 [Бълг. изд., 1953, стр. 145].

ното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили на обществото. Като оръдие на тази активна съпротива срещу новото в ръцете на отживяващите класи служи реакционната държавна машина, цялата стара надстройка, която охранява своята база, станала спънка за развитието на производството.

Историята на експлоататорските общества, особено историята на капиталистическото общество, показва, че преодоляването на антагонизма между основните класи, чиито интереси са враждебни и непримирими, изисква при последна сметка прилагане на революционно насилие по отношение на експлоататорите от страна на експлоатираните, потиснатите класи. Историческият опит учи, че отживелите класи не слизат доброволно от историческата сцена.

Поради тези причини преодоляването на специфичните за всяка класова, антагонистична формация коренни противоречия се извършват чрез въстание на угнетените и експлоатирани класи, чрез социално-политически революции. Скокът в ново качествено състояние се извършва чрез революционен взрив, чрез рязък прелом в историческото развитие, който довежда до ликвидирането на отживялата формация и до преминаването към нова формация. За обречените, отживелите класи революциите имат характер на катастрофа и предизвикват отчаяна съпротива от страна на тези класи.

Политически разгромените експлоататорски класи на старата формация се стремят към възвръщане на своето господство чрез контрареволуционни преврати. Така беше през периода на буржоазната революция във Франция през XVIII век. В още по-голяма степен това е потвърдено от опита на социалистическата революция в СССР, както и от опита на революциите в страните с народна демокрация.

След установяването на диктатурата на пролетариата класовата борба не загасва, а се изостря, защото разбитите експлоататорски класи още по-ожесточено от преди се борят за възвръщане на своите привилегии, за реставрация на капитализма.

Необходимо е безпощадно смазване на всякакви опити за реставрация на стария строй от страна на съборените класи. Диктатурата на пролетариата осъществи смазването на контрареволуционните въстания на экс-

плататорското малцинство през първата фаза от развитието на съветската държава. От опита на Съветския Съюз и страните с народна демокрация е известно, че вътрешните контрареволуционни сили са се съюзявали и се съюзяват с реакционните сили на капиталистическото обкръжение, служат като тяхна агентура вътре в страната, в която властта на експлоаторите е съборена.

Само чрез завоюване на диктатурата на пролетариата и чрез довеждането на класовата борба до пълно унищожаване на експлоаторските класи и на техните остатъци се разрешават и могат да бъдат разрешени антагонистичните противоречия.

Антагонистичните противоречия на експлоаторското общество са неразрешими без ликвидирането на стария обществен строй. Социалните антагонизми са въобще непреодолими на базата на експлоаторския строй. Всички социално-политически революции в миналото са довеждали само до заменяването на една форма на експлоатация с друга нейна форма, но експлоатацията на човек от човека си оставаше. Само ликвидирането на последната антагонистична организация на обществото — капиталистическия строй — води до унищожаването на всички социални антагонизми и до заменяване на отношенията на господство и подчинение с отношения на сътрудничество и взаимопомощ между освободените от експлоатация хора.

Марксистката диалектика изхожда от това, че социалните антагонизми не са вечни. К. Маркс посочва, че „буржоазните производствени отношения са последната антагонистична форма на обществения производствен процес ...“¹. Същото обстоятелство посочва и В. И. Ленин, като отбелязва, че „антагонизъм и противоречие съвсем не е едно и също. При социализма първото ще изчезне, второто ще остане.“

Марксисткият диалектически метод изисква конкретно-исторически подход при разглеждането на антагонистичните противоречия, строго съобразяване с условията на тяхното развитие. Недопустимо е проявяването на шаблон, догматизъм, опростителство по въпроса за социалните антагонизми и техните основни признаци.

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, Госполитиздат, 1953, стр. 8 [Бълг. изд., 1949, стр. 10].

В зависимост от изменението на условията може да се измени и формата на разрешаване на антагонистичните противоречия. Така например, известно е, че когато властта се намира в ръцете на пролетариата, т. е. при коренното изменение на условията на класовата борба в полза на работническата класа в преходния период от капитализма към социализма, в нашата страна ликвидирането на кулачеството като класа — ликвидирането на последния социален антагонизъм в Съветския Съюз — се извърши без взрив, без ликвидиране на съществуващата държавна власт. Ликвидирането на кулачеството като класа върху основата на пълната колективизация укрепи съветската власт, даде ѝ още по-широка и здрава социална опора в страната.

Конкретният анализ на антагонистичните противоречия в капиталистическото общество показва, че антагонизмът пронизва всички страни на живота на даденото общество. Докато съществува капиталистическият начин на производство, анархията на производството и конкуренцията, дотогава са неизбежни такива прояви на антагонизъм в господстващата класа, в империалистическия лагер като войните между самите капиталистически държави. Опитът от Втората световна война показва, че борбата на капиталистическите страни за пазари и желанието им да смажат своите конкуренти практически се оказаха по-силни от противоречието между лагера на капитализма и лагера на социализма.

В отчетния доклад на Централния комитет на КПСС пред XIX конгрес на партията е разкрит процесът на постоянното изостряне на всички антагонизми, присъщи на съвременния капитализъм. В хода на Втората световна война и в следвоенния период се провалиха сметките и плановете и на двете капиталистически групировки. Военното поражение на хитлеристка Германия, на империалистическа Япония и Италия не донесе на империалистите от САЩ световното господство, към което те се стремяха. В резултат на разпадането на единния световен пазар на два паралелни световни пазара капиталистическият световен пазар се стесни. Поради разкъсването на веригата на империализма, извършено от новите страни, които установиха режим на народната демокрация, системата на световния империализъм се оказа още по-отслабена.

Империалистическият лагер се раздира от неразрешими върху основата на империализма вътрешни противоречия. В главната крепост на съвременния империализъм — САЩ, и в другите империалистически страни се изострят и нарастват класовите противоречия между империалистическата буржоазия, от една страна, и работническата класа и всички трудещи се — от друга, расте стачната вълна. Така през 1951 г. в САЩ е имало 4,737 стачки с участието на около 2 милиона и 200 хиляди работници и служачи, а в 1952 год. е имало вече 5,117 стачки с участието на около 3 милиона и 500 хиляди души.

Изострят се противоречията между САЩ и другите капиталистически страни, попаднали в зависимост от американския монополистичен капитал. Особено силни са противоречията между американските и английските монополи; между тях се води упорита борба за източници на петрол, каучук, цветни метали и други суровини, за пазари за пласиране на своите стоки.

Неотклонно нарастват и се изострят противоречията между метрополиите и колониите. Фактическият процес на разпадане на колониалната система на империализма в резултат на Втората световна война и на повня подем на националноосвободителната борба в колониалните и зависимите страни още повече изостря противоречията на световния капитализъм. Всичко това показва, че противоречията в капиталистическия свят днес са още по-дълбоки и остри, отколкото преди Втората световна война.

И така, признаци на антагонистичните противоречия на експлоататорското общество са непримиримата враждебност на класовите интереси и неразрешимостта им без насилствено ликвидиране на стария обществен строй.

Неантагонистичните противоречия. Неантагонистичните противоречия в развитието на обществото се отличават коренно от социалните антагонизми. Най-пълно определение на признаците на неантагонистичните противоречия може да се даде само въз основа на опита от развитието на социалистическото общество, макар и в условията на класовите формации от миналото да са съществували неантагонистични противоречия между трудещите се класи и вътре в тези трудещи се класи.

За неантагонистичните противоречия, които съществуват в социалистическото общество, са характерни следните признаци: а) поради отсъствието на враждебни

класи и паличието на единство на интересите на цялото общество, неантагонистичните противоречия могат да бъдат преодолені своевременно, без работата да стига до конфликт, те се преодоляват в резултат на нарастването на силите на новото, в резултат на борбата и победата на новото над старото; б) преминаването в ново качествено състояние тук се осъществява чрез скок без взрив, чрез постепенно натрупване на елементите на новото качество и постепенното отмиране на елементите на старото качество; в) преодоляването на неантагонистичните противоречия води до укрепване на съществуващия социалистически строй и е условие за неговото по-нататъшно развитие от социализма към комунизма; г) метод за разкриване на неантагонистичните противоречия и за мобилизиране на масите за тяхното преодоляване е критиката и самокритиката.

Такива са съществените признаци на неантагонистичните противоречия, които съществуват в социалистическото общество.

5. Характерът на противоречията в развитието на съветското общество

В преходния период от капитализма към социализма в нашата страна беше успешно преодоляно неантагонистичното противоречие между най-прогресивната в света политическа власт и изостаналата технико-икономическа база на страната, както и противоречието между социалистическата едра промишленост и дребностоковото, разпокъсано, еднолично селско стопанство. Разработеният от Комунистическата партия на Съветския Съюз план за социалистическа индустриализация на страната и за социалистическа колективизация на селското стопанство беше единствено правилният път за преодоляване на тези неантагонистични противоречия.

В условията на преходния период от капитализма към социализма Комунистическата партия разобличи опитите на враговете на народа да трупат в един куп принципно различните противоречия, които съществуваха в нашата страна: неантагонистичните противоречия вътре в съюза между работниците и трудещите се селяни и

антагонистичните противоречия извън този съюз — противоречията между пролетариата и кулачеството.

Враговете на народа — троцкистите, целяйки да разкъсат съюза между работниците и селяните, разглеждаха неантагонистичните противоречия между работническата класа и трудещите се селяни като уж антагонистични. Враговете на народа — бухаринците, разглеждаха антагонистичните противоречия между пролетариата и кулачеството като уж неантагонистични. И едните, и другите се стремяха към реставриране на капитализма, към ликвидиране на съветската власт.

Особеност на неантагонистичните противоречия вътре в съюза между работниците и трудещите се селяни-едноличници в условията на преходния период от капитализма към социализма беше това, че противоречията, които произтичаха от разнотипността на социалистическата промишленост и частнособственическото дребностоково селско стопанство се покриваха с коренните общи интереси на тези трудещи се класи. Необходимо условие за преодоляване на неантагонистичните противоречия между работническата класа и трудещите се еднолични селяни вътре в съюза между работниците и селяните беше ръководната роля на работническата класа в съюза между работниците и селяните.

Партията вземаше предвид двойствената природа на селянина-средняк, който беше частен собственик на такива средства за производство като селскостопанските оръдия и работния добитък и същевременно беше труженник, сам водеше своето стопанство и не прибегваше към наемане на работна сила, не експлоатираше ратаи. В процеса на преодоляването на неантагонистичните противоречия вътре в съюза между работниците и едноличните трудещи се селяни беше необходимо да се води борба против частнособственическите предразсъдъци на селяните и с всички сили да се поддържат коренните интереси на селянина-труженник. Правилната политика на Комунистическата партия и на съветската държава, опираща се на обективните икономически закони на развитието на обществото, доведе до победата на новата, социалистическата икономика в селото.

Тази победа беше постигната в борба с враговете на ленинизма. Едни от тях на времето предлагаха на пролетариата да се откаже от завземането на властта в стра-

ната, в която преобладаваше дребностоковото производство. Други искаха още от първите дни на диктатурата на пролетариата да се пристъпи към незабавна експроприация на дребните и средни производители в селото. И двата пътя бяха гибелни за делото на социализма и комунизма. Само Лениновият кооперативен план беше единствено правилният път за разрешаване на неантагонистичните противоречия между работническата класа и трудещите се еднолични селяни.

Реализирайки кооперативния план на Ленин, Комунистическата партия на Съветския Съюз успя да преодолее предразсъдъците на средния селянин, неговото някогашно недоверие към социалистическия начин на стопанисване в селото, убеди трудещите се селяни в предимствата на колхозите и създаде материалните условия за масова колективизация.

След ликвидирането на последната експлоататорска класа — кулачеството — съюзът между работническата класа и колхозното селячество в обстановката на морално-политическото единство на обществото се издигна на по-високо стъпало, превърна се в нерушима дружба между тези две класи, стана основа на морално-политическото единство на обществото.

Съюзът на работническата класа и селяните с чест издържа изпитанието във Великата Отечествена война на Съветския Съюз. В следвоенния период този нерушим съюз беше укрепен от съвместната дейност на целия съветски народ за ликвидиране щетите, причинени на селското стопанство от войната.

Решенията на септемврийския (1953 г.) пленум на ЦК на КПСС „Относно мерките за по-нататъшното развитие на селското стопанство на СССР“ е нова важна крачка по пътя на по-нататъшното укрепване нерушимия съюз на работническата класа и селячеството. Пленумът на ЦК на КПСС определи задачата за рязък подем на социалистическото селско стопанство през предстоящите две-три години като *общонародна* задача, в разрешаването на която взема активно участие целият народ — работническата класа, селяните, съветската интелигенция.

В развитието на социалистическото общество трябва да различаваме вече разрешените в миналото неантагонистични противоречия от такива неантагонистични противоречия, които току-що се зараждат и имат тенденция за

по-нататъшно нарастване, макар че и тези последните, при правилната голитика на ръководните органи ще бъдат разрешени успешно, без да стига работата до конфликт.

Неправилно е твърдението, че при социализма нямало никакви противоречия между производителните сили и производствените отношения.

Положението за пълното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили при социализма не бива да се разбира в абсолютен смисъл, да се разбира така, като че ли при социализма не съществува никакво изоставане на производствените отношения от развитието на производителните сили. Производителните сили, като най-подвижни и революционни сили на производството, и при социализма вървят пред производствените отношения. Доколкото развитието на производствените отношения изостава и ще изостава от развитието на производителните сили, дотолкова между тях има и ще възникват противоречия. Положението за пълното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили означава, че обществената собственост върху средствата за производство съответствува на обществения характер на процеса на производството. Обществото има възможност своевременно да приведе изоставащите производствени отношения в съответствие с характера на производителните сили, без работата да стига до конфликт. Социалистическото общество може да направи това, защото в своя състав то няма отживяващи класи, които могат да организират съпротива срещу комунистическото строителство.

Липсата на условия за социални класови конфликти в социалистическото общество обаче не означава, че в него няма никакви сили, които задържат развитието на производството. И при социализма има изоставащи инертни сили, но те могат да бъдат преодолявани, без работата да стига до конфликт.

Комунистическата партия и съветското правителство своевременно разкриват възникващите противоречия в развитието на стопанството и вземат мерки за разрешаването на тези противоречия.

Ще приведем примери за някои неантагонистични противоречия в развитието на съветското общество.

Уедряването на колхозите беше крачка по пътя на преодоляването на неантагонистичното противоречие

между новата, усъвършенствувана техника като част от производителните сили и невъзможността тя да бъде използвана резултатно в рамките на малките колхози.

На свой ред, както се посочва в решението на септемврийския пленум на ЦК на КПСС „Относно мерките за по-нататъшното развитие на селското стопанство на СССР“, уедрените колхози — многоотраслови, сложни стопанства, както и совхозите и машинно-тракторните станции, започнаха да чувствуват голям недостиг от квалифицирани селскостопански кадри. По такъв начин се прояви ново противоречие на развитието. Септемврийският пленум на ЦК на КПСС разкри това противоречие и посочи пътищата за неговото преодоляване: провеждането на редица крупни мерки по издигането, подбора и разпределянето на кадрите в селското стопанство, по засилването на партийно-политическата работа в село.

Чрез разгръщането на всенародното социалистическо съревнование на трудещите се успешно се преодолява противоречието между опита на новаторите в производството и остаряващите методи на организация на производството в отделните негови участъци, между усъвършенствувашите се оръдия на труда и остаряващите навици в използването на тези оръдия на труда. Преодоляването на тези неантагонистични противоречия означава все по-голямо развитие на производствената култура на трудещите се, овладяване от тях на все по-сложна техника. При това трудът все повече придобива чертите на инженерно-техническият труд. На тази основа се извършва процесът на преодоляване на същественото различие между физическия и умствения труд.

Ликвидирането на експлоататорските класи и построиването на социализма означава ликвидиране на противположността между града и селото. В условията на социалистическото общество се извършва процес на заличаване класовите граници между двете дружески класи в съветското общество — работниците и селяните. Тук няма противоположност на интересите, макар че все още има разлика в положението на тези класи, свързана с наличието на двете форми на социалистическата собственост — всенародната и колхозно-груповата и със същественото различие между града и селото. В процеса на преминаването от социализма към комунизма това съществено различие между града и селото също ще бъде преодоляно

в бъдеще чрез постепенното издигане на колхозно-груповата собственост до равнището на общонародна. Постепенното преминаване към висшата фаза на комунизма трябва да доведе до пълно заличаване на класовите различия между работниците и селяните.

В социалистическото общество действа основният икономически закон на социализма, законът за максималното задоволяване на постоянно растящите материални и културни потребности на цялото общество по пътя на непрекъснато нарастване и усъвършенствуване на социалистическото производство на базата на най-висока техника.

Ако в капиталистическото общество трудещите се са подчинени на безжалостния закон за извличане на най-големи печалби, в социалистическото общество производството е подчинено на човека с неговите непрестанно растящи потребности.

На основата на действието на основния икономически закон на социализма успешно се преодолява противоречието между непрекъснато растящите потребности на обществото и достигнатото във всеки даден момент равнище на развитие на производството. Нарастването на потребностите на обществото изпреварва достигнатото равнище на производството и тласка производството напред. Така например през последните двадесет и осем години производството на предмети за народно потребление се е увеличило близо 12 пъти, но покупателната способност на съветските хора и техните нужди растат с още по-бързи темпове.

Днес са налице всички предпоставки, за да се достигне в най-кратко време такова равнище на потреблението на хранителни продукти, което отговаря на изискванията на науката и осигурява всестранното хармонично развитие на здравия човек.

Решението на пленума на ЦК на КПСС „Относно мерките за по-нататъшното развитие на селското стопанство на СССР“ посочва конкретните пътища за преодоляване на несъответствието между темповете на развитието на нашата едра индустрия, на градското население, на материалното благосъстояние на масите, от една страна, и съвременното равнище на селскостопанското производство — от друга.

Преодоляването на тези и други неантагонистични противоречия от съветския народ — строител на комунизма — е условие за бурното развитие на производителните сили на съветското общество. Преодоляването на тези противоречия се извършва без взрив, по инициатива отгоре, от страна на партията и съветската държава, и при пряката подкрепа отдолу, от страна на трудещите се в СССР. Поради това преодоляването на неантагонистичните противоречия в развитието на съветското общество получава формата на постепенно преминаване от старото качество към ново, на постепенно натрупване на елементите на новото качество, на видимите черти на комунизма.

Вредата от „теорията за безконфликтността“. В съвременния етап на развитието на социалистическото общество не бива да забравяме за противоречията, свързани с наличието на капиталистически остатъци в съзнанието на съветските хора, с изоставането на съзнанието от битието. Борбата против тези остатъци придобива особено важно значение при постепенното преминаване от социализма към комунизма.

В отчетния доклад на Централния комитет пред XIX конгрес на КПСС Г. М. Маленков каза: „В нашето съветско общество няма и не може да има класова база за господство на буржоазната идеология. У нас господствува социалистическата идеология, нерушимата основа на която е марксизмът-ленинизмът. Но у нас още са се запазили остатъци от буржоазната идеология, отживелици от частнокапиталистическата психология и морал. Тези отживелици не отмират сами по себе си, те са много живави, могат да растат и срещу тях трябва да водим решителна борба.“¹

Остатъците от капитализма в съзнанието на съветските хора пречат на нашето развитие към комунизма, породят отрицателни явления. На тази почва възникват типичните за съвременния етап на развитие на социалистическото общество конфликти между напредничавите съветски хора и изостаналите, заразени с остатъците на капитализма. Тези конфликти могат да бъдат изострени до голяма степен.

¹ Г. М. Маленков, Отчетный доклад XIX съезду партии о работе Центрального Комитета ВКП(б), 1952, стр. 94 [Бълг. изд., 1954, стр. 91].

Основната особеност на тези конфликти в съветското общество се състои в това, че те не са конфликти между производителните сили и производствените отношения в СССР, такива конфликти в СССР няма. На страната на напредничавия съветски човек стои целият съветски обществен строй, партията, съветската държава, съветският закон, комунистическият морал, силата на общественото мнение. Конфликтите в различните сфери на жизнените отношения в социалистическото общество могат да се преодоляват и се преодоляват по пътя на въздействието на силата на общественото мнение и силата на съветския закон върху отделни изостанали хора. Резултат от преодоляването на тези остатъци от съветските хора е техният по-нататъшен растеж, усъвършенствуването на техните политически и делови качества.

Вредата от разобличената така наречена теория за „безконфликтността“, която по едно време се беше разпространила сред някои дейци на съветската литература и изкуство, се състои именно в отричане на необходимостта от борба против старото, отживяващото, в отричане на противоречията и конфликтите между новото и старото в развитието на нашето общество, в притъпяване обидителността на съветските хора. Привържениците на тази вредна „теория“ твърдяха, че в нашето общество нямало вече старо, което спъва развитието, а имало само хубаво и добро. Това водеше до отказване от борбата с недостатъците в работата, от борбата с чуждата на нас буржоазна идеология, със скритите врагове на народа, с неискрените хора, с крадците и с ония, които разхищават народното имущество.

В условията на социалистическото развитие особено важно е да подхождаме конкретно към борбата на новото, раждащото се, против старото, отмиращото. Не бива в никой случай да трупаме на един куп всички прояви на борбата на новото със старото. Разобличаването и ликвидирането на агентите на империалистическото разузнаване са форма на антагонистичната борба против старото. А преодоляването на остатъците от капитализма в съзнанието на съветския човек се осъществява по пътя на комунистическото възпитание на трудещите се.

Ролята на критиката и самокритиката в разкриването и преодоляването на неантагонистичните противоречия в съветското общество. Важен метод за разкриване и прео-

доляване на неантагонистичните противоречия в развитието на социалистическото общество е критиката и самокритиката. В условията на съществуването на социалните антагонизми преди завоюването на диктатурата на пролетариата марксистката критика на капиталистическите порядки имаше за цел да подготви почвата за критика на тези порядки с оръжие, за пролетарската революция.

В условията на вече завоюваната диктатура на работническата класа и на построения социализъм неантагонистичните противоречия се преодоляват без социално-политическа революция, върху основата на укрепването на социалистическия строй. Поради това оръжието на комунистическата критика и самокритика е една от новите движещи сили на нашето развитие от социализма към комунизма.

Задължение на комуниста, записано в Устава на Комунистическата партия на Съветския Съюз, е развитието на критиката и самокритиката отдолу, разкриването на недостатъците в работата и борбата за тяхното отстранение, борбата против парадното благополучие и опиянението от успехите. Уставът на Комунистическата партия на Съветския Съюз разглежда потискането на критиката като тежко зло.

Критиката и самокритиката като форма на разкриване и преодоляване на неантагонистичните противоречия е насочена към укрепването и развитието на нашия обществен и държавен строй. „Всичко, което правим, разкривайки и открито критикувайки недостатъците... в цялата наша всекидневна работа, ние правим това не за да се измъкнем от икономическа криза или от икономическа депресия, над което постоянно си блъскат главите капиталистическите държави. Ние правим това, за да издигнем още по-високо нашето селско стопанство и промишленост, нашата икономика като цяло, да използваме още по-добре всички възможности на социалистическото стопанство и да повишим благосъстоянието на народа, за да направи още по-силна нашата могъща социалистическа родина.“¹

Критиката и самокритиката на съветските хора коренно се отличава от „критиката“, която иде от лагера на враговете на социалистическата държава. Партията

¹ Г. М. Маленков, Речь на пятой сессии Верховного Совета СССР, Госполитиздат, 1953, стр. 41—42 [Бълг. изд., 1953, стр. 59].

разобличава „критиката“, насочена към отслабване на съветската държава, към възстановяване на капиталистическите порядки.

Комунистическата критика и самокритика е действена. Трябва да разкриваме грешките и недостатъците в работата, за да ги отстраним, за да не ги повтаряме в по-нататъшната си работа. Само така можем да вървим напред. Партията разобличава ония дърдорковци, които признават грешките си на думи, а на дело пак ги повтарят.

Задача на критиката и самокритиката е не само да разкрива отрицателните страни, но и да разпространява положителния опит, да разчиства пътя за новото, прогресивното, да възпитава чувство за новото.

Критиката и самокритиката е толкова по-задълбочена, толкова по-целеустремена, колкото по-високо е идейно-политическото равнище на трудещите се. Овластяването на марксистко-ленинската теория дава възможност да се разкриват по-дълбоко отрицателните явления в нашата действителност, да се гледа далеч напред, да се предвиждат вредните последици от тези явления и отрано да се предотвратят те, да не им се позволява да се разраснат, да не се позволява на противоречията да се превърнат в противоположност.

Една от формите на революционната делова критика и самокритика на масите е социалистическото съревнование. В хода на съревнованието първенците в производството критикуват на дело старите норми, подтягат изоставащите и постигат подем на цялото производство изобщо.

Участието на масите в борбата с недостатъците е свидетелство за пълния демократизъм на съветския строй, свидетелство за високата политическа съзнателност на съветските хора. В разгръщането на критиката отдолу е изразена грижата на трудещите се за укрепване на съветската държава, на тяхната родна партия, творческата инициатива и самодейност на масите.

Критиката и самокритиката е метод за творческо развитие във всички области на съветския живот, включително и в развитието на съветската наука. Науката не може да се развива и да прѐуспява без борба на мненията, без свобода на критиката.

Комунистическата партия на Съветския Съюз изисква от всеки съветски човек никога да не се задоволява с постигнатото, тя възпитава съветските хора в дух на най-го-

ляма отговорност пред родината, на възискателност към себе си и към другите, учи ги да се отнасят самокритично към резултатите от своята работа.

6. Диалектика на формата и съдържанието

Всестранното учение за процеса на развитието, каквото е марксистката диалектика, изисква всички явления в природата включително и самият процес на развитието да се разглеждат в органическо единство между формата и съдържанието.

Диалектиката на формата и съдържанието в природата, в обществото и в мисленето може да бъде разбрана само като се знаят всички основни черти на марксисткия диалектически метод.

Съдържанието е съвкупността от вътрешните процеси в предметите и явленията. Формата е израз на съдържанието, обусловен от него. Формата е свързана със съдържанието. Налице е взаимна обусловеност на формата и съдържанието при определящата роля на съдържанието. В живота формата и съдържанието взаимодействуват в процеса на движението и развитието. В процеса на движението, при определени условия на мястото и времето, се извършва процес на закономерно и революционно събаряне на остарялата форма, която не съответствува на новото съдържание.

Марксисткият диалектически метод отхвърля абстрактното разглеждане на формата, откъсването на формата от съдържанието като разновидност на метафизическия метод, който е враждебен на диалектическия, тъй като е разновидност на враждебния на материализма идеализъм. Но същевременно диалектическият материализъм всякога подчертава, че е невъзможно съдържание без форма, както и форма без съдържание.

Марксисткият диалектически метод изисква при изучаването на културата на един или друг народ в класовото общество да не се ограничаваме с националната форма на тази култура, свързана с особеностите на езика, а непременно да разкриваме класовото съдържание на тази култура (буржоазно или социалистическо). В СССР например съветската култура по форма е национална, а по съдържание социалистическа, обслужваща интересите на съ-

ветските хора, помагаща им да строят комунизма. В страните, където господствува империализмът, господстваща култура е буржоазната по съдържание култура, враждебна на коренните интереси и възжеления на трудещите се маси в дадените страни.

В положението на ленинизма за съветската власт като държавна форма на диктатурата на пролетариата определящо, основно е съдържанието — диктатурата на работническата класа. Комунистическата партия винаги подчертава това. Партията разобличи враговете на съветския строй, които през дните на Кронщадския метеж на есерите и белогвардейците (1921 г.) провъзгласиха контрареволуционния лозунг „съвети без комунистите“.

Но марксисткият диалектически метод вижда и другата страна на процеса на развитието — *активността на формата*, обратното въздействие на формата върху съдържанието. Формата притежава относителна самостоятелност в развитието. Формата може да съдействува за развитието на съдържанието, да ускори неговото развитие, а може и да забави развитието на съдържанието.

Това положение на марксистката диалектика се разкрива убедително от приведения по-горе пример за противоречивото развитие на производителните сили и производствените отношения, в което производствените отношения са форма, а производителните сили — съдържание на общественото производство.

Противоречие съществува не между съдържанието и формата въобще, а между *старата* форма и *новото* съдържание, което търси нова форма и се стреми към нея.

В процеса на развитието формата изостава от съдържанието и поради изоставането от съдържанието престава да му съответствува. Поради това новото съдържание временно се облича в старата форма, което поражда противоречие между формата и съдържанието. Това противоречие при последна сметка довежда до отхвърляне на остарялата форма, а в резултат на това съдържанието, което се облича в нова, съответстваща му форма, получава голям простор за своето по-нататъшно развитие.

Всеки нов по отношение на миналата формация тип производствени отношения в експлоататорските общества е осигурявал пълно съответствие на производствените отношения (формата) на характера на производителните сили (съдържанието) само за много къс период. Антаго-

нистичните противоречия в класовото общество, противоречието между старата форма и новото съдържание в развитието на производството неизбежно води до конфликт на класовите интереси, до революция, до смяна на социално-икономическите формации.

Неантагонистичните противоречия в развитието на социалистическия начин на производство се преодоляват при правилната политика на ръководните органи, без довеждане на работата до конфликт между формата и съдържанието, чрез своевременното, съзнателно усъвършенстване на формата съответно на новото съдържание.

В условията на социалистическия начин на производство има възможност да се използват много стари форми в интерес на новото съдържание. В. И. Ленин посочва, че новото съдържание в процеса на развитието се оказва толкова силно и непреодолимо, че подчинява и новите, и старите форми, че „то може и *трябва* да се прояви във всяка форма, и нова, и стара, може и *трябва* да прероди, да победи, да подчини на себе си всички форми, не само новите, но и старите — не за да се помирим със старото, но за да умеем да направим от всички и всякакви нови и стари форми средство за пълната и окончателна, решителна и безвъзвратна победа на комунизма“¹.

С примера за използването на банките и парите в социалистическото общество И. В. Сталин показва, че старото, наследено от миналото, не всякога просто окончателно се отменя, понякога то изменя своя характер съобразно с новото, като запазва само формата си, а новото не престо унищожава старото, а прониква в старото, променя неговия характер, неговите функции, без да разрушава формата му, а използвайки я за развитие на новото.

Не и в този случай при последна сметка новото преодолява старото. Неправилно е да се прави извод, че в социалистическата икономика продължават да действуват старите категории на капитализма. От старите категории на капитализма в социалистическата икономика се е запазила главно формата, а съдържанието им се е изменило коренно съобразно потребностите на развитието на социалистическото народно стопанство.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 83 [Бълг. изд., 1953, стр. 91—92].

Новото съдържание подчинява старата форма не за да я увековечи, а за да я използва за по-нататъшното развитие, което ще доведе при последна сметка до пълното изчезване на тази стара форма. В комунистическото общество няма да има нито стоки, нито стокообръщение с неговото парично стопанство.

В своята политика Комунистическата партия и съветското правителство винаги държат сметка за зависимостта на формата от съдържанието и за огромното значение на обратното въздействие на формата върху съдържанието. Във всички области на социалистическото строителство (икономическа, партийна, държавна, военна, културна и т. н.) партията се опира на познаването на диалектиката на общественото развитие; партията използва ефикасно реалната възможност за приспособяване на формата към съдържанието, за да се избегне конфликтът помежду им. Опирайки се на познаването на обективните закони на общественото развитие, партията и правителството предвидливо преустройват формите, за да съдействуват те винаги на развитието на съдържанието, а не да го спъват.

През периода между XVIII конгрес и XIX конгрес на партията станаха сериозни изменения по пътя на по-нататъшното развитие на нашето общество към комунизма, на укрепването на морално-политическото единство на цялото общество. Всичко това изискваше по-нататъшното развитие на формите на партийната организация и на партийната работа. Ето защо XIX конгрес на нашата партия прие нов Устав, който отрази новите успехи на комунистическото строителство, измени названието на нашата партия. В новия Устав на партията намериха отражение повишените изисквания към всеки комунист, за да изпълнява той авангардна роля в комунистическото строителство.

Примерът с измененията в Устава на нашата партия е характерен. Той показва как партията решава подобни въпроси, опирайки се на познаването на законите на общественото развитие. Когато се появяват обективни симптоми, че формите в една или друга конкретна област не съдействуват вече за развитие на съдържанието, че са остарели и трябва да се изменят, партията и правителството поставят в цялата му величина въпроса за съответното преустройство, за търсенето и подкрепата на новите, издигнати от живота форми, съдействащи за развитието на новото съдържание.

7. Значението на марксисткото положение за развитието чрез борба на противоположностите за практическата дейност на Комунистическата партия

Разпространението на положенията на диалектическия метод върху изучаването на обществения живот, прилагането на тези положения към практическата дейност на комунистическите партии има грамадно значение.

Какви са изводите за практическата дейност на комунистическите партии, които произтичат от обективната закономерност на развитието чрез борба на противоположностите?

Главният и основен извод се свежда до това, че ако развитието се извършва във вид на разкриване на противоречията, ясно е, че класовата борба на пролетариата е напълно естествено, закономерно и неизбежно явление, че не трябва да се замазва, а да се довежда докрай, до завоюване на диктатурата на работническата класа.

Опитът на Съветския Съюз показва на всички комунистически партии в света, че изграждането на социализма може да бъде постигнато само чрез ликвидирането на капиталистическия строй с неговите антагонизми.

Този извод изисква в съвременните условия да разобличаваме непримиримо враговете на марксизма-ленинизма — десните социалисти, които са не само агентура на националната буржоазия в своите страни, но и агентура на американския империализъм в международното работническо движение. Всички усилия на десните социалисти са насочени към запазването на капиталистическия строй. С тази цел десните социалисти замазват класовите противоречия на капитализма, за да отслабят класовата борба на трудещите се против империалистите.

Комунистическите партии непоколебимо разобличават всички врагове на марксистко-ленинската теория за класовата борба, изолират десните социалисти, подкопават тяхното влияние сред трудещите се маси. Комунистите играят ролята на знаменосци в борбата на широките народни маси против фашизма, против националното и колониалното потисничество, против експлоататорите вътре в самите капиталистически страни. Въоръжени с метода на материалистическата диалектика, комунистическите партии се съобразяват конкретно с условията на класовата борба. Комунистите не замазват противоречията на съ-

временния капитализъм, а ги разкриват и развиват. Те водят всекидневна революционна работа сред масите. Крайната цел на тяхната борба е завоюването на диктатурата на пролетариата и изграждането на комунизма в тези страни.

Изводът — да не загасяваме класовата борба, а да я довеждаме докрай — е насочен както против опортюнистическото отричане на марксистко-ленинската теория за класовата борба и диктатурата на пролетариата, така и против „лево“-сектантските искания за изкуствено разгаряне на класовата борба, за преждевременни действия, които преследват провокационната цел да разгромят силите на революцията, да изолират пролетариата от непролетарските трудещи се маси. Марксизмът-ленинизмът иска да се държи сметка за обективния стратегически етап в развитието на революционното движение, да се държи сметка за обществено-икономическото съдържание и движещите сили на революцията, да се държи сметка за тактическите периоди на движението, за вътрешните и външните условия. Това искане е насочено против шаблона и догматизма в ръководството на класовата борба на пролетариата.

Марксизмът-ленинизмът учи, че принципите не се примиряват, а побеждават, че в принципната борба няма и не може да има „трета линия“.

Принципната пролетарска, класова политика е насочена към разобличаване на всички врагове на пролетариата и трудещите се, към разобличаване на всички примиренци с буржоазната идеология, на всички съглашатели с империализма.

Вдъхновяващ пример за неотклонно провеждане на принципна политика за всички комунистически партии е практическата дейност на Комунистическата партия на Съветския Съюз. В борбата с враговете на ленинизма комунистическата партия отстоя чистотата на идеите на ленинизма, разобличи и разгроми всички опортюнисти и уклонисти, както и ония, които се примиряват с тях, и доведе делото на класовата борба в нашата страна до ликвидиране на експлоататорските класи, до победата на социализма.

Принципът на провеждане непримирима класова пролетарска политика намери ярък израз в стратегическите планове на нашата партия през периода на трите руски

революции (1905—1917 г.). В стратегическите планове на партията направлението на главния удар винаги е имало за цел да изолира от трудещите се маси онези реакционни сили и онези политически партии, които търсеха споразумение, примирение с главния враг на трудещите се.

В своите стратегически планове Комунистическата партия винаги е водила принципна, непримирима пролетарска политика и е държала курс на разобличаване и изолиране от масите на всички примиренци и съглашатели с царизма и империализма.

Опитът на Комунистическата партия на Съветския Съюз показва важността на разобличаването на десните социалисти от комунистическите и работническите партии в чужбина, важността на изолирането на тези съглашатели с американския империализъм, на освобождаването на трудещите се маси от тяхното влияние.

Особено важен за практическата дейност на комунистическата партия е изводът за необходимостта от непримиримо разобличаване и разгромяване на отклоненията от принципиалната марксистко-ленинска линия, изводът за необходимостта на борбата за единство на партията върху принципиалната основа на марксизма-ленинизма, изводът за очистването на партията от опортюнистическата мръсотия.

В борбата за единство на партията против враговете на ленинизма Централният комитет на Комунистическата партия на Съветския Съюз, ръководен от В. И. Ленин, а след смъртта на Ленин от И. В. Сталин, се опираше на обективния закон на развитието на пролетарската партия, закона на развитието чрез преодоляване на вътрешно-партийните противоречия.

Нерушимото единство на Комунистическата партия на Съветския Съюз е завоювано в непримирима борба с враговете на ленинизма, завоювано е върху строго принципиалната основа на марксизма-ленинизма, върху основата на разгромяването на всички антипартийни фракции и групировки, които изразяваха интересите на обречените експлоататорски класи, интересите на империализма и фашизма.

Цялата история на Комунистическата партия е била история на нейната борба против съглашателите и капитулантите, както и против дребнобуржоазните партии, действащи в редовете на работническата класа Тази

непримирима борба на партията с враговете на народа, разгромяването на враговете на народа укрепиха нашата партия и я доведоха до невиджано още в историята единство, което изигра решаваща роля в разгромяването и ликвидирането на всички капиталистически елементи в страната.

В борбата с вражеската агентура братските партии имат възможност всестранно да се ползват от богатия опит на Комунистическата партия на Съветския Съюз, която разгроми всички врагове на ленинизма и завоюва монолитното единство на своите редове.

Победата на социализма в СССР и ликвидирането на експлоататорските класи в нашата страна създадоха нови условия за развитието на Комунистическата партия на Съветския Съюз.

Нашето общество е свободно от класови сблъсъци между пролетариата и буржоазията вътре в страната, тъй като няма буржоазия, а пролетариатът се превърна в работническа класа на СССР, която осъществява държавното ръководство на съветското общество. Заздрави се и се издигна на ново, по-високо стъпало нерушимата дружба между работническата класа и колхозното селячество при ръководната роля на работническата класа. Израсна нова, съветска социалистическа интелигенция. Създаде се морално-политическото единство на цялото общество.

Комунистическата партия е доброволен боеви съюз на единомишленици-комунисти, организиран от хора из средата на работническата класа, трудещите се селяни и трудовата интелигенция.

Монолитното единство на Комунистическата партия на Съветския Съюз е най-висок израз на морално-политическото единство на съветския народ.

Единството на Комунистическата партия на Съветския Съюз е проверено в суровите боеве на Отечествената война, както и в борбата за изпълнение и преизпълнение на петгодишните планове в следвоенния период. Но комунистическата партия учи да не се задоволяваме с постигнатото и възпитава своите кадри в дух на най-голяма революционна бдителност.

Съветските хора знаят, че докато съществува капиталистическо обкръжение, има и неизбежно ще има и за напред опити да се прехвърлят у нас шпиони и дивер-

санкти. Ще има и опити да се използват за антисъветски цели отделни отцепници, носители на буржоазната идеология, прерожденци. Монополното положение на единствената управляваща партия в страната поражда опити на враговете да се маскират като комунисти, да проникват в партията с карьеристични и враждебни цели. Разобличаването на агентите на международния капитал, разобличаването на враговете на партията и на съветската държава показва на цял свят, че Комунистическата партия на Съветския Съюз винаги държи барута сух против явните и скрити врагове на народа, против враговете на партията и на съветската държава. Партията учи съветските хора винаги да бъдат бдителни. Партията учи, че проявяването на нехайство в каквато и да било форма създава условия, в които могат да действуват скритите врагове на народа.

Партията възпитава у комунистите революционна бдителност, умение непоколебимо да разобличават буржоазната идеология, насажда интерес към задълбочено изучаване на историята на КПСС, историята на борбата на нашата партия против всички врагове на народа. Партията възпитава своите кадри и всички съветски хора в духа на животворния съветски патриотизъм, на социалистическия интернационализъм, в дух на омраза към подпалвачите на нова световна война.

Комунистическата партия на Съветския Съюз играе своята роля на ръководна и направляваща сила на нашето общество в обстановката на пълно морално-политическо единство на целия съветски народ. Партията възпитава кадрите в идеите на марксизма-ленинизма, осъществява неразривната връзка с масите. Партията закалява кадрите в борбата с трудностите на растежа, разкрива все нови резерви за ускоряване на нашето движение напред, към комунизма.

От закона за развитието чрез борба на противоположностите произтича изводът за необходимостта чрез разгъщане на критиката и самокритиката смело да се разкриват и преодоляват недостатъците на вътрешно-партийната работа, да се разкриват и преодоляват противоречията на растежа, които се срещат в живота на комунистическата партия.

Едно от тези противоречия в развитието на партията през периода след войната беше например, както е по-

сочено в отчетния доклад на ЦК на КПСС пред XIX конгрес, противоречието между бързия количествен растеж на нашата партия през периода между XVIII и XIX конгрес и относително недостатъчното още равнище на политическата просвета на комунистите. ЦК на КПСС посочи пътищата за преодоляване на това противоречие, като съсредоточи вниманието на партийните организации върху задачите за повишаване на политическото равнище на членовете и кандидат-членовете на партията, върху подобряването на политическата просвета и партийната закалка на комунистите, помнейки, че партията е силна не само с количеството на своите членове, а преди всичко с тяхното качество. Преодоляването на противоречия от подобен род, които възникват вече в условията на монолитното единство на комунистическата партия, още повече укрепва партията.

Партията изисква от комунистите да дават пример за честно и добросъвестно отношение към критиката. Необходимо е не да замазваме недостатъците в работата, а смело да ги разкриваме с оръжието на критиката и самокритиката и да довеждаме докрай борбата с тези недостатъци.

Лениновото положение, че критиката и самокритиката е показател за силата на партията от нов тип, се потвърждава от целия опит на най-новата история на комунистическите и работническите партии.

Решенията на юлския и септемврийския (1953 г.) пленум на ЦК на КПСС показаха силата на този изпитан метод.

Партията и правителството основно разкриха недостатъците в развитието на селското стопанство, на съветската търговия, на леката промишленост и посочиха пътищата за рязкото повдигане на жизненото равнище на трудещите се в СССР през предстоящите две-три години.

Важен извод от закона за борбата на противоположностите за практическата дейност на комунистическата партия е умението да се използват противоречията в лагера на враговете на работническата класа, да се изолират враговете и да се сплотява мнозинството от народа около Комунистическата партия.

В специфичните условия на следвоенните години комунистическите партии в своята практическа дейност вземат под внимание изострянето на противоречията между

подпалвачите на нова световна война и демократичните сили на народите.

Пред комунистическите партии стоят важни задачи за сплотяване на всички сили, способни да се борят днес против подпалвачите на нова световна война независимо от противоречията и различията между привържениците на лагера на мира по други въпроси — политически, религиозни и т. н.

XIX конгрес на Комунистическата партия на Съветския Съюз призова „да се повдигне още по-високо активността на народните маси, да се засили организираността на привържениците на мира, неуморно да се разобличават подпалвачите на война и да не им се позволи да уплетат с лъжа народите. Да бъдат обуздани и изолирани авантюристите от лагера на империалистическите агресори, които заради своите печалби се стремят да въвлекат народите в жървава касапница...“¹.

Днес тази задача е главната задача на цялото прогресивно и миролюбиво човечество.

Умението да отделят практически главните за дадения етап противоречия, умението да изолират главния враг и да обединят около себе си болшинството от народа е свидетелство за зрелостта на комунистическите партии, свидетелство за творческото прилагане на материалистическата диалектика в тяхната практическа дейност.

В борбата против всички антинародни сили комунистическите партии се вдъхновяват от опита на Комунистическата партия на Съветския Съюз, осветляват пътя си с факела на марксистко-ленинските идеи.

Тези са някои от изводите за практическата дейност на Комунистическата партия от закона за развитието чрез борба на противоположностите.

К Р А Т К И И З В О Д И

Марксисткото разбиране на процеса на развитието като борба на противоположностите е коренно противоположно на метафизиката, която отрича вътрешните противоречия в развитието на природата и обществото.

¹ Г. М. Маленков, Отчётный доклад XIX съезду партии о работе Центрального Комитета ВКП(б), 1952, стр. 26 [Бълг. изд., 1954, стр. 24].

Борбата на противоположностите, вътрешно присъщи на предметите и явленията в природата, е обективна закономерност за целия материален свят — двигателна сила на процеса на развитието. Това е доказано от цялата история на науката и опита от развитието на обществото. Данните на естествознанието, на обществената наука и на науката за мисленето свидетелствуват за всеобщността на закона за борбата на противоположностите и за специфичността на неговото действие в различните форми на движещата се материя, а също и в развитието на мисленето.

Марксистката диалектика изхожда от това, че в природата и в обществото съществуват вътрешни противоречия, свойствени на предметите и явленията, и външни противоречия между предметите и явленията, които съществуват едновременно.

Марксисткият диалектически метод държи сметка за взаимодействието на тези противоречия при определящата при последна сметка роля на вътрешните противоречия.

Материалистическата диалектика различава антагонистични и неантагонистични противоречия. Поради наличието на враждебни класи антагонистичните противоречия са непримиримо враждебни и са разрешими само чрез взрив, чрез революционно насилие, чрез ликвидиране на експлоататорския обществен строй.

Благодарение на липсата на враждебни класи в социалистическото общество неантагонистичните противоречия могат да бъдат съевременно разрешени без взрив, въз основа на укрепването и по-нататъшното развитие на социалистическия обществен строй.

Антагонистичните противоречия неизбежно водят към социални конфликти. Неантагонистичните противоречия при правилна политика на ръководните органи не се превръщат в противоположност и могат да бъдат основно разрешени, без да бъдат довеждани до конфликт.

Борбата на противоположностите се проявява и в диалектиката на формата и съдържанието като борба на новото съдържание и старата форма.

Марксисткият диалектически метод учи всестранно да анализираме процеса на развитието, като се опираме на данните на науката и практиката, да разкриваме във всяко явление както положителните, така и отрицателните страни на предметите и явленията, които изследваме. Но

при това марксисткият диалектически метод изисква не съзерцателно отношение към противоречивите страни на предметите и явленията, а най-активна подкрепа на новото, което има бъдеще, и най-активна борба против старото, отживяващото.

Марксисткият диалектически метод показва значението на марксистката теория за класовата борба, на непримиримата класова, пролетарска политика, значението на комунистическата партийност и принципиалност.

Марксистката диалектика показва значението на критиката и самокритиката като специфична форма за възпитание на кадрите, като форма за разкриването и преодоляването на неантагонистичните противоречия в развитието на съветското общество.

Законът за борбата на противоположностите е най-важната черта на марксисткия диалектически метод, същността и ядрото на материалистическата диалектика именно защото разкрива най-пълното вътрешно съдържание на процеса на развитието.

**МАРКСИСТКИЯТ ФИЛОСОФСКИ МАТЕРИАЛИЗЪМ—
ЕДИНСТВЕНО НАУЧНО ОБЯСНЕНИЕ НА
ОБЕКТИВНАТА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ**

Марксисткият диалектически метод, както беше вече показано в предшестващите глави, представлява научен подход към изучаване обективната реалност, основан на познаването на най-общите закони на развитието на природата и обществото. Оттук е ясно, че марксисткият диалектически метод е неразривно свързан с материалистическото обяснение на света. Методът за изучаване на предметите не може да бъде произволен, условен, диктуван от съображения за удобство, „икономия на мисленето“, нагледност и др. т. Научният подход към изучаване явленията в природата и обществото трябва да изхожда от законите, които са вътрешно присъщи на тези явления.

Именно затова основа на марксисткия диалектически метод са обективните закони за взаимовръзката, движението, изменението и развитието на света. Например докато метафизикът твърди, че противоречия съществуват само в мисленето, и то уж само вследствие на заблуждението, марксистката диалектика изхожда от това, че противоречията съществуват във и независимо от съзнанието, в самите неща и процеси в природата и обществото и само се отразяват, но съвсем не се създават от мисленето. Така че признаването на *обективната*, независима от съзнанието реалност и на нейната принципиална познаваемост, т. е. материалистическото разбиране на света, материалистическото решение както на първата, така и на втората страна на основния въпрос на философията е

едно от необходимите условия за правилния, научен подход към действителността.

Стремейки се да опорочат материализма, идеалистите твърдят, че признаването на обективна реалност, независима от съзнанието, означавало излизане зад пределите на опита, допускане на свръхсетивното, недоказуемо твърдение и т. н. От гледна точка на идеалистите не може да се твърди, че съществува нещо *вън* и *независимо* от съзнанието. Идеалистът се опитва да увери, че само съществуването на съзнанието било абсолютно достоверно. В противоположност на идеализма марксисткият философски материализъм, обобщавайки цялата съвкупност от данните на науката и обществената практика, изхожда от това, че *вън* и *независимо* от съзнанието съществуват природата и обществото, съществува обективната реалност. Това положение, което е изходно за всеки материалист, е дълбоко обосновано и развито от марксисткия философски материализъм.

Стремейки се да опровергаят диалектическия материализъм, идеалистите по всякакъв начин се стараят да докажат, че материализмът изключва диалектиката. Не е трудно да се забележи, че в дадения случай диалектиката се разбира като идеалистическа диалектика, според която движението и изменението е възможно само в някаква „свръхматериална“ сфера. Но това именно е отричане на реалната диалектика на развитието на природата и обществото.

Ако марксисткият диалектически метод представлява единствено научен подход за изучаване на света, марксисткият философски материализъм е единствено научно обяснение на света. Всички материалисти изхождат от признаването на първичността на материята и вторичността на съзнанието. Но материалистите-метафизици не признават възникването, развитието на съзнанието като свойство, присъщо само на високоорганизираната материя. За много материалисти-метафизици е характерна представата за вечността на съзнанието, за всеобщата одушевеност на материята. Така например материалистът Спиноза, признавайки първичността на материята (субстанцията), твърди, че съзнанието е атрибут (неотнимаемо свойство) на материята, вследствие на което според Спиноза различieto между неорганическата и органиче-

ската природа е само количествено, а не качествено. Материалистът Дидро смята, че сетивността е присъща в различна степен на всички неща. За разлика от метафизическия материализъм марксисткият философски материализъм разглежда отношението на съзнанието към битието от гледна точка на развитието: съзнанието е продукт на материята, достигнала в развитието си висока степен на съвършенство. Само тази гледна точка се потвърждава от данните на еволюционната теория, на физиологията, психологията и други науки.

Всички материалисти изхождат от признаването на познаваемостта на света, разглеждайки знанието, науката като отражение на обективната реалност. Но материалистът-метафизик, като не умеє да приложи диалектиката към теорията на познанието, не може да обясни преминаването от непосредственото сетивно възприятие на отделните предмети (данните на зрението, осезанието и т. н.) към теоретическото мислене, познанието, което оперира с понятия, абстракции. Ето защо материалистът-метафизик не може да обясни как се осъществява познанието на безкрайния, неограничен във времето и пространството свят, тъй като той не вижда диалектичното преминаване от познаването на единичното, крайното, преходното към познаването на всеобщото, безкрайното, вечното, от сетивно възприеманото познание към познанието за онова, което, макар и да съществува обективно, в самия материален свят, не е непосредствено предмет на нашите усещания (закон, необходимост, същност и т. н.). Марксисткият философски материализъм, като разглежда диалектически процеса на познаването на действителността, разкрива противоречивото единство на теорията и практиката, на усещането и мисленето, на абсолютната и относителната истина, на абстрактното и конкретното, на единичното и общото и т. н.

Всички материалисти признават закономерността на явленията в обкръжаващата действителност. Но метафизическият материализъм разглежда природните закони като неизменни отношения на неизменни същности, като отношения, увековечаващи дадено състояние, пречещи за неговото изменение. Така например френският материалист от XVIII в. Холбах твърди, че в природата всякога и навсякъде съществува един и същ неизменен ред на нещата, неизменно сцепление на причини и следствия,

вследствие на което стремежът на човека да измени този ред по свое желание е само „заблуждение на мухата, която мислела, че тя насочва хода на каретата, седейки на нейния аръш“. Тази фаталистична концепция е свързана исторически и теоретически с метафизическото разбиране на обективната закономерност. Марксисткият философски материализъм за разлика от метафизическия материализъм счита законите на природата и обществото за закони на тяхното движение, изменение и развитие, но само че не увековечаващи дадено състояние, а, напротив, обуславящи неговия преходен характер.

Научното познание, тълкуване, обяснение на обкръжаващите явления разкрива техните причини, присъщите на тези явления закономерности и посочва пътя за практическото им използване в интерес на обществото. Познавайки природните закони, хората овладяват тяхното действие, развиват общественото производство — основата за задоволяване техните материални и духовни потребности.

Огромно практическо значение има познаването не само на природните закони, но и на законите на обществения живот. В процеса на своя обществен живот хората изменят не само природата, но и самите себе си, своите обществени отношения, икономическата и политическата структура на обществото. При това изменението на обществения живот се извършва от хората не произволно, както намерят за добре, а в зависимост от материалните условия на техния живот, в съответствие с обективните закони на развитието на обществото. Познаването на обективните икономически закони на развитието на обществото дава възможност на прогресивната класа да ускори хода на общественото развитие чрез съзнателно практическо използване и прилагане на тези закони. Марксизмът-ленинизмът въоръжи работническата класа със знанието за законите на развитието на капитализма, законите на класовата борба, законите на преминаването към безкласовото комунистическо общество. Ето защо В. И. Ленин казва: „Само философският материализъм на Маркс посочи на пролетариата изхода от духовното робство, в което са живели дотогава всички потиснати класи“¹. Научното обяснение на действителността, което

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 19, стр. 8 [Бълг. изд., стр. 8].

марксисткият философски материализъм дава, е теоретическата основа за нейното практическо революционно преобразуване.

За усвояване същността на марксисткия философски материализъм и за осъзнаване неговото значение е необходимо преди всичко да се разгледат основните черти и форми на домарксисткия материализъм, което ще даде възможност да се разкрие по-нататък спецификата на марксисткия философски материализъм, неговото коренно, качествено различие от всички предшестващи форми на материалистическата философия.

1. Основните исторически форми на домарксисткия материализъм

Материалистическите учения от различните епохи, макар и да са вземали за изходна точка материалистическото решение на въпроса за отношението на съзнанието към битието, все пак се различават съществено едно от друго. Материализмът, бидейки неразривно свързан с обществената практика, с производството, непрекъснато се е развивал и обогатявал, отразявайки в развитието си най-големите прогресивни социално-икономически изменения в историята на човечеството. С всяко ново велико откритие на естествознанието, представляващо епоха в познаването на природата, материализмът е приемал нова форма, което е обусловено от неговата органическа връзка с науката и обществената практика. Враговете на марксизма струпват на един куп всички материалистически учения, за да омаловажат висшата, марксистката форма на материализма и по този начин да заличат огромния прогрес в материалистическото светоразбиране, достигнато в течение на историята.

В действителност между различните течения на материализма има съществени различия, предвид на което е недопустимо отъждествяване на различните форми на материализма.

Маркс и Енгелс дадоха класическа характеристика на двете исторически форми на материализма — на античния материализъм и на материализма на напредничавите буржоазни мислители, като ги оцениха като две про-

прогресивни епохи в развитието на материалистическата философия. В трудовете на В. И. Ленин ние намираме характеристика на материализма на руските революционни демократи. Тези са трите главни прогресивни етапа в развитието на материалистическата философия от домарксовата епоха.

Материализмът на древните мислители. Материалистическата философия е възникнала за пръв път в древното робовладелско общество — в Китай, Индия и Вавилония. Възникването на материализма е исторически свързано с развитието на робовладелската демокрация, която е водила борба против старата родова аристокрация, която проповядвала митовете, станали по-късно един от източниците на идеализма. Материализмът от самото начало е бил мироглед на прогресивните социални групи на господстващата класа на робовладелското общество, на ония групи, които са били свързани със занаятчийското производство, с вътрешната и външната търговия, с науката. Материализмът се е развивал в борба против идеализма, който е служел като мироглед на робовладелската аристокрация, свързана с едрото земевладение.

В противовес на традиционната митологическа концепция за сътворението на света древните материалисти са извеждали всички природни явления, които са им били известни из материята, която те обикновено са наричали първоматерия. Така например някои древноиндийски материалисти са смятали, че всинко, което съществува, произлиза и се състои от огън, вода, въздух, земя и най-фин етер. Древнокитайските мислители също са изказвали положението за „първоелементите“, като към тях освен водата, огъня и земята са отнасяли още и метала и дървото и са смятали, че от тези „първоначала“ са възникнали вкусовете усещания за солено, горчиво, сладко, остро, кисело. В съчинението на един неизвестен древнокитайски автор „Книга за хармонията на мрака“ се твърди, че „съзнанието (син) се ражда от нещата и умира също така в нещата“. Древнокитайските материалисти са издигали също идеята за наличието на положителни и отрицателни, противоположни една на друга първоначални частици.

Опирайки се на постиженията на философската мисъл на древния Изток, древните гърци са разработили първата, най-наивната форма на материалистическото светоразбиране. Тя възниква около VI в. преди н. е., в периода, ко-

гато науката едва се е зараждала и е правила първите стъпки по пътя на научното обясняване на природните явления. Историческата заслуга на древногръцкия материализъм се състои в това, че той е поставил на мястото на митологичните религиозни концепции за сътворението на света учението за вечността, неунищожимостта на природата, за възникването, изменението и развитието на всички природни явления.

Още първите древногръцки материалисти твърдят, че не боговете, а материалното „първоначално“, „първоматерията“, „първовеществото“ е източник на всичко съществуващо. Талес (VII—VI в. пр. н. е.) смята, че такова „първоначално“ е водата, Анаксимен (VI в. пр. н. е.) счита за „първоматерия“ въздуха. Третият представител на материализма на ионийската школа Анаксимандър (VI в. пр. н. е.), отказвайки се от свеждането на цялото качествено многообразие до едно каквото и да било непосредствено възприемано вещество, твърди, че „първоначално“ е някаква „неопределена материя“. Още на това първо стъпало от своето развитие античният материализъм в противовес на митологията твърди, че светът не е бил сътворен, а съществува вечно, намирайки се в състояние на непрекъснатото изменение и обновяване. Така Анаксимен учи, че „слъзцето, луната и другите огнени светила“ са възникнали от земята: „от последната се издига влага, която, като се разрежда, става огън, а от издигащия се нагоре огън се образуват светила“. Наивният, ненаучният характер на това гледище, лишено от строго фактическо обосноваване и доказателство, не изключва в условията на онова време голямото значение на това гледище като първи опит да бъде разбран светът в неговото материално единство, в развитие.

Най-виден представител на това начално стъпало от развитието на античния материализъм е Хераклит от Ефес (V в. пр. н. е.). Хераклит смята, че първоматерия, първовещество е огънят, който в несравнимо по-голяма степен от водата, въздуха и т. н. характеризира процесите на непрекъснатото движение, възникване и изчезване, присъщи на природата. Хераклит твърди, че „светът, единен от всичко, не е създаден от никого измежду боговете и от никого измежду хората, а е бил, е и ще бъде вечно жив огън, закономерно възпламеняващ се и закономерно угасващ“.

Против учението на Хераклит за всеобщото течение, възникване и разрушаване се обявяват Парменид (края на VI — началото на V в. пр. н. е.), Зенон (V в. пр. н. е.) и другите философи от Елея. Елеагите твърдят, че сетивното възприятие, което свидетелствува за всеобщото движение и изменение, ни измамва. В действителност „битието“ е неподвижно, неизменно, лишено от свойствата, за които говорят сетивните органи. Това реакционно противопоставяне на същност и явление било опровергано от атомистическия материализъм, главен представител на който е Демокрит (ок. 460—370 г. пр. н. е.).

Демокрит е най-големият материалист на древна Гърция. В. И. Ленин характеризира античния материализъм, противостоящ на идеалистическата „линия на Платон“, като „линия на Демокрит“. Демокрит се отказва от наивните представи за първоначалото, за първоматерията. Той твърди, че доколкото светът съществува вечно, никакво първовещество не е имало никога. Понятието за първоматерията Демокрит заменя с понятието за атома, като по този начин поставя въпроса за структурата на материята. Всичко според Демокрит се състои от неделими, вечни атоми, които много малко се различават помежду си, и от празнота. Различните съчетания на атомите съставляват цялото многообразие на нещата.

Бележити продължители на учението на Демокрит са Епикур (341—270 г. пр. н. е.) и древноримският материалист Лукреций Кар (99—55 г. пр. н. е.). Като развива учението на Демокрит, Епикур приписва на атомите не само различия по големина и форма, но също и различия по тегло. Освен праволинейно, обусловено от тежестта движение на атомите Епикур допуска и самопроизволно тяхно движение, отклонение от правата линия, необходимо според него за обясняването на безкрайното многообразие на материалния свят. Лукреций систематизира учението на Епикур и го излага в ярка художествена форма в поемата „За природата на нещата“. С помощта на атомистическата хипотеза Лукреций обосновава материалистическата теза — „нещо не може да възникне от нищо“. Идеята за вечното движение, изменение, обновяване, възникване и изчезване на отделните неща и на цели светове в безкрайната материална вселена е едно от най-важните положения на неговото учение. Атомистическата хипотеза е бележито научно завоевание на античния материализъм: тя

от самото начало има ярко изразен естетичен характер. Обаче при липсата на развити научни представи за строежа на материята тази хипотеза неизбежно довежда до представата за съществуване на „последни тухлички“ на светозданieto и отъждествява вечността, неунищожимостта на материята с неизменността на нейните форми на съществуване.

Атомистическият материализъм не само опровергава учението на елеатите за неизменното, неподвижното „бигие“ на атомистите, прешително се обявяват против учението на най-големия представител на идеализма в древна Гърция Платон (427—347 г. пр. н. е.). Платон твърди, че всичко, което се възприема сетивно от човека — целият предметен, материален свят, — е само сянка, смътно, изопачено отражение на ноемното, задгробното царство на вечните неизменни същности — идеите. Платон метафизически противопоставя един на друг света на идеите (понятията) и света на нещата. Фантастичният, измисленият свят на вечните, неизменните идеи Платон обявява за свят на първоначалата, на първосъщностите, докато реалният, материалният, изменящият се свят той характеризира като нищожен — именно поради неговата материалност и променливост. Според Платон идеите предшествуват нещата и са сили, които ги образуват. Платон пренася от митологията във философията реакционната легенда за сътворението на света, възприета от всички идеалисти ют по-късно време. Платон разглежда материята като закостеняла, мъртва, неспособна да съществува самостоятелно. Разбирането на материята като „материал“ за творческа дейност на свръхприродния дух нанесло огромна вреда на науката за природата, като задържа дълго нейното прогресивно развитие.

Демокрит и други материалисти, разобличавайки идеалистическата „линия“ на Платон, доказват, че не съществува свръхсетивен, неземеи свят на идеите, че идеите не създават от човека благодарение на наблюдаването и изучаването на обкръжаващите предмети, че сетивните възприятия на природните явления служат за основа на тяхното разумно познаване. Докато идеалистът Платон призовава да се затворят очите и да се запушат ушите, за да не пречи нищо за познаването на извънвременната „същност“ на нещата, представителите на „линията“ на Демокрит виждат в сетивните възприятия основата за цялото

познание и правят първите опити за изясняването на сравнителната роля на усещанията и мисленето в процеса на познанието. Демокрит, развивайки в наивна форма това гледище, счита, че от предметите на външния свят се отделят техните „образи“, които, като влязат в съприкосновение с нашите зрителни органи, правят възможно зрителното възприемане на предметите, въпреки тяхната отдалеченост и липсата на пряко съприкосновение с тях.

Като доказват, че материята е вечна, безкрайна и предшества съзнанието, древногръцките материалисти правят първите опити да обяснят произхода на съзнанието от материята. Така според Хераклит душата е най-добрият, най-сухийт, чужд на влагата огън. Според Демокрит душата се състои от най-съвършени по форма атоми. Такива представи за природата на психическото, въпреки своята примитивност, са имали голямо значение в борбата против религиозно-идеалистическото разбиране на съзнанието като свръхматериално първоначало. Обаче тази опростена представа за съзнанието не дава възможност да се изследва отблизо отношението на психическото към физическото, доколкото съзнанието се смята като особен вид най-фино и „съвършено“ вещество. Такава концепция не може да изясни отношението на мисленето към материята. Поради това античният материализъм има в значителна степен не само наивен, но и стихийен характер. Но като не са умеели да обосновават стихийно приеманото положение за първичността на материята и вторичността на съзнанието, древногръцките материалисти разбирали, че отношението на съзнанието към материалната действителност се състои в това, че съзнанието я отразява, познава я. Признаването на принципалната познаваемост на света, враждебността към скептицизма по въпросите на познанието е характерна черта на античния материализъм, който разполага, както е известно, с извънредно ограничени резултати в областта на познанието на света.

Много голяма историческа заслуга на античния материализъм е (както бе вече показано във втората глава) наивно-диалектичното разбиране на действителността, най-ярко изразено от материалиста Хераклит. Диалектиката на Хераклит се опира преди всичко на сетивно възприеманите факти на обкръжаващата действителност. „Студеното — казва Хераклит — става топло, топлото студено, влажното сухо, сухото влажно.“ Обаче без да

се ограничава с констатирането на отделните факти на взаимовръзка, на взаимопревръщане на противоположностите, Хераклит идва до извода за всеобщността на движението, изменението и борбата на противоположностите. Той учи, че „всичко възниква чрез борба и по необходимост“. Обаче наивността на диалектиката на Хераклит се проявява тук в това, че той не дава характеристика на противоположностите, не анализира характера на тяхната взаимовръзка; той отъждествява борбата на противоположностите с войната, която по този начин се разглежда като нещо всеобщо и следователно се абсолютизира.

Подчертавайки всеобщността на възникването и унищожаването, Хераклит се ограничава с образната характеристика на тези процеси, като ги отъждествява при последна сметка с раждането и смъртта. Ето защо в неговата представа смъртта не е специфична характеристика на живото същество и се превръща в универсално понятие: „Огънят живее чрез смъртта на земята, въздухът живее чрез смъртта на огъня, водата живее чрез смъртта на въздуха, земята — чрез смъртта на водата“. Древногръцките учени нямат представа за химическата разлика между земята, водата, въздуха и т. н. Физическите свойства на тези различни вещества за тях също са били почти неизвестни. Затова те, основавайки се често на привидното, твърдят например, че огънят възниква от земята, въздухът — от огъня, водата — от въздуха, земята — от водата и т. н. Колкото и наивна да е такава представа, изразявана във форма на сетивни образи, основаващи се на външно сходство или различие, колкото и да противоречи тя на данните на физиката или химията, все пак в нея се съдържа най-дълбока догадка за материалното единство на света, която е важно постижение на древногръцкия материализъм.

Признавайки всеобщността и необходимостта на движението, изменението и развитието, античните материалисти свеждат тези процеси до вечно кръгообръщение на явленията, без да виждат възникването на новото, несъществуващо по-рано. Обяснявайки природата материалистически, античният материализъм дори не поставя въпроса за материалистическото разбиране на обществения живот. Този материализъм има чисто съзерцателен характер: познанието се разглежда като резултат от съзерцаването на природата без всякакво отношение към практическата

дейност, към изменяването на природата. Пренебрежителното отношение към труда, който се разглежда като дейност на роба, недостойна за свободния човек, слага своя печат върху тази първа историческа форма на материализма. С това се обяснява свойственото на материалистите от онова време игнориране на практическото значение на познанието, неразбиране ролята на практиката в процеса на познанието.

С падането на робовладелския икономически строй изчезва и тази присъща на него историческа форма на материализма. Обаче унищожаването на господството на робовладелците не доведе до установяване властта на робите, чиято революция беше причината за гибелта на робовладелския строй. Дълбоката криза на античното общество доведе до установяване господството на религиозно-идеалистическия мироглед. Религията стана господстваща идеология на новото, феодалното общество. Обаче материалистическата философия, преследвана и прогонвана по всевъзможен начин, не изчезна окончателно: материалистическите тенденции продължаваха да съществуват в продължение на цялото средновековие, особено в страните на Изтока. За това свидетелствуват например материалистическите идеи във философията на средновековния Китай. Така философът Фан Чжен (V—VI в.) доказва, че душата е неотделима от тялото, което той характеризира като „субстанция на духа“. Той се обявява решително против будистките представи за преселването на душите, като правилно смята, че „не може да се допуска мисълта, че тялото [на човека] е вече мъртво, а неговият дух продължава да съществува“. Китайският материалист Ли Чжи (1527—1602 г.) открито се бори против религиозно-идеалистическото учение на Конфуций, което господствува тогава в Китай, като доказва, че вродено знание, вродени идеи не съществуват.

Материалистическите идеи в европейската средновековна философия се издигат предимно от философите „номиналисти“ в борбата им против „реалистите“. Последните твърдят, че универсалите (общите понятия) предшествуват нещата и свидетелствуват за наличието на свръхматериална творческа сила — бог. В противоположност на тази идеалистическа, в духа на платонизма, концепция „номиналистите“ доказват, че общите понятия са вторични и възникват в съзнанието на човека благодарение поз-

наването на нещата. Номинализмът, по думите на Маркс и Енгелс, е първият исторически израз на материализма в условията на западноевропейския феодализъм. Номиналистът Дунс Скот допуска възможността да съществува мислеща материя, наистина, като се позовава на всемогъществото на бога. Други прогресивни представители на средновековната философска мисъл изтъкват противно на църквата, че светът съществува от вечни времена.

Материализмът на напредничавите буржоазни мислители от XVII—XIX в. В епохата на феодализма господстващата идеология е религията. В периода на разрушаването на феодалните отношения и на развитието на капиталистическия начин на производство младата, в опоза време още прогресивна буржоазия, която се стреми да развива производителните сили на обществото, естествено трябва да се бори против духовната диктатура на църквата, която скозава развитието на науката. В тези условия в зората на капиталистическото развитие материализмът на напредничавите буржоазни мислители се явява като идейно знаме на антифеодалната борба.

Развитието на капитализма и на свързаната с него търговия спомага за откриването на Америка и на морския път около Африка, което на свой ред създава за възходящата буржоазия ново поле за дейност. Ограбването на Индия, Китай и други колонии, колонизирането на Америка, развитието на стоковото производство и на търговията ускоряват разложението на феодалния строй и развитието на враждебните му буржоазни отношения. Развитието на производството предизвиква на свой ред значителен подем на науката, поради което тази епоха получи името „епоха на възраждането“.

Най-големият представител на материализма от тази епоха е Дж. Бруно (1548—1600 г.), който доказва, че не съществува никаква свръхматериална и извънматериална сила: природата е безкрайна във времето и пространството, движението е нейният собствен живот. Обаче Бруно облича своя материализъм в теологична обвивка, той запазва понятието бог, макар и да лишава това понятие от неговото обикновено, религиозно съдържание.

Беликият полски учен Н. Коперник (1473—1543) провъзгласи ново, хелиоцентрично светоразбиране, което е революционен акт, чрез който естествознанието за пръв път заяви решително за своята независимост от теологи-

яга. Галилей разработва основите на теоретичната механика. Кеплер открив законите на движението на планетите около слънцето. Създаването на телескопа и микроскопа разшири гигантски сферата на научните изследвания. Т. Мор и Т. Кампанелла отразяват зародилния се антагонизъм между пролетарната и буржоазията, излязоха с първите социалистически утопии.

Буржоазията, която си имагащеза развитието на производствените сили, се нуждаеше от наука, която да изследва законите на природата. Революционизирайки общественото производство, буржоазията, естествено, се бореше за освобождаване на науката и философията от религиозните и схоластичните окови, които сковават тяхното развитие. И тъй борбата против клерикализма, схоластиката и духовната диктатура на църквата изобщо е необходима роля на развитието на капитализма. Ето защо не е чудно, че още Дж. Бруно се отнася пренебрежително към схоластиците, като ги нарича безделници, педанти, мъшеници, шугове, шарлатани.

Представителите на материализма от XVII в. изработиха в борбата против господстващата идеология на феодализма — религията — нов, антирелигиозен, антисхоластичен мироглед. Венчко казано по-горе показва, че материализмът от епохата на възникването и утвърждаването на буржоазното общество превъзхожда предшествалият античен материализъм с неоравнено по-значителната си естествено-научна база. Той се опира на революцията в естествознанието, която се извърши в зората на капитализма и положи началото на съществуването на редица науки за природата. И материализмът в пълно съответствие с всички тези социално-икономически промени и културни придобивки навлезе в нов исторически етап на своето развитие.

Фр. Бекон (1561—1626 г.) — родоначалникът на английския материализъм — призовава философията да служи за създаване на „оръдия на ръката“, подчиняващи на човека природата, и на „умствени оръдия“, организиращи и насочващи човешкото познание. Той обявява знанието за сила, която може да изгради върху здрави основи могъществото на човека, да разшири границите на неговата власт над природата. Обаче учението на Бекон е още пълно с теологически предразсъдъци. Приемникът на Бекон и систематизаторът на неговата материалистическа теория

Т. Хобс (1588—1679 г.) освобождава материализма на Бекон от теологическата непоследователност, разработва неговите основни положения на базата на най-развитата наука в това време — механиката.

Материалистите от новото време вече не отъждествяват както своите предшественици материята с едно от нейните състояния (водата, въздуха и т. н.). Но преодолявайки наивния характер на античния материализъм, материалистите от новото време скъсват с наивно-диалектическия възглед за природата, който е свойствен на техните предшественици. Те обясняват явленията метафизически. Като отстояват в борбата против идеалистите принципите на материализма, те преди всичко доказват неизменността на природата, което им се струва най-важно свидетелство за нейната вечност. Като признават факта, че телата се намират в движение, метафизическите материалисти не разбират движението като изменение; те свеждат движението до просто преместване на телата в пространството, само до механическото движение, без да могат да обяснят научно качественото многообразие на света. Метафизическият характер на материализма от XVII—XVIII в. е неразривно свързан с механистическото разбиране на света. По онова време механиката е най-развитата наука, а науката за органичния свят едва се заражда. На тази почва се развива механистическият мироглед, който разглежда вселената във вид на самодействащи машини, а всяко явление в света — като определен механизъм, за обяснението на който са достатъчни законите на механиката. „Човекът е машина“, така френският материалист Ламетри (1709—1751 г.) формулира главния извод на това учение по отношение на човека. Такова разбиране на природните явления не може да даде научно обяснение на психическите явления.

В хода на прогресивното развитие на капитализма се развива и материалистическият мироглед. Докато в началото материализмът се отличава с теологическа непоследователност, по-късно той става философска теория на буржоазния атеизъм. Докато материалистите от XVII в. разглеждат движението като едно от многобройните свойства на материята, материалистите от XVIII в. считат движението като атрибут, т. е. като неотнимаемо качество на материята, проява на нейната същност, източник на всички нейни свойства.

Така френските материалисти от XVIII в., като се стремят да преодолеет непоследователността на своите предшественици, обосновават в трудовете си неотделимостта на движението от материята. Те доказват, че движението е форма на съществуването на материята, но под движение разбират само механическото преместване на телата. От тези теоретически позиции френските материалисти отхвърлят свойственото на повечето от техните предшественици допускане на „първия тласък“, обяснявайки природата от самата нея.

Провеждането на материалистическата линия в пределите на учението за природата дава възможност на френските материалисти да противопоставят по-рязко и по-определено материалистическото решение на основния въпрос на философията срещу идеалистическото решение на този въпрос.

Дени Дидро (1713—1784 г.) е непримирим противник на идеализма. В. И. Ленин отбелязва историческото значение на неговата борба против субективно-идеалистическата философия на Беркли. Дидро решително разобличава идеализма на Беркли, като разяснява, че такава философия всъщност признава „само своето съществуване и съществуването на усещания, които се сменят у нас . . .“. Субективният идеализъм, който невярно се позовава на данните на сетивните органи, в действителност, казва Дидро, е философия на слепи, тъй като той не взема под внимание действителното съдържание на сетивните възприятия, отрича техния обективен характер. Като отбелязва правилно несъстоятелността на субективния идеализъм, неговата откъснатост от реалния живот, Дидро се приближава непосредствено до разбирането, че именно практиката опровергава напълно всички тези идеалистически построения.

В борбата против идеализма буржоазните материалисти доказват първичността на материята. Обаче те вследствие на свойствения им метафизически начин на мислене не могат да поставят въпроса за възникването и развитието на съзнанието. Ето защо те подчертават предимно зависимостта на съзнанието от материята, като заедно с това считат съзнанието завинаги съществувало свойство на материята. По този начин тяхното материалистическо решение на основния въпрос на философията има същевременно и метафизически характер.

Признаването на вечността, на безкрайността на природата, на материята и свързаното с това отричане на каквито и да било свръхприродни неземни явления непосредствено довежда до атеизма. От тези позиции френските материалисти от XVIII в. — главните представители на буржоазния атеизъм — подлагат на решителна критика религията и църквата. Те доказват, че религията има за свой източник невежеството, страха пред неизвестното, от една страна, и користта на всякакви измамници и феодални тирани — от друга. Религията според тях противоречи на правствеността, унижава човека, отвърща го от реалността, пречи му да постигне щастие и свобода: Френските материалисти разобличават космополитизма на католическата църква, като противопоставят на любовта към бога и неговия „памесник“ на земята — римския папа, любовта към своето отечество.

Тази прогресивна атеистическа критика срещу религията има наред с това ограничен буржоазен характер. Френските материалисти виждат източника на потискането на човек от човек не в определени материални отношения, а в съществуването на религията и на извратено съзнание изобщо. Следователно те не виждат социалните корени на религията, които не само не се отстраняват, но постоянно се възпроизвеждат разширено от развитието на буржоазното общество. Това е идеалистически възглед за религията, който свежда нейните причини до съзнанието, а не до определени материални условия на живот на обществото.

Виден буржоазен мислител-материалист е немският философ Л. Фойербах (1804—1872 г.). Историческата заслуга на Л. Фойербах е критиката на Хегеловия идеализъм. Л. Фойербах правилно оценява Хегеловата идеалистическа система от възгледи като изтънчена, рафинирана теология, като показва, че Хегеловата „абсолютна идея“ е философско обозначение на бога, а учението на Хегел за природата като „инобитие“ на свръхприродния дух представлява украсяване на религиозната догма за сътворението на света от бога. Обаче Фойербах не вижда, както и другите буржоазни мислители, социалните корени на религията и идеализма, които лежат в самата икономическа основа на класовото общество. Той извежда идеализма от религията, а религията — от природата на човешката чув-

ственост, като по този начин увековечава религиозното чувство.

Продължавайки материалистическите традиции на XVIII в., Фойербах внася значителен принос в разработването на сенсуализма¹. Той правилно подчертава, че ако човекът имаше повече сетивни органи, отколкото има, той щеше да знае повече, казано иначе, сетивните органи на човека са източник на познанието на *всичко*, което съществува вън от човека. „Съзерцавайте природата, съзерцавайте човека — пише Фойербах. — Тук вие имате пред очите си тайните на философията.“² Фойербах се обявява против идеалистическото обясняване на живота съзерцание като нещо долно, враждебно на интелекта. В противовес на идеалистите Фойербах подчертава, че възприятията на човека се различават качествено от възприятията на животните, че те имат разумен, осмислен характер и излизат далеч зад пределите на непосредствените нужди и физиологичните потребности на човека.

Обаче Фойербах не разбира ролята на материалната практика в познанието, в историческото развитие на сетивните възприятия на обективната реалност; той не може също така да разбере диалектиката на преминаването от усещанията към мисленето, а самото мислене свежда до простото сумиране на данните на сетивните органи.

Фойербах не е диалектик: заедно с Хегеловия идеализъм той отхвърля и Хегеловата диалектика, без да вижда в нея рационалното зърно. Макар и атеист, Фойербах все пак счита за необходимо създаването на особена религия на чувствата, обожествяваща самия човек. В това се проявява ярко буржоазната ограниченост на този мислител, който макар и съвременник на Маркс и Енгелс, не съумя да застане на позицията на диалектическия материализъм. Маркс и Енгелс, създавайки диалектическия материализъм, възприеха, преработиха и развиха революционно-критически „основното зърно“ на Фойербаховия материализъм, като отхвърлиха присъщите на този материализъм религиозни наклонности.

¹ Сенсуализъм — философско учение за произхода на всички знания от сетивните възприятия. Основно положение на сенсуализма е: няма нищо в разума, което да не е било по-рано в сетивното възприятие.

² Л. Фейербах, Основы философии будущего, 1936, стр. 126.

Материализмът на напредничавите буржоазни мислители неизбежно има половинчат характер: това е материализъм (и то не винаги последователен) само в обясняването на природата, докато обществения живот те разбират идеалистически. Наистина материалистите от това време в противоположност на идеалистите не считат, че в обществения живот действуват някакви свръхестествени божествени сили. Те не признават в обществения живот никакви други сили и явления освен ония, които се възприемат сетивно и всякога могат да бъдат установени емпирично. Те разглеждат обществения живот и самия човек *натуралистически*, т. е. като явление на природата. Така Спиноза твърди, че „хората, както и всичко останало, са само част от природата . . .“. Фойербах обвинява идеализма, че той „изтръгва човека от природата“, и подчертава: „ . . . аз не се срамувам от своята зависимост от природата“. От тази гледна точка всички присъщи на човека и на обществото черти се разглеждат като естествени, присъщи на самата природа свойства. Буржоазният егоизъм се превръща в „естествен“ егоизъм, изразяващ свойственния уж на всички тела стремеж към самозапазване, общественото неравенство се обявява за естествено, а човешката природа, както и природата изобщо, всъщност се смята за неизменна.

Така че натуралистическият възглед за човека и обществото има ярко изразен метафизически характер, а тази метафизика на свой ред води към идеалистическото разбиране на обществения живот. Като пренасят върху обществото законите на природата, материалистите-метафизичи не виждат специфически материалната, икономическата обусловеност на обществения живот, игнорират практическата, трудовата, революционната дейност на народа и отдават решаващо значение в историята на чувствата, мислите, намеренията на хората, особено на бележитите хора. Както подчертава Енгелс, „историята — и в нейната цялост, и в отделните ѝ части — е била схващана като постепенно осъществяване на идеи, и то естествено винаги на любимите идеи на самия философ“¹.

Представителите на метафизическия материализъм не случайно игнорират основния факт, че хората трябва да

¹ Ф. Енгелс, Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии, Госполитиздат, 1952, стр. 39. [Бълг. изд., 1949, стр. 62].

ядат, да пият, да се обличат, да имат жилище, преди да бъдат в състояние да се занимават с политика, наука, изкуство и т. н., че следователно материалното производство и съответно на това дейността на трудещите се маси образуват действителната, определящата основа на историята. Тези материалисти, представители на експлоататорската класа, приписват решаваща роля в историята на бележитите личности, на правителствата и дори на отделни случайни събития, като считат, че всички причини изобщо са еднакво съществени, така че всяка пясъчинка на морския бряг, честолюбието на пълководеца, всеки каприз на някоя жена могат да бъдат източник, причина на най-велики събития в историята на страните и народите.

Материализмът на напредничавите буржоазни мислители, макар и да представлява идейно оръжие на буржоазията в периода на нейната кратковременна революционност, все пак при всичките свои нападки срещу религията, феодалната тирания и др. т. си остава съзерцателен мироглед. На човека се гледа само като на продукт на природата, а не като на сила, която изменя, преобразува природата. Съответно на това материалистите-метафизичи не виждат връзката на понятията с практическата дейност на хората, с изменението на обкръжаващия свят. Така че материализмът на буржоазните философи от XVII—XVIII в. е по-нататъшна крачка в развитието на материалистическата теория. Но този материализъм е исторически ограничен. Неговата ограниченост се състои в механистическото, метафизическо разбиране на природата и в идеалистическото обяснение на обществените явления.

Материализмът беше мироглед на буржоазията само в продължение на твърде кратък исторически период. След като завоюва политическо господство, буржоазията решително се обявя против своите някогашни материалистически увлечения.

През втората половина на XIX в. метафизическият материализъм се изроди във вулгарен материализъм, пример на какъвто могат да бъдат философските теории на Бюхнер, Фохт, Молешот. Вулгарните материалисти отждествяват съзнанието с материята, като твърдят, че мозъкът отделя мисли също както черният дроб отделя жлъчка. Вулгарните материалисти свеждат обществения живот до физиологическите процеси, разпростират положението за „борбата за съществуване“ върху обществения живот,

оправдават с помощта на „естественонаучни“ аргументи колониалната политика на буржоазията. Обаче скоро и вулгарният материализъм беше изместен от идеалистическата философия, която от втората половина на XIX в. стана напълно господстваща в буржоазното общество.

Докато философските учения на Кант, Фихте, Шеллинг, Хегел съдържат отделни прогресивни черти, диалектически догадки, постановка на нови въпроси, идеалистическата философия от втората половина на XIX в. е лишена от каквито и да било рационални, положителни черти. Отразявайки процеса на превръщането на буржоазията в реакционна класа, тези идеалистически учения възраждат най-реакционните идеи на миналото, сближават се с клерикализма, фалшифицират данните на науката и изопачават фактите, за да оправдаят капиталистическото робство. При тези условия само представителите на трудещите се, на експлоатираните класи са могли да развият материалистическия мироглед.

Материализмът на революционните демократи. Следващият етап в развитието на домарксисткия материализъм е материалистическата философия на революционните демократи, която е била идеология на широките експлоатирани маси на селячеството, борещи се против господството на помещиците. Общеизвестно е, че освободителната борба на селяните не довежда и не може да доведе до унищожаване на всякакъв гнет и експлоатация, нейната задача е да се постигнат максимум буржоазнодемократически преобразования. Но революционните демократи за разлика от либералната буржоазия са непримирими противници на феодалния строй и неговата идеология, те вярват дълбоко в социалното творчество на трудещите се и съзнавайки, че не „върховете“, а „низиите“ са решаващата сила на историята, се ориентират към революционния път на развитие на обществото.

Материалистическата философия на революционните демократи има свои представители в различни страни на Европа и Азия. Пълното си развитие тази висша форма на домарксисткия материализъм достигна в Русия, където освободителното движение на широките селски маси непосредствено предшества социалистическото движение на пролетариата.

Характерна особеност на материалистическата философия на революционните демократи е постоянният стре-

меж да свържат теоретическите въпроси с практическите задачи, с революционната борба. „Важността на теоретическите въпроси — пише В. Г. Белински — зависи от тяхното отношение към действителността.“¹ От тези позиции Белински страстно изобличава всякакво примиряване с експлоататорските порядки.

Н. Г. Чернишевски правилно критикува Хегел за „нежното снизхождение към съществуващото“, като подчертава, че Хегел е „роб на настоящото положение на нещата, на настоящото устройство на обществото . . .“

Продължителят на Чернишевски — Д. И. Писарев, твърди, че крайната цел на философията и на познанието въобще „се състои в това — да разреши завинаги неизбежния въпрос за гладните и голите хора; вън от този въпрос няма решително нищо, за което би си струвало да се полагат грижи, да се размишлява и да се действа . . .“²

Ако френският материализъм от XVIII в. води борба против предшествувания и съвременния му идеализъм от типа на идеализма на Беркли и Юм, то руският материализъм от XIX в. нанася удар на най-развитата форма на идеализма — на немската идеалистическа философия от края на XVIII — началото на XIX в. и придвижва напред материалистическата философия. Фойербах, както бе посочено по-горе, критикува немския идеализъм от позициите на метафизическия материализъм. Що се отнася до Белински, Херцен, Чернишевски, Добролюбов, те са не само материалисти; в техните произведения има силни диалектически идеи, предвид на което критиката, която те правят на Кант, Фихте, Шелинг, Хегел, съществено се различава от Фойербаховата. Фойербах не забелязва „рационалното зърно“ в идеалистическата диалектика на Хегел. Класиците на руската философия, напротив, оценявайки положително идеята за развитието във философията на Хегел, разработват задълбочено въпросите на диалектиката.

Преодолявайки метафизическата и механистическата ограниченост на предшествувания материализъм, кла-

¹ В. Г. Белинский, Избранные философские сочинения, т. II, М., 1948, стр. 309.

² Д. И. Писарев, Избранные сочинения в двух томах, т. II, М., 1935, стр. 88.

сиците на руската философия решават основния въпрос на философията върху основата на материалистическото разбиране процеса на развитието. Като не се задоволява с признанието на простата зависимост на съзнанието от материята, Херцен казва: „...съзнанието съвсѣм не е нещо странично за природата, а е висша степен на нейното развитие...“¹. Такова разбиране на същността на духовното е пряко и непосредствено насочено против обедняването на неговото съдържание и игнорирането на присъщата на съзнанието активност.

Метафизическите материалисти не могат да разберат диалектически процеса на отразяването от човешкото съзнание на обективната реалност и да приложат диалектиката към теорията на отражението. Руските революционни демократи и в това отношение направиха крачка напред. Обявявайки се против метафизическото разбиране за познанието, те се опитват да разберат исторически този процес, като посочват диалектическия характер на истината. Белински твърди, че „живата истина се състои в единството на противоположностите“. Херцен, опровергавайки метафизическата представа за истината като нещо веднаж завинаги дадено, посочва вечното движение на истината в процеса на познанието, в който „всяко положение се отрича в полза на по-висше... само в приемствената последователност на тези положения, борби и снемания си проправя път живата истина...“². Чернишевски, развивайки тези възгледи, учи, че абстрактна истина няма, истината е винаги конкретна.

Характеризирайки процеса на познанието, класиците на руската философия неведнаж посочват значението на практиката за различаването на истината от заблудението. Приближил се непосредствено до оценката на практиката като критерий на истината, Чернишевски изказва същевременно редица задълбочени положения за връзката между прогреса на познанието и практическите потребности. Тези извънредно важни положения, наистина, не получиха достатъчно развитие в системата от възгледи на класиците на руската философия, но те сви-

¹ А. И. Герцен, Избранные философские произведения, т. I, 1948, стр. 126.

² Пак там, стр. 80.

детелствуват за съществено различие между тяхното материалистическо учение и предшестващия материализъм.

Класиците на руската философия са решителни борци против всякакъв вид теории за невъзможността да се познае светът. Високата оценка на ролята на практиката в познанието довежда руските материалисти до разбирането, че скептицизмът относно познавателните способности на човека почива върху всевъзможни откъснати от практиката схоластични мъдрувания. В труда си „Материализъм и емпириокритицизъм“ В. И. Ленин обръща особено внимание на заслугите на Чернишевски в борбата против такъв вид теории, които се проповядват от последователите на Кант и на други философи. „Чернишевски — пише Ленин — е единственият истински велик руски писател, който съумява от 50-те години чак до 88-а година да остане на равнището на цялостния философски материализъм и да отхвърли жалката глупост на неокантианците, позитивистите, махистите и прочее объркани глави. Но Чернишевски не съумява, по-вярно: не е могъл, поради изостаналостта на руския живот, да се издигне до диалектическия материализъм на Маркс и Енгелс.“¹

Класиците на руската домарксистка философия не можаха да разпространят материализма върху разбирането на обществения живот, поради което не можаха и да преодолееят докрай метафизичността и съзерцателността на стария материализъм. Обаче би било погрешно да се поставят на една дъска социологическите възгледи на представителите на руската революционна демокрация и съответните теории на буржоазните мислители от XVII—XVIII в. Във възгледите на Белински, Херцен, Огарьов, Чернишевски, Добролюбов, Писарев за обществения живот се проявява материалистическа тенденция, обусловена преди всичко от революционно-демократическото отношение към обществените въпроси. Така Чернишевски осъжда решително идеалистическата представа за произхода на философията и на социално-политическите теории въобще, като подчертава, че всички те са или прогресивни, или реакционни, т. е. неразривно свързани с обществения живот: тези теории според Чернишевски са

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 346 [Бълг. изд., стр. 381].

„отгласи на историческата борба, имат за цел да забавят или ускорят хода на събитията“¹.

Обаче това и други положения не значат материалистическо разбиране на обществения живот, защото при последна сметка, според убеждението на Чернишевски, „знанието е основната сила, на която са подчинени и политиката, и промишлеността, и всичко останало в човешкия живот“². Оценявайки високо ролята на науката, Чернишевски греша, като смята, че „основната сила на прогреса е науката, успехите на прогреса са съразмерни със степента на съвършенството и степента на разпространеността на знанията“³.

Характерна особеност на революционно-демократическата материалистическа философия в Русия е пейната враждебност не само към крепостничеството, но и към буржоазния строй. Оттук произтича утопическият социализъм на руските революционни демократи. За разлика от западноевропейските утопически социалисти класиците на руската философия отричат мирния реформистки път към социализма, като признават необходимостта от революционно унищожаване на експлоатацията. Обаче руските революционни демократи не виждат реалния исторически път на унищожаване на капитализма, пътя, който минава през освободителната борба на пролетариата и пролетарската революция. Те не отделят пролетариата от масата на трудещите се, на „простолудieto“ и очакват революционна, социалистическа инициатива преди всичко от селячеството. Такива възгледи естествено не са могли да станат идейно знаме на освободителната борба на пролетариата, философска теория, която да води трудещите се към действително унищожаване на всякакво потисничество и на всякаква експлоатация на човек от човек.

Под влияние на прогресивните руски мислители революционно-демократическите материалистически идеи се разработват и в други страни на Европа, например в България (Христо Ботев), в Сърбия (С. Маркович).

¹ Н. Г. Чернышевский, Полное собрание сочинений, т. VII, 1950, стр. 222.

² Н. Г. Чернышевский, Полное собрание сочинений, т. IV, 1948, стр. 6.

³ Н. Г. Чернышевский, Полное собрание сочинений, т. VII, 1950, стр. 645.

Класовите и гносеологическите корени на идеализма. Идеализмът като определена форма на общественото съзнание не е съществувал вечно, той е породен от развитието на класовото общество. В. И. Ленин нееднократно е посочвал, че при последна сметка идеализмът е изтънчена позиция, научнообразно изложение на религиозни възгледи. Оттук е ясно, че социалната роля на идеализма е аналогична на социалната роля на религията. Религията е идеологическо оръдие на господстващите експлоататорски класи; религията помага на тези класи да държат в подчинение трудещите се маси; религията отразява поробването на трудещите се маси, тяхното тежко угнетено положение. Идеализмът, както и религията, хвърля покривало върху съществуващото в експлоататорското общество положение на нещата, но за разлика от религията той проповядва примирение с експлоататорските порядки не направо и непосредствено, а в замъглена, изтънчена форма. Така например идеалистите внушават на масите, че изменението, подобренито на тяхното материално положение не е осъществимо чрез материални, революционни средства: необходимо било нравствено самоусъвършенствуване, изменение на съзнанието, а не на самата действителност. Както посочва Маркс, идеалистите подменят изменението на действителността с изменение само на съзнанието, като проповядват примирение с реакционните порядки по пътя на по-друго тяхно тълкуване.

Характерна особеност на идеализма е това, че този безплоден цвят расте, както отбелязва Ленин, върху живото дърво на развиващото се човешко познание. В тази връзка изниква въпросът за гносеологическите (теоретико-познавателните) корени на идеализма, т. е. за неговото отношение към процеса на познанието.

Ленин изтъква, че всяка абстракция, доколкото тя не е непосредствено свързана с обекта на сетивното възприятие, представлява отлитане на мисълта от действителността, което при определени социални условия може да се превърне в скъсване между абстрактната мисъл и конкретната действителност. „Познанието на човека — казва В. И. Ленин — не е... права линия, а е крива линия, безкрайно приближаваща се до редица кръгове, до спирала. Всеки откъслек, отломка, парче от тази крива линия може да бъде превърнат (едностранчиво превърнат) в самостоятелна, цяла права линия, която (ако по-

ради дърветата не виждаме гората) води тогава в блатото, в попщината...“¹

Това положение на В. И. Ленин посочва, че идеализмът в противоположност на материализма изразява не основното съдържание на познанието, а късче от него, при това неправилно обяснено, превърнато в цяло, в главно, определящо. Идеалистическата философия означава „*едностранчиво, преувеличено... развитие (раздуване, разпухване) на една от чертите, страните, пределите на познанието в абсолютен, откъснат от материята, от природата, обожествен*“². Така например Платон откъсва понятията, които отразяват общите признаци на предметите (къща, дърво, човек и т. н.), от самите предмети, т. е. от реално съществуващите къщи, дървета, хора, и си въобразява на това основание, че понятието за дървото предшества реалното съществуване на дърветата и се намира не в човешката глава, а някъде във въздуха от обкръжаващия свят, в неземното царство на вечните идеи. „*Праволинейност и едностранчивост, вдървенялост и закостенялост, субективизъм и субективна слепота *voilà** гносеологическите корени на идеализма.*“³

По този начин процесът на познанието съдържа (поради своята сложност, противоречивост) възможност за идеализъм, обаче тази възможност се превръща в действителност само тогава, когато за това спомага определени обществени интереси, класи. Едностранчивата, субективна и опростена оценка на едно или друго явление съдържа зародиш на идеализъм, който се развива и се превръща в идеалистически възглед там, където са заинтересовани в това едни или други обществени класи. Така господството на идеализма в съвременните капиталистически страни е пряко свързано с господството на буржоазията, заинтересована от запазването и разпространяването на реакционния идеалистически мироглед, който деморализира трудещите се. Възможност за идеализъм има следователно в самия противоречив, многостранен процес на познанието, но тази възможност става действителност само в класовото общество. С унищожаването на антагонистичното общество изчезва и неговата историческа роля — идеализмът.

¹ В. И. Ленин, *Философские тетради*, 1947, стр. 330.

² Пак там.

* — *сто.* — *Ред.*

³ Пак там

2. Марксисткият философски материализъм — висша форма на материализма

Марксисткият философски материализъм се различава качествено от всички предшестващи материалистически учения. Възприел революционно-критично прогресивните традиции на предшестващите го материалистически учения, марксисткият философски материализъм се явява като принципиално нова, висша степен на развитие на философската мисъл. Марксисткият философски материализъм е не само правилна теория на познанието на света, но и теоретическо обосноваване на неговото революционно преобразуване.

Единството на диалектическия метод и материалистическата теория. Коренно различие на създадения от марксизма материализъм от предшестващите го материалистически учения е неговият диалектически характер.

Марксисткият философски материализъм — това е *диалектически материализъм*. Диалектиката и материализмът представляват в марксистко-ленинската философия единно цяло. Марксисткият диалектически метод направлява нашето познание за обективната реалност, като разкрива пред нас общата картина на взаимообусловеността и развитието на явленията. Марксисткият философски материализъм разкрива материалната основа на взаимозависимостта, движението и развитието на явленията и посочва научния път за тяхното познаване.

Основните черти на марксисткия диалектически метод характеризират развитието на самата материя, която съществува като свързано единно цяло и се намира в състояние на непрекъснато движение. Именно материята е качествено многообразна и незабележимите количествени изменения, които се извършват в материалния свят, довеждат до коренни, качествени изменения. Законът за борбата на противоположностите, който разкрива източника на развитието, е присъщ на самата материя. Той съставлява вътрешното съдържание на развитието на всички материални неща и процеси.

Установявайки различието между метода и теорията, марксизмът-ленинизмът съвсем не ги противопоставя един на друг. Основните черти на марксисткия диалектически метод са израз на най-общите закони на развитието, свойствени на всичко съществуващо: ето защо марксист-

ката диалектика като метод на познанието е аналог на действителността. Марксисткият диалектически подход към явленията в природата и обществото е *материалистически*. От друга страна, марксисткото философско обяснение на света се различава от теорията на метафизическия материализъм по това, че то е *диалектическо*. Така че марксисткият философски материализъм означава диалектико-материалистическо обяснение на света, единствено правилно обяснение на явленията на обкръжаващия свят в тяхното единство и многообразие, в тяхното движение, изменение и развитие.

Диалектическият материализъм е органически свързан с постиженията на всички науки, предвид на което той напълно преодолява и отстранява механистическата ограниченост, която е свойствена на материализма от XVII—XVIII в. Материалистите преди Маркс отъждествяват материята с масата, като смятат последната за абсолютно неизменна. Диалектическият материализъм доказва, че всички качества на материята са променливи. Съответно на това марксисткият философски материализъм разглежда материята като безкрайно многообразна, отхвърляйки свеждането на материята до един какъвто и да е вид. Домарксисткият материализъм, отъждествявайки материята с веществото, не разбира в какво се състои материалната основа на обществения живот. Марксисткият философски материализъм показва, че материята е обективна реалност, т. е. всичко, което съществува във и независимо от съзнанието и се отразява в него.

Като извежда съзнанието из материята, марксисткият философски материализъм в противоположност на метафизическия материализъм не го отъждествява с материята. Материята съществува във и независимо от съзнанието, следователно съзнанието не е материя, макар и да е неотделимо от нея.

Съзнанието не съществува във, независимо от субекта, както се опитват да доказват това всевъзможните идеалисти. Съзнанието е продукт на материята, но самото то не е вече материя, а само особено свойство на високоорганизираната материя. Така че марксисткият философски материализъм отхвърля решително както абсолютното противопоставяне на съзнанието и материята, така и отъждествяването на едното и другото, като разкрива диалектическото взаимоотношение между съзнанието и битието, ми-

сленето и обективната реалност. В. И. Ленин, като отхвърля демагогските твърдения на идеалистите, че марксисткият материализъм абсолютно противопоставял психическото и физическото, изтъква, че диалектическият материализъм ограничава това противопоставяне в рамките на въпроса: кое е първично и кое е вторично, производно.

Отхвърляйки абсолютното противопоставяне на съзнанието и материята, на духовното и материалното, марксисткият материализъм показва, че между едното и другото съществува диалектическо взаимоотношение: съзнанието, порождено от битието, оказва върху него обратно въздействие и по този начин е съществен фактор в изменението на самото битие. Така например общественото съзнание на хората, като отразява материалния живот на обществото, може да оказва ту ускоряващо, ту задържащо влияние върху неговото развитие.

Марксисткият философски материализъм е пряко и непосредствено свързан с най-новите открития на науката, със завоеванията на физиката, биологията, психологията и т. н. Великите открития на естествознанието през XIX и XX в. са философски обобщени от диалектическият материализъм. Всяко ново стъпало в развитието на науката, като потвърждава марксисткия философски материализъм, се явява заедно с това основа за нови философски обобщения, които обогатяват марксистко-ленинския мироглед.

Единството на материалистическото разбиране на природата и на материалистическото разбиране на обществото. Марксисткият философски материализъм неизбежно довежда до материалистическото разбиране на историята, до революционно-комунистически изводи. Висшата форма на материализма, създадена от марксизма, изгонва идеализма из неговото последно убежище — из социологията. В. И. Ленин характеризира марксисткия философски материализъм като „последователен материализъм, който обхваща и областта на социалния живот . . .“¹

Особеност на диалектико-материалистическото решение на въпроса за отношението на съзнанието към битието е, че то обхваща не само природата, но и обществото.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 21, стр. 32 [Бълг. изд., стр. 36].

Марксизмът-ленинизмът учи, че общественото битие, начинът на производство на материални блага определя лицето на обществото, служи като основа на историческото развитие.

„Материализмът изобщо — казва В. И. Ленин — признава обективно реалното битие (материята) независимо от съзнанието, от усещането, от опита и т. н. на човечеството. Историческият материализъм признава общественото битие за независимо от общественото съзнание на човечеството.“¹

Общественото съзнание на човека отразява общественото битие. Разглеждането на общественото съзнание като отражение на общественото битие коренно отличава диалектическия материализъм от метафизическия материализъм. При това марксисткият философски материализъм показва, че всяко, дори извратено, изопачено общественое съзнание е рожба на действителността. Френските материалисти например са смятали, че религията не отразява нищо в обективната реалност, тъй като тя е неверен възглед. Марксисткият материализъм, напротив, показва, че религиозното съзнание на потиснатите и експлоатираните маси отразява в изопачена форма факта на тяхното поробване, потискане от експлоататорите, изразява оня икономически, политически и духовен гнет, на който те се подлагат в антагонистичното общество.

Материалистическото разбиране на обществения живот е станало възможно благодарение на преодоляването на свойственото на стария материализъм свеждане на материята само до физическата, химическата или която и да било друга форма на нейното съществуване. Марксисткият философски материализъм разкрива специфичния характер на материалния живот на обществото и съответстващата му специфика на общественото съзнание. Материалният живот на обществото — това е преди всичко производството на материални блага, двете основни страни на което са производителните сили и съответстващите на тях производствени отношения на хората, които се създават и съществуват независимо от съзнанието и волята на хората. Изменението на общественото производство обуславя изменението на общественото съзнание. По този начин и в обществото в специфич-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 312 [Бълг. изд., стр. 334]:

на форма се проявява, действува основната, установена от материализма закономерност: материята е първична, съзнанието е вторично, производно.

Решила материалистически въпроса за отношението на общественото съзнание към общественото битие, марксистко-ленинската философия създава на тази теоретическа основа научното разбиране на целия исторически процес на обществения живот. Марксизмът разглежда общественото развитие като естествено-исторически процес, който се подчинява на закони, не само независещи от волята, съзнанието и намеренията на хората, а, на-против, определящи тяхната воля, съзнание и намерения.

Материалистическото разбиране на историята е философската основа на доказателството за обективната неизбежност на социализма; върху тази теоретическа основа класиците на марксизма-ленинизма разработват учението за пролетарската революция и диктатурата на пролетариата, учението за изграждането на комунистическото общество.

Материалистическото разбиране на историята обогатява теорията на познанието, като разкрива обществения характер на познанието, изяснява ролята на материалната, практическата дейност на хората в процеса на познанието. Домарксисткият материализъм не разбира материалната, практическата основа на познанието, не вижда връзката на познанието с материалното производство и общественно-политическия живот на хората. Дори в ония случаи, когато домарксисткият материализъм е посочвал ролята на практиката в познанието, самата практика се е разбирала ограничено, предимно като дейност, преследваща определена изгода, или пък като експеримент. Материалистическото разбиране на историята разкрива решаващото значение на основната форма на практическата дейност на хората — на материалното производство, като показва как то обуславя развитието на познанието. Марксизмът-ленинизмът разкри по този начин мястото на познанието в обществения живот, в историята на обществото, изследва връзката на теорията и практиката и постави теорията на познанието на научна основа.

Марксисткият философски материализъм със своето обяснение на явленията в природата и обществото обосновава теоретически тяхното революционно изменение. Благодарение на материалистическото разбиране на ис-

торията стана възможно пълното и окончателно преодоляване на съзерцателността, свойствена на метафизическия материализъм. Марксисткият философски материализъм сложи край на метафизическото противопоставяне на природата и обществото, като показва, че изменението на природата от хората е материалната основа на обществения живот, основа на познанието и на цялата човешка история изобщо. По този начин за пръв път познанието на действителността е разбрано като могъщо средство за нейното преобразуване, показано е, че познанието на законите на природата дава възможност за тяхното практическо овладяване за използването им за благо на човека. Марксисткият философски материализъм сложил край на съзерцателното разбиране на обществения живот. В този смисъл Маркс и Енгелс характеризират създадената от тях философска теория като теоретическо обосноваване на пътищата за революционна, комунистическа преобразуване на света.

Марксисткият философски материализъм е живо, постоянно развиващо се учение. Революционният, творческият характер на марксисткия философски материализъм го прави могъщо оръжие на Комунистическата партия.

Цялостност и монолитност на марксисткия философски материализъм. Основните черти на марксисткия философски материализъм са формуирани от Маркс и Енгелс. В трудовете на В. И. Ленин те получиха по-нататъшна разработка. В произведението на И. В. Сталин „За диалектическия и историческия материализъм“ е дадено развитие и системно изложение на основните черти на марксисткия философски материализъм.

Първата черта на марксисткия философски материализъм говори за материалността на света, като отхвърля идеалистическата, религиозната представа за съществуването на земен и неземан свят. Единството на света е в неговата материалност, т. е. в това, че цялото многообразие на съществуващото представлява различни форми на движение на материята. Материални по своя характер са предметите, явленията, а също и закономерностите, които управляват движението, изменението и развитието, защото тези закономерности не са никакви свръхприродни принципи, а определени форми на взаимната връзка, на взаимната обусловеност на явленията.

Докато първата черта на марксисткия философски материализъм отговаря на въпроса, какво представлява светът, втората черта отговаря на въпроса: в какво отношение се намират едно към друго материалните и духовните явления. Материята е първична, съзнанието е вторично, т. е. продукт на продължително развитие на материята; то е неотделимо от материята като функция на високоорганизираната материя, като отражение на обективната реалност.

Марксисткият философски материализъм дава отговор на втората страна на основния въпрос на философията, като разкрива гносеологическото отношение на съзнанието към обективната реалност, като доказва познаваемостта на света и на неговите закономерности и посочва пътищата на научното познание. Марксистката философия доказва, че данните на сетивното възприятие са източникът на знанието на външния свят, източникът, от който изхожда абстрактното мислене. Тези положения се разкриват в третата черта на марксисткия философски материализъм.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Марксисткият философски материализъм е научно-философско тълкуване, обяснение на обективния свят. Ако научният диалектически подход към изучаването на явленията е невъзможен без материализма, то на свой ред последователното научно-материалистическо обяснение на света е невъзможно без разбиране на взаимовръзката на явленията, тяхното движение, изменение и развитие. Марксисткият философски материализъм и марксисткият диалектически метод образуват монолитно единство.

Марксисткият философски материализъм е висша форма на материалистическата философия, качествено различна от всички предшествуващи я материалистически учения. В домарксовата епоха са съществували, последователно сменявайки се една друга, три основни исторически форми на материализма: материализмът на напредничавите мислители на робовладелското общество, материализмът на напредничавите буржоазни мислители, когато буржоазията е представлявала още прогрес-

сивна, бореща се против феодализма класа, и материализмът на революционните демократи, достигнал най-висока степен на своето развитие в Русия — философията на освободителното движение на селските маси. Специфична особеност на античния материализъм е наивната диалектика, основана предимно на непосредственото сетивно съзерцание на обективната реалност. Специфична особеност на материалистическите учения от XVII — XVIII в. е техният метафизически, механистически характер и идеалистическо разбиране на историята. Руските революционни демократи са се доближили непосредствено до диалектическия материализъм, обаче поради изостаналостта на тогавашна Русия те не можаха напълно да преодолееят главните пороци на предшествувания материализъм и да създадат принципиално нова материалистическа философия.

Общ недостатък на всички тези материалистически учения е идеализмът в разбирането на обществения живот.

Марксисткият философски материализъм е качествено различен от всички предшествуващи материалистически философии, тъй като той е диалектически материализъм. Марксисткият философски материализъм дава материалистическо разбиране както на природата, така и на обществения живот. Великото значение на марксисткия философски материализъм се състои в това, че той е теоретическо оръжие на работническата класа и на нейната партия в борбата за комунистическото преобразуване на света.

МАТЕРИАЛНОСТТА НА СВЕТА И ОБЕКТИВНОСТТА НА ЗАКОНОМЕРНОСТИТЕ НА РАЗВИТИЕТО НА МАТЕРИЯТА

1. Коренната противоположност между материализма и идеализма по въпроса за единството на света

Марксисткият философски материализъм изхожда от признаването на материалността на света.

Единствената основа и източник на безкрайното разнообразие на природните явления е *материята*. Ето защо действителното единство на света, учи диалектическият материализъм, се състои в неговата материалност.

Като говори, че единството на света се състои в неговата материалност, марксисткият философски материализъм е пряко-противоположен на идеализма, който вижда единството на света в „абсолютната идея“, в „световния дух“, в съзнанието и т. н.

В съвременната буржоазна философия има много философски „школчици“, които възраждат старите идеалистически измислици за предвечната божествена същност на света. Така наречените „персоналисти“ създадоха откритото попско учение, според което творец на всичко съществуващо е божествената личност. Те представят света като съвкупност от индивидуални духовни същности. „Върховният творчески разум е основа на света и източник на всяка действителност“ — заявява персоналистът Р. Флюелинг.

Р. Карнап, главатарят на модната философска школа на „логическите позитивисти“, откъсва философията от реалната действителност, като ограничава нейните задачи с чисто логически проблеми, с анализа на синтаксиса, на езика и др. т. Разглеждайки науката като резултат от произволни операции и чисто логически построения, съ-

временните идеалисти се опитват да отстранят всяка връзка на законите на науката с материалния свят. Единствената задача на науката уж се състои в разработването на чисто формални съотношения, призвани да слагат в ред резултатите от опита. Ф. Франк, който се специализира в изопачаването на физическата наука, направо отрича материалността на света. Той заявява, че може да се говори за „физическа реалност“ само в „операционалистски смисъл“, като твърди, че съдържанието на „физическата реалност“ се определяло изключително от нашите измерителни операции.

Марксисткият философски материализъм отхвърля лъженаучните концепции на идеализма, като показва, че многообразието на явления в света са различни видове и прояви на движещата се материя.

Признаването на материалността на света и отричането на неземните, надматериалните сили е свойствено, разбира се, на всеки материализъм. Материализмът всякога е приемал положението за материалността на света като нещо, разбиращо се от само себе си, като естествена и необходима предпоставка на научния мироглед. С развитието на естествознанието и философията идеята за материалността на света е получавала все по-дълбоко и по-дълбоко обосноваване и развитие.

Провъзгласявайки идеята за материалността на света, материалистите преди Маркс не са били в състояние да прокарат тази идея последователно и докрай в приложението към всички явления. Те не са били в състояние да разпрострат положението за материалността на света върху областта на явленията на обществения живот.

Марксисткият философски материализъм за пръв път в историята на философията отстрани ограничеността на стария материализъм и прокара последователно идеята за материалността на света, като обясни материалистически не само природата, но и обществото. Това е едно от най-големите постижения на философската мисъл.

Маркс и Енгелс нанесоха решаващия удар на идеализма, който вижда единството на света не в неговата материалност, а в неговата „духовност“ или извежда единството на света от особеностите на човешкото мислене.

Подлагайки на критика еkleктическите възгледи на Дюринг, Енгелс показва, че признаването на съществуването (битнето) на света още не е материалистическо

решение на въпроса за единството на света. Идеализмът признава битието на света като битие на духа. Само материалното битие, т. е. съществуването на света независимо от съзнанието, е предпоставка на неговото единство, защото светът трябва първо да *съществува*, преди да може да бъде *единен*.

Енгелс, като критикува Дюринг, който твърди, че единството на света възниквало уж благодарение на обединяващата способност на мисленето, доказва, че единството на света съществува обективно, независимо от съзнанието, от познавателната дейност на мисленето. Мисълта не може да създава, да конструира връзка и единство на явленията и да ги внася в света. Мисълта, ако тя е вярна, само отразява обективното единство на природните явления; тя свежда различни явления в общо понятие само ако такова единство съществува в самата действителност. Ако зачислим, осмивал Енгелс Дюринг, четката за обувки в една категория с млекопитающите, от това че четката за обувки не ще израснат млечни жлези.

Опирайки се на данните на науката, Енгелс показва, че естествознанието все повече и повече разкрива материалното единство на природните процеси. В закона за съхранението и превръщането на енергията е разкрита неразривната, единна връзка на различните физически явления. Откриването на факта, че енергията се превръща качествено, означава, че природата сама в себе си съдържа източника на движението. Откриването на клетката послужи като доказателство за единството на растителните и животинските организми. Дарвиновата теория показва, че всички съществуващи живи организми са възникнали в резултат на единния процес на развитие на животинския свят от простото към сложното и съществуването на различните видове животни не се нуждае от никаква митична „божествена сила“, за да бъде обяснено.

При новите исторически условия, в края на XIX и началото на XX в., В. И. Ленин в борба против махизма отстоява положението, че единството на света се състои в неговата материалност. Той подчертава, че „могат да се обявяват за „единни“ само такива неща, свойства, явления, действия, които са *единни* в обективната действителност“¹. „Енгелс показва по примера с Дюринг — казва Ле-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 23, стр. 43 [Бълг. изд., стр. 49].

нин, — че една що годе последователна философия може да извежда единството на света или от мисленето — тогава тя е безпомощна против спиритуализма и фидензма. . . и аргументите на такава философия неизбежно се свеждат към мошенически фрази, — или от обективната реалност, която съществува въвн от нас, която отдавна, много отдавна се нарича в гносеологията материя и се изучава от естествознанието.“¹

Единството на света се проявява в развитието на взаимно свързаните и взаимно превръщащите се предмети и явления на обективния свят. Многообразиите неща и явления на обективния свят, като претърпяват непрекъснати количествени и качествени изменения, като менят безкрайно своите форми, същевременно си остават материални неща и явления.

В труда си „За диалектическия и историческия материализъм“ И. В. Сталин дава следната формулировка на положението за материалността на света и закономерностите на неговото развитие.

„В противоположност на идеализма, който смята, че светът е въплъщение на „абсолютната идея“, на „световния дух“, на „съзнанието“ — философският материализъм на Маркс изхожда от това, че светът по природата си е *материален*, че многообразиите явления в света са различни видове движеща се материя, че взаимната връзка и взаимната обусловеност на явленията, откривани благодарение на диалектическия метод, не са друго освен закономерности в развитието на движещата се материя, че светът се развива според законите на движението на материята и не се нуждае от никакъв „световен дух“.“²

В тази формулировка е подчертано органическото единство на марксисткия диалектически метод и марксисткия философски материализъм. Законите на материалистическата диалектика са най-общите закони на развитието на материалната действителност.

Да се докаже единството на света — значи да се докаже неговата материалност. Това доказателство произтича от цялата история на философията и естествознанието и от данните на съвременната наука.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14. стр. 160 [Бълг. изд., стр. 175—176].

² И. В. Сталин, Вопросы ленинизма, 1952, стр. 580—581 [Бълг. изд., 1953, стр. 691—692].

Съвременната астрономия показва не само единството на закономерностите, управляващи движението на небесните тела, но ползвайки се от спектралния анализ и от други съвременни научни методи за изследване, доказва единството на техния химически състав. Всеки химически елемент при съответни температурни и други условия излъчва свой, характерен само за него спектър, т. е. група напълно определени електромагнитни вълни, които се наблюдават в спектроскопа като група закономерно разположени, цветни ивици. Така например за спектъра на атомите на натрий са характерни две близко разположени линии в жълтата част на спектъра.

Спектралният анализ показва убедително, че на всички небесни тела няма нито един химически елемент, който да не съществува на Земята. Някога са предполагали, че в атмосферата на Слънцето има газ, който още не е бил намерен на Земята, вследствие на което този газ бил наречен хелий (от гръцката дума „хелиос“, която значи Слънце). Обаче след известно време хелий беше намерен в големи количества и на Земята и, както е известно, този лек инертен газ играе немаловажна роля във въздухоплаването. Съвременната астрономия разкри въз основа на наблюденията и теоретичните пресмятания вътрешния строеж на Слънцето и на звездите и определи техния състав. Например според изследванията на съветския астроном А. Б. Северни в Слънцето се съдържат 38% водород, 59% хелий и около 3% други елементи.

Изучаването на състава на метеоритите, които падат на Земята от дълбините на междупланетното пространство, показва, че те се състоят главно от желязо и че в тях няма нито един химически елемент, който да не съществува на Земята.

Материалното единство на света се проявява в това, че закономерностите, които са свойствени на атомите на химическите елементи, в основни черти са едни и същи в цялата вселена. Разбира се, условията на съществуване на химическите елементи на небесните тела не са тъждествени със земните условия. Химическите елементи, които влизат например в състава на Слънцето, се намират в условия на висока температура. При това атомите в значителна степен са лишени от своите електронни обвивки. Вследствие на това плътността на веществото в Слънцето се оказва десетки пъти по-голяма от плътността на водата,

което не се среща в земните условия. Същевременно, въпреки огромните плътности, химическите елементи, които съставляват Слънцето, се намират в газообразно състояние, което също не се среща на Земята. Единството на химическия състав не изключва следователно качествено своеобразие на условията на съществуване на материалните обекти.

Съвременната физика разкри строежа на атомите на химическите елементи. Тя показва, че атомите на химическите елементи могат да се превръщат един в друг. Периодичната система на Менделеев показва, че разнообразните химически елементи са обединени от единен закон, който лежи в основата на тяхното развитие и на превръщането им един в друг. В това ясно се проявява единството на всички химически елементи. Единството на света се проявява и в това, че „елементарните“ частици на материята също са взаимопревръщащи се, както и самите атоми на химическите елементи. По-нататъшното развитие на науката несъмнено трябва да разкрие нови връзки и взаимни превръщания на частиците на материята, като по този начин ще разкрива все по-дълбоко и всеостранно единството на материалния свят, защото това единство се проявява най-ярко във факта на взаимното качествено превръщане на различните материални обекти и на неразривно свързаните с тях форми на материалното движение.

Законът за съхранението и превръщането на енергията, който е потвърждение на основните положения на материализма, показва, че качествено различните форми на движението на материята (механическо движение, топлина, електричество и т. н.) съществуват във вътрешно единство, в тясна неразривна връзка една с друга. Различните физикохимически форми на движението се проявяват като специфични форми на единното в основата си движение на материята.

Законът за съхранението и превръщането на енергията си остава верен и в областта на биологичните явления. К. А. Тимирязев със своите трудове по фотосинтезата на растенията доказва приложимостта на този закон към растенията. ... Законът за съхранението на енергията — пише К. А. Тимирязев — се оправдава изобщо над животинските и растителните организми, като ни обяснява връзката между дейността на организма и из-

разходването на неговото вещество.“¹ Имайки свои специфични закономерности на развитие, живите организми се подчиняват и на общия закон за съхранението и превръщането на енергията. Откриването на този факт нанесе удар на идеалистическите представи за каквито и да било нематериални „жизнени сили“, които управлявали развитието на живите организми.

Откриването на клетъчния строеж на организмите в средата на XIX столетие показва единството на растителните и животинските организми. Изследванията на неклетъчните форми на живот, които се правят през последните години от съветските учени, приближават науката към конкретно разрешаване на въпроса за произхода на живото вещество от неживата материя и са ново доказателство за материалното единство на живата и неживата природа.

Трудовете на И. П. Павлов решително опровергаваха опитите на идеализма да се разглеждат мисловните процеси откъснати от материята. Неговите изследвания са прекрасно потвърждение на основното положение на материализма, че мисълта е функция на материално тяло, на мозъка.

Съвременната наука показва, че всички природни явления — от „елементарните“ частици до звездите и звездните системи, от безклетъчните форми на живото вещество до висшия продукт на живата природа — човска и човешкия мозък — са подчинени на свои собствени, специфични закономерности. Но навсякъде тези закономерности са закономерности на единната материя. Материята е безкрайно сложна и разнообразна по своите форми, качества и прояви. Материалното единство на света се разкрива в реалните връзки на качествено различните материални образувания, във взаимното превръщане на материалните обекти, в единството на качествено своеобразните неща и явления с обкръжаващите условия, в наличието на най-общи закони, верни в най-различните области на материалния свят.

И така, вечно движещата се и изменящата се материя е основата и същността на цялото многообразие на света. *Никакъв друг свят, освен света на безкрайно развиващата се материя не съществува. Материализмът отхвърля решително всякакви измислици на идеализма и религията за съществуването на неземен свят.*

¹ К. А. Тимирязев, Избранные сочинения, т. II, М. 1948, стр. 340.

2. Марксистко-ленинското разбиране на материята

Определение на материята. Марксисткият философски материализъм учи, че материята — това е обективната реалност, която съществува във и независимо от съзнанието на хората. Материята, пише К. Маркс, „е субект на всички изменения“¹. Думата „материя“, казва Енгелс — това е съкращение, в което ние резюмираме различни сетивно възприемани неща според техните общи свойства. Давайки разгърнато определение на понятието материя, В. И. Ленин пише: „Материята е философска категория за означаване обективната реалност, която е дадена на човека в неговите усещания, която се копира, фотографира, отразява от нашите усещания, съществувайки независимо от тях“². И по-нататък: „... Материя е онова, което, действувайки на нашите сетивни органи, произвежда усещане, материята е обективна реалност, дадена ни в усещането, и др. т.“³.

Като твърди, че материята е обективна реалност, която съществува независимо от съзнанието, марксистко-ленинската философия учи, че материята, която се проявява в своето безкрайно развитие в различни форми, е несътворима и неунищожима, че тя не изчезва и не се създава. Законът за съхранението на материята, който разкрива нейната несътворимост и неунищожимост и предполага качествени изменения на нейните форми, е абсолютен, вечен закон на природата.

Марксистко-ленинското определение на материята нанася удар върху всички разновидности на идеализма, който така или иначе отрича съществуването на обективната реалност, на материята, или отрича възможността за нейното познаване.

Съвременната реакционна, идеалистическа философия с особено ожесточение напада основното положение на марксисткия философски материализъм — признаването на обективното съществуване на материята. Така американският реакционен философ-идеалист Сантаяна отрича съществуването на независима от съзнанието обективна реалност. Материалистическото признаване на природата,

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. III, 1938, стр. 158.

² В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 117 [Бълг. изд., стр. 128].

³ Пак там, стр. 133 [Бълг. изд., стр. 146].

на външните неща, които въздействуват върху нас и пораждат нашите усещания, Сантаяна обявява за „животинска вяра“, за биологически инстинкт, лишен от научна основа. Друг американски реакционен философ Дюи обявява материята за „празно название“. Английският реакционен философ Ръсел тълкува понятието материя като прост „начин за групиране“ на наблюдаваните явления. Той твърди, че например електроните, протоните, неутроните, атомите, молекулите и други обекти, изучавани от науката, са само „логически структури“, а не материални неща. „Физическият“ идеалист Филип Франк иска да бъде изгонена из науката самата дума „материя“.

Съвременната реакционна буржоазна философия се опитва да „обоснове“ отричането на материята с позоваване на науката, като извращава постиженията на науката и я приспособява към своите реакционни цели. Буржоазните учени на свой ред сами снабдяват идеализма с лъжеснаучна аргументация. Изопачавайки същността на постиженията на съвременната наука, физикът-идеалист Йордан твърди, че съвременната физика доказала „унищожимостта на материята“, че за предмет на физиката уж служи не материята, а някаква съвкупност от математически отношения. Мнозина буржоазни физици се опитват да видят в откритията на съвременната атомна и ядрена физика доказателство за „изчезването на материята“ и за превръщането ѝ в енергия.

Отричането на материята от съвременните философски реакционери далеч не е нова идеалистическа линия. Съвременните идеалисти просто повтарят похватите на епископ Беркли, който се бори против материализма и се обявява за отстраняване на понятието материя от философията. Те повтарят и махистките похвати на „критикуване“ на материализма, разобличени от В. И. Ленин в книгата „Материализъм и емпириокритицизъм“.

В края на XIX и началото на XX в. развитието на физиката доведе до наистина революционни открития: откриването на явленията на радиоактивността, откриването на сложния строеж на атома, доказването на променливостта на масата на електрона в зависимост от изменението на скоростта на неговото движение и т. н. Тези открития означават, че пред науката се откри неизчерпаемото многообразие на свойства на материята, че науката е разкрила дълбоката диалектика на материалните превръща-

ния. Същевременно пред науката се изправиха редица нови въпроси и проблеми, решението на които изискваше коренно изменение на предишните понятия. Извращавайки истинския смисъл на новите открития, махистите използват трудностите в развитието на научните теории, за да обосноват своята субективно-идеалистическа философия, реакционното твърдение за „изчезването на материята“.

Отричането от някои физици в началото на ХХ в. на основното положение на философския материализъм — признаването на съществуването на обективната реалност във и независимо от нашето съзнание — нанесе голяма вреда на развитието на науката. Това отказване на част от естествоизпитателите от основите на материализма именно беше същността на кризата във физиката. Ленин изтъква, че „във философско отношение същността на „кризата в съвременната физика“ се състои в това, че старата физика виждаше в своите теории „реално познание на материалния свят“, т. е. отражение на обективната реалност. Новото течение във физиката вижда в теорията само символи, знаци, отпечатаци за практиката, т. е. отрича съществуването на обективната реалност, независима от нашето съзнание и отразявана от него.“

„Същността на кризата в съвременната физика се състои в рушенето на старите закони и основните принципи, в отхвърлянето на обективната реалност във и съзнанието, т. е. в замяната на материализма с идеализъм и агностицизъм“¹.

В действителност новите открития ни най-малко не са означавали и не означават „изчезване на материята“ като обективна реалност, която съществува във и независимо от нас. Нещо повече, новите открития във физиката говорят, че науката е разкрила още по-пълно и по-дълбоко свойствата на материята, закономерностите на нейното развитие.

В борбата против материализма махистите се опитват да използват още една особеност на развитието на физиката. Физиката в края на ХІХ и началото на ХХ в. все повече и повече започна да прилага в своите теоретични

¹ В. И. Ленин., т. 14, стр. 243, 245 [Бълг. изд., стр. 269—270].

изследвания математическия метод. Това беше изтъкнато от идеалистите уж като доказателство за „изчезването на материята“. „Големият успех на естествознанието — пише Ленин, — приближаването към такива еднородни и прости елементи на материята, законите за движението на които допускат математическа обработка, поражда забравянето на материята от математиците. „Материята изчезва“, остават само уравненията.“¹

В действителност, както поточва Ленин, математическите уравнения, които влизат във физическите теории, служат като средство, с помощта на което науката отразява движението на материята по-дълбоко, по-пълно и по-точно. Математическите понятия са абстракции, отвлечени от действителността. Но всяка истинска научна абстракция отразява по-дълбоко и по-пълно природата, отколкото простото съзерцание, защото с помощта на абстракциите науката отразява най-същественото в нещата и процесите на обективния свят.

Съвременните идеалисти се опитват да възродят идеалистическата философия на Мах под нови имена — „логически емпиризъм“, „логически позитивизъм“, „операционализъм“ и т. н. Ръсел, Витгенщайн, Франк, Райхенбах и други представители на неомахизма действуват в единен фронт против материализма. Съвременните идеалисти, както и техните предшественици и учители, насочват главния си удар против понятието материя, отричат обективната истинност на научните теории. Едингтон например свежда науката до проста игра на ума, която няма никаква обективна ценност. Такива буржоазни физици като Бор и Хайзенберг тържествено заявяват да се откажем от причинното обясняване на физическите явления. Айнщайн вижда задачата на науката в това — да систематизира нашите преживявания и да ги помести в логическа схема.

По такъв начин съвременният идеализъм повтаря в нови варианти старите, много отдавна разобличени от марксистко-ленинската философия похвати на борба против материализма. На всяка цена да се отнеме от науката нейното обективно съдържание, да се отстрани понятието материя от научните теории, да се тълкуват (т. е. в действителност да се изопачат) новите данни на науката

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 294 [Бълг. изд., стр. 324].

като „доказателство“ за унищожението на материята — такива са стремежите на най-новите идеалисти.

Значението на понятието материя за развитието на науката. Лениновото учение за материята, развито в книгата „Материализъм и емпириокритицизъм“, има огромно значение за развитието на цялото съвременно естествознание, за творческото обобщаване на най-новите постижения на науката.

Материята като обективна реалност, съществуваща въвн от съзнанието, се изучава от науките за природата и обществото. Науките, като изследват многообразните свойства на материята и като разкриват нейните закономерности, доказват истинността на материалистическото учение.

Никаква наука не може да се развива, ако не отразява в своите понятия и закони едни или други страни на развиващата се материя. Истинската наука не конструира произволни схеми, а се обръща към самата материална действителност, като проверява чрез практиката правилността на своите теории. Науката би се превърнала в безсъдържателна игра на ума, ако не се ръководеше (съзнателно или несъзнателно) от признаването на обективната реалност, която се отразява в представите, понятията и законите на науката.

Признаването на материалността на света е основата на всяка истински научна теория.

Марксистко-ленинското разбиране за материята има решаващо значение както за естествознанието, така и за обществените науки. Понятието материя е приложимо също и към живота на обществото, тъй като в основата на всички многообразни обществени явления лежат обективните, съществуващите независимо от волята и съзнанието на човека *условия на материалния живот* на обществото.

Понятието материя обхваща най-общите свойства на обективната реалност. То включва в обобщен вид всички постижения на естествените и обществените науки, които изучават отделни страни, свойства и прояви на материята.

Естественонаучните знания за строежа и формите на движение на материята необходимо се изменят с развитието на науката и практиката. Развивайки се непрестанно, самата материя изменя и своите свойства, но при

това остава си постоянно нейното най-общо свойство: да бъде обективна реалност, да съществува въвн от нашето съзнание и да действа върху нашите сетивни органи.

Всяка крачка в развитието на науката, която разкрива все по-нови и по-нови свойства на обективната реалност, обогатява съдържанието на понятието материя, дадено от диалектическия материализъм. Ето защо движението на науката от незнание към знание, от по-несъвършено знание към по-съвършено означава все по-дълбоко отражение на закономерностите на обективния свят в нашите представи и понятия, все по-пълно отражение на неизчерпаемото богатство на самата материя.

Специалните науки изучават свойствата и проявите на материята, опирайки се на признаването на обективността на съществуването на материята. Представата, че естествознанието трябва да оперира с особено „естественонаучно“ или „физическо“ понятие за материята, изработвано от него самото и различно от философското понятие за материята, е неправилно. Няма и не може да има никакво особено „естественонаучно“ или „физическо“ понятие за материята, което да съществува наред с философското, марксистко-ленинско понятие за материята.

Не може да се откъсва марксистко-ленинското понятие за материята от естественонаучните знания за нейния строеж, за формите на нейното съществуване и т. н. Това откъсване може да доведе до откъсване на философията от естествознанието. Науката не може да се развива, без да поставя в основата на своите теории признаването на обективната реалност, която съществува въвн и независимо от нашето съзнание. При това представата за отделните конкретни свойства на материята, изучавани от естествознанието, не бива да се отъждествява с философското понятие за материята. Решавайки материалистически основния въпрос на философията, необходимо е да се вижда различието между въпроса за свойствата на отделните видове материя и философския въпрос за отношението на мисленето към битието. „Материализмът и идеализмът — пише В. И. Ленин — се различават по едно или друго решение на въпроса за *източника* на нашето познание, за отношението на познанието (и „психическото“ изобщо) към *физическия* свят, а въпросът за строежа на материята,

за атомите и електроните е въпрос, който се отнася само до този „физически свят“.¹

Развитието на естественонаучните знания за строежа, свойствата и закономерностите, присъщи на материята, показва какво могъщо теоретическо оръжие за познаването на света е марксистко-ленинското понятие за материята, какви безгранични перспективи за науката разкрива то. При това самото развитие на науката дава все по-богат и по-богат материал за потвърждаване истинността на марксистко-ленинската философия, за разработване марксистко-ленинското учение за материята, за най-общите закони на нейното развитие, за основните форми на нейното съществуване.

Развитието на представите за строежа на материята. Първите догадки за строежа на материята са били изказани още от древните философи. От по-предната глава ние вече знаем за древногръцките атомисти, които учат, че видимите тела, които имат най-различни свойства, се състоят от невидими атоми, разнообразните съчетания и сцепления на които именно и образуват цялото многообразие от свойства на обкръжаващия свят.

Научната атомистическа теория за строежа на материята започва да се разработва в трудовете на великия руски учен М. В. Ломоносов. Той приложи атомистическата хипотеза към обясняването на химическите свойства и строежа на различните вещества и към изучаването на разнообразните физически явления, по-специално, приложи тази теория в обясняването на топлинните явления.

Значителна роля в разработването на химическата атомистика изиграха трудовете на Далтон. Атомистическите представи за строежа на материята се задълбочават и уточняват в по-нататъшното развитие на науката. Установено беше, че атомите могат да се съединяват в молекули, представляващи относително трайни образувания, съставени от няколко (често пъти от много голям брой) атоми. За пръв път теория за химическия строеж на сложните молекули създаде руският химик А. М. Бутлеров.

Огромна роля в развитието на научната атомистика изигра великият руски учен Д. И. Менделеев. Той разкри дълбоката закономерна връзка между химическите еле-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14. 246—247 [Бълг. изд., стр. 271]

менти. След като Д. И. Менделеев откри периодичния закон, химическите елементи започнаха да се разглеждат не като отделни, с нищо несвързани, абсолютно самостоятелни видове материя, а като единна закономерна система от качествено различни видове на единната материя.

Процесът на взаимните превръщания на атомите на химическите елементи, потвърден експериментално от съвременната физика, помогна да се проникне в атома, да се разкрие неговата сложна структура. Големите открития в областта на физиката, които измениха коренно предишните представи за неизменността на атомите, започнаха в края на XIX в., когато беше открита неизвестната по-рано извънредно малка материална частица, която носи елементарен електрически заряд. Тази частица получи названието електрон. В 1896 г. френският физик Бекерел откри радиоактивността на урана. В явленията на радиоактивността се откри, че атомите на някои елементи (уран, радий, торий и др.) непрекъснато изпускат различни лъчи, които носят сравнително голяма енергия. Радиоактивните елементи изпускат така наречените алфа-лъчи, които представляват поток от ядра от атомите на хелий; радиоактивните елементи също излъчват така наречените бета-лъчи, които представляват поток от електрони, и гама-лъчи, които са електромагнитно излъчване на голяма енергия.

Подробното изучаване на радиоактивните явления показва, че изпускането на алфа-, бета- и гама-лъчи, е свързано с процеса на възникване на нови химически елементи в резултат на превръщането на първоначалния радиоактивен химически елемент в друг химически елемент. Като откри, че изпускането на алфа-частици намалява поредния номер на елемента с две единици и следователно го измества в периодичната система с два номера наляво, т. е. по-близо до началото на системата, физиката разкри закономерностите на преминаването на един химически елемент в друг. Изпускането на бета-частици (на електрон) увеличава поредния номер на елемента с една единица и следователно измества го с един номер надясно, т. е. по-далеч от началото на системата. Физиката откри, че атомите на един и същ химически елемент могат да се различават незначително по атомното си тегло. Тези атоми с различно атомно тегло, но имащи

еднакъв пореден номер, еднакви химически свойства и следователно разположени на едно и също място в периодичната система на Менделеев, получиха названието изотопи.

Върху основата на експерименталните и теоретическите изследвания започна да се разработва нова теория за строежа на атома. Според тази теория атомът на всеки химически елемент представлява сложно образувание, което се състои от тежко ядро и движещи се около ядрото електрони. При това движението на електроните в атома се подчинява на особени квантови закономерности, които се различават от закономерностите на така наречената класическа физика. По-точно беше установено, че електроните в атома могат да имат само прекъснат (дискретен) ред на значения на енергията. В съответствие с това атомите могат да изпускат светлина (излъчване) не непрекъснато, а в определени дискретни порции (кванти).

Процесите на излъчване и поглъщане на светлина засягат само външната обвивка на атома, която се състои от електрони, движещи се около ядрото на атома. Същото може да се каже и за химическите изменения, които стават с различните химически елементи. Радиоактивните превръщания на атомите довеждат до по-дълбоки изменения, до изменения на самото ядро на атома. Превръщането на едни атоми в други, съответно и превръщането на един химически елемент в друг химически елемент, се извършва вследствие на преустройството на ядрата на атомите.

Дълго време се смяташе, че атомите на химическите елементи са построени от две частици: протони и електрони. Протоните са съсредоточени в ядрото на атомите. Смяташе се, че в ядрото на атома се намират също част от електроните, останалата част от които се върти около ядрото на сравнително големи разстояния от него. Допускането, че в ядрата съществуват електрони, водеше обаче до големи теоретически затруднения.

В 1932 г. беше открита нова частица, която има маса, близка по величина на масата на протона, но която съвсем няма електрически заряд. Тази частица бе наречена неутрон. Във връзка с откриването на неутрона съветските физици издигнаха хипотезата, според която ядрата на всички атоми въобще се състоят само от протони и неутрони. Понастоящем тази представа за строежа на ядрото

стана общопризната. Съгласно тази представа величината на положителния заряд на ядрото се определя от броя на протоните в ядрото. Масата на ядрото, изразявана с неговото масово число, се определя от количеството на протоните и неутроните, взети заедно.

Протоните и неутроните, които съставляват ядрото, са свързани чрез особени ядрени сили. Природата на ядрените сили още не е напълно разкрита от съвременната наука. Но има основания да се предполага, че основна роля в ядрените взаимодействия играят особени частици — мезони, които имат маса, средна по величина между масата на електрона и масата на протона. Мезоните бяха открити през 1937 г. при изучаването на космическите лъчи.

Представата за протонно-неутронния строеж на ядрото застави да се разглежда по нов начин процесът на бета-излъчването. Известно е, че при бета-разпадането от ядрото се отделят електрони. Тъй като съгласно протонно-неутронния модел на ядрото в самото ядро няма електрони, то следователно електроните трябва да се раждат в процеса на радиоактивното излъчване, както в процеса на излъчването на светлина се раждат фотоните.

При подробното изучаване на енергетическата страна на процеса на бета-излъчването физиката дойде до представата за нова частица — неутрино, която няма заряд и има много малка маса. Решаващо значение при това изигра убеждението в непоклатимостта на закона за съхранението и превръщането на енергията.

В 1932 г. в космическите лъчи беше открита още една материална частица, която има маса, равна на масата на електрона, и носи положителен заряд. Тази частица бе наречена позитрон. Оказа се, че позитронът може да се изпуска от атомите на радиоактивните елементи. При това позитроните, също както и електроните, се раждат при радиоактивното излъчване едновременно с неутрино. Според съвременните представи възникването на позитроните в процеса на бета-разпадането се извършва в резултат на вътрешноядреното превръщане на протона в неутрон. Аналогично възникване на електрона при бета-разпадането се извършва за сметка на обратния процес на превръщане на неутрона в протон.

Съвременната физика откри забележителното явление на превръщане чифтове частици — от позитрон и елек-

трон — в гама-кванти, или иначе гама-фотони, т. е. светлинни частици, които имат голяма енергия. Изследван и обратният процес — превръщането на притежаващите голяма енергия фотони в чифтове — позитрон и електрон. В атомните ядра протоните и неутроните се превръщат един в друг; преминават един в друг и мезоните от различни типове.

Така че на съвременната наука са известни следните материални частици, получили наименованието „елементарни“ частици: протони, неутрони, електрони, позитрони; различни типове мезони (положителни, отрицателни и неутрални), неутрони, фотони. Атомите, които се струваха по-рано прости, неделими образувания, се оказаха с много сложен строеж. Ядрото на атома се състои от протони и неутрони. На сравнително голямо разстояние от ядрото се въртят известен брой електрони, равен на броя на протоните в ядрото на атома. Вътре в ядрото съществуват особени сили на връзка между протоните и неутроните. Важна роля във взаимодействието между ядрените частици играят мезоните. В процеса на ядрените превръщания се раждат електрони, позитрони, неутрино и фотони. Атомите образуват по-сложни материални форми: молекули и обикновени видими тела.

Трябва да отбележим, че самото наименование „елементарна“ частица съвсем не означава, че науката е достигнала предела на делимост на материята. Известните сега най-малки частици на материята са „елементарни“, неделими само при дадепото равнище на развитие на науката. Няма никакво съмнение, че физиката ще отиде по-далеч в дълбините на материята и ще открие „сложния“ строеж на тези частици. Разбира се, сложността на „елементарните“ частици ще има съвсем друг характер в сравнение, да кажем, със сложността на атома.

Една от особеностите на известните на физиката „елементарни“ частици е голямото различие в техните съществени свойства, което дава възможност да ги разделим на две групи. Едни от тях (протоните, неутроните, електроните, позитроните, мезоните, неутрино) се отнасят към веществените частици. Те притежават така наречената „маса на покой“, могат да се движат с най-различни скорости. Други частици, например фотоните, се различават качествено от веществените частици. Те могат да се движат само с много голяма скорост (със скоростта на све-

тлината). Във връзка с това те имат по-друга природа, „масата на покой“, която имат веществените частици, липсва у фотоните.

За разлика от веществото фотоните се наричат частици на полето. Съвременната физика показва, че видовете материя, които тя изследва, съществуват в две качествено своеобразни форми — във формата на поле и на вещество. На физиката са известни електромагнитно и гравитационно поле. Въведено е също така понятието вътрешноядрено поле. Необходимо е специфичните закономерности на вътрешноядреното поле да се изследват още по-задълбочено. Полето и веществото са две неразривно свързани форми на материята. При всички свои специфични особености те имат общите за всички материални обекти свойства. Фотоните например, които представляват своеобразна разновидност на електромагнитното поле, същевременно притежават такива общи за всички частици свойства като маса и енергия.

Изучаването на изброените по-горе „елементарни“ частици на материята разкрива все нови и нови техни свойства. Така електронът по-рано се считаше за частица, която има само маса и електрически заряд и при всички условия остава една и съща. Обаче с течение на времето се откриха нови свойства на електрона — магнитният момент, моментът на количеството на движението (спин), вълновите свойства, способността да се превръща заедно с позитроните във фотони, да мени масата си в зависимост от скоростта и др.

Съвременната наука, като дава определена картина на строежа на материята, открива широки възможности за използване на ония колосални енергетически ресурси, които има в недрата на атома, в неговото ядро. Като бомбардира ядрото с протони и неутрони, съвременната физика може да създава най-разнообразни ядрени превръщания. Особено значение придобиха процесите на разцеплението на ядрото на урана под въздействието на поток от неутрони. Вследствие на тези процеси се създава възможност за така наречената верижна реакция, при която в продължение на много кратко време се отделя голямо количество енергия. Така съвременната физика дойде до практическото използване на колосални запаси енергия, съдържащи се в недрата на атомите на химическите елементи.

В капиталистическите страни това забележително откритие се използва само за военни цели, за произвеждане на атомни бомби. Американските империалисти се опитват да заплашат с атомните бомби миролюбивите народи, да направят атомните бомби оръдие за поробване на народите. В Съветския Съюз се работи за използването на атомната енергия за промишлени цели, за да се повиши материалното благосъстояние на трудещите се. Напълно ясно е, че докато отговорните кръгове в САЩ отхвърлят настойчивите предложения на СССР за забрана на атомното оръжие, Съветският Съюз, изхождайки от изискванията за сигурността, е принуден да отделя внимание на производството на атомно оръжие. Същевременно Съветският Съюз се бори атомното оръжие и всички други видове оръжие за масово унищожаване да бъдат забранени, а атомната енергия да бъде поставена в служба на делото на мирния прогрес.

Историята на развитието на съвременните знания за строежа на материята, за нейните разнообразни свойства и прояви показва неизчерпаемостта на богатството на самата материя, свидетелствува за грамадните успехи на човешкото познание за материалния свят. Физиката от XX в. потвърждава положението на В. И. Ленин за неизчерпаемостта на материята във всичките ѝ части и прояви.

Като потвърждават марксистко-ленинското учение за материята, резултатите на съвременното естествознание заедно с това разкриват пряката враждебност на идеализма към истинската наука.

В периода на откриването на радиоактивността махистът А. Поанкаре провъзгласи, че основният закон на естествознанието — законът за съхранението и превръщането на енергията — уж претърпял пълно крушение. Въпреки махистките измислици по-нататъшното развитие на физиката показва пълната приложимост на този закон в света на атомите и по този начин продемонстрира реакционността, антинаучността на махистките „обобщения“.

Е. Мах и В. Оствалд на времето си яростно се бореха против материалистическата атомистика, като заявяваха, че уж атомите — това са само създания на нашия ум, предназначени за икономна систематизация на нашите преживявания. В. Оствалд „пророчествуваше“ за предстоящо уж крушение на атомистическата теория за строежа на материята, като заявяваше, че атомите скоро щели да се

намират само в прахта на библиотеките. Историята на науката превърна в пух и прах тези идеалистически измислици, враждебни на науката.

Всички резултати на съвременната наука потвърждават правилността на диалектическият материализъм, който за разлика от метафизическият материализъм отрича съществуването на каквито и да било неизменни елементи, лежащи в основата на всички природни явления, отрича съществуването на „неизменна същност на нещата“. Обективният свят е безкраен и незчерпаем както като цяло, така и във всичките си прояви. Нито предишната атомна, нито електронната, нито съвременната квантова теория не изчерпва материята, защото материята не се свежда нито до атома, нито до електрона, нито до някаква друга „елементарна“ частица. Разобличавайки махистите, В. И. Ленин пише: „разбира се, пълна безсмислица е, че материализмът поддържал... непременно „механическата“, а не електромагнитната, не някаква неизмеримо още по-сложна картина на света като *движеща се материя*“¹.

Марксистко-ленинското понятие за материята като обективна реалност, която съществува във и независимо от съзнанието, е било и си остава правилно и все повече се потвърждава от успехите на съвременната наука. „Затова да се говори, че такова понятие може да „остарее“, е *детинско бръцолевене*, безсмислено повтаряне доводите на модната *реакционна философия*.“²

Марксистко-ленинското учение за материята е основа на напредничавото естествознание. Истинската наука винаги ще се опира на това учение, което е основата на материалистическия мироглед, и същевременно ще спомага за неговото развитие и обогатяване.

3. Неразривността на материята и движението

Движението — форма на съществуването на материята. Диалектическият материализъм учи, че материята и движението са неотделими едно от друго. Материята е също така немислима без движение, както и движението без материя.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 267 [Бълг. изд., стр. 294].

² Пак там, стр. 117 [Бълг. изд., стр. 128].

Движението е основно условие за съществуването на материята, вътрешно присъщ на материята начин на нейното съществуване.

Идеализмът се опитва да откъсне движението от материята, за да отстрани самото понятие материя, разглеждайки движението като нещо, което не е свързано с материята. По този начин източникът на движението се пренася вън от материята и се признава наличието на сила без вещество или с други думи на движение без материя. Тази концепция е получила наименованието динамизъм.

Откъсването на движението от материята довежда при последна сметка до отричане на материята като основа на всички неща и процеси в обективния свят, т. е. до идеализъм. „Идеалистът няма и да помисли да отрича, че светът е движение, именно: движение на моите мисли, представи, усещания. Въпроса, *какво* се движи, идеалистът ще отхвърли и ще го сметне безсмислен: става смяна на мои усещания, изчезват и се появяват представи и толкова. Вън от мене нищо не съществува. „Движи се“ — и баста.“¹

Откъсването на движението от материята означава преминаване на страната на философския идеализъм, защото ако те изгонват материята, като оставят мисълта за движението, то следователно предполага се, че мисълта съществува независимо от материята. По този начин всеки опит *да се мисли* движение без материя довежда до откъсване на *мисълта* от материята, т. е. до философски идеализъм.

Идеалистическо откъсване на движението от материята проповядваше на времето Оствалд. Този крупен химик, но малък философ, както го нарича В. И. Ленин, се опитва да сведе всички природни явления до енергията сама по себе си. „При онова всеобхватно значение — пише Оствалд, — което има енергията за цялата съвкупност на нашите представи за естествените явления, ние трябва да я сицтаме, като вземаме под внимание закона за нейното съхранение, за субстанция в най-точния смисъл на тази дума.“

Създавайки обърканата философска концепция за енергетизма, претендираща да се издигне „над“ материализма и идеализма, да „преодолее“ тяхната противополож-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 254 [Бълг. изд., стр. 279].

ност, Оствалд всъщност развива нов вариант на субективно-идеалистическата философия. Той пише: „Че всички външни явления могат да бъдат изобразени като процеси между енергии, това обстоятелство може най-просто да се обясни с факта, че именно процесите на нашето съзнание самите са енергетически и това свое свойство предават на всички външни опити“. В. И. Ленин забелязва по този повод: „Това е чист идеализъм: не нашата мисъл отразява превръщането на енергията във външния свят, а външният свят отразява „свойството“ на нашето съзнание!“¹

Съвременните реакционни философи в съюз с „физическите“ идеалисти възраждат енергетическите построения на Оствалд, опитват се да извратят данните на съвременната физика с цел да пропагандират най-открит идеализъм. Енергията се разглежда от тях като особена нематериална субстанция, която твори материя. „Физическият“ идеалист В. Хайзенберг твърди, че материята се състои от енергия. Един от представителите на най-реакционната американска идеалистическа философска школка на персонализма Е. Брайтмен направо заявява, че енергията не е нищо друго освен „божията воля в действие“.

Марксисткият философски материализъм, обосновавайки положението за единството на материята и движението, преодоля присъщия на стария материализъм възглед за материята, според който материята е нещо пасивно. Диалектическият материализъм, както бе показано по-горе, учи, че източникът на движението на материята лежи в самата нея и се заключава в противоречията, присъщи на всички материални обекти и явления. Няма и не може да има нито един материален обект без движение, няма такова тяло, на което да не е свойствено каквото и да е изменение. Движението е начин на съществуването на материята.

Метафизическият материализъм разглежда движението като просто преместване на телата в пространството и свежда всички форми на движението до механическата форма. Декарт в своята физика твърди, че движението — това е *„преместване на една част на материята, или на едно тяло, от съседството на ония тела, които са били в*

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 258 [Бълг. изд., стр. 284].

непосредствен допир с него и които ние разглеждаме като намиращи се в покой, в съседство с други тела"¹. Холбах пише: „Движението — това е усилие, с помощта на което някакво тяло променя или се стреми да промени местоположението си, т. е. да влезе последователно в съответствие с различните части на пространството или пък да промени своето разстояние по отношение на другите тела“².

За разлика от метафизическия материализъм марксисткият материализъм учи, че материалното движение съществува в качествено многообразни форми: механическо преместване; физически явления; химически изменения; процеси, присъщи на живите организми; движение, характеризиращо обществените явления. Изучаването на различните видове движение на материята означава изучаване на формите на материята.

За разлика от метафизическия материализъм марксисткият философски материализъм счита, че *формите на движението на материята, като качествено своеобразни, не могат да се свеждат една към друга*. Заедно с това всяка качествено своеобразна форма на движението на материята съществува в неразривна връзка с качествено своеобразните видове на самата материя.

Между науките, които изучават различните форми на движението на материята, механиката изучава пространственото преместване на телата. Но механическото движение само по себе си е разнообразно: от движението на големите и малките небесни тела до механическите премествания на различните тела при земните условия. Механическото преместване може да става по най-многообразни траектории и да има различен характер: на равномерно, равномерно-ускорено; изобщо на променливо движение и т. н. Самото възникване на един или друг конкретен вид механическо преместване може да бъде резултат на въздействието на разнообразни фактори. С една дума, при непосредствено разглеждане на механическата форма на движението става ясно, че дори тази относително проста форма на движението на материята показва голямо разнообразие.

¹ Р. Декарт, Избранные произведения, Госполитиздат, 1950, стр. 477.

² П. Гольбах, Система природы, М. 1940, стр. 13.

Другите, по-сложни форми на движението на материята са още по-разнообразни по видовете си. Физическата форма на движението на материята обхваща например атомно-молекулярното движение, електромагнитните процеси, вътрешноатомните и вътрешноядрените движения и т. н. Химическата форма на движението включва най-различни процеси на асоциация и дисоциация на атомите. С още по-голямо разнообразие на формите се отличава органическият живот, който е предмет на изследване на биологическите науки. Най-многообразен е общественият живот; обществените науки изучават сложните закономерности на развитието на обществения живот.

Задача на отделните науки е изучаването на специфичните закономерности на всяка отделна форма на движението и на нейната взаимна връзка с другите форми на движението. За разлика от естествените или обществените науки, които изучават една или друга конкретна форма на движението, марксисткият философски материализъм изучава движението, взето като цяло, *движението като начин на съществуването на материята, обхващащо всички изменения, които стават във вселената.*

Неунищожимостта на движението. Учението на диалектическия материализъм за единството на материята и движението получава своето естественонаучно потвърждение в съвременната наука.

Законът за съхранението и превръщането на енергията служи като естественонаучна основа на учението на марксисткия философски материализъм за неразривната връзка на материята и движението.

През XVIII в. и през първата половина на XIX в. механичното движение, топлината, електромагнитните процеси се разглеждаха като съвсем независими едно от друго. Така между светлинните и електромагнитните явления, между топлината и механичното движение естествоизпитателите не виждаха никаква връзка. Естествоизпитателите обясняваха явлението горене с наличието на особено вещество — флогистон, чието отделяне уж предизвиквало горенето. Топлинните явления се обясняваха с наличието на особен вид вещество без тежест — топлород.

При разглеждането на светлинните, електрическите и магнитните явления се изхождаше от предположението,

че съществуват особени „материи без тежест“ — „светлинна“, „електрическа“ и „магнитна“ течности. При изучаването на химическите явления се говореше за особена „сила на сродство“. Животът се обясняваше с присъствието в организма на особена, нематериална „жизнена сила“

Но развитието на науката все повече и повече довежда до изясняването на неразривната връзка между различните качествено своеобразни явления в природата. С откриването на факта на взаимопревръщането на различните, както казваха физиците от онова време, природни „сили“ неизбежно отпадна необходимостта от особени, различни от материята субстанции: топлород, флогистон, електрически и магнитни течности и др. т. Фактът на взаимното превръщане на различните природни явления свидетелствува, че движението на материята е неотделимо от самата материя. *Тъй като материята, като претърпява различни изменения, не се унищожавя и не възниква от нищо, точно така и движението на материята, като претърпява различни изменения, се запазва.*

Още в 1748 г. М. В. Ломоносов за пръв път в историята на науката формулира мисълта за съхранението на движението в тясна връзка със закона за съхранението на материята. Идеята на Ломоносов за съхранението на материята и движението, а също и на всички други основни свойства на материята с право е наречена „закон на Ломоносов“. Законът на Ломоносов получи своята конкретизация и по-нататъшно развитие в закона за съхранението и превръщането на енергията, формулиран през 40-те години на XIX в. в трудовете на Р. Майер, Джоул, Хелмхолц.

Законът за съхранението и превръщането на енергията изразява факта на качествено превръщане на формите на движението на материята при количественото съхранение на движението. Откриването на тоя закон означава откриването на факта, че движението на материята е също така неунищожимо, както и самата материя. При това неунищожимостта на движението трябва да се разбира не само в количествен, но и в качествен смисъл, именно в смисъл, че движението на материята никога не губи способността си за все нови и нови превръщания. Движението е тясно свързано със самата материя, то е форма на нейното съществуване. Енергията е присъща на всеки

материален обект. Тя е мярка на движението на материята.

В пределите на физико-химическите явления съществуват качествено различни форми движение на материята: механическо движение, атомно-молекулярно, електромагнитно, вътрешноядрено и т. н. Тези форми на движението са тясно свързани помежду си и взаимно се превръщат една в друга. Механическото движение се превръща в топлина, топлината — в механическо движение. Електричество може да бъде получено чрез механическо движение или топлина и, обратното, топлина и механическо движение могат да бъдат получени чрез електричество.

Процесите на превръщане формите на движението представляват извънредно сложни явления, неизчерпаеми по богатството на своите страни и особености. Фактът на качественото превръщане формите на движението на материята при количественото съхранение на движението науката изразява в понятието енергия. Ето защо процесите на превръщане на формите на движението на материята в пределите на физическите и химическите явления ние можем да наричаме процеси на превръщане на един вид енергия в друг вид енергия. Като разглеждаме например процеса на превръщане на механическото движение в атомно-молекулярно (топлинно), ние можем да характеризираме този процес като превръщане на механическата енергия в топлинна енергия.

Разбира се, превръщането на по-високите форми на движението на материята не може да бъде свеждано единствено само до енергетически процеси. Например преминаването от физическите и химическите форми на движението на материята към органическия живот далеч не се изчерпва с енергетически преминавания. Но тъй като всяка по-висока форма на движението на материята непременно съдържа други, по-низши форми на движение, енергетически превръщания се извършват и в органическия живот. Физическите и химическите процеси са онази материална основа, върху която израстват по-сложните форми на материалното движение. Ето защо законът за съхранението и превръщането на енергията, непосредствено приложим към физическите и химическите форми на движението на материята, може да се разглежда като

естествено научна основа на общото учение на диалектическия материализъм за движението на материята.

Законът за съхранението и превръщането на енергията, изразяващ неунищожимостта на движението и взаимопревръщаемостта на формите на материалното движение, е непоклатимо завоевание на науката. Енгелс нарече закона за съхранението и превръщането на енергията абсолютен закон на природата. Разбира се, естествено-научната формулировка на закона за съхранението и превръщането на енергията може и трябва да се изменя с развитието на науката. Но това изменение само по-дълбоко и по-пълно ще изразява основното съдържание на този закон.

- Съвременната физика обогати закона за съхранението и превръщането на енергията, като разкри тясната връзка между енергията и масата. Масата е едно от най-важните физически свойства на всеки материален обект. Понятието маса отразява инертните и гравитационните свойства на материята. Тъй като старата физика обикновено е имала работа със сравнително неголеми скорости на движението, то масата не е проявявала своята зависимост от движението на телата. Съвременната физика установи дълбоката зависимост между движението на тялото и неговата маса. Масата на тялото се мени в зависимост от скоростта на движението: колкото по-голяма е скоростта на движението на тялото, толкова по-голяма е неговата маса. Масата като едно от основните свойства на материалния обект се оказва в тясна зависимост от условията на движението на този обект.

По-късно бе открита взаимната връзка между масата и енергията. Признаването на взаимната връзка между масата и енергията води началото си още от бележитите опити (1899 г.) на руския физик П. Н. Лебедев, който доказва наличието на светлинното налягане. Съвременната физика показва, че тази взаимна връзка между масата и енергията се разкрива във всички материални обекти и всички енергетически превръщания. Законът за взаимната връзка между масата и енергията, открит от съвременната физика, означава, че всеки материален обект, който притежава един или друг вид маса, необходимо притежава и съответния вид енергия. И, обратното, материален обект, който притежава една или друга енергия, необходимо притежава и маса.

Някои буржоазни физици считат този закон като доказателство за превръщането на масата и дори на веществото или материята в енергия. Такова тълкуване е един от похватите на най-новия „физически“ идеализъм, които имат за цел да извратят истинското съдържание на новите открития. В действителност от закона за взаимната връзка между масата и енергията съвсем не следва, че масата и още повече веществото или материята се превръща в енергия. Както масата, така и енергията са тясно свързани помежду си чрез свойствата на материалните обекти. Тази взаимна връзка между масата и енергията показва, че качественото превръщане на енергията при нейното количествено съхранение се придружава със съхранение и на другите основни свойства на материалните обекти.

В учението си за движението прогресивната наука потвърждава положението на марксисткия философски материализъм, че няма движение без материя, както няма и материя без движение.

4. Пространството и времето — форми на съществуването на материята

Обективността на пространството и времето. Диалектическият материализъм учи, че пространството и времето са обективни форми на битието на материята. Признаването на обективната реалност на пространството и времето произтича от признаването на материалността на света. „Като признава съществуването на обективната реалност, т. е. на движещата се материя, независимо от нашето съзнание, материализмът трябва да признае неизбежно също така и обективната реалност на времето и пространството...“¹ Пространството, времето и движението като основни форми на битието на материята се намират в органическо неразривно единство, обусловено от единството на материалния свят. Неотделимостта на пространството и времето от материята е тясно свързана с неразривността на материята и движението. Материята е немислима въвн от движението. Движението на материята ви-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 162 [Бълг. изд., стр. 177].

наги протича в пространството и времето. Обективният характер на материалното движение определя обективността на пространството и времето като основни форми на битието на движещата се материя. Тъй като движението е неотделимо от материята, то пространството и времето също са неотделими от материята. „...Основните форми на всяко битие — казва Енгелс — са пространството и времето; битие вън от времето е също такава голяма безсмислица, както и битие вън от пространството.“¹ „В света няма нищо — казва Ленин — освен движеща се материя и движещата се материя не може да се движи иначе освен в пространството и във времето.“²

Пространството и времето разкриват своята природа в движението на материята. Движението е същност на времето и пространството.

Пространството е форма на битието на материята, характеризираща протяжността на материалните обекти; то е основно условие за тяхното движение. Пространството има специфични свойства, които зависят от самите материални обекти. Тези специфични свойства на пространството са предмет на изучаване от редица науки.

Времето е форма на битието на материята, характеризираща продължителността и последователността на материалните процеси, изразяващи обективната връзка на материалното движение. Времето е основно условие на всяко развитие. Движението и развитието на материята може да протича само в пространството и времето. Всяко материално нещо съществува във времето, тъй като нищо в света не се намира в покой, всичко е подложено на движение и изменение. Но от друга страна, няма време без материални неща, подложени на изменения. Времето, откъснато от материята, се разглежда от идеалистите като нещо, съществуващо преди материалните неща, нещо, порождащо материята. Разобличавайки идеалистите, В. И. Ленин казва, че времето вън от временните неща е бог.

Идеалистическата философия отрича обективността на формите на съществуването на материята — пространството и времето — и прави нелепия извод, че пространството и времето се порождали от съзнанието на човека.

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953, стр. 49 [Бълг. изд., 1950, стр. 59].

² В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 162 [Бълг. изд., стр. 178].

Идеалистическото разбиране за пространството и времето е враждебно на науката. Идеализмът, като обявява пространството и времето за субективни форми на възприетото, се обявява по този начин против самата основа на науката — признаването на движещата се материя, която съществува в пространството и времето.

Беркли разглеждаше пространството и времето като форми на субективните преживявания. Според Кант пространството и времето са априорни форми на сетивното възприемане на света. Тези форми не са присъщи на самите неща, а са уж предопитни, предначални форми на субективното съзерцание. Пространството и времето според Кант са обусловени не от природата на самите неща, а от природата на човешкото съзнание. Хегел представя пространството и времето като моменти в развитието на „абсолютната идея“. Хегел откъсва пространството и времето едно от друго. Природата според Хегел може само да разгръща своето многообразие в пространството. Тя е само „момент“ в развитието на абсолютната идея. Затова в Хегеловата система времето се появява едва на стъпалото на развитие на „абсолютния дух“. Метафизическият разрыв на пространството и времето доведе Хегел до пълно противоречие с естествознанието, до безсмислената представа за развитието на природата в пространството, но извън времето.

Мах, връщайки се към субективно-идеалистическата линия в трактуването на пространството и времето, заявява, че „пространството и времето са подредени системи от редица усещания“. Мах, както и изобщо всички субективни идеалисти, стигна до пълната безсмислица: не човекът съществува в пространството и времето, а пространството и времето се пораждат от човека. Опитвайки се да обоснове своето гледище, Мах казва, че във физиологическо отношение пространството и времето са усещания за ориентировка, които определят развързването на биологически целесъобразните реакции на приспособяване. Руският махист Богданов, като повтаря Мах, заявява, че пространството и времето са форми на социално съгласувания опит на различните хора. В. И. Ленин разкри безсмислеността и реакционността на идеалистическото лъжечучение за пространството и времето. „Ако усещанията за време и пространство — пише Ленин — могат да дадат на човека биологически целесъобразна ориентировка, то

изключително при условие че тия усещания отразяват *обективната реалност* въвн от човека: човек не би могъл да се приспособи биологически към средата, ако неговите усещания не му даваха *обективно-вярна* представа за нея.¹

Съвременният идеализъм се опитва да възроди махистките субективно-идеалистически възгледи за пространството и времето.

Бергсон още в началото на ХХ в. издигна мистичната представа за чистата „продължителност“, съвсем откъсната от материята и постигана само по интуиция. Идеалистът Г. Вайл разглежда субективно-идеалистически времето като „най-проста форма на потока на съзнанието“. Д. Джинс всъщност повтаря кантовската трактовка на времето: „Времето — твърди Д. Джинс — е фикция, създадена от нашия собствен разум“. Едингтон заявява, че пространството и времето трябва да бъдат заменени с пообщата субективна представа за подреждане на природните събития. Махиствуващите буржоазни физици Бор и Хайзенберг предлагат да се откажем от разглеждането на атомните явления в пространството и времето.

Идеалистическите представи за пространството и времето са коренно враждебни на науката, противоречат на нейните данни и са проява на оня маразъм и разложение, които преживява цялата буржоазна философия от епохата на империализма.

Развитието на представите за пространството и времето. Цялата история на науката показва, че диалектико-материалистическото учение за пространството и времето е единствено вярното учение. Нашите знания за пространството и времето се изменят, развиват се, отразявайки все по-пълно и по-дълбоко обективно реалните форми на съществуването на материята. Изменчивостта на човешките представи за пространството и времето ни най-малко не хвърлят тяхната обективна реалност. Нещо повече, все по-дълбокото, все по-пълното познаване на свойствата на пространството и времето доказва убедително тяхната обективна реалност, също както изменчивостта на научните знания за строежа и формите на движението на материята доказва обективната реалност на външния свят.

Естествознанието винаги е изхождало от признаването на обективната реалност на пространството и времето. В

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 166 [Бълг. изд., стр. 182].

механиката на Нютон пространството и времето се разглеждат като независими от човешките представи обективно реални същности. Обаче Нютон издигна представата за така нареченото „абсолютно пространство“, което остава винаги еднакво и неподвижно, независимо от материалните обекти. Също и времето според Нютон е чиста продължителност, произтичаща абсолютно равномерно и съвсем независеща от движението на материята.

Учението на Нютоновата механика за обективността на пространството и времето е материалистическо учение, около което в продължение на столетия се е водила борбата на материализма с идеализма. Различните субективно-идеалистически теории за пространството и времето на Мах, Бергсон и други реакционни философи са били насочени главно против това учение.

Представите на Нютон за „абсолютните“ пространство и време са били исторически ограничени и по същество били метафизически. Откъсването на пространството и времето едно от друго и от движещата се материя в механиката на Нютон е било използвано от идеалистите, за да създадат представите за „мигновеното взаимодействие“ на телата чрез празнотата; при последна сметка това откъсване на пространството от времето доведе самия Нютон до мистичното разглеждане на пространството като „чувствилище на бога“.

Тази историческа ограниченост на Нютоновото учение за пространството и времето беше преодоляна от по-нататъшното развитие на науката. Съвременната физика потвърди извода за неразривната връзка на пространството и времето с движещата се материя. Изучаването на твърде бързите движения, които се извършват със скорости, близки до скоростта на светлината, показва, че времето не бива да се разглежда като чиста продължителност, с нищо несвързана с материалните процеси. Протичането на времето разкри своята тясна зависимост от движението на материалните обекти. Тая зависимост получи пряко експериментално потвърждение. Изследването на „елементарните“ частици — мезоните, за които вече беше казано по-горе, показва, че те съществуват известен твърде къс промеждутък от време, след което се разпадат, превръщат се в други частици. Оказа се, че времето на съществуване на мезоните или, както е прието да се казва във физиката, времето на техния живот, съществено зависи от скоростта

на тяхното движение. Експериментите показаха, че времето на живота на мезона се увеличава с нарастването на скоростта на движението. Съвременната физика показва също така неразривната връзка и взаимната зависимост на пространствената и временната характеристики на движещото се тяло.

Неразривността на пространството и времето нагледно проличава вече при изучаването на простото механично преместване на телата. Скоростта на движението на телата се измерва с величината на пространственото преместване на тялото за определен промеждутък от време. Безсмислено е да се говори за скорост на движението на тялото само в пространството или само във времето. Само съвкупната пространствено-временна характеристика отразява действителното движение на телата по отношение едно на друго.

Пространството, макар и неразривно свързано с времето, все пак се различава от времето. Математиката и физиката изследват специфичните особености на пространството. Анализът на пространствените форми съставлява съдържание на геометрията.

Геометрията като наука, изучаваща пространствените отношения на материалния външен свят, е резултат от продължителната абстрахираща дейност на човешкото мислене. Още в древността Евклид създаде геометрия, изучаваща пространствените отношения на обективния свят. Основните положения на Евклидовата геометрия здраво влязоха в системата на съвременните научни знания.

Реалното пространство е триизмеримо. Триизмеримостта на пространството се изразява в това, че през всяка точка на пространството могат да се прокарат само три взаимно перпендикулярни прави линии. Всички материални обекти съществуват в триизмеримото пространство. Колкото и големи или малки да са предметите на обективния свят, тяхното движение може да протича само в реалното пространство, което има три измерения.

По аналогия с реалното триизмеримо пространство математиката създава абстракции за четириизмерими, петизмерими и т. н. „пространства“. От само себе си се разбира, че така наречените „многоизмерими пространства“ не бива да се отъждествяват с реалното пространство, което е основна форма на битието на материята и има само три измерения. Тези абстракции за така наречените

„многоизмерими пространства“ отразяват закономерностите на определени съвкупности от неща и техните свойства. Във физиката например се говори за така нареченото „фазово пространство“ с твърде голям брой измерения, където освен трите пространствени координати, характеризиращи положението на отделните частици на някаква материална система, влизат също величини, които изразяват количеството на движението на тези частици.

В съвременната физика се използва представата за така наречения „четириизмерим свят“. Истинският смисъл на тази представа за „четириизмеримия свят“ се заключава не в твърдението, че пространството е четириизмеримо, а в това, че в реалната действителност пространството и времето са неразривно свързани едно с друго и че триизмеримото пространство и „едноизмеримото“ време трябва да се разглеждат в единство едно с друго.

Всякакви опити да се приписват на реалното пространство повече от три измерения водят към спиритизъм и мистика. Признаването на триизмеримостта на реалното пространство въоръжава науката против теолозите, които се опитват да използват абстрактните понятия за „многоизмеримите пространства“ за промъкване в науката на мистика и идеализъм.

Геометрията включва в себе си цяла система от закони, които отразяват пространствените отношения на външния свят. От времето, когато се е появила Евклидовата геометрия, тия знания претърпяха значителни изменения. Те ще се развиват и по-нататък, като разкриват все по-пълно връзката на пространството със самите материални обекти.

Великият руски учен-математик Н. И. Лобачевски през първата половина на XIX в. създаде нова, неевклидова геометрия, която отразява по-точно и по-дълбоко свойствата на реалното пространство и неговата връзка с материята. Геометрията на Лобачевски разкрива ограничеността на Евклидовата геометрия, установява, че последната е само известно приближаване към реалното пространство.

Развитието на науката доведе до необходимостта да бъдат по-точно отразени, отколкото от Евклидовата геометрия, свойствата на реалното пространство. Разбира се, Евклидовата геометрия и понастоящем има широко приложение във физиката и техническите науки. Но съще-

временно има такива физически явления, чието изследване довежда до мисълта за наличие на особени пространствени, геометрически отношения, различни от евклидовите.

Създавайки новата, неевклидовата геометрия, Лобачевски изхожда от извънредно важното материалистическо положение за неразривната връзка на пространството с материята, за определящата роля на материята по отношение свойствата на пространството.

В системата на Евклидовата геометрия има положение, или така наречения „постулат за паралелните линии“, който може да бъде изразен по следния начин: през точка, която лежи вън от права линия, може да минава в една плоскост с тях само една паралелна права.

Анализирайки теоретическите основи на геометрията, Лобачевски дойде до извода, че в зависимост от различните физически условия трябва да съществуват геометрии, различни от евклидовата, за които посоченият постулат за паралелните не важи. Изследвайки различните възможности на геометрически отношения, Лобачевски стига до нова формулировка на постулата за паралелните: през дадена точка може да се прокарат в общата плоскост най-малко две паралелни прави линии. Лобачевски разви нова логически стройна система на геометрия, която значително се различава от Евклидовата геометрия. Едно от основните положения на геометрията на Лобачевски е установяването на зависимостта между сегментите и ъглите. Това положение непосредствено довежда до установяване на зависимост например между величината на страните на триъгълника и неговите ъгли. Ако например в геометрията на Евклид сумата на ъглите на какъвто и да било по големина триъгълник е равна на два прави ъгла, то в геометрията на Лобачевски тази сума на ъглите на триъгълника е по-малка от два прави ъгла. При това отклонението от геометрията на Евклид е толкова по-голямо, колкото са по-големи страните на триъгълника.

Тези необикновени резултати, които противоречат на Евклидовата геометрия, мъчно можем да си представим нагледно именно защото се ползуваме от геометрични отношения в обикновени условия, където е вярна Евклидовата геометрия. Истинността на новата геометрия може да бъде експериментално проверена например в астрономическите мащаби на вселената. Някои нагледни пред-

стави за правилността на положенията на геометрията на Лобачевски могат да се получат и в обикновените условия на нашето земно, евклидово пространство. За това е необходимо да се вземе особена седловидна повърхност, получила наименованието псевдосфера. Върху псевдосферата може да се провери верността на геометрията на Лобачевски и по-специално да се види нагледно правилността на постулата, който се състои в това, че през дадена точка, лежаща вън от права линия, може да се прокарат в една плоскост с тях най-малко две паралелни линии. Геометрията на Лобачевски отразява реалните свойства на пространството в много големи мащаби и заедно с това свойствата на пространството от много малки, вътрешноатомни мащаби: тя отразява свойствата на реалното пространство по-дълбоко, отколкото Евклидовата геометрия.

Идеалистите се опитват да използват изменчивостта на нашите знания за пространството и времето, за да обосноват субективистичните си теории. Така Поанкаре твърди, че появяването на нови геометрии означавало способност на нашия разум съвсем произволно да конструира каквито щете геометрически системи. Поанкаре заявява, че няма смисъл да се поставя въпрос за истинността на една или друга геометрия, че работата била в простото споразумение от коя геометрия е най-удобно да се ползуваме. Идеалистът Поанкаре изопачава действителното взаимоотношение на различните геометрически теории, които отразяват свойствата на реалното пространство. В действителност новите представи за пространството и времето, създадени от Лобачевски, не отменят старите представи, те само ги уточняват и обобщават. В Евклидовата геометрия се съдържа частица от абсолютната истина, която влезе в новата по-обща геометрия, отразяваща по-пълно свойствата на обективното реално безкрайно пространство. Евклидовата геометрия не се отменя с откриването на новата геометрия, тя си остава вярна като първо приближение към свойствата на реалното пространство.

Великото откритие на Лобачевски нанесе решителен удар на Кантовия априоризъм. Кант, развивайки своето субективно-идеалистическо учение за пространството и времето като априорни форми на сетивността, се позовава на „абсолютността“, непоклатимостта на геометричните аксиоми, които получиха у Кант видимост на предопитни положения. Създаването на неевклидовата геометрия убе-

дително показва, че пространствените форми са форми, които са присъщи на самите неща, а не форми на човешкото съзercание.

Наличността на други системи геометрии, различни от Евклидовата и същевременно различни от геометрията на Лобачевски, свидетелствува за многообразието на свойствата на реалното пространство. Изменението на представите за пространството във връзка с новата, неевклидовата геометрия означава все по-пълно отражение в нашите знания на обективното пространство.

Свойствата на реалното пространство са неизчерпаеми. По-дълбокото познаване на тези свойства в геометрията на Лобачевски подготви изменението на физическите представи за пространството и времето. Съвременната физика разкри тясната връзка на пространството с движещата се материя. Тя показва, че свойствата на пространството са неразривно свързани с явленията на притеглянето, свойствени на материята.

Като разобличава идеалистите, В. И. Ленин пише: „Човешките представи за пространството и времето са относителни, но от тези относителни представи се образува абсолютната истина, тези относителни представи, развивайки се, вървят по линията на абсолютната истина, приближават се към нея. Променливостта на човешките представи за пространството и времето също тъй малко опровергава обективната реалност на едното и на другото както променливостта на научните знания за строежа и формите на движението на материята не опровергава обективната реалност на външния свят.“¹

Безкрайността на пространството и времето. Едно от най-важните свойства на пространството и времето е тяхната безкрайност. Материята е безкрайна в пространството и вечно съществува във времето. Безкрайността на пространството означава неограничена протяжност на света във всички посоки. Вселената няма граници. Безкрайността на времето означава, че никога не е имало начало на света и никога не ще има край на неговото развитие.

Съвременното естествознание показва, че материята не може нито да бъде създадена, нито да бъде унищожена

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 162—163 [Бълг. изд., стр. 178].

Неунищожимостта на материята никога непрекъснато се смяна на формите на нейното движение служат като доказателство за вечността на материалния свят. Материалният свят всякога е бил и вечно ще бъде движеща се, вечно развиваща се материя, която съществува в пространството и времето.

Съвременната астрономия все повече и повече прониква в необятните пространства на вселената, обхваща със своето изучаване все по-голям и по-голям брой небесни тела. Съветските учени, ръководейки се съзнателно от диалектическия материализъм, разобличават антинаучните измислици и откритата пощина, проповядвани от съвременните буржоазни учени, които стигат дотам да твърдят, че светът имал край, че е ограничен във времето и пространството и дори „пресмятат“ преди колко години е бил създаден светът.

Данните на съвременната наука свидетелствуват за безкрайността на материалния свят в пространството и времето. Нашата Земя е една от планетите на слънчевата система. Слънцето е само една от милиардите звезди, които съставляват гигантската звездна система, наричана Галактика. Размерите на нашата Галактика са около 100 хиляди светлинни години, а една светлинна година е равна на разстоянието, което светлината изминава за една година, при това за една секунда светлината изминава разстояние от 300 хиляди километра. Далеч зад пределите на нашата Галактика има безброй много други такива звездни системи, които в съвкупност съставляват още по-обширна система, наричана Метагалактика. Колкото повече се усъвършенствуват астрономическите инструменти и методи за наблюдения, откриват се все нови и нови звездни светове, изследват се все по-отдалечени области на световното пространство. Колко големи са размерите на изучената област на вселената може да се съди по това, че от отдалечените обекти на звездния свят светлината стига до Земята в продължение на повече от един милион години.

Всички данни на съвременната наука свидетелствуват за истинността на учението на диалектическия материализъм за пространството и времето. Това учение е надежден компас за по-нататъшни научни изследвания на свойствата на пространството и времето.

5. Обективността на закономерностите на развитието на движещата се материя

Признаването на обективността на закономерностите на природата винаги е било и си остава непоклатима основа на науката. Науката е призвана да опознава закономерностите на обективния свят.

Отричането на обективните закономерности на движещата се материя означава подкопаване основите на научното знание. „... Науката — казва И. В. Сталин — не може да живее и да се развива без признаване на обективните закономерности, без изучаване на тия закономерности.“¹ Ако няма обективна закономерност, ако законите, откривани от науката, са само удобни методи, отбелязвания, начини за подреждане нашите преживявания, както твърдят идеалистите, то науката се превръща в произволна игра на ума и се откриват широки възможности за всякакви антинаучни, мистически и просто религиозни измислици. „Изгонването на законите от науката — казва В. И. Ленин — е на дело само *промъкване законите на религията*.“² Напротив, признаването на обективната закономерност на природата е признаване на правата на науката за все по-пълно познаване на тия закономерности. Признавайки обективния характер на закономерностите на природата, отразявани в нашето съзнание, диалектическият материализъм подчертава с това основната задача на науката да познае, да отрази в своите понятия и закони тези обективни закономерности.

Така че диалектическият материализъм и истинската наука са неразделими.

Идеализмът винаги е бил и си остава враг на науката. Обявявайки се против признаването на обективността на закономерностите на развитието на материята, против признаването на обективността на причинните връзки в природата, идеализмът подкопава с това самите основи на науката. Лайтмотив на съвременната реакционна буржоазна философия и социология е отричането на обектив-

¹ И. В. Сталин, *Економически проблеми социализма в СССР*, 1952, стр. 85 [Бълг. изд., 1954, стр. 76].

² В. И. Ленин, *Соч.*, т. 20, стр. 182 [Бълг. изд., стр. 202].

ните закономерности на природата и обществото, конструирането на произволни, субективни „закони“. Произволът, откритият субективизъм и мистиката както в естествознанието, така и по въпросите на общественото развитие изразяват най-ярко реакционните тенденции на загниващата буржоазна идеология.

В противоположност на идеализма марксисткият философски материализъм учи, че законите на науката имат обективен характер — те представляват отражение на обективните процеси, които се извършват независимо от волята на хората. Формулирайки законите на природата или обществото, науката не-ги създава, а ги открива в реалната действителност.

Признаването на обективните закономерности на природата и обществото служи като необходимо условие за научното предвиждане. Само опирайки се на дълбокото познаване на обективните процеси в природата и обществото, ние можем да знаем накъде и как те ще се развиват, можем да предвиждаме бъдещето.

Познаването на обективните закономерности на развитието на природата и обществото е възможно само чрез познаване на причинните и необходими връзки. Причинността и необходимостта са съществени, неотнимаеми страни на закономерните връзки. Признаването например на обективността на причинните връзки означава признаване на обективността на закономерните връзки. Напротив, отричането на причинността в природата и обществото означава отричане на обективните закономерности.

Спекулирайки с това, че в науката представите за причинните, закономерните връзки на явленията се изменят, идеалистите заявяват, че закономерността не съществува обективно.

Като разобличава идеалистите, В. И. Ленин пише: „Действително важният теоретико-познавателен въпрос, който разделя философските направления, се състои не в това — до каква степен на точност са достигнали нашите описания на причинните връзки и могат ли тия описания да бъдат изразени в точна математическа формула, а в това — обективната закономерност на природата ли е източник на нашето познание за тези връзки или свойствата на нашия ум, присъщата му способност да познава известни априорни истини и др. т. Ето какво безвъзвратно

отделя материалистите Фойербах, Маркс и Енгелс от агностиците (юмисти) Авенариус и Мах.¹

Законите, които отразяват обективните взаимовръзки на явленията от която и да е определена област на материалния свят в нейното движение, изменение и развитие, изразяват специфичните закономерности на дадена област от действителността. Закономерностите на природата не са ѝ натрапени от свръхприродна, нематериална сила, а са свойствени на самата природа. Закономерностите на развитието на материята съществуват обективно и изразяват отношения, независими от човешкото съзнание, отношенията на самите неща и процеси, произтичащи от тяхната същност.

Природата — това е единен закономерен световен процес на движение и развитие на материята. Природата не е случайно струпване на предмети и явления, където всичко е хаотично, безредно и неопределено; развитието на природата е подчинено на строги, необходимо присъщи на нея закономерности. Безкрайното многообразие на явленията в природата не представлява безредно натрупани отделни факти.

Земята например при съществуващите определени условия не се движи ту по елипса, ту по кръг или някаква друга крива. Тя не се върти около Слънцето ту в продължение на година, ту в продължение на един час. Земята се върти около Слънцето по напълно определена орбита, в продължение на определен промеждутък от време. Всякакви отклонения от законите на движението на Земята около Слънцето винаги се предизвикват от изменението на условията на нейното движение. Следователно тези отклонения са също така закономерни.

Отделен закон на природата, верен за ограничена област от явления, да речем, законът за взаимодействието на електрическите заряди, не изразява цялото богатство на електрическите явления. Отделен закон на природата или обществото, взет във връзката с другите закони, не може да даде цялостна картина на развитието на предмета или явлениято. Само системата от закони, обхващащи дадена област от явления, може да даде цялостна картина на движението, изменението и развитието на даден кръг от предмети и явления.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 146—147 [Бълг. изд., стр. 161].

Признаването на обективността на законите на науката, на обективността на законите на общественото развитие е извънредно важно условие за борбата против субективистичните извращения както в областта на естествените, така и в областта на обществените науки.

6. Значението на марксисткото положение за материалността на света за практическата дейност на Комунистическата партия

Ако светът се развива по законите на движението на материята, ако връзката между явленията на природата и тяхната взаимна обусловеност представляват закономерности на развитието на природата, на материята, то следователно връзката и взаимната обусловеност на обществените явления представляват също така не нещо случайно, а са закономерности на развитието на обществото. „Значи практическата дейност на партията на пролетариата трябва да се основава не върху добрите пожелания на „бележитите личности“, не върху изискванията на „разума“, на „всеобщия морал“ и т. н., а върху закономерностите на развитието на обществото, върху изучаването на тях закономерности.“¹

От основното положение на марксисткия философски материализъм за материалността на света и закономерностите на неговото развитие произтичат важни изводи и за обществената наука.

Преди появяването на марксизма не е съществувала наука за обществото. Цялата домарксистка философия, в това число и материалистическата, не е съумяла да разкрие действителните закономерности на историческото развитие. Историята на обществото често пъти се е свеждала до просто описване на събитията, причините на историческото развитие са се разглеждали не в реалните условия на материалния живот, а в произволните действия на „великите хора“ или са се отнасяли до действието на висшата божествена воля. Само признаването на материалността на света и произтичащата оттук идея за обективната необходимост на целия обществен исторически процес са

¹ *И. В. Сталин, Вопросы ленинизма, 1952, стр. 583 [Бълг. изд., 1953, стр. 695].*

дали възможност да бъдат разкрити действителните закономерности на общественото развитие, дали са възможност да бъде създадена науката за обществото. Самото възникване на марксизма беше обусловено от историческата необходимост да се изработи научен миоглед, който да служи на работническата класа и на нейната партия като теоретическо оръжие в практическата политическа борба, защото само опирайки се на дълбокото познаване на обективните закони на общественото развитие, партията на работническата класа може да постигне успех в осъществяването на великата историческа задача за социалистическото преобразуване на обществото.

Марксизмът за пръв път в историята обоснова положението за обективния характер не само на законите на природата, но и на законите на общественото развитие. Това е велико научно откритие, което доведе до създаването на науката за законите на развитието на обществото. „ . . . Както и в естествознанието, законите на икономическото развитие са обективни закони, които отразяват процесите на икономическото развитие, извършващи се независимо от волята на хората. Хората могат да открият тия закони, да ги опознаят и опирайки се на тях, да ги използват в интерес на обществото, да дадат друго направление на разрушителните действия на някои закони, да ограничат сферата на тяхното действие, да дадат простор на други закони, които си пробиват път, но те не могат да ги унищожат или да създадат нови икономически закони.“¹

Марксизмът разпространи положението за материалността на света върху областта на обществените явления, създаде науката за законите на общественото развитие. Условиата на материалния живот на обществото и между тях начинът на производството като главна, решаваща сила определят общественото развитие и неговите закономерности.

Историята на развитието на обществото е история на трудещите се маси. Не отделните бележити личности, а народът е истинският творец на историята, защото той създава материалните блага на живота. Марксистката наука за законите на общественото развитие трябва следователно при анализа на историческите факти да се обръща

¹ *И. В. Сталин, Економическне проблемы социализма в СССР, 1952, стр. 5 [Бълг. изд., 1954, стр. 5].*

преди всичко към материалната производствена дейност на хората, да изучава живота на народа, неговата борба за своите права. Отделните бележити личности имат успех в дейността си само дотолкова, доколкото служат на народа и се опират на обективните закони на развитието на обществото.

Изучаването на закономерностите на общественото развитие е трудна задача. Тия закономерности са извънредно сложни и при опит да разкрием в многообразните явления на обществения живот решаващите връзки ние се убеждаваме преди всичко в това, че законите на общественото развитие се различават съществено от законите на природата. В природата никъде няма съзнателна, желана цел. А в обществото действуват хората, които имат съзнание и извършват най-разнообразни действия. Анализът на историческите факти показва, че действията на хората могат да довеждат до такива обществени последици, които съвсем не са влизали в техните съзнателни намерения. Вече в това се проявява действието на обективните, независещи от волята и съзнанието на хората закономерности на общественото развитие.

Закономерностите на обществения живот — това са преди всичко закономерностите на развитието на самото производство, законите на икономическото развитие на обществото. Изследвайки законите на икономическото развитие, марксизмът разкри обективния факт, че определена степен в развитието на материалните производителни сили на обществото (отношенията на хората към природата) определя съответните, независещи от волята и съзнанието на хората производствени отношения, т. е. отношенията на хората един към друг в процеса на производството на материални блага.

Развитието на производителните сили на обществото довежда до изменение на производствените отношения, а следователно и до изменение на целия начин на производството. Изменението в начина на производството довежда до изменение на обществото като цяло. Производителните сили на обществото се състоят от оръдията за производство и хората, които осъществяват производството благодарение на производствения опит и навиците да се трудят. Производствените отношения — това са формите на собственост върху средствата за производство, произтичащите от това положение различни социални

групи в производството и тяхното взаимоотношение, всецяло зависимите от тях форми на разпределение на продуктите. Производителните сили на обществото са не само най-подвижният, революционен елемент на производството, но същевременно и определящият негов елемент.

Маркс откри закона за задължителното съответствие между производствените отношения и характера на производителните сили. Тоя закон определя изменението на производствените отношения, смяната на старите производствени отношения с нови производствени отношения. При това необходимо е да се взема под внимание диалектиката на тяхното развитие — от ролята на спирачка на производителните сили те (старите производствени отношения) преминават към ролята на главен техен двигател (новите производствени отношения), и от ролята на главен двигател към ролята на спирачка на производителните сили. Новите производствени отношения определят по-нататъшното мощно развитие на производителните сили; старите производствени отношения обричат производителните сили на жалко съществуване, на застой, както е сега в капиталистическите страни.

Последователното провеждане на идеята за материалността на света, разпростирането на материализма върху областта на обществените явления доведе до създаването на историческия материализъм — на науката за най-общите закони на общественото развитие. Материалистическото разбиране на историята е единственото научно нейно разбиране. Цялата история на обществото и съвременните явления на обществения живот получават своето обяснение чрез разкриването на обективните закономерности на развитието на обществото.

Задачата на обществената наука е — като изучава обективните процеси на развитието на обществото, да открива закономерностите на тези процеси и по този начин да въоръжава нашите кадри, съветския народ в дейността им по изграждането на комунизма. Икономическите закони на социалистическото общество също имат обективен характер. Някои философи и икономисти, пренебрегвайки извънредно важните положения на марксизма за обективния характер на законите на развитието на обществото, пропагандираха субективистични възгледи за характера на икономическите закони на социализма. Тъй като, разсъждаваха те, в нашето социалистическо обще-

ство няма анархия на производството, тъй като стихийният характер на обществения живот се смени от планомерното негово развитие, то сега нашата държава можела да създава икономическите закони и да ги унищожава, без да се съобразява с обективните процеси на развитието на социалистическата икономика.

Тези субективистични възгледи нанесоха значителна вреда на развитието на съветската икономическа наука. На практика те водеха към отказване от научно обоснована икономическа политика, към авантюризм. В труда си „Икономически проблеми на социализма в СССР“ И. В. Сталин подложи на рязка критика субективистичните възгледи за характера на икономическите закони на социализма.

Комунистическата партия изгражда своята дейност върху здрава научна основа. Тази научна основа е познаването на закономерностите на общественото развитие — на законите на класовата борба, на движещите сили на революцията, на законите на изграждането на комунистическото общество. Върху разбирането и съзнателното прилагане на тия закони е основана стратегията и тактиката на болшеvizма.

Силата на Комунистическата партия е в това, че тя в цялата си практическа дейност изхожда от съобразяването с обективните закони на общественото развитие. Фактът, че политиката на Комунистическата партия се основава върху задълбоченото познаване на обективните закони на развитието на обществото, дава на Комунистическата партия колосални предимства. Познаването на обективните закони на развитието на обществото дава възможност на партията да преценява трезво не само своите сили, но и силите на враговете, да овладява цялото богатство от форми на революционната дейност, да използва всички реални възможности за победата. Силата на политиката на Комунистическата партия е в нейната правдивост. Комунистическата партия е силна с това, че между думите и делата ѝ няма разлика, тя казва на масите само истината и изгражда своята политика върху научен анализ на класовите сили.

„Нашата сила — пише В. И. Ленин — се състои в пълната ясност и трезвост при преценяването на *всички* налични класови величини — и руски, и международни...“¹

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 32, стр. 340 [Бълг. изд., стр. 376].

Съветският народ, ръководен от Комунистическата партия на Съветския Съюз, успешно решава великата историческа задача за изграждането на комунистическото общество по пътя на постепенно преминаване от социализма към комунизма. XIX конгрес на Комунистическата партия на Съветския Съюз набеляза величествената програма на непрекъснат растеж на цялото обществено производство с цел да се осигури максималното задоволяване на постоянно растящите материални и културни потребности на нашия народ.

Обосновавайки научно пътищата за преминаването от социализма към комунизма, Комунистическата партия издига на пръв план развитието на производителните сили. Партията започна индустриализацията на нашата страна с разгръщането на тежката промишленост. Без това не можеше да се осигури самостоятелността на нашата родина. Комунистическата партия на Съветския Съюз има намерение и по-нататък да развива тежката промишленост като основа на основите на нашата социалистическа икономика. Строителството на Куйбишевската, Сталинградската, Каховската електроцентрали и другите нови строежи свидетелствуват за гигантската дейност на съветския народ, ръководен от Комунистическата партия, по създаването на материално-техническата база на комунистическото общество. Въз основа на постигнатите успехи в развитието на тежката промишленост партията издига понастоящем задачата да се организира рязък подем на производството на предмети за народно потребление. За да осигури изпълнението на тая задача, Комунистическата партия взема мерки за по-нататъшно развитие и подем на селското стопанство, което снабдява населението с продоволствие, а леката промишленост със суровини. Постановлението на Септемврийския пленум на ЦК на КПСС „Относно мерките за по-нататъшното развитие на селското стопанство на СССР“ се опира на задълбоченото изучаване на фактите в живота, на практиката на колхозното производство, на закономерностите на развитието на социалистическата икономика.

Положението на марксисткия философски материализъм за материалността на света има важно значение за развитието на науката. По своето съдържание науката е отражение на обективните закономерности на природата

и обществото. Щом започне да пренебрегва фактите, щом се откъсва от живота, от материалната действителност, науката престава да бъде наука. Признаването на материалността на света въоръжава учения в борбата против лъжливите, измислени теории, против идеализма в науката, против религиозните предразсъдъци. Особено естествознанието може да се развива само при задължителното условие, че то съзнателно си поставя задачата да отразява закономерностите на движещата се материя.

Корените на развитието на естествознанието лежат дълбоко в материалната, производствената дейност на хората. В процеса на производството хората влизат не само в определени отношения помежду си, но и в отношение към природата. Естествознанието е теоретически израз на това отношение и се развива в тясна връзка с производителните сили. Опирайки се на активната производствена дейност на хората, естествознанието прониква дълбоко във вътрешните съществени връзки на явленията в природата и по този начин дава възможност все по-пълно и всеотстранно да се използват силите на природата за благото на обществото. Ето защо, развивайки производителните сили на социалистическото общество, Комунистическата партия отдава голямо значение на развитието на науката в нашата страна. Сътрудничеството между науката и производството е много важна отличителна черта на съветската наука. Широко са известни съвместните работи на учени и челни работници по конструирането на мощни турбини, валцовачни машини, крачещи екскаватори и т. н. Комунистическата партия на Съветския Съюз взема всички мерки за внедряването на постиженията на науката в практиката. В постановлението на пленума на ЦК на КПСС от 7 септември 1953 г. се подчертава, че „сега са създадени всички необходими условия за широко прилагане на съвременната техника, на постиженията на съветската агрономическа наука и на извънредно богатия опит на челниците и новаторите в селското стопанство“. Пленумът на ЦК задължава ръководните органи „да ликвидират с подценяването на селскостопанската пропаганда и на внедряването на постиженията на науката в производството . . .“

Опирайки се на опита, на практиката, съветската наука постигна в редица отрасли бележити теоретически успехи. Тези успехи са възможни само при условие че съзнател-

но се прилага диалектическият материализъм в научната работа.

Ярък пример за преустройството на науката върху основата на диалектическият материализъм е създаването в СССР на прогресивната мичуринска биологическа наука. Убеждението в материалността на света и в наличието на обективни закони на развитието на живите организми служи като надеждна основа за дейността на мичуринци. В научно-практическата си дейност Мичурин изхождаше от дълбокото убеждение във възможността да се измени природата на растенията въз основа на изучаването на закономерностите на тяхното развитие, които лежат в самата природа. „Естествознанието — пише И. В. Мичурин — по своята същност е материалистично, материализмът и неговите корени лежат в природата.“¹

Дълбокото убеждение в материалността на света и признаването на единството на живите организми със средата помогнаха на Мичурин да преодолее историческата ограниченост на Дарвиновото учение за развитието на живите организми и да издигне науката за живота на по-високо стъпало. Мичуринската биология изхожда от убеждението, че взаимната връзка между живите организми и условията на тяхното съществуване представлява обективна закономерност. Живите организми се развиват по закони, присъщи на тяхната материална природа, и не се нуждаят от никакви „духовни“ фактори — „ентилехии“, „целесъобразна активност“ и други идеалистически измислици. В противоположност на идеалистическото разбиране за природата мичуринската биология доказва, че живите организми се изменят в съответствие с въздействието на условията на външната среда. В този факт на въздействие на материалните условия на външната среда, включваща в себе си и неживата природа, се заключава възможността за планомерно въздействие върху природата с цел да бъдат преобразувани организмите и създадени нови ценни сортове.

Опирайки се на основните положения на диалектическият материализъм, съветската биологическа наука изследва успешно закономерностите на преминаването от неживата материя към живата. Откритията на съветските учени в областта на вирусологията, възникването на жива

¹ И. В. Мичурин, Соч., т. I, М., 1948, стр. 623.

клетка от безклетъчните форми на живото вещество се опират на задълбочените положения на диалектическия материализъм за материалността и единството на цялата природа.

Развитието на съветската физика, както и развитието на другите клонове на нашата наука, се основава на прогресивната материалистическа философия. Марксистките положения за материалността на света са теоретически фундамент за развитието на общите физически теории за материята и движението. Материалистическите принципи дават възможност да се анализират всестранно експерименталните данни на съвременната физика и да се правят от тях изводи, които да движат науката напред. Те са надеждно оръжие в борбата против „физическия“ идеализъм.

Признаването на материята лежи в основата на всички физически знания.

Материалистическото тълкуване на закона за съхранението на материята помогна на съветските астрономи да разобличат антинаучните измислици на някои буржоазни физици и астрономи за възможността за създаването и унищожаването на материята от „дух“, от бог. В противоположност на тези антинаучни измислици съветските астрономи разработват теории за произхода на небесните тела, като се ръководят от закона за съхранението на материята. Съветският астроном В. А. Амбарцумян доказва, че процес на образуване на звезди от междузвездната материя се извършва и понастоящем. Законът за съхранението на материята и идеята за материалното единство на света са теоретическата основа на съвременните космогонични хипотези, създавани от съветските учени О. Ю. Шмидт, В. Г. Фесенков и др.

Съветската наука разработва успешно въпросите за строежа на материята и нейното движение. Опирайки се на Лениновото учение за материята и движението, академик С. И. Вавилов обоснова положението, че електромагнитното поле, по-специално светлината, е особена форма на материята. „Светлината е материална в същата степен на достоверност, както е материално веществото“¹ — пише С. И. Вавилов. Материалистическият анализ на проблемата за полето и веществото даде възможност на

¹ С. И. Вавилов, Диалектика световых явлений, „Под знаменем марксизма“ бр. 4, 1934 г., стр. 70.

С. И. Вавилов да посочи, че фактът на превръщането на светлината във вещество е едно от решаващите доказателства за материалността на света, за материалността на електромагнитното поле. Явлението на превръщането на електрона и позитрона във фотони означава превръщане на материята от една нейна форма в друга, качествено своеобразна.

Марксисткото положение за материалността на света и за закономерностите на неговото развитие има извънредно важно значение във всички сфери на практическата и теоретическата дейност.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Марксисткият философски материализъм изхожда от признаването, че светът по своята същност е материален. Марксистко-ленинското учение за материята е основа на марксисткия философски материализъм, ръководен принцип за естествознанието и обществените науки.

Материята съществува в непрекъснато движение и развитие. Движението на материята е основна форма на нейното съществуване. Движението е неотделимо от материята. Качествено различните форми на движението на материята са неразривно свързани със съответните качествено своеобразни материални обекти. Тъй като съществуват в неразривно единство една с друга, формите на движението на материята не могат да се свеждат една към друга.

Пространството и времето са обективни форми на битието на материята. Те са безкрайни и неразривно свързани с движещата се материя.

Закономерностите на развитието на движещата се материя — това са обективните, съществените връзки на предметите и явленията, присъщи на самата материя.

Съвременната наука все повече и повече обогатява нашите знания за материята и нейното движение, разкрива неизчерпаемостта на нейните свойства. Марксистко-ленинското учение за материята е теоретически фундамент на прогресивната наука. Истинската наука винаги ще се опира на това учение и същевременно ще спомага за неговото развитие.

Положението за материалността на света и обективността на закономерностите на неговото развитие има огромно значение за изучаването на явленията на обществения живот и за практическата дейност на нашата партия. Това положение, приложено към обществените явления, означава, че взаимната връзка и взаимната обусловеност на явленията на обществения живот представляват обективни закономерности на развитието на обществото. Тия закономерности необходимо трябва да се търсят не в главите на хората, не във „висшата воля“, в „абсолютния разум“ и т. н., а в закономерностите на развитието на условията на материалния живот на обществото и преди всичко в закономерностите на развитието на производството.

Закономерностите на обществените явления за пръв път бяха разкрити в учението на Маркс, Енгелс, Лени и Сталин, които създадоха науката за законите на развитието на обществото.

ПЪРВИЧНОСТТА НА МАТЕРИЯТА И ВТОРИЧНОСТТА НА СЪЗНАНИЕТО

1. Коренната противоположност между материализма и идеализма при разрешаването на основния въпрос на философията

Въпросът, кое е първичното — материята или съзнанието — е, както изтъква Фр. Енгелс, основният въпрос на всяка философия.

Материалистическото разрешаване на основния въпрос на философията означава признаване за първично природата, материята, външния свят, а за вторично съзнанието. Материята е обективна реалност, съществуваща във и независимо от съзнанието, докато съзнанието е производно от материята, зависи от нея. Съзнанието е отражение на обективния свят в мозъка на човека. Съзнанието е свойство на високоорганизираната материя, способност на нашия мозък да отразява съществуващия във и нас материален свят. Затова то не може да съществува самостоятелно и да бъде първично по отношение на материята.

Марксисткото разрешаване на основния въпрос на философията означава също така признаване на познаваемостта на света. Разглеждайки материята, външния свят като първично по отношение на съзнанието, марксисткият философски материализъм същевременно твърди, че материята, природата, е напълно познаваема за човека.

След като приложиха положението за първичността на материята и вторичността на съзнанието към обществото, Маркс и Енгелс обосноваха основното положение на историческия материализъм, че общественото битие е независимо от общественото съзнание, то е първичното, а общественото съзнание е вторичното, че то зависи от мате-

риалния живот на обществото. Общественото битие определя общественото съзнание.

По такъв начин марксисткото разрешение на основния въпрос на философията е всестранно, цялостно материалистическо разрешение, то обхваща както природата, така и обществения живот на хората.

Като утвърждава първичността на материята и вторичността, производността на съзнанието, марксисткият философски материализъм изобличава всички разновидности на идеализма и религията. Същевременно марксистката философска теория поставя пред науката грандиозна задача: да изследва и конкретно да покаже как и при какви условия възниква съзнанието в хода на историческото развитие на материята.

Лъженаучното разрешаване на основния въпрос на философията от идеализма. Идеализмът в противоречие с науката и здравия смисъл изобщо обявява за първично съзнанието, а материята, външния свят смята за вторично, производно от съзнанието. Като утвърждава първичността на съзнанието, с това идеализмът изоставя въпроса за неговото възникване и развитие.

В произведението си „Материализъм и емпириокритицизъм“ В. И. Ленин разобличава нелепите похвати, употребявани от идеалистите, за да заобиколят въпроса за възникването на съзнанието. Като критикува Авенариус с неговата „принципиална координация“, Ленин посочва, че тези словесни хитрости са били необходими на Авенариус, за да преодолее очевидното за всички противоречие между данните на естествознанието, които доказват първичността на материята, на природата, и идеалистическия възглед за първичността на съзнанието. „Естествознание — пише Ленин — с положителност твърди, че земята е съществувала в такова състояние, когато на нея не е имало и не е могло да има нито човек, нито изобщо каквото и да е живо същество. Органическата материя е покъсно явление, плод на продължително развитие. Значи не е имало усещаша материя — не е имало никакви „комплекси от усещания“, — никакво Аз, уж „неразделно“ свързано със средата, според учението на Авенариус.“¹

При разрешаването на основния въпрос на философията съвременният идеализъм се опира изцяло върху пре-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 63 [Бълг. изд., стр. 69].

старелите идеалистически системи от миналото, като замествана от тях дори начините на подход към това разрешаване. Тъй както махистите в началото на ХХ в. под формата на новата философия на емпириокритицизма възраждаха старата идеалистическа смет — берклианството, така съвременните идеалисти възраждат най-реакционните философски теории на миналото. Съвременната идеалистическа философия, прикривайки се с празно многословие, с „нови“ философски термини, повтаря отдавна разобличеният шарлатански опит да се застане над двете основни направления във философията — материализма и идеализма. Съвременният идеализъм се проявява в различни словесни одеяния: „логически анализ“, „чист емпиризм“, „логически позитивизъм“ и др. т. Но всъщност зад всички тези наименования се крие една и съща субективно-идеалистическа същност. В своите опити да се издигнат над материализма и идеализма съвременните реакционни философи достигат до субективния идеализъм от берклианско-махистки тип. Основателят на школата на „логическия анализ“ Ръсел в книгата си „Анализ на материята“, опитвайки се да замаже противоположността между физическото и психическото, между материята и духа, пише: „И духът, и материята са логически построения“. Подобно на Мах, Ръсел заявява, че „елементите на света“ „са преди всичко възприятията и онова, което може да бъде образувано от възприятията“. Ученикът на Ръсел Витгенщайн заявява, че светът съществува „в моя собствен опит“ и че „светът е моят свят“. Но това е вече най-чист солипсизъм, т. е. гледище, което смята, че реално съществува само моето собствено Аз.

Ръсел, Витгенщайн и други съвременни идеалисти, излизайки в ролята на оръженосци на империалистическата реакция, си поставят за цел да разоръжат науката чрез проповядване на мистика и фидеизъм.

Съвременният идеализъм, прониквайки в науката, внася в нея превратно, мистично обяснение на явленията в природата. Известният буржоазен физик Шрьодингер в книгата си „Какво представлява животът от гледището на физиката?“ признава съществуването на бога и безсмъртието на душата.

Идеализмът е същността на основните течения на буржоазната психология, която утвърждава примата на психическото над материалното.

Модните в съвременната буржоазна философия и психология течения — прагматизмът и бихевиоризмът, маскирайки се в наукообразна форма, смятат, че външният свят съществува само в случай че той действа на организма. Тези течения в съвременната философия и психология отричат обективността на външния свят и проповядват гледището на субективния идеализъм.

Един от „стълбовете“ в съвременната буржоазна физиология — Пфлюгер — е въвел във физиологията представата за „гръбначномозъчната душа“, която била определяла всички процеси, които се извършват в човешкия организъм, и оказвала решаващо влияние върху познаването на външния свят. Този идеалист „доказва“, че нашите усещания, представи, мисли не са копия на външния свят, а прояви на дейността на „душата“.

Лъженаучната същност на буржоазната философия, а също и на идеалистическата психология и физиология се състои в това, че те отричат първичността на материята и вторичността на съзнанието, на мисленето; поставят материалния външен свят в зависимост от мисленето и съзнанието; не поставят въпроса за обективната закономерност на произхода на съзнанието, на мисленето; не признават, че мисленето, съзнанието е отражение на битието; твърдят, че мисленето няма свой материален източник. Всичко това означава ликвидирането на физиологията и психологията като науки, тъй като в основата на всяка наука лежи признаването на обективните закономерности на материалния свят и изучаването на тези закономерности.

Научната, материалистическата психология и физиология доказват, че цялата психическа дейност на човека, неговото съзнание, мислене, не са нищо друго освен проява на дейността на високоорганизираната материя — мозъка. Сложната физиологическа дейност на кората на големите мозъчни полукълба е именно материалният носител на всички негови психически процеси, възникващи в мозъка под въздействието на външния свят.

Закономерностите на физиологическите процеси на мозъка са открити от И. П. Павлов въз основа на многогодишно изучаване на висшата нервна дейност на животните и човека чрез методите на условните рефлексии. Павлов установи експериментално, че психическата дейност е причинно обусловена от влиянието на външния материален свят върху мозъка на човека, и по такъв начин

потвърди правилността на положението на марксисткия философски материализъм, че не материята се поражда от съзнанието, както предполагат идеалистите, а съзнанието е продукт на материята.

Марксисткият философски материализъм разобличава не само идеализма и неговите разнообразни прояви, но също и дуализма.

Дуализмът изхожда от признаването на две противоположни начала — материя и съзнание. Материята и съзнанието, според дуализма, имат еднакво значение, едното не предшества другото и се развиват паралелно. Антинаучните възгледи на дуалистите довеждат при последна сметка до одухотворяване на цялата природа, до обективен или субективен идеализъм.

В съвременната буржоазна философия и психология дуализмът се проявява в множество различни форми и винаги води до идеализъм.

Буржоазните психолози смятат, че наред с материалните — физиологическите — процеси съществуват психически процеси, които били съвършено независими от материалния субстрат, от материалните процеси в главния мозък. Тази теория получи името теория на „психофизическия паралелизъм“. Противопоставяйки психическите процеси на физиологическите, буржоазните психолози обикновено свеждат материалните процеси до психически процеси, до възприятия и представи, подхлъзвайки се по такъв начин на позицията на субективния идеализъм.

В съветската психология доскоро също не бяха изживени известни остатъци от дуализма. Психическите процеси се разглеждаха от авторите на редица учебници като особени изолирани процеси, несвързани с дейността на мозъка. Дуалистически грешки се срещаха и у редица съветски физиолози, издигащи неправилната „теория за психонервната дейност“, според която у животните и у човека съществува особен род недетерминирана психонервна дейност. „Теорията за психонервната дейност“, като твърди, че съществуват такива психически процеси, които не били отражение на външния свят, в края на краищата довежда до идеализъм. Тези идеалистически грешки бяха разкриткувани от съветската научна общественост.

Монизмът на марксисткия материализъм. Различията между материята и съзнанието. В противоположност на дуализма, който твърди, че съществуват вечно две про-

тивоположни начала — материята и идеите, битието и съзнанието, марксисткият философски материализъм провежда гледището на монизма.

Като отхвърля дуалистическото гледище, марксисткият философски материализъм разглежда идеалното като отражение на материалното.

„Единна и неделима природа, изразена в две различни форми — в материална и идеална; единен и неделим обществен живот, изразен в две различни форми — в материална и идеална, — ето как трябва да разглеждаме развитието на природата и на обществения живот.

Такъв е монизмът на материалистическата теория.“¹

Марксисткият философски материализъм смята, че материята е първична, в своето развитие тя предшества съзнанието и го поражда. Материята е обективна реалност, която съществува във и независимо от съзнанието; тя е източник на усещанията, на съзнанието, докато съзнанието е производно от материята и представлява отражение на материята. Само дуалистите могат да приписват еднакво значение на съзнанието и на материята, на идеалната и на материалната страна на единната неделима природа.

От това, че идеалното и материалното са две форми на единната материална природа, съвсем не следва, че те са тъждествени, че съзнанието представлява също така материя, както твърдят вулгарните материалисти Бюхнер, Фохт, Молешот. Мисленето като отражение съответствува на отразяването, но по форма е различно от това, което се отразява. Предметите на нашите представи се различават от нашите представи. Материята е обективна реалност, която съществува във и независимо от съзнанието, докато съзнанието, което е особено свойство на мозъка, съществува само „в нас“, то е идеално. Отъждествяването на материята и съзнанието води до смесване на материализма с идеализма.

Като критикува неправилните положения на И. Дицген², който се опитва в понятието материя да включи и

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 1, стр. 312—313. [Бълг. изд., 1953 г., стр. 259].

² И. Дицген — съвременник на Маркс и Енгелс, диалектически материалист, който допускал отделни грешки в изложението на материализма.

мисълта, наричайки мисълта материална и твърдейки, че духът се отличава от масата, от светлината и звука не повече, отколкото тези неща се отличават едно от друго, в произведението си „Материализъм и емпириокритицизъм“ В. И. Ленин пише: „Тук имаме явна невярност. Че и мисълта, и материята са „действителни“, т. е. съществуват — това е вярно. Но да се нарече мисълта материална — значи да се направи погрешна стъпка към смесване на материализма с идеализма.“¹

В противоположност на вулгарния материализъм марксисткият философски материализъм разкрива качествените различия между материята и съзнанието. Съзнанието — това е особено свойство на високоорганизираната материя, особено свойство на нашия мозък да отразява обективния, съществуващия въвн от нас свят. Идеалното, казва Маркс, не е нищо друго освен материалното, присадено в човешката глава и преобразувано в нея. Но това съвсем не означава, че идеалното и материалното са тъждествени, че между тях няма никакво различие.

Мисленето не може да се отделя от материята, от мозъка като орган на мисленето, но на това основание би било съвсем погрешно да се отъждествява то с материята, с мозъка. Мисленето е свързано по необходимост с биохимическите и физиологическите процеси, които стават в човешкия мозък. Тези процеси са материалната основа на мисленето, без тях то е невъзможно.

Същност на мисленето е способността адекватно да отразява външния свят. По такъв начин мисленето е процес на отразяване на материалния свят в мозъка. Мисленето винаги се предшества от движение на материята въвн от нас, което обуславя характера и съдържанието на мисловната дейност. Мисленето е невъзможно без материята, докато материята съществува независимо от мисълта, от мисленето. Следователно, материалното може да съществува без идеалното, докато идеалното не може да съществува без материалното.

За марксисткото разбиране същността на мисленето е важно да се признае определящата роля на външните условия, зависимостта на мисленето от външния свят. Мисленето, съзнанието не може да бъде първично, да възниква преди природата и да създава закономерностите на

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 231 [Бълг. изд., стр. 254].

природата. То може само да ги отразява. Съзнанието, както подчертаваха Маркс и Енгелс, е преди всичко осъзнато битие, отражение на обективния свят. Затова съзнанието и битието, мисленето и материята не се отричат едно друго и в същото време не представляват едно и също явление. Развитието на съзнанието се намира в зависимост от развитието на природата и обществото, от материалните процеси, които се извършват във външния свят. Определени материални изменения в края на краищата предизвикват съответни изменения и в нашето съзнание.

Марксисткото разрешаване на въпроса за отношението на мисленето към битието е същевременно обосноваване на материалистическия принцип за детерминираността на мисленето, признаване на обективния характер на закономерностите на природата, отражение на които е нашето мислене.

По такъв начин за разлика от вулгарния материализъм марксисткият философски материализъм не отъждествява материята и съзнанието, но в същото време не поставя абсолютна граница между тях, както правят това дуалистите, защото съзнанието не може да бъде нищо друго освен продукт на организираната по особен начин материя, отражение на обективно съществуващия свят и на неговите закономерности, и съвсем не представлява самостоятелна субстанция.

Относителният характер на противопоставянето на материята и съзнанието. Марксисткият философски материализъм, като подчертава противоположността между материята и съзнанието при разрешаването на основния въпрос на философията, не абсолютизира тази противоположност вън от рамките на дадения въпрос.

„... Противоположността между материята и съзнанието — изтъква В. И. Ленин — има абсолютно значение само в пределите на твърде ограничена област: в дадения случай — изключително в пределите на основния гносеологически въпрос, какво да се признае за първично и какво за вторично. Зад тия предели относителността на даденото противопоставяне е несъмнена.“¹

При разрешаването на основния въпрос на философията ние сравняваме съзнанието като отражение с онова, което то отразява, и подчертаваме адекватността на съз-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 134—135 [Бълг. изд., стр. 148].

нанието по съдържание с отразяването и заедно с това неговото различие от отразяването. Съзнанието, усещането, субективният образ на външния свят, съвпадайки по своето съдържание с природата, по своята форма се отличават от нея.

Противоположността на материята и съзнанието е ограничена от рамките на основния въпрос на философията и има решаващо значение при определянето на различните течения във философията. Да се противопоставя мисленето на материята, психическото на физическото, да се разглеждат те като абсолютна противоположност извън тези предели би било неправилно.

Идеалистите — философи и психолози — твърдят, че мисленето има свръхсетивен характер.

Класиците на марксистката философия изцяло отхвърляха такова антинаучно твърдение. „... Нашето съзнание и мислене, колкото и да изглежда свръхсетивно, то е продукт на един веществен, телесен орган — на мозъка.“¹ — пише Енгелс. „... Картината на света е картина на това — подчертава Ленин, — как материята се движи и как *„материята мисли“*“²

Съвременната наука показва цялата нелепост на идеалистическите опити да се разглежда мисленето откъснато от мозъка, който е орган на мисълта. Като изследва физиологическия механизъм на мисленето, тя разкри зависимостта на психическото от материалното, от физиологическите процеси, които стават в главния мозък под влиянието на външно дразнение. Рефлекторната дейност като специфична реакция на организма срещу външно дразнение е материална физиологическа дейност на мозъка и същевременно е дейност отразяваща, психическа. Такова разбиране същността на отражението не оставя място за разглеждане на „идеалното“ като самостоятелно съществуващо, противопоставяно на материалното.

Относителният характер на противоположността на идеалното и материалното извън основния въпрос на философията се вижда от примера, който дава връзката на мисленето с езика. Мисленето е неразривно свързано с езика, не може да съществува независимо от езика. Мисленето съществува само на базата на езиковия материал,

¹ Ф. Енгелс, Людвиг Фейербах и конец класической немецкой философии, Госполитиздат, 1952, стр. 19 [Бълг. изд., 1949, стр. 34].

² В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 338 [Бълг. изд., стр. 373].

на базата на природната материя на езика. Това значи, че мисленето, което е нематериално като отражение, същевременно не съществува във и от природната материя на езика. Затова именно Маркс пише, че „животът на мисълта се проявява чрез езика“, „езикът е непосредствената действителност на мисълта“.

И тъй, противопоставянето между съзнанието и материята и в дадения случай е относително.

Активната роля на съзнанието. Марксисткият философски материализъм за пръв път обясни научно взаимоотношението на идеалното и материалното, като показва същевременно цялата несъстоятелност на вулгарния материализъм, който отрича значението на идеалната страна, нейното въздействие върху материалната страна.

Като разглежда съзнанието като производно от материята, като отражение на обективния материален свят, марксисткият философски материализъм същевременно подчертава активната роля на съзнанието при изменението на обективната действителност. Съзнанието е вторично по произход, то е отражение на битието. Но след като възникне като отражение на външния свят, съзнанието е способно след това да въздействува на околния свят, на битието, активно да участва в неговото преобразуване: то способствува за неговото развитие или го спъва.

Въздействието на съзнанието върху битието не бива да се разбира като процес на непосредствено и пряко въздействие. Съзнанието като отражение не може да въздействува само по себе си върху онова, чието отражение е то. Непосредствено и пряко въздействие върху битието, върху околния свят оказва човекът със своята преобразуваща дейност.

Практическата дейност на човека е основата на познанието на обективно съществуващите закони на природата и обществото. Опирайки се върху познатите обективни закономерности, хората могат да преобразуват природата, могат да дадат друга насока на действието на природните сили, да въздействуват върху природните процеси. По такъв начин въздействието на съзнанието върху битието не бива да се разбира в смисъл че съзнанието на човека създава нови закони на природата и обществото. Активната роля на съзнанието се състои в това, че човек отразява, осъзнава обективните закономерности, опознава ги и опирайки се на тях, ги използва в интерес на обществото.

Познавайки законите на природата и обществото, хората могат да предвиждат действието на обективните закони и да вземат едни или други мерки, за да ограничат или да дадат простор на тяхното действие. Осъзнаването на обективните закони, изработването върху тази основа на едни или други мерки, насочени към покоряване на силите на природата, има огромно значение за практическата дейност на хората. Съзнанието, след като възникне на основата на практическата дейност на хората, може да изпревари практиката, да я насочва и да я ръководи. Маркс пише, че най-лошият архитект се отличава от най-добрата пчела по това, че той, преди да построи нещо, създава план на своята постройка в идеална форма, във вид на представа. В този случай идеалното като че ли предшества материалното: планът, който предугажда детайлите на бъдещото здание, съществува, преди да бъде издигнато самото здание.

Планът на постройката предшества по време реалната постройка. Но това съвсем не противоречи на положението на материализма, че определящо, първично е обективната реалност. И в дадения случай планът на постройката се основава върху определени, познати от човека закони на природата. Ярък пример за това са петият петгодишен план за развитие на народното стопанство в СССР и набелязаните от партията мерки за по-нататъшното развитие на селското стопанство. В тях е определена насоката на развитието на икономическия живот на нашата страна, предварително са предвидени резултатите, които трябва да постигне съветският народ след две-три години, и е набелязана система от мерки, които осигуряват успеха на практическото осъществяване на поставените от партията задачи.

Комунистическата партия въз основа на научния анализ на икономическите условия на всеки определен етап теоретически предвижда хода на развитието на икономическия живот на страната и изработва съответстващи планове за това развитие. Планът за социалистическото строителство винаги предшества практическото строителство. Обаче годишните и петгодишните планове само отразяват обективния закон за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство. Не нашите планове създават закона за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство, а, напротив, обективно съществу-

ващият закон за планомерното развитие на народното стопанство дава възможност на нашите планиращи органи да планират правилно общественото производство.

И така въздействието на съзнанието върху битието — това не е създаване на нови закони на природата и обществото от човека. Човекът в резултат на практическата дейност получава възможност въз основа на познаването на обективно съществуващите закономерности съзнателно да въздействува върху обкръжаващия го свят.

2. Материята — източник на усещанията

В противоположност на идеалистите, които твърдят, че материята, природата съществува само в нашите усещания, в съзнанието, марксисткият философски материализъм учи, че материята съществува обективно и е източник на нашите усещания, а усещанията са резултат от въздействието на материята върху нашите сетивни органи. Усещането е образ на движещата се материя. Съществуването на материята не зависи от усещането. Материята е първично. Усещането е производно от материята. С това положение марксисткият философски материализъм коренно се противопоставя на идеализма.

Известно е, че субективните идеалисти от всевъзможните видове и оттенъци твърдят, че усещанията са основните „елементи“ на света. Не вещите, а онова, което ние наричаме обикновено усещания, „са истинските *елементи* на света“, заявява Мах. Ленин разобличи антинаучния характер на подобни твърдения, като доказа, че махисткото понятие вещ като „комплекс от усещания“ неизбежно довежда до най-чист солипсизъм, до лъженаучния извод, че целият свят е само моя представа. В. И. Ленин посочва също, че въпросът, да се върви ли от нещата към усещанията или, напротив, от усещанията към нещата — това е въпрос гносеологически, въпрос, определящ посоката на философските теории. Тук рязко се очертават двете коренно противоположни философски линии: материалистическата линия (от нещата към усещането), към която се придържа марксизмът, и идеалистическата линия (от усещането към нещата), към която се придържат махизмът и подобните му философски школи.

Признаването на усещанията за производни от материята, за образи на материята означава по такъв начин признаване обективно съществуване — вън от нас и независимо от нашето съзнание — на източника на нашите усещания — движещата се материя.

Усещанията — свойства на живата високоорганизирана материя. Усещанията възникват в резултат на въздействието на околния свят върху сетивните органи на човека. Сетивните органи са за всеки жив организъм „врата“ за външния свят. Само чрез сетивните органи живият организъм може да получи сигнали от обкръжаващата го среда.

Усещането е необходимо свързано с процесите на организираната по определен начин материя. „Материализмът, в пълно съгласие с естествознанието, взема за първично дадено материята, като смята за вторично съзнанието, мисленето, усещането, защото в ясно изразена форма усещането е свързано само с висшите форми на материята (органическата материя) и „в основата на самото знание на материята“ може само да се предполага съществуването на способност, сходна с усещането.“¹

Следователно усещането представлява продукт на *високоорганизираната материя*, т. е. на живата природа, а не е всеобщо свойство на всяка материя; не цялата природа, а само нейната висша форма — органическата материя — има свойството да усеща.

Подчертавайки, че усещането по необходимост е свързано само с живата природа, марксисткият философски материализъм в същото време разглежда живота като продукт на продължително естественоисторическо развитие на материята, като качествено особена форма на нейното съществуване. Животът е материален по своята същност; той се поражда на определен етап от закономерното историческо развитие на материята, в най-тясна зависимост от околните условия и съвсем не е резултат от митически „творчески акт“ на божеството, както твърдят идеалистите и разните мракобеси в науката.

Въпросът за същността на живота и неговото възникване има голямо философско и естественонаучно значение; около него постоянно се води ожесточена борба между материализма и идеализма.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 34 [Бълг. изд., стр. 37].

Положенията на марксисткия философски материализъм, че усещаната материя е възникнала от неусещаната, че живата и неживата природа се намират в неразривно единство, се потвърждават от всички данни на естествознанието и нанасят смъртен удар върху идеалистическите и религиозните възгледи за съществуването уж на непроходима пропаст между живата и неживата природа и за нематериалността на живота.

Идеализмът отдавна разпространява лъжливата, антинаучната версия, че животът не бил нищо друго освен проявление на някакво нематериално начало, на някаква свръхестествена „жизнена сила“, стояща над природата и определяща нейното развитие. Реакционните ненаучни възгледи за живота широко се пропагандират от буржоазните учени в биологическата наука под формата на витализъм, който обяснява жизнените процеси с наличието на особена „жизнена сила“ в организмите.

Гледището на витализма се намира в пряко противоречие с науката.

Животът представлява качествено особена форма на съществуване на материята. Той е материален. Животът е възникнал в процеса на закономерното естественоисторическо развитие на материята. Живият организъм се намира в постоянен процес на взаимодействие с материалните условия, от които непосредствено зависи неговото съществуване.

Животът на организма се състои в постоянната обмяна на веществата между него и външната среда и не съдържа нищо свръхприродно, нематериално. „Жизнената сила“ като нещо вложено в материята отвън, като някакъв формообразуващ принцип на живота е измислица на идеалистите, с помощта на която те замъгляват съзнанието на хората.

Единството на органическата и неорганическата природа. Диалектическият материализъм решително отхвърля антинаучното и реакционно твърдение на виталистите за съществуването на особено, нематериално „жизнено начало“ и в пълно съгласие с естествознанието подчертава, че между органическата и неорганическата природа съществува не само качествено различие, но и неразривно единство. Това единство се състои преди всичко във факта, че самата неорганическа материя въз основа на присъщите ѝ закономерности при наличието на определени усло-

вия поражда органическата, усещашата материя. „... [в] природата на материята е — казва Енгелс — да прогресира до развиването на мислещи същества и ето защо това и става по необходимост винаги, когато са налице съответните условия...“¹ Неорганическата материя не притежава нито усещания, нито мисъл, но в нея е заложена възможността за възникване на жива, усещаша материя.

Между органическата и неорганическата природа няма и не може да има абсолютна граница.

Положението на марксисткия философски материализъм за единството на органическата и неорганическата природа, за произхода на усещашата материя от неусещашата изцяло се потвърждава от данните на естествените науки за живата и неживата природа. Съвременното естествознание (особено химията и биохимията) установи, че материална основа на всички организми (на животните и растенията) са същите химически елементи, които се съдържат и в неорганическата природа: въглерод, водород, кислород, азот, фосфор, желязо и др. т. Всички тези химически елементи, от които са съставени органичните тела на живите същества, са съществували дълго още преди възникването на живота върху Земята.

Така че данните на науката неопровержимо показват, че живата и неживата природа имат една и съща материална основа: те потвърждават изводите на марксисткия философски материализъм за съществуването на единство между органическата и неорганическата природа, че животът не бива да се разглежда като нещо нематериално.

Качествените различия между живата и неживата природа. Подчертавайки неразривното единство между живата и неживата природа, марксисткият философски материализъм в същото време показва качественото различие на живата природа от неживата и решително застава против механическото свеждане на сложните живи процеси към прости физико-химически процеси.

В противоположност на механическия материализъм, който не признава качествена разлика между органическата и неорганическата природа и разглежда живота като проста сума от физически и химически явления, марксисткият философски материализъм разглежда живота като нова, качествено отличаваща се форма на съществуване на материята, която има свои особени биологични

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 164 [Бълг. изд., стр. 213].

закономерности. Живият организъм се състои от същите химически елементи, които се намират и в неорганическата природа, но в организма тези елементи се намират в по-високо, качествено друго единство, отколкото в неорганическото вещество. Благодарение на извънредно сложни съединения химическите вещества на неживата природа при определени условия образуват качествено особена форма на съществуване на материята — живота.

Никои от философите и учените от домарксовия период не е могъл да даде правилно научно разбиране за същността на живота. Животът се е схващал или като нещо нематериално, рязко противоположно на материята, т. е. идеалистически, или като механично съединение на различни природни вещества. Само диалектическият материализъм за пръв път даде единствено правилно, истински научно разбиране на живота и с това посочи на науката истинския път на изследване на природните явления и тяхното възникване.

„Животът — казва Енгелс — е форма (начин) на съществуване на белтъчните тела и този начин на съществуване се състои в постоянното самообновяване на химическите съставни части на тези тела.“¹ Това марксистко определение на живота като форма на съществуване на белтъчните тела е изходен материалистически принцип, който способствува за познаването на обективните закони на развитието на живите организми. Белтъкът е основата, главният носител на живота. Всички организми — микроорганизмите, животните и растенията, се състоят от белтъчни вещества; а наличието на други химически съединения в живия организъм не изключва това, че именно белтъкът играе решаваща и определяща роля в жизнените процеси на организма. Затова навсякъде, където има живот, той е свързан с белтъчно тяло.

В какво именно се състои качествено различие на живите тела от неживите?

Животът на белтъчните тела, а следователно и качествено различие на живите тела от неживите, се състои в постоянното самообновяване и самовъзстановяване на техния химически състав благодарение на едновременното протичане на двата противоположни процеса: асимилацията и дисимилацията, храненето и отделянето.

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953, стр. 77 [Бълг. изд., 1950, стр. 93].

Белтъчното тяло постоянно поглъща необходимите му вещества от обкръжаващата го среда, асимилира ги и по този начин възстановява онова, което се разрушава в процеса на жизнената дейност на организма.

Енгелс посочва, че и неживите тела също се променят, разлагат се или се комбинират в естествения процес, но при това престават да бъдат онова, което са били преди. Скалата, която е изложена на изветряване, постепенно се разрушава; металът вследствие на окисляването се превръща в ръжда. „Но онова, което за мъртвите тела е причина за тяхната гибел, за белтъка е *основно условие за неговото съществуване.*“¹ Щом в организма се прекрати обмяната на веществата и свързаните с нея процеси на развитие и разрушение, организмът умира.

Следователно основното качествено различие на живата материя от неживата се състои в обмяната на веществата чрез асимилация и дисимилация. Живият организъм от самото начало на своето съществуване през цялото време поглъща от обкръжаващата го външна среда разнообразни химически вещества, преработва ги и след това ги асимилира, превръща ги в свое тяло, във вещества на самия организъм. Същевременно в организма става и обратен процес — процесът на дисимилация, т. е. на разложение на веществата на живия организъм и отделяне на получените се вследствие на това продукти на разпадането. По такъв начин в живия организъм постоянно се извършва процес на обмяна на веществата, благодарение на което се запазва относителното постоянство на състава и строежа на живия организъм, въпреки процеса на постоянното разпадане.

От обмяната на веществата като от съществена жизнена функция на организма произтичат всички останали съществени признаци на живота — изменчивостта и наследствеността, растежът, размножаването, дразненето и др. т.

Закономерностите на възникването на живата материя и основните етапи на нейното развитие. Диалектическият материализъм, обобщавайки данните на науката, дава единствено правилна научна картина на възникването на живота от неживата природа. Класиците на марксизма-ленинизма подложиха на съкрушителна критика анти-

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953. стр. 77 [Бълг. изд., стр. 94].

научната, така наречена теория на самозараждането на живота, според която растенията и животните могат да възникнат произволно, направо от неживата природа. Енгелс смята за нелепи всички опити да се обясни възникването на живите същества направо от безжизнената природа и изтъква, че първите най-прости форми на живот са възникнали от органическите вещества, които от своя страна са се образували от неорганически химически съединения.

Енгелс критикува и привържениците на теорията за вечността на живота (Либих, Хелмхолц), като показва, че те за оправдание и „обосноваване“ на погрешните си възгледи за живота използват трудностите в науката, свързани с това, че тя още не е успяла изкуствено да създаде живо вещество от безжизнено вещество. Така например Хелмхолц, като се позовава на несполучливите опити да се създадат организми от безжизнено вещество, заявява, че животът не е възникнал, а той бил толкова стар, колкото е материята. В противоположност на теорията „за вечността на живота“ диалектическият материализъм твърди, че животът не е съществувал вечно, той е възникнал в резултат на продължително развитие на неорганическата материя, тогава, когато са се появили благоприятни условия за това.

Основните етапи на развитието на материята, които са довели до възникването на живота на нашата планета, са посочени от Енгелс в неговия труд „Диалектика на природата“.

В развитието на природата Енгелс отбелязва два различни стадия: първо, стадий на възникването на живото вещество от неорганическата природа и, второ, стадий на образуване на клетката от живото вещество. Най-напред възниква безструктурният жив белтък от неорганическото вещество чрез продължителен процес на химически преобразувания на материята, а след това, на значително покъсен стадий на развитие на природата, от безструктурния жив белтък е произлязла клетката. Тази дълбока, единствено вярна, научна постановка и разработка на проблемите на произхода на живота от Енгелс служи като здрава основа за по-нататъшното научно изследване в тази област. За разрешаването на задачите, поставени от Енгелс, е направено много от съветските учени.

Появата на новата форма на движение на материята, живота — е била закономерен качествен скок, предизвикан от натрупването на постепенни количествени изменения, които са станали във физико-химическия състав на материята в течение на огромен период от време.

Окончателното научно-експериментално разрешаване на проблемата за възникването на живота от неорганическата природа ще бъде дадено със създаването на изкуствен жив белтък. Принципната възможност за разрешаването на тази проблема на времето е посочвал Енгелс, а след това и Ленин.

Критикувайки агностицизма на махистите и поставяйки задачата за изследването на връзката на усещашата материя с неусещашата, В. И. Ленин пише: „... Остава още да се изследва и да се изследва по какъв начин се свързва материята, която съвсем не усещала, с материята, съставена от същите тези атоми (или електрони) и в същото време притежаваща ясно изразена способност да усеща. Материализмът ясно поставя нерешения още въпрос и с това дава тласък към неговото разрешение, дава тласък към по-нататъшни експериментални изследвания.“¹

Съвременната химия и биохимия още не са разрешили тази трудна задача, но те все повече и повече се доближават към нейното разрешаване чрез изкуствено лабораторно синтезиране на елементите на белтъчните тела.

Сега в науката е установено, че основният материал, от който е построена белтъчната молекула, са аминокиселините. На биохимията вече са известни над тридесет различни аминокиселини, които влизат в състава на природните белтъци. Органичната химия може по изкуствен начин да получава различни видове аминокиселини и да свързва тези аминокиселини в сложни съединения. Но за получаването на един или друг белтък е необходимо също да се знае точното разположение на аминокиселините в молекулата на дадения белтък, което именно съставлява сега основната трудност за изкуствения синтез на живи белтъци. Обаче след време и тази трудност ще бъде преодоляна.

Съветските учени заемат челно място в развитието на съвременната химическа и биохимическа наука. Академи-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 34 [Бълг. изд., стр. 38].

ците А. Н. Бах, Н. Д. Зелински, А. И. Опарин и други със своите трудове направиха голям принос в изследването на същността на белтъка и произхода на живота. В резултат на изследването на видовете връзки на аминокиселините в молекулата на белтъка академик Зелински и неговите ученици установиха основната микроструктура на белтъка. Заслугата на академик Бах и на неговите ученици е изкуственото създаване на редица извънредно сложни органични вещества, които се доближават по своите свойства до белтъците.

Голям принос в познаването на закономерностите на живата природа, който потвърждава възгледа на Енгелс за възникването на клетката от безструктурния жив белтък, е откритието на съветската наука за произхода на клетката от неклетъчното живо вещество.

Клетъчната теория, създадена в първата половина на XIX век, Енгелс смята за едно от най-крупните завоевания на науката, което нанесе силен удар върху метафизическите и идеалистическите възгледи върху биологическите процеси. Обаче буржоазните учени скоро изопачиха материалистическата насоченост на клетъчната теория. Например немският учен Вирхов твърди, че клетката винаги произхожда само от клетка, че извън клетката няма живот, че животът започва едва с клетката. Според теорията на Вирхов живият организъм представлява сума от клетки, които се образуват чрез непрекъснато механическо деление на предшестващи клетки. Вирхов и неговите последователи съвсем не са допускали възможността за възникването на клетки от неклетъчни белтъчни вещества. Възгледите на Вирхов, които спъваха развитието на истинската наука за живота, се опровергават напълно с откриването на неклетъчни форми на живот, направено от съветските учени.

Съветските учени експериментално установиха, че клетките могат да възникнат не само от клетки чрез деление, но и от неклетъчно живо вещество по пътя на неговото трансформиране в клетка. Като дава пример с развитието на клетката на яйцето, О. Б. Лепешинска показва, че безядрените жълтъчни зърна, които преди се смятаха за неживи маси хранителен материал, в процеса на развитието на яйцето се превръщат в клетки. Това значи, че в процеса на развитието на организма играят голяма роля неклетъчните форми на живото вещество, които могат при опре-

делени условия да се превърнат в клетки или пък да се включват в обмяната на съществуващите клетки. Живите вещества, от които могат да се образуват клетки, не са нещо веднаж завинаги дадено и неизменно; напротив, те минават в своето развитие редица различни стадии, започвайки от живата молекула, способна за обмяна на веществата и следователно за растеж и размножаване, и свършвайки с образуването на клетката.

Към неклетъчните форми на живот, както установиха съветските учени, се отнасят не само безядрените жълтъчни зърна, но и неклетъчните форми на микробите, филтриращите се вируси, бактериофагите и цяла редица най-прости живи вещества, които нямат клетъчна структура, но са способни да се превръщат в клетъчни форми. При съответстващи условия неклетъчните форми на микробите се превръщат в клетъчни форми и обратно: клетъчните форми — в неклетъчни.

Откритията на съветските учени имат огромно значение за разрешаването на проблемата за произхода на живота, за разработването на най-сложния въпрос за превръщането на неживата материя в жива. Откриването на неклетъчните форми на живото вещество показва, че живот съществува и вън от клетката. Клетката сама възниква от неклетъчни форми и е сложно образувание. Неклетъчното вещество е междинна форма между клетката и неживата материя.

Философското значение на трудовете на съветските учени в областта на химията и биохимията на белтъка се състои в това, че те непосредствено са се доближили до разрешаването на проблемата за възникването на усещаната материя от неусещаната и с това потвърждават правилността на положението на марксисткия философски материализъм за първичността на материята и вторичността на съзнанието, на усещането.

Усещането — продукт на продължителното развитие на живата природа. Усещането и още повече съзнанието, както учи марксисткият философски материализъм, са се появили не заедно с възникването на живота върху Земята, а в резултат на продължителен процес на развитие на живата природа.

Преди усещането възниква дразнимостта — най-простият признак на живота. Свойството дразнимост представлява ново качество на материята, възникнало като ре-

зултат на развитието на органическата материя от неорганическата. Това свойство притежават всички организми на живата природа. Няма на Земята нито едно живо същество, което да не притежава способността така или иначе да реагира на външно дразнение. Дразнимостта е присъща не само на живите организми, които имат нервна система, но и на най-простите живи същества, които нямат нервна система. Тя по необходим начин е свързана, както изтъква Енгелс, с обмяната на веществата, без която самият живот е невъзможен. Вече в живия белтък в процеса на храненето и отделянето се проявява дразнимост: белтъкът реагира на въздействието на външната среда с това, че поглъща от нея само онези вещества, които са му необходими за хранене.

Дразнимостта е свързана с жизнената дейност на всички живи организми, с физиологическите процеси, които стават в тях, които, макар и да се основават на физико-химическите явления, въпреки това не се свеждат към тях и се подчиняват на качествено особени закономерности.

В сравнение с дразнимостта усещането е по-сложно свойство на живата материя. Усещането възниква на основата на дразнимостта чрез извънредно продължителен процес на превръщане под влиянието на съответстващи външни условия на простите живи същества в по-сложни. Това възникване на ново качество става чрез постепенното му натрупване в недрата на старото, по-просто качество. Първите живи организми, които още нямат нервна система, въпреки това проявяват наченки на усещане.

Способността да усещат у животните се е развивала постепенно в съответствие с развитието на техния организъм и тяхната нервна система. Високоразвитата нервна система и специализираните сетивни органи, които притежават висшите животни и особено човекът, са резултат на многовековна еволюция на животните. В първоначалния, елементарен вид нервната система се е състояла от отделни клетки, разположени между другите клетки на даден организъм. Тези нервни клетки отначало са изпълнявали едновременно няколко функции; те са възприемали постъпващите отвън дразнения, предавали са ги на други нервни клетки и са осъществявали ответното на действащия дразнител действие. Следваща крачка в развитието на нервната система е появяването на нервни възли. Тук вече нервните клетки според своите функции се раз-

делят на възприемащи и двигателни. При по-високо стъпало на развитието на нервната система у животните става съединяване на нервните възли в единна система и заедно с това по-нататъшно разделяне на функциите между отделните групи нервни клетки (образуване на рецепторни апарати, или сетивни органи, проводни пътища, главен мозък). С появата на централната нервна система дейността на всички отделни части и органи на живия организъм, тяхното функциониране и целият процес на жизнената дейност се регулират от един център, какъвто е главният мозък.

Заедно с развитието на централната нервна система у висшите животни се усъвършенствуват, диференцират и специализират и сетивните органи. Ако у първите живи организми с най-проста нервна система сетивните органи са били още недиференцирани, еднакво отговарящи на различните видове дразнители, то в хода на по-нататъшната еволюция при определено въздействие на външните условия те са ставали все по-диференцирани и по-диференцирани, по-приспособени към възприемането само на определени въздействия и същевременно са получавали извънредно тънка специализация.

Специализирането на сетивните органи, което е ставало в хода на еволюцията на живите същества, е резултат на постепенно, извънредно продължително приспособяване на живия организъм и на неговите органи към въздействието на външната среда. Обаче специализирането на сетивните органи съвсем не означава, че получените с тяхна помощ усещания не са отражение на външния свят.

Позовавайки се на специфичността на сетивните органи, редица физиолози и психолози от миналото столетие, които са споделяли идеалистическия мироглед, са започнали да твърдят, че съдържанието на усещането е обусловено от физиологическото устройство на човека. Това течение във физиологията получи наименованието „физиологически“ идеализъм. Представителите на „физиологическия“ идеализъм И. Мюлер, Херинг, Хелмхолц и др. отричат обективното съдържание на нашите усещания, не признават, че усещанията са отражение на външния свят, едностранчиво подчертават само зависимостта на усещанията от състоянието на сетивните органи. Те твърдят, че източник на нашите усещания не е материята, а вътрешното състояние или някаква „специфична енергия“

на нашите сетивни органи. От тази гледна точка нашите усещания са само субективни и затова никога не ни дават непосредственото възприятие на външните неща, не са образи на обективната реалност.

Гледището на „физиологическия“ идеализъм намери отражение в трудовете на някои съветски учени, които изхождаха от порочността на метафизическата и идеалистическата представа за „независимостта“ на организма от външните условия. Метафизична и идеалистична в такъв род концепции е и трактовката на психическите процеси като протичащи паралелно и независимо от физиологичните. При такова разглеждане на нещата психическото се оказва не вторично, не производно от мозъка, а също толкова „първично“, колкото и мозъкът. Не е чудно, че при такова поставяне на въпроса някои учени не дооценяваха ролята на кората на главния мозък като висш регулатор на всички функции на организма. Порочна е представата, че условните рефлексии и усещанията били съвсем различни явления, че само условните рефлексии имали отношение към въздействията отвън, докато усещанията, които са отражение, се натрупват върху условните рефлексии като субективни преживявания. Научната сесия на Академията на науките на СССР и на Академията за медицински науки на СССР, състояла се през 1950 г., подложи на рязка критика подобни идеалистически грешки, като разкри тяхната порочна същност.

Усещанията — резултат на въздействието на материята върху сетивните органи. Критикувайки „физиологическия“ идеализъм и махизма, В. И. Ленин определя усещането като субективен образ на обективния свят. Същевременно Ленин рязко подчертава, че усещането е резултат на въздействието на материята върху нашите сетивни органи. Усещанията са субективни, защото те се извършват у нас, но те са обективни по своето съдържание, тъй като в тях се отразяват предмети, които съществуват независимо от човешкото съзнание.

В своята формула „усещането е субективен образ на обективния свят...“ В. И. Ленин разглежда усещането като диалектическо единство на субективното и обективното, като подчертава при това, че определящ е външният свят, съществуващ вън и независимо от нашите усещания, който, действвайки върху сетивните органи, предизвиква у нас едни или други усещания.

Марксисткият философски материализъм, подчертавайки, че усещането е образ на обективния свят, същевременно отбелязва, че характерът на усещането зависи не само от въздействието на външните предмети върху един или друг сетивен орган, но и от определеното устройство на този или онзи сетивен орган, от неговите физиологични особености. Ако усещането *зависи* от едно или друго устройство на рецептора (сетивния орган), това не означава, че то *се определя* от това устройство, тъй като самото това устройство е определено при последна сметка от външния свят.

Маркс в „Светото семейство“ казва, че „предметът на окото е различен от предмета на ухото“. Съвременната физиология на анализаторите е установила достоверно, че всеки от нашите сетивни органи (анализаторите), въпреки че е способен в една или друга степен да възприема различни дразнители (механически, електрически и др. т.), все пак най-добре възприема само онези дразнители, които са специфични за него. За органа на зрението такъв специфичен материален дразнител, както говорихме вече, са светлинните вълни, за органа на слуха — звуковете, за органа на обонянието — миришещите вещества и т. н. Всеки от тези обективно съществуващи дразнители, като въздейства върху съответен сетивен орган, предизвиква определени усещания в него, които непосредствено ни свързват с външния свят.

Данните на съвременната физиология на анализаторите убедително потвърждават положението на диалектическия материализъм, че всички сетивни органи, въпреки тяхната специфичност, са взаимно свързани в единен жив организъм. При това най-важната роля в дейността на сетивните органи и тяхното взаимодействие принадлежи на кората на големите полукълба на главния мозък.

Усещанията възникват в процеса на жизнената дейност на живия организъм вследствие сблъскването му с явленията и предметите на околната среда. Затова сетивните органи и усещанията на човека качествено се различават от сетивните органи и усещанията у животните, тъй като у тях процесът на жизнената дейност е качествено друг. Сетивните органи на човека са се развивали и усъвършенствували в процеса на обществената трудова дейност на хората в продължение на цялата им история. В процеса на труда се е променяла биологичната при-

рода на човека; заедно с мозъка са се усъвършенствували и сетивните органи. Образуването на петте сетива, казва Маркс, е продукт на цялата световна история. Не само обикновените пет сетива, но и духовните качества на човека възникват благодарение на общественото битие. Само върху основата на обществената дейност могат да се усъвършенствуват сетивата на отделния човек. Благодарение на развитието на обществената дейност се създава богатството от човешки възприятия, развива се музикалното ухо, окото, което умее да възприема красотата на формите и др. т. Така че съдържанието на мисленето зависи преди всичко от материалната производствена дейност, в процеса на която хората постепенно разбират природните явления, закономерностите на природата и отношението на човека към природата, а също така познават обществените отношения между хората.

По такъв начин благодарение на обществената практика човекът с помощта на сетивните органи възприема и отразява в своите усещания такива страни и свойства на външните предмети, които са съвсем недостъпни за висшите животни.

В противоположност на идеализма, който приема усещането като преграда между съзнанието и външния свят, марксисткият философски материализъм твърди, че усещанията на човека представляват непосредствената връзка на съзнанието с външния свят. Външният свят въздейства върху сетивните органи и предизвиква дразнене, което се трансформира (превръща) в усещане.

3. Мозъкът — орган на мисленето, мисълта — функция на мозъка

Марксисткият философски материализъм в пълно съответствие с естествознанието учи, че мисленето е продукт на човешкия мозък, а мозъкът — орган на мисленето. Човек мисли само с помощта на мозъка, и нелепо е от гледището на науката да се отделя мисленето от материята, която мисли.

Обаче в буржоазната философия, психология и физиология господства именно този нелеп и ненаучен възглед. Буржоазните учени всячески са се стремели и се стремят да „докажат“ независимостта на мисленето от

материалния субстрат и да прокарат по такъв начин основното положение на идеализма за първичността на съзнанието, на мисленето и вторичността на материята.

Така Авенариус с цел да опровергае положението на материализма за връзката между мисленето и мозъка създаде нелепа, противоречаща на естествознанието „теория“, според която мисълта не е функция на мозъка, а мозъкът не е орган за мисленето.

Обаче въпреки нелепостта на подобни „теории“ съвременните идеалисти все по-често повтарят възгледите на махистите. Така буржоазният учен Шерингтон в своята книга „Мозъкът и неговият механизъм“ заявява, че мозъкът няма никакво отношение към нашето мислене и че самото поставяне на въпроса за отношението на мисълта към мозъка било лишено от всякакъв смисъл.

Всички тези възгледи на съвременните буржоазни учени за ролята на мозъка имат една обща философска основа: признаването на свръхприродния характер на мисленето, на съзнанието, което било творецът на всичко земно, на всичко материално. Всички тези становища направо противоречат на данните на естествознанието.

Естествознанието за мозъка като орган на мисленето и мисленето като функция на мозъка. Положението на марксисткия философски материализъм, че мозъкът е орган на мисленето, а мисленето — функция на мозъка, се потвърждава от всички данни на естествознанието и особено от учението на забележителните руски физиолози И. М. Сеченов и И. П. Павлов.

В произведението „Рефлекси на главния мозък“ Сеченов за пръв път във физиологическата наука провъзгласи материалистическото положение за единството на „душевните“ и телесните явления, за зависимостта на духовните процеси от телесните. В своя труд Сеченов смело заяви, че психическите явления, в това число и усещанията, съзнанието, са резултат от „дейността на главния мозък“, че „мозъкът е орган на душата, т. е. такъв механизъм, който, ако се раздвижи от каквито и да било причини, дава в краен резултат онази поредица външни явления, с които се характеризира психическата дейност“¹. Сеченов за пръв път даде материалистическо обяснение на психическите процеси като рефлекторни процеси.

¹ И. М. Сеченов, Избранные философские и психологические произведения, Госполитиздат, 1947, стр. 71.

Материалистическите идеи на Сеченов получиха своето по-нататъшно развитие и обосноваване в учението на И. П. Павлов за висшата нервна дейност. Забележителните трудове на Павлов решително отхвърлят опитите на идеалистите да се разглеждат мислителните процеси откъснато от материята. Резултатите от изследванията на И. П. Павлов служат като потвърждение на марксисткото положение, че мисълта е функция на материално тяло — главния мозък, а именно кората на големите полукълба, които са основният орган на висшата нервна дейност у животните и човека. Поради това учението на И. П. Павлов за висшата нервна дейност е една от естественонаучните основи на диалектическия материализъм.

У висшите животни централната нервна система е орган на връзката на организма със средата. Основни форми на връзка са безусловните и условните рефлексии. Рефлексът е закономерна реакция, или ответ на организма на въздействието на външните или вътрешните дразнители.

Безусловните рефлексии — постоянната връзка на организма със средата, са такива връзки, които възникват в процеса на развитието на органическия вид изцяло и се предават по наследство от едно поколение на друго. Сложните безусловни рефлексии се наричат инстинкти.

Условните рефлексии — временните връзки, са такива връзки на организма със средата, които се образуват в течение на неговия индивидуален живот на основата на постоянните връзки (безусловните рефлексии). Благодарение на временните връзки организмите имат възможност по-гъвкаво да се приспособяват към постоянно изменящите се условия на външната среда. Някои от условните, новообразували се рефлексии, както изтъква Павлов, могат по-късно да бъдат закрепени от наследствеността и да се превърнат в безусловни.

Временните връзки се образуват при въздействието на външни или вътрешни дразнители върху рецепторите (сетивните органи). Като резултат от тези въздействия в кората на големите полукълба възникват физиологическите процеси възбуда и затормозяване, при това процесите възбуда и затормозяване, възникнали най-напред в специалните клетки на кората на големите полукълба, се разпространяват (иридираат) по кората на големите полукълба. След това ирадиацията постепенно се ограни-

чава; става стесняването на сферата на дразненето, негово съсредоточаване (концентрация) в отделни нервни пунктове на мозъчната кора.

Тези физиологически процеси са механизъм на аналитично-синтетичната дейност на мозъка, която се проявява като ответно действие, което има характер на целесъобразност и е насочено към поддържане единството на организма с променящите се условия на съществуване; у човека към рефлексорните ответни реакции се отнася и речта — качествено нов, специфичен човешки вид на сложно-рефлексорна дейност.

Учението на И. П. Павлов за висшата нервна дейност разкри законите на работата на организираната по особен начин материя — главния мозък. Тези закони (на ирадиация и концентрация, на възбуда и затормозяване и др.) са обективни; тяхната правилност е потвърдена от многобройни експериментални изследвания. Установяването от Павлов на закономерностите на дейността на главния мозък има голямо значение за науката.

Психическата дейност е резултат от физиологическата дейност на кората на големите полукълба на главния мозък. Кората на главния мозък, която осъществява условно-рефлексорната дейност, е материалната основа на цялата висша нервна дейност, на всички психически процеси. В кората на големите полукълба на главния мозък се извършва както висшият анализ на постъпващите чрез сетивните органи сигнали, така и техният висш синтез. Анализиращата и синтезиращата дейност на мозъка дава възможност по-точно да се отразява многообразието на явленията в околната среда.

Като създаде материалистическото учение за висшата нервна дейност, Павлов твърдо установи също така, че кората на главния мозък играе главна роля във всички функционални прояви на извънредно сложния животински организъм. Многобройните опити на съветските учени за изработването на условни рефлексии от вътрешните органи (стомаха, черния дроб, бъбреците и т. н.) дадоха възможност да се установи зависимостта на външните и вътрешните органи от кората на главния мозък. Изследванията на академик К. М. Биков потвърдиха, че в кората на главния мозък идват не само сигнали от външния свят, но и сигнали от вътрешните органи, които за организма са свързващо звено с неговата вътрешна среда, тъй както сигнала

лите, получавани от сетивните органи отвън, са връзката на организма с външната среда. По такъв начин посредством тези експериментални изследвания бяха открити пътищата за по-задълбоченото изучаване на проблемите на единството на външната и вътрешната жизнена дейност на организма.

Като изследва условнорефлекторната дейност на животните, И. П. Павлов доказва също така, че метафизическите и идеалистическите представи за сетивните органи като изолирани апарати са неправилни. Павлов установи, че кората на главния мозък е свързана със всички сетивни органи (око, ухо и т. н.), които заедно с главния мозък съставляват единно взаимосвързано цяло. Отделните сетивни органи чрез проводни нервни пътища са свързани със съответни отдели на кората на големите полукълба. Тези сложни апарати Павлов нарече анализатори. С учението си за анализаторите Павлов разруши метафизическите представи за работата на сетивните органи, поддържани от буржоазните учени.

Учението на Павлов за анализаторите дава възможност по новому да се пристъпи към проблемата за локализацията на функциите в мозъка. По този въпрос в буржоазното естествознание и психология от края на миналия век господствуваше порочното така наречено „морфолого-психологическо“ течение. Привържениците на това течение твърдят, че всяка психическа функция е свързана само и непосредствено с определени участъци на мозъка. Такова разрешаване на проблемата за локализацията е метафизично.

Павлов доказва пълната несъстоятелност на морфолого-психологическите представи. Той доказва, че кората на големите полукълба, която е съвкупност от централните части на различните анализатори, не представлява твърдо фиксирана „мозайка“. Централните части на анализаторите според Павлов не са рязко разграничени една от друга, напротив, те минават една в друга, преплитат се помежду си. По такъв начин в мозъка няма твърдо зафиксирани „центрове“, които „завеждат“ определени функции; тези функции могат да бъдат изпълнявани от различни мозъчни клетки.

Материалистическото учение на Павлов за висшата нервна дейност нанася съкрушителен удар върху идеализма и религиозните представи за психиката на човека. Павлов

откри истински научния път за експерименталното изучаване на психическите явления. Научното, материалистическото изследване на психическите явления е възможно само върху основата на изучаването на физиологическите процеси в кората на големите полукълба на главния мозък.

Твърдейки, че главният мозък е орган на психическата дейност на животните и човека, марксисткият философски материализъм същевременно подчертава, че между психическите процеси у животните и човека, между тяхната способност да отразяват външния свят съществува и сходство, и качествена разлика.

И. П. Павлов и неговите ученици установиха, че животните притежават свое животинско „мислене“, което се проявява в тяхното поведение. „Мисленето“ у животните в сравнение с мисленето у човека е елементарно, това е „мислене в действия“, както го е нарекъл Павлов. Характеризирайки „мисленето“ у животните, Павлов казва, че това са редица асоциации, които се изработват в процеса на отношенията им с околните предмети. У маймуните, както и у други висши животни, всички временни връзки (условните рефлексии), образувани в кората на големите полукълба на главния мозък, възникват благодарение на непосредственото въздействие на външната среда или на дразнителите от страна на вътрешните органи върху рецепторите (анализаторите). Нито едно животно никога не излиза вън от пределите на уменията да отделя от околните условия отделните предмети на външния свят, да ги „познава“, да „обобщава“ еднородните предмети, с други думи — да се ориентира правилно в околните условия и адекватно да отговаря с двигателна реакция на техните свойства, достъпни за непосредственото сетивно познание.

В своето учение за сигналните системи И. П. Павлов разкри общите закономерности на отражението, присъщи както на животните, така и на човека.

Според учението на Павлов първата сигнална система е непосредственото отражение на свойствата, явленията и предметите на обективната действителност, действащи върху сетивните органи. Такова отражение на действителността характеризира отражението на външния свят у животните, но далеч не изчерпва човешкото мислене, не изчерпва също така характеристиката на първата

сигнална система у човека; първата сигнална система у човека, както и втората, е социално обусловена.

Качествените особености на човешкото мислене. Мисленето на човека се отличава качествено от елементарното „мислене“ на животните. Елементарното „мислене“ на висшите животни е продукт на тяхното биологично развитие в определени условия на външната среда. Мисленето на човека е социално обусловено, то е преди всичко продукт на общественото развитие. Мисленето на човека е възникнало и се е развивало върху основата на човешката общественно-трудова дейност. Само под влиянието на труда мозъкът на маймуната е могъл да се превърне в човешки мозък — в орган на човешкото мислене.

Човешкото мислене — това е обобщаващо отражение на действителността, неразривно свързано с речта и с понятието, които от своя страна са продукти на абстрахиращата и обобщаваща дейност на мозъка. Заедно с това човешкото мислене, което е неразривно свързано с езика, е средство, оръдие за активно въздействие върху външния свят, оръдие, чрез което хората, обединени в общество, общуват помежду си.

Качественото различие на мисленето у човека от елементарното „мислене“ у животните е свързано и с различieto в строежа на мозъка. Въпреки сходството в общи черти, човешкият мозък съществено се отличава по своята структура от мозъка на което и да било животно.

И. П. Павлов, който разкри механизма на отражението на външния свят у животните, показва и особеностите на човешкия начин на отражение на действителността, който се състои в наличието на втора, специално човешка, сигнална система.

Павлов пише: „В развиващия се животински свят във фазата на човека се е появила извънредна прибавка към механизмите на нервната дейност. За животното действителността се сигнализира почти изключително само от дразнителите и техните следи в големите полукълба, които постъпват непосредствено в специалните клетки на зрителните, слуховите и другите рецептори на организма. Това е същото, което и ние носим в себе си като впечатление, усещане и представа от обкръжаващата ни външна среда както общоприродна, така и от нашата социална, като изключим речта, възприемана чрез слуха и зрението. Това е първата сигнална система на действителността, обща у

нас и животните. Но речта е съставила втората, специално наша, сигнална система на действителността, която е сигнал на първите сигнали.“¹

Втората сигнална система е закономерен продукт на по-нататъшното усложнение на висшата нервна дейност на животните и на нейния материален субстрат — главния мозък. Втората сигнална система е продукт на общественото развитие. Явявайки се опосредствувано, абстрактно и обобщено отражение на действителността, тя е неразривно свързана с езика, със словесния начин на отражение на външния свят.

В човешкия мозък чрез думите постоянно се образуват нови, извънредно сложни връзки в кората на мозъка, които лежат в основата на абстрактното и обобщаващо човешко мислене, способно да познава не само онова, което се намира на повърхността на явленията, но и същността на предметите на външния свят.

Втората сигнална система на човека, явявайки се продукт на общуването на хората, осъществява „междучовешката сигнализация“ и е физиологическата основа за общуването на хората помежду им.

Първата и втората сигнални системи у човека се намират в неразривна връзка и взаимна обусловеност, те не могат да съществуват една без друга. Първата сигнална система — физиологическата основа на непосредственото сетивно отражение на света — не съществува извън нейната връзка с втората. Втората сигнална система (физиологическата основа на словесното, логическо мислене) е възможна само върху основата на първата сигнална система, върху основата на усещанията.

Както не може в процеса на познанието да се отдели мисълта от нейния сетивен източник, така също не може да се отдели и втората сигнална система от първата. Първата сигнална система на човека съществено се отличава от първата сигнална система на животните. Неразривно свързана с втората, първата сигнална система у човека е социално обусловена и с това преди всичко се отличава от първата сигнална система у животните.

По такъв начин данните на съвременното естествознание изцяло потвърждават верността на положението на марксисткия философски материализъм, че човешкият мо-

¹ И. П. Павлов, Избранные произведения, Академия наук СССР, 1949, стр. 527.

зък е орган на мисленето. Обаче естественонаучните данни са само едната страна в обяснението на същността на мисленето.

4. Мисленето и езикът — продукти на общественото развитие

Общественият характер на мисленето и езика. Марксисткият философски материализъм учи, че мисленето и езикът са продукти и на общественото развитие, продукти на практическата трудова дейност на хората. Мисленето и езикът са обществени явления, възникнали и развиващи се заедно с възникването и развитието на човешкото общество.

„ . . . Съзнанието — пишат Маркс и Енгелс — от самото начало е обществен продукт и ще си остане такъв, докато въобще съществуват хора.“¹ Вън от обществото няма и не може да има съзнание, човешко мислене. Съзнанието на човека е възникнало и се е развило на основата на общественено-трудова дейност и е преди всичко отражение на неговото обществено битие.

Съзнанието се е развивало в процеса на активното въздействие на човека върху природата: въздействайки върху природата, заедно с това човекът е изменял и своята собствена природа, развивал е своето съзнание. Активното изменение на природата от човека в процеса на неговата обществена трудова дейност е основата на развитието на човешкото мислене в продължение на цялата му история.

Същото трябва да се каже и по отношение на езика. Езикът, подобно на мисленето, е обществено явление, затова той не може да съществува и да се развива вън от обществото. „Езикът — пише И. В. Сталин — се отнася към обществените явления, действащи през цялото време на съществуването на обществото. Той се ражда и развива с раждането и развиването на обществото. Той умира заедно със смъртта на обществото. Вън от обществото няма език.“²

Езикът не е надстройка над базата, той не е класов. Езикът за разлика от надстройката е породен от целия ход на историята на обществото в продължение на векове.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. IV, 1937, стр. 21.

² И. В. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, Госполитиздат, 1953, стр. 22 [Бълг. изд., 1953, стр. 20].

от усилията на стотици поколения и служи не на някаква отделна класа, а на цялото общество като оръдие за обещуване на хората.

Мисленето и езикът са възникнали и се развиват в неразривна връзка с развитието на общественото-трудова дейност на хората и са неотделими от техния обществен живот.

Марксисткият философски материализъм е пряко противоположен на идеализма в разрешаването и на този въпрос. Идеализмът откъсва мисленето и езика от общественния живот на хората, превръща ги в нещо самостоятелно. Това произтича от неправилната представа за ролята на мисленето и езика в общественния живот на хората.

Мисленето и езикът още в ранното стъпало на развитие на обществото са играли голяма роля в производствената дейност на хората. С по-нататъшното развитие на обществото ролята на мисленето и езика все повече и повече нараствала, тъй като практиката е изисквала от хората все по-задълбочено и всеотранно осмисляне на своята производствена дейност. Впоследствие, когато възникнали класите, умственият труд бил отделен от физическия, появява се превратната представа, че определяща роля в живота на обществото играе мисленето. На тази основа е възникнал впоследствие идеалистическият мироглед, който разглежда мисленето като нещо самостоятелно, независимо от обективната действителност.

Откъсването на мисленето от действителността неизбежно води след себе си и обособяването на езика от общественния живот. „Непосредствената действителност на мисълта, това е *езикът*. Тъй като философите (идеалистите. — *Ред.*) обособиха мисленето, те трябваше да обособят и езика в някакво самостоятелно царство.“¹

Възникването и развитието на езика и мисленето. Марксисткият философски материализъм дава единствено научно обяснение на възникването и развитието на езика и мисленето.

Решаваща роля при възникването и развитието на езика и мисленето у човека играе трудът. Енгелс в произведението си „Ролята на труда в процеса на превръщането на маймуната в човек“ пише, че „нис в известен смисъл трябва да кажем: трудът е създал самия човек“. Първоначалната крачка за прехода от маймуната към човека, а

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. IV, 1937, стр. 434.

следователно и за появата и развитието на речта и съзнанието на човека е било усвояването от човекоподобните маймуни на изправената походка. Преминаването на нашите далечни прадеди от пълзенето към изправената походка им е дало възможност да освободят ръката и постепенно да я усъвършенствуват в процеса на съвместната трудова дейност. Без изправената походка първобитният човек не би могъл свободно да се ползува от белите си дробове и от гласните струни, а следователно и не би могъл да създаде звуковия език (речта).

Само с преминаването към изправената походка неразвитата ръка на маймуната в процеса на труда се е развила в орган на човешкия труд. Ръката като орган на човешкия труд коренно се отличава от ръката на маймуната. Между усъвършенствуваната от труда на хиляди поколения човешка ръка и несъвършенната, неразвита ръка на маймуната има дистанция от огромни размери. За разлика от ръката на маймуната, с помощта на която тя си строи гнезда на дърветата или навеси за прикриване от дъжд, хваща естествени оръдия, тояга или камък, за защита от врагове и извършва редица други прости операции, ръката на човека му е дала възможност да изработва най-разнообразни оръдия на труда и с тяхна помощ да извършва най-разнообразни и твърде сложни работи, недостъпни за никоя маймуна. Ръката на човека е достигнала до висока степен на усъвършенствуване само благодарение на труда, на употребата на оръдия на труда, благодарение на нейното приспособяване към все нови и по-сложни операции. Затова ръката на човека е не само орган на труда, но също така и неин продукт.

Трудовите операции в зародиш са свойствени и на някои животни. Но трудът с прилагането на създадени в неговия процес оръдия е присъщ само на човека. Основата за възникването и по-нататъшното развитие на членоразделната реч и мисленето на човека е процесът на труда, свързан с изготвянето и прилагането на оръдия в него. Животните умеят да издават определени звуци. Обаче тези звуци не изразяват никакви мисли. Тази способност на животните не излиза извън рамките на първата сигнална система, единствено възможна за тяхната нервна дейност. У животните няма реч и няма словесно мислене.

Само във връзка с изготвянето и прилагането в процеса на труда на оръдия у прадедите на човека е възник-

нала насъщната потребност и необходимостта от общуване с други хора и от тази потребност от общуване в хода на по-нататъшното усъвършенствуване на висшата нервна дейност възниква и членоразделната реч, езикът. ... Развитие на труда — пише Енгелс — по необходимост допринасяло за по-тясното сближаване на членовете на обществото, като умножавало случаите на взаимна поддръжка, на съвместно действие и като изяснявало съзнанието за ползата от това съвместно действие за всеки отделен член. Накратко, формиращите се хора стигнали дотам, *че имали да си казват нещо* един на друг. Нуждата си създавала свой орган, неразвитото гърло на маймуната се преобразувало бавно, но сигурно, чрез модулация — към все по-развита модулация, а органите на устата научавали постепенно да произнасят един членоразделен звук след друг.¹

Трудът и възникналата във връзка с него членоразделна реч са най-главните стимули, под влиянието на които мозъкът на маймуната постепенно се е превръщал в човешки мозък. Речта и неразривно свързаното с нея мислене в понятия е качествено ново свойство, присъщо само на човешкия мозък.

Критика на буржоазните идеалистически теории за възникването на езика. Теорията за възникването на езика от трудовата дейност и в процеса на трудовата дейност е единствено правилна и коренно се различава от всички идеалистически теории, съществуващи по този въпрос.

Така между езиковедите от ХІХ в. особено широко разпространение получили две теории за биологичния произход на езика: теорията за звукоподражанието и теорията за междуметията. Според първата теория (Уитней) езикът е възникнал у прадедите на човека като резултат от подражаването на шума на природата и крясъците на животните; според втората (Щайнтал) — под влиянието на емоциите, от неволните крясъци (междуметия). Освен тези теории в ХІХ в. са били създадени и други, също така несъстоятелни. Към тях се отнася и теорията на Дарвин, който се опитвал да свърже издаването на крясъци от прадедите на човека с инстинкта за съхранение на рода, по аналогия с брачното пеене на птиците.

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природи, 1953, стр. 134 [Бълг. изд., стр. 179].

Широко са разпространени в буржоазното езиковедско знание теориите за духовния произход на езика. Според тези теории езикът е възникнал или като „дар божий“, или вследствие на „вътрешния духовен живот“ на човека, или дори като резултат на „обществен договор“ — съзнателно уговаряне между хората в първобитното общество.

Всички тези теории са антинаучни, защото разглеждат възникването на езика вън от процеса на труда, напълно откъснато от развитието на материалното производство, от необходимостта на хората да общуват.

Езикът и мисленето не са готови дарове на природата или духа; те са продукт на развитието на общественострудовата дейност на хората, те са възникнали в процеса на труда и се развиват върху неговата основа. Съзнанието, мисленето на човека, възникнало и развило се, както и езикът, в процеса на неговата трудова дейност, са преди всичко отражение на неговото обществено битие. Мисленето на първобитните хора никога не е било нещо откъснато от техния обществен живот, а, напротив, непосредствено е произтичало от тяхната материална дейност; то, според думите на Маркс, е било първоначално непосредствено вплетено в материалната дейност и в материалното общуване на хората.

Съзнанието на човека се проявява преди всичко като осъзнаване на най-близката сетивно-възприемасма среда и като връзка с другите хора, като осъзнаване на необходимостта от общуване с околните хора, като начало на осъзнаването, че човек живее в обществото. Съзнанието на човека се е формирало и развивало в процеса на активното въздействие на човека върху природата. Въздействиувайки върху природата, изменяйки я, човекът все по-пълно и задълбочено е отразявал в своето съзнание предметите на природата, техните свойства, а след това и техните закони. Процесът на труда и развитието върху тази основа на ръката усилвали господството на човека върху природата, а това разширявало с всяка нова крачка напред кръгозора на човека. Езикът, в пряка противоположност на звуците, издавани от животните, е оръдие, с помощта на което се затвърдяват успехите на мисловната дейност, кристализирва се общественият опит на човешкия колектив, и заедно с това езикът е средство за общу-

ване на хората, оръдие за обмяна на мисли в човешкото общество.

Следователно коренното качествено различие на езика на човека от звуците, издавани от животните, се състои в това, че езикът е социално обусловен както по своя произход, така и по своето предназначение, докато звуците, издавани от животните, са продукти на тяхното чисто биологично приспособяване към околната среда. Затова коренно погрешно е членоразделната реч на първобитните хора да се извежда направо и да се обяснява с крясъците и звуците на техните прадеди-животни, както правят това буржоазните учени. Не по-малко погрешен е и възгледът, според който членоразделната звукова реч била възникнала от нечленоразделните звуци и не като средство за общуване, не като средство за затвърдяване на успехите на мисленето, а като емоционално или магическо средство.

Съвършено несъстоятелни са твърденията на буржоазните учени за митологичния характер на мисленето на първобитния човек. Всъщност човекът още в онова доста отдалечено време правилно, макар и незадълбочено, отразявал в своето съзнание много от предметите и явленията на обкръжаващия го външен свят, бил е в състояние благодарение на речта да затвърдява успехите на своята умствена работа, да предава своя опит на другите хора и с това да въздействува по-успешно върху околния свят.

Така че развивайки своето материално производство, заедно с жизнените условия, с обществените отношения и общественото битие, хората са изменяли и своето съзнание. С развитието на материалното производство все повече и повече се усъвършенствувало и човешкото мислене. Хората започват с това, казва Маркс, че действуват активно, овладяват с помощта на тези действия предметите на външния свят и по такъв начин задоволяват своите потребности. Способността на едни или други предмети да задоволяват потребностите на хората оставят отпечатък в техния мозък. Благодарение на това хората „се научават и „теоретически“ да различават външните предмети, които служат за задоволяване на техните потребности, от всички други предмети. На известно равнище на по-нататъшното развитие, след като през това време са се умножили и развили още повече потребностите на хората и разните видове дейности, с помощта на които те се задоволяват, хората дават отделни наименования на цели гру-

пи такива предмети, които те вече различават от опит от останалия външен свят.“¹

По такъв начин в самия процес на производството на материални блага хората извършват умствена работа: съпоставяйки и сравнявайки предметите и откривайки в тях нещо общо, образуват общи понятия в тяхното словесно изражение, което обхваща цели групи предмети от даден род. Разбира се, първите понятия на човека са били съвсем елементарни, тъй като те представлявали просто обобщаване на неговата още примитивна практическа дейност и ограничен кръг от предмети, с които се ползвал човекът за задоволяване на своите собствени потребности.

Възникването на мисленето и неговото по-нататъшно развитие би било невъзможно без езика на думите. Езикът от самото начало на своето появяване служи като средство за общуване на хората, като начин за изразяване на човешките мисли. Следователно езикът, именно езикът на думите, е възникнал заедно със съзнанието в процеса на образуването на човешкото общество и оттогава неизменно служи като средство за общуване и за изразяване на мислите на хората.

Езикът и мисленето са възникнали едновременно и не съществуват поотделно. Неразривната връзка на езика с мисленето е обусловена от производствената дейност на хората, от необходимостта от общуване на хората един с друг, от обмяната на мисли помежду си.

Обмяната на мисли дава възможност на хората да организират съвместни действия в борбата против природните сили, да постигнат успехи в производството на необходимите материални блага. Без език, понятен за обществото и общ за всичките му членове, обществото прекратява производството, разпада се и престава да съществува като общество.

Езикът — израз на реалността на мисълта. Езикът е практическото, действителното съзнание, той е израз на реалността на мисълта. Това означава, че мисълта, изразена чрез езика посредством думите (произнесени или написани), се превръща в реалност, достъпна за наблюдение и възприемане с помощта на сетивните органи както за самия говорещ, така и за другите хора.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. XV, 1933, стр. 461.

Дори при най-абстрактното мислене човек не може да мисли, без да се ползува от думите, без да облича своите мисли в материална езикова обвивка. Признаването на съществуването на „чисти“ мисли неминуемо довежда до открит идеализъм.

Нагледен пример за това служи възгледът на Мар, който смяташе, че общуването на хората може да бъде осъществено и без езика, при помощта на мисленето, свободно от „природната материя“ на езика. Това обуслови порочността на цялата концепция на Мар, нейната идеалистическа същност. Мар създаде измислена и изцяло идеалистическа схема за развитието на мисленето и съотношението му с езика. Според тази схема отначало е съществувало мислене без звуков език, без словесен език. Такова мислене се е съпровождало от език на жестовете и е наречено от Мар „ръчно мислене“. След това, много по-късно, с възникването на класите, настъпил вторият стадий на развитие на езика — звуковият език. На този стадий господстващите класи създали формално-логическото мислене, в което езикът взел връх над мисленето. Най-сетне, според Мар, формално логическото мислене, като достойнство на класовото общество, се сменило с диалектико-материалистическото мислене на пролетариата, където мисленето пак взело връх над езика. На последния стадий на развитие на мисленето в новото, безкласово общество, според Мар, трябва да бъде създадено мислене, напълно свободно от каквато и да било езикова „природна материя“.

Разсъжденията на Мар за мислене без език представляват по израза на И. В. Сталин „„труд-магическа“ безсмислица“. Мар откъсва мисленето от езика, което го и доведе до идеализма, тъй като само идеалистите могат да говорят за мислене без език. Езикът е средство за изразяване и закрепване на мисълта в думи и изречения; мисли без език не само не могат да бъдат изказани, но и не могат да възникнат в главата на човека.

Но от това, че мислите на хората не възникват и не съществуват без езиковия материал, съвсем не следва, че езикът и мисленето са тъждествени, че думата по своята същност е същото, което е мисълта. Езикът и мисленето не съществуват едно без друго, но същевременно те не представляват едно и също явление. Отъждествяването на езика и мисленето означава вулгаризиране и пълно из-

вращаване на марксистко-ленинската теория на отражението. Мисленето представлява отражение на обективната реалност; езикът е начин за изразяване, средство за затвърдяване и предаване на мислите на други хора.

Когато става дума за ролята на езика в развитието на обществото, има се предвид звуковият език. Твърдението на Мар, че някога човешкото общество не е имало звуков език, че той бил заменен от ръчния език, е погрешно. Езикът от самото начало е бил звуков език. Освен звуков език никакъв друг език в човешкото общество не е съществувал. Езикът на първобитните хора е бил извънредно ограничен и примитивен, но все пак това е бил звуков език, с помощта на който хората са общували един с друг, обменяли са мисли и са се стремели да достигнат до взаимно разбиране.

Звуковият език, както и мисленето, е възникнал в трудовия процес на човека. Но след като е възникнал, той на свой ред е станал един от мощните фактори за развитието на човешкото общество и мисленето на човека. „В историята на човечеството звуковият език е една от онези сили, които са помогнали на хората да се отделят от животинския свят, да се обединят в общества, да развият своето мислене, да организират общественото производство, да водят успешна борба срещу природните сили и да достигнат до този прогрес, който ние имаме сега.“¹

Разсъждението на Мар, че ръчния език в продължение на милион—милион и половина години давал възможност на хората да изразяват своите мисли, да общуват и да изминат грамадния път на няколко материални култури, е абсурдно. В действителност значението на така наречения език на жестове поради неговата крайна бедност и ограниченост е нищожно. Това собствено не е език и дори не е сурогат на езика, който така или иначе би могъл да замени звуковия език. Езикът на жестовете представлява само помощно средство, от което се ползува понякога човекът за подчертаването на едни или други моменти на своята реч.

Учението на марксизма-ленинизма за езика и мисленето нанася смъртен удар върху идеализма и е могъщ идеен източник за развитието на езикознанието и фило-

¹ И. В. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, 1953, стр. 46 [Бълг. изд., 1954, стр. 44].

софията. Положението на марксизма за възникването и развитието на мисленето в процеса на обществената трудова дейност на човека на базата на езиковия материал коренно опровергава всички измислици на идеалистите за независимостта на мисленето от езика, за вродеността на абстрактните понятия и първичността на мисленето.

5. Положението за първичността на материята и вторичността на съзнанието, приложено към обществото

Положението за първичността на материята и вторичността на съзнанието марксизмът-ленинизмът прилага и към обществения живот. Приложено към обществения живот това положение означава признаване за първично материалния живот на обществото, общественото битие на хората, а за вторично — духовния живот на обществото, общественото съзнание. Материалният живот на обществото представлява обективна реалност, съществуваща независимо от волята на хората, докато духовният живот на обществото, общественото съзнание, е производно от материалния живот на обществото, зависи от него. От това следва, че не съзнанието на хората определя тяхното битие, а, напротив, тяхното обществено битие определя тяхното обществено съзнание. Велика заслуга на Маркс и Енгелс е това, че те, като приложиха положението на философския материализъм за първичността на материята и вторичността на съзнанието към явленията на обществения живот, извършиха истински преврат във възгледите за историята на обществото. В противоположност на господстващото преди тях идеалистическо разбиране на историята Маркс и Енгелс създадоха научна материалистическа теория за общественото развитие. Като разработиха основното положение на материалистическото разбиране на историята, положението, че общественото битие определя общественото съзнание, Маркс и Енгелс панесоха смъртен удар върху идеалистическия възглед за развитието на обществото.

Всички философи и социолози преди Маркс при разглеждането на обществения живот са се спирали само върху обществените идеи, като не са умеели да обяснят тези идеи, изхождайки от материалните обществени отношения. За пръв път Маркс и Енгелс отделиха от слож-

ната мрежа на обществените явления производствените отношения като икономическа структура на обществото, като негова реална база. Производствените отношения по своя характер са обективни, тъй като съществуват независимо от волята на хората.

Разбирането на общественото битие на хората като обективна реалност, съществуваща независимо от волята на хората, а духовния живот на обществото — като отражение на тази обективна реалност, даде възможност да се премине от описание на обществените явления към строго научния им анализ. Материалистическото обяснение на явленията на обществения живот сложи край на идеалистическия възглед за обществото като за механически агрегат от индивиди, възникнал и изменящ се случайно, по нечия воля отгоре, и за пръв път постави социологията върху научна почва.

Като разпространиха положението за първичността на материята и вторичността на съзнанието върху обществения живот, с това Маркс и Енгелс създадоха цялостен революционен материалистически мироглед.

В противоположност на всички идеалистически теории за обществото, изхождащи от идеите и идейните подбуди, историческият материализъм смята за определяща основа на историята на човешкото общество начина за получаване на средства за живот, начина на производството на материалните блага, необходими за да може обществото да живее и да се развива. Начинът на производството определя физиономията на обществото, обществените идеи и теории.

Общественото битие на хората се изменя съгласно своите вътрешни икономически закони. Тези закони, както и законите на естествознанието, съществуват обективно, затова никой не може да ги отменя и да създава нови вместо тях. Обективните закони на обществото, както и законите на природата, са първичното, а тяхното отражение в съзнанието на хората — вторичното.

Отричането на обективната закономерност на обществото и твърдението, че законите на обществото могат да бъдат „създавани“, е субективен идеализъм. Разновидност на субективния идеализъм е и теорията, отъждествяваща общественото битие и общественото съзнание (Богданов).

Подлагайки на рязка критика богдановската идеалистическа теория за тъждеството на общественото битие и общественото съзнание, В. И. Ленин изтъква, че от факта, че хората влизат в общуване като съзнателни същества, „по никой начин *не следва*, че общественото съзнание трябва да бъде тъждествено с общественото битие. Влизайки в общуване, хората във всички шо-годе сложни обществени формации — и особено в капиталистическата обществена формация — *не съзнават* какви обществени отношения при това се слагат, по какви закони те се развиват и т. н. . . . Общественото съзнание *отразява* общественото битие — ето в какво се състои учението на Маркс. Отражението може да бъде приблизително вярно копие на отражаемото, но да се говори тук за тъждество е нелепо.“¹ Богдановската теория за тъждеството на общественото битие и общественото съзнание извращаваше марксизма и служеше на реакцията.

Изхождайки от положението за първичността на общественото битие и вторичността на общественото съзнание, класиците на марксизма-ленинизма за пръв път в историята на обществените теории дадоха правилно, научно обяснение на произхода на обществените идеи, теории, като доказаха, че те са отражение на условията на материалния живот на обществото. Възникването на обществените идеи, на обществените теории, на политическите възгледи е резултат от развитието на материалните условия на живота на обществото, на общественото битие на хората. Начинът на производство на материалния живот обуславя при последна сметка духовния процес на живота на обществото. Това означава, че обществените идеи се коренят не в самото развитие на духовния живот на обществото, не в съзнанието на хората, а в условията на материалния живот на обществото, в общественото битие на хората.

Ако в различните периоди на историята на обществото се наблюдават различни обществени идеи, теории, политически учреждения, това се обяснява не с „природата“, не със „свойствата“ на самите идеи, теории, възгледи, на политическите учреждения, а с различните условия на материалния живот на обществото през различните периоди на общественото развитие. Например възникването на

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 309 [Бълг. изд., стр. 341]

марксизма е обусловено от практическите потребности на революционното движение на работническата класа. Марксизмът е обобщение на опита на революционното работническо движение от всички страни, теоретически израз на коренните интереси на пролетариата. Марксизмът възникна в Германия през 40-те години на XIX в., защото Германия в този период ставаше център на революционното движение.

Възникването на ленинизма се обяснява с новите исторически условия. Ленинизмът като марксизъм в повата историческа епоха възникна и се оформи в условията на империализма, когато противоречията на капитализма стигнаха до крайни предели, когато пролетарската революция стана практическа необходимост. Русия стана родина на ленинизма, защото тя беше възлов пункт на всички противоречия на империализма, защото само в Русия имаше реална сила, способна да разреши тези противоречия по пътя на революцията. Русия от началото на XX столетие се намираще в навечерието на най-великата народна революция, начело на която стоеше най-революционната в света работническа класа, която имаше като свой съюзник революционното селячество. Всички тези обстоятелства бяха причина именно в Русия да възникне ленинизмът, да възникне теорията и тактиката на пролетарската революция.

Марксизмът-ленинизмът, възникнал на определен етап от развитието на обществото, оказва огромно революционизиращо влияние върху целия ход на историята на обществото.

6. Значението на марксисткото положение за първичността на материята и вторичността на съзнанието за практическата дейност на Комунистическата партия

Положението на историческия материализъм, че източник за формирането на духовния живот на обществото са условията на неговия материален живот, има огромно значение за практическата дейност на партията на пролетариата. Комунистическата партия изгражда своята политика, своята практическа дейност, изхождайки от признаването на първичността на условията на материалния живот на обществото, като се съобразява с реалните по-

требности на развитието на материалния живот на обществото.

Отричането на първичността на общественото битие, първичността на условията на материалния живот на обществото неизбежно довежда до авантюризм в политиката, до пълен произвол в практическата дейност. Като нагледен пример за това служи авантюристичната политика на народниците, анархистите, есерите, която беше основана на планове, откъснати от реалния живот на обществото. Авантюристичната политика, както показва историята, винаги е обречена на провал.

Несъкрушимата сила на марксистко-ленинската партия се състои в това, че в своята практическа дейност тя се опира на познаването на законите на развитието на обществото. Само строгото съобразяване с обективната действителност, с цялата съвкупност на взаимоотношенията на класите в даденото класово общество и с обективното стъпало на развитие на това общество може да служи като опора за правилната тактика на борбата на работническата класа.

От това, че общественото съзнание, обществените идеи и теории възникват от материалните условия на живота на обществото, съвсем не следва, че обществените идеи и теории не играят никаква роля в развитието на обществото, че те не оказват обратно въздействие върху общественото битие.

Марксизмът-ленинизмът учи, че в основния въпрос на историческата наука — за отношението на общественото съзнание към общественото битие — има две страни: 1) въпросът за произхода на обществените идеи и теории, за това, че духовният живот на обществото е отражение на неговия материален живот, и 2) въпросът за значението на обществените идеи и теории в живота на обществото. Общественото битие винаги предшества общественото съзнание. Най-напред — общественото битие, а след това — неговото отражение в съзнанието на хората. Но възникнали веднаж от условията на материалния живот на обществото, обществените идеи, овладявайки масите, стават материална сила, която влияе върху хода на обществения живот.

Говорейки за първичността на общественото битие и вторичността на общественото съзнание, марксизмът заедно с това подчертава, че съзнанието, породено от битието,

не остава пасивно и неутрално, а, напротив, се превръща в най-голяма сила, активно съдействува за по-нататъшното развитие на общественото битие.

По въпроса за отношението на общественото съзнание към общественото битие класиците на марксизма-ленинизма водеха борба както против идеалистите, които не признаваха първичността на условията на материалния живот на обществото, така и против вулгарния материализъм, фатализма, против „икономистите“ и меншевиките, които отричаха обратното въздействие на идеите върху общественото битие, които отричаха ролята на напредничавите идеи в живота на обществото.

Комунистическата партия беше принудена да се бори против лъжемарксистите, които недооценяваха възможността за съзнателно въздействие върху икономическите процеси и предлагаша пролетариатът да не взема властта дотогава, докато не бъдат обобществени всички средства за производство при капитализма. Ако партията би постъпила по такъв начин, това би довело милионите дребни и средни селяни до разоряване и би обрекло трудещите се в нашата страна на дълги години лишения, нищета и безправие. Обаче партията не тръгна по този път. Въоръжена с Лениновия кооперативен план, Комунистическата партия поведе трудещите се селяни по пътя на колективизацията. Този път на развитие е единствено възможен и целесъобразен за победата на социализма във всички страни, където има относително многобройна класа от дребни и средни производители.

В противоположност на субективния идеализъм и на фатализма марксизмът-ленинизмът съединява признаването на обективната закономерност на развитието на обществото с признаването на активната роля на напредничавите идеи и напредничавите теории в живота на обществото.

В борбата срещу „икономистите“ и меншевиките, които не признаваха ролята на напредничавата теория и отричаха партията на пасивност, на безцелно съществуване, болшевиките отстояваха огромната мобилизираща, организираща и преобразуваща роля на напредничавата теория и напредничавите идеи в развитието на обществото. Комунистическата партия в своята практическа дейност се опира върху напредничавата, марксистко-ленинската теория. Партията използва марксизма-ленинизма като най-

велико теоретическо оръжие в борбата за революционно преобразуване на природата и обществото.

Източниците на силата и жизнеността на напредничавите теории и идеи се състои в това, че напредничавите идеи, първо, възникват на основата на новите задачи, издигани от развитието на материалния живот на обществото, и са призвани да помогнат за разрешаването на тези напълнали задачи, второ, служат на интересите на напредничавите класи на обществото, трето, правилно отразяват общественото битие.

Идеите на марксизма-ленинизма станаха най-великата преобразуваща сила, облекчаваща придвижването на съветското общество към комунизма.

Голяма активна роля в съветската страна представлява морално-политическото единство на съветското общество, дружбата на народите в СССР, съветският патриотизъм. Тези движещи сили на социализма, които са отражение на икономическия строй на съветското общество, играят огромна мобилизираща роля в изграждането на комунизма в нашата страна.

Най-великата ръководеща и вдъхновяваща сила на съветското общество е Комунистическата партия на Съветския Съюз. Политиката на Комунистическата партия, която изхожда от коренните интереси на народа — от интересите на изграждането на комунизма, е жизнената основа на съветското общество.

Политиката на Комунистическата партия правилно отразява изискванията на икономическото развитие на Съветската страна. Основната цел на политиката на партията и съветската държава е постоянното подобряване на материалното положение на трудещите се, осигуряване на по-нататъшното процъфтяване на съветското общество.

Отразявайки потребностите на развитието на материалния живот на съветското общество, политиката на партията се опира на творческата активност на народа, ползува се от неговата беззаветна подкрепа и представлява велика организираща, мобилизираща и преобразуваща сила, направляваща движението на съветското общество към комунизма.

Комунистическата партия издига своевременно нови задачи, изработва съответстващи на определените исторически етапи на развитие политически установки, тя дава на народа научна програма за практическа дейност, набе-

лязва правилната линия и начините за нейното осъществяване. Без това не би било възможно да се изгражда комунистическото общество.

Великият Ленин още през първите години на съществуването на съветската държава разработи научно обоснована програма за превръщането на икономически изостанала Русия в напреднала, могъща социалистическа държава. От тази Ленинова програма се ръководеше партията при изработването на плана за изграждането на социализма в нашата страна.

Комунистическата партия, изхождайки от обективните закони на икономическото развитие на обществото, съобразявайки се с потребностите на развитието на материалния живот в нашата страна, постави в целия ѝ ръст задачата да се превърне нашата страна от аграрна в индустриална, икономически независима от капиталистическите страни. В това се състоеше генералната линия на политиката на Комунистическата партия. Планът за социалистическа индустриализация на страната и за колективизация на селското стопанство въоръжи съветския народ на борба за създаването на икономическата база на социализма. Този план беше успешно осъществен от съветския народ през годините на довоенните петилетки. В резултат на осъществяването на плана за социалистическа индустриализация на страната и за колективизация на селското стопанство в нашата страна бяха окончателно ликвидирани експлоататорските класи, завинаги беше унищожена експлоатацията на човек от човека, беше създаден нов обществен строй — социализмът.

На XVIII конгрес Комунистическата партия, изхождайки от материалните потребности на социалистическото общество, определи програмата за по-нататъшното развитие на съветското общество към комунизма.

Програма за по-нататъшното развитие по пътя на постепенния преход от социализма към комунизма са решенията на XIX конгрес на партията и петият петгодишен план за развитие на СССР. Петият петгодишен план за развитие на СССР е съставен въз основа на максималното съобразяване с назрелите потребности на развитието на материалния живот на съветското общество, като се имат предвид интересите на народа. Той е нагледно свидетелство за растящата мощ и могъщество на нашата социалистическа родина, свидетелство за грандиозните успехи на

социалистическата икономика и култура. По-нататъшното развитие на всички отрасли на промишлеността и селското стопанство и разцветът на културата са необходимо условие за задоволяването на растящите материални и културни потребности на трудещите се, за процъфтяването на целия съветски народ. Всички успехи, постигнати от съветския народ, са резултат от последователното провеждане в живота на изработената от Комунистическата партия политика.

Положението на марксисткия философски материализъм за първичността на материята и вторичността на съзнанието помага да се изясни правилно първенстващото значение на материалните условия на живота при изграждането на комунистическото общество и мобилизира народа към повишаване на производителността на труда като решаващ фактор в изграждането на комунизма. Ръководейки се от това положение, партията и целият народ разрешават и идеологическите задачи.

Извънредно важна политическа и идеологическа задача на партията през периода на постепенния преход от социализма към комунизма е очистването на съзнанието на хората от остатъците на капитализма, възпитаването на целия народ в комунистически дух.

Съзнанието на хората изостава в своето развитие от тяхното икономическо положение. Този извод за изоставането на съзнанието от битието се основава върху марксисткото положение за първичността на материята и вторичността на съзнанието. Съзнанието на хората е отражение на тяхното обществено битие. Най-напред се изменя общественото битие на хората, а след това се изменя и тяхното обществено съзнание.

В СССР въз основа на победата на социализма, на коренните преобразувания в икономиката станаха съществени изменения и в съзнанието на съветските хора. Измени се техният духовен облик. Съветският народ като цяло е активен и съзнателен строител на комунизма. Но все още в съзнанието на известна част от съветското общество остатъците от капитализма са се запазили и не са изживени. Тези остатъци се проявяват в труда — под формата на нарушаване на трудовата дисциплина и др. т., в идеологията — под формата на буржоазен национализъм, обективизъм, космополитизъм, преклонение пред буржоазната култура, безидейност и др. т.

Борбата с остатъците на капитализма в съзнанието на хората, преодоляването им ще бъдат толкова по-успешни, колкото по-пълно и по-задълбочено съветските хора създават всички онези нови процеси, които стават в нашия социалистически живот. Задачата на партията се състои в това, с всички средства на идейното въздействие да помогне на всички съветски хора по-скоро да осмислят своето социалистическо битие, да възпита у тях комунистическо съзнание, увереност в непобедимостта на великото дело на комунизма, преданост към партията и социалистическата родина.

Огромно значение в борбата с остатъците на капитализма в съзнанието на хората имат решенията на ЦК на партията по въпросите на идеологическата работа. Те насочват идеологическата работа на партията към неотклонно преодоляване на остатъците от буржоазната идеология, към засилване непримиримостта към всякакви идеологически извращения.

Положението на марксисткия философски материализъм за първичността на материята и вторичността на съзнанието има огромно значение за успешното развитие на съветската наука.

Марксисткото разрешаване на основния въпрос на философията е теоретическата основа за напредничавите съветски учени в тяхната борба със субективно-идеалистическите извращения в науката. Субективизмът в науката означава отричане първичността на материята, на природата, отричане обективния характер на законите на науката. Субективизмът в науката, както показаха дискусиите по биология, физиология, езиковедството и политическата икономия, води при последна сметка до ликвидиране на науката. Той е препятствие по пътя на по-нататъшното развитие на напредничавата, съветска наука.

Истинската наука се опира върху марксистко-ленинския мироглед, изхожда от признаването на първичността на материята, от признаването на обективните закономерности на природата и обществото, чието отражение са законите на науката. Всички отрасли на науката получават от марксисткия философски материализъм ръководещи идеи за провеждането на последователно материалистическата линия и за решителна борба против идеализма. Физиката и химията, математиката и астрономията, биологията и психологията — всички отрасли на знанието в

съветската наука се ръководят от марксисткия философски материализъм и постигат на тази основа все нови и нови успехи.

Така например последователно-материалистическото разрешаване на основния философски въпрос има изключително значение за психологията.

Буржоазната психология, изхождайки от идеалистическото разрешаване на основния въпрос на философията, смятайки външния свят за вторичен и зависещ от мисленето, от съзнанието на човека, фалшифицира фактите, превръща се в спекулативна, умозрителна дисциплина, която няма научна основа.

В съответствие с марксисткото положение за първичността на материята и вторичността на съзнанието материалистическата съветска психология смята мисленето за продукт на дейността на главния мозък, осъществявана по напълно определени закономерности, открити от великия руски учен И. П. Павлов. Външният свят обуславя както възникването на самия процес на мисленето, отражението, така и всички останали особености на мисловната дейност.

Разрешаването на основния въпрос на философията от марксисткия философски материализъм има голямо ръководещо значение и за такива науки като медицината (особено психиатрията), биологията, педагогията, езикознанието и др.

Огромно значение има марксисткото разрешаване на въпроса за първичността на материята и вторичността на съзнанието за съветската педагогия и психология. Прилагането на това положение към разрешаването на педагогическите и психологическите проблеми трябва да съдействува за успешното и правилно разработване на редица проблеми, които имат огромно практическо значение. Заедно с това то помага за разобличаването на различните педологически, расистки и други ненаучни представи за вродени наклонности, за вродени способности и за природната непълноценност на отделни хора и цели раси. Именно тези идеалистически и реакционни възгледи широко се рекламират днес от американските лъжеучени, които се стремят да подготвят народните маси за ролята на пушечно месо в новата война.

Положението на марксисткия философски материализъм за първичността на материята и вторичността на съз-

нанието, на мисленето има ръководещо значение за всички отрасли на знанието. То е ръководещ принцип при познаването на законите на природата и в преобразуването на природата, най-остро оръжие за борба против реакционните идеалистически теории в науката.

Науката в Съветската страна стана могъщо оръдие за революционното преобразуване на природата. Съветската наука, усвоявайки все по-дълбоко и по-пълно обективните закони на природата, активно съдействува за използването им в интересите на цялото общество.

Говорейки за активната намеса на човека в естественото развитие на природата, Енгелс пише: „... Колкото повече това става, толкова повече хората отново не само ще чувствуват, но и ще съзнават своето единство с природата и толкова по-невъзможна ще става оная безмислена и противоестествена представа за някаква противоположност между дух и материя, човек и природа, душа и тяло...“¹

КРАТКИ ИЗВОДИ

Признаването на първичността на материята и вторичността на съзнанието е основа на научния материалистически мироглед. Материалистическото разрешаване на основния въпрос на философията означава признаване на природата като обективна реалност, съществуваща във и независимо от съзнанието. Признаването на първичността на материята, на природата, на битието и вторичността на съзнанието, на идеите, на духа е остро идейно оръжие за борба против идеализма, попщината и всякакви други прояви на мракобесие.

Марксистското разрешаване на основния въпрос на философията служи като идейна, теоретическа основа за естествознанието при изучаването на живота като особена форма на движението на материята, при изследването на въпроса за произхода на живота, неговите закони и форми, при материалистическото обяснение на висшата нервна дейност и нейните закономерности.

Учението на марксизма-ленинизма за единството на езика и мисленето е ярък образец на прилагане на основ-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, 1953, стр. 141 [Бълг. изд. стр. 187].

ния въпрос на философията към най-важните явления на обществения живот. След като обосноваха неразделната връзка на езика и мисленето, класиците на марксизма-ленинизма показаха, че мисленето и езикът са продукти на развитието на обществото. Като утвърждава, че мисленето е неотделимо от езика, марксисткият философски материализъм нанася смъртен удар върху идеализма, който откъсва мисленето от „природната материя“ на езика.

Марксисткото положение за първичността на материята и вторичността на съзнанието дава единствено правилно обяснение за взаимоотношенията на идеалното и материалното. Признавайки материята за източник на съзнанието, на мисленето, а мозъкът за орган на мисълта, марксисткият философски материализъм учи, че съзнанието, мисленето оказва обратно въздействие върху битието. Признаването на активната роля на съзнанието, на идеите е остро идейно оръжие за борба против икономическия материализъм и всякакви други вулгаризаторски теории.

Марксизмът учи, че общественото битие е първичното, а общественото съзнание вторичното. Положението на марксисткия философски материализъм за първичността на общественото битие и вторичността на общественото съзнание има огромно значение за практическата дейност на Комунистическата партия и Съветската държава. Цялата история на Комунистическата партия и социалистическата държава служи като ярък пример за научно, творческо прилагане на това марксистко положение при разрешаването на най-сложните въпроси, изникващи в процеса на изграждането на социализма и комунизма.

Глава десета

ПОЗНАВАЕМОСТТА НА СВЕТА И НА НЕГОВИТЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ

1. Коренната противоположност между материализма и идеализма по въпроса за познаваемостта на света

Основният въпрос на философията — въпросът за отпошението на мисленето към битието — има, както е известно, две страни. Първо, необходимо е да се изясни кое е първично — съзнанието или материята. Второ, необходимо е да се отговори на въпроса: „В състояние ли е нашето мислене да опознае действителния свят, в състояние ли сме ние в нашите представи и понятия за действителния свят да дадем вярно отражение на действителността?“¹

Маркс и Енгелс разобличиха идеалистите, които отхвърляха възможността за познаване на материалния свят, и разработиха качествено нова диалектико-материалистическа теория на познанието. В трудовете на Ленин и Сталин марксистката теория на познанието беше обогатена с нови важни положения и изводи. Марксистката теория на познанието издигна на пръв план въпроса за ролята на практиката в познаването на света, за диалектиката на самия процес на познанието.

Марксистката теория на познанието изхожда от това, че материята е източник на усещанията, а усещанията са отражение на битието, отражение на материята в съзнанието на човека. Тя отхвърля твърдението на философите-идеалисти за съществуването на така наречените „неща в себе си“, които били абсолютно непознаваеми. В противоположност на идеализма марксисткият философски материализъм твърди, че светът е познаваем. Проверени от

¹ Ф. Енгелс, Людвиг Фейербах и конец класической немецкой философии, 1952, стр. 16 [Бълг. изд., стр. 29].

практиката, от опита, знанията на хората за законите на природата са достоверни, обективно верни.

Марксисткият философски материализъм твърди, че процесът на познанието е неизчерпаем, тъй като в безкрайната природа наред с познатите вече предмети и явления винаги има още непознати предмети и явления. Обаче тези предмети и явления се познават все по-дълбоко в хода на общественно-производствената дейност на хората и развитието на науката.

Критика на идеалистическото отричане на възможността за познаване на света. Философският идеализъм или открито отрича възможността за познаването на света и неговите закономерности, или, на думи признавайки познаваемостта на света, на дело води към агностицизъм. „Агностик е гръцка дума: *а* значи по гръцки *не*, *гносис* — *знание*. Агностикът казва: *не зная* има ли обективна реалност, отразявана, отобразявана от нашите сетива, обявявам за невъзможно да се знае това . . .“¹ Обективните идеалисти на думи признават познаваемостта на света. Но те самите твърдят, че в процеса на познанието човек познава не природата, а някакъв „световен дух“, т. е. бога. Субективните идеалисти обявяват усещанията или мисленето за единствени обекти на познанието. Следователно, всички разновидности на идеализма така или иначе оспорват възможността за познаването от човека на материалния, т. е. съществуващия въвн и независимо от съзнанието свят. В отричането от идеалистите на познаваемостта на света и в твърдението на материалистите за възможността за познаване на света се проявява коренната противоположност между материализма и идеализма по въпросите на теорията на познанието.

Агностиците от рода на субективния идеалист Юм твърдят, че хората познават само своите усещания, а всичко онова, което се намира въвн от пределите на усещанията, е абсолютно непознаваемо. Според агностиците човек не може да „прескочи“ границите на усещането. Затова агностикът Юм предлага например да се изостави съвсем въпросът, съществува ли нещо извън пределите на човешките усещания.

За разлика от Юм Кант допуска съществуването на „неща в себе си“, неща въвн от нас, и това е известна от-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 115 [Бълг. изд., стр. 126].

стъпка на материализма. Но когато Кант обявява това „нещо в себе си“ за непознаваемо, „отвъдно“, съществуващо извън пространството и времето, тук той се проявява като идеалист, като агностик, като привърженик и пропагандатор на попщината.

Агностицизмът е съставна част на реакционния, буржоазен, идеалистически мироглед — дълбоко враждебен на науката. В условията на загниването на капитализма, страхувайки се до смърт от растежа на силите на мира, демокрацията и социализма, идеолозите на империалистическата буржоазия особено широко пропагандират агностицизма, отричат познаваемостта на света и обявяват за ненаучни достоверните знания, проверени от практиката. Докато през XVIII столетие агностикът Кант заявяваше, че той е ограничил знанието, за да даде място на вярата, съвременните агностици от империалистическия лагер призовават към пълно подчиняване науката на религията.

На „обосноваването“ на ограничеността на човешкия разум и познание, на твърдението за безсилното на науката, на откритото проповядване на мистика се посвещават многобройни „трудове“ в САЩ, Англия и другите империалистически страни. Агностицизмът, неверието във възможността за познаване на света, намира своя израз още в самите заглавия на тези „трудове“: „Пределите на науката“, „Въстание срещу разума“ и др. т. В излязлата в Париж през 1951 г. книжка на Г. Марсел „Хората против човешкото“ авторът заявява, че първото задължение на философа се състояло в това, да докаже наличието на абсолютно непознаваеми области на действителността.

Буржоазните философи оправдават използването на научните знания само в интерес на извличане максимална печалба, но отричат правото на науката да прониква в дълбоката същност на явленията и да открива обективните закони на природата. Докато буржоазията използваше в борбата против феодалния строй обективните икономически закони, идеолозите на буржоазията се опитваха да откриват тези закони. Като пример могат да служат икономическите възгледи на класиците на английската буржоазна политическа икономия Адам Смит и Давид Рикардо. Макар че тези икономисти не можаха да открият законите на капиталистическия начин на производство, те

се стремяха да подхождат научно към икономическия живот на обществото.

Обективните закономерности на общественото развитие през периода XVII—XVIII векове не противоречеа на историческите стремежи на буржоазията. Но когато производствените отношения на капитализма престанаха да съответствуват на характера на производителните сили, тогава самото признаване на действията на обективните закони на развитието на обществото започна да се смята за бунтарско. Материализмът бе обявен за причина на всички социални сътресения на буржоазното общество, а понятието обективен закон започна да означава бунт. Отричането на обективно-историческата закономерност и познаваемостта на обществените явления характеризират цялата буржоазна социология, като се започне от средата на XIX в. и до днес.

В края на XIX и началото на XX в. печална слава на попрището на отричането на познаваемостта на обществените явления придобиха Рикерт и Винделбанд в Германия, в наше време Богардус, Дюи и др. в САЩ, Ръсел и Уолш в Англия.

В книгата си „Власт и личност“ Б. Ръсел говори, че хората „са потиснати от велика несъзнателна, безлична сила, която ежедневно осъществява контрол върху нас, като ни превръща в роби на обстоятелствата“ и която „ние не сме в състояние да познаем“.

В същия дух бръщолевят и реакционните социолози, апологетите на субективния идеализъм, които твърдят, че „не съществува познаваема историческа необходимост“. Американският мракобес Джордж Сантаяна смята историята и съвременното общество за хаос, в който „господствува ирационализъм“.

Така буржоазните фокусници в социологията се опитват да ликвидират обществената наука, обективните закони на историята. Не е трудно да се разбере, че този стремеж на социолозите и политиците на империалистическата буржоазия да изгонят обективните закони от историята или пък да ги обявят за непознаваеми има класова подкладка, че е изгоден за империалистите. Ако няма обективни закони на развитието на обществото, значи че бъдещето е непознаваемо, неопределено. И идеолозите на империализма се обръщат към масите, като уверяват, че борбата за социализъм, за свобода била безпочвена, не

можела да даде резултати, и затова е необходимо да се прекрати „безцелната борба“, „напразното хабене на сили“.

Подобни възгледи разпространяват сега десносоциалистическите лидери, които използват учението на Кант за ревизиране на марксистката наука за обществото. Те се опитват всячески да докажат, че общественият живот е непознаваем, че към него е неприложимо понятието закономерност, което според кантианците е чисто субективна, логическа конструкция. Своето обяснение на обществения живот те насочват срещу марксисткото положение за познаваемостта на обективните икономически закони, за неизбежността на диктатурата на пролетариата и победата на социализма, против теорията на научния комунизъм.

По такъв начин класовият интерес на буржоазията, омразата на буржоазията и нейните идеолози към комунизма ги довежда до отричането на познаваемостта на законите на развитието на обществото, до субективизъм и до отричане възможността на науката за обществото изобщо.

Ролята на практиката за познаването на света. Производствената дейност на хората от самото начало на възникването на човешкото общество е основата на познаването на външния свят от хората. Успехите в развитието на производителните сили на обществото са служели като първо потвърждение на правилността на знанията на хората за външния свят и в същото време са показвали истинското значение и роля на производствената дейност на хората за познаването на света и на неговите закономерности. По такъв начин още дълго преди да се появят идеалистите-агностици, отричащи познаваемостта на света, практическата, общественно-производствената дейност на хората е доказвала познаваемостта на света и неговите закономерности.

В противоположност на идеализма всички материалистически течения във философията са враждебни на агностицизма и утвърждават познаваемостта на света и неговите закономерности. Обаче метафизическите материалисти не виждаха решаващото средство за борба против агностицизма, тъй като те не разбираха значението на общественно-производствената дейност на хората за познаването на света. Материалистите преди Маркс смятаха за критерий на правилността на познанието за света или

усещането (сенсуалистите, емпириците), или разума (рационалистите), или най-сетне сетивата и разума, но не практиката, не материалната общественно-производствена дейност.

Представителите на материалистическия лагер във философията често се обръщат стихийно към практиката, разобличавайки агностицизма. Така например немският материалист Л. Фойербах, обявявайки се против Кант и Юм, казва, че тези философи от катедрата по философия доказват непознаваемостта на света, а поглъщайки храната у дома си опровергават своя агностицизъм. Но и Фойербах свежда практиката само до непосредствената сетивна проверка на данните на мисленето и не разбира ролята на общественото производство за процеса на познанието.

Великият руски революционер-демократ Н. Г. Чернишевски в борбата против агностицизма най-близо от всички домарксови материалисти се доближи до разбирането на ролята на практиката като критерий на истината. „Онова, което подлежи на спор в теорията — пише той, — се разрешава напълно от практиката на действителния живот.“ „Практиката — пише Чернишевски — е велика разобличителка на лъжите и самоизмамите не само в практическите дела, но също и в областта на сетивата и на мисълта. Именно затова тя е приета сега в науката като съществен критерий по всички спорни пунктове.“¹ Обаче Чернишевски не разглежда практиката като общественно-производствена дейност на хората. Марксизмът за пръв път *съзнателно* въведе практиката в теорията на познанието. Ленин пише: „Гледната точка на живота, на приктиката трябва да бъде първата и основната гледна точка на теорията на познанието. И тя довежда неизбежно до материализма, като измита навън безкрайните измислици на професорската схоластика.“²

Марксисткият философски материализъм противопостави на агностицизма научното, доказано от цялата практика на човечеството положение за познаваемостта на света, посочи пътя на познанието за света и въръжи напредничавата наука с могъщо средство за разкриване на

¹ Н. Г. Чернышевский, Избранные философские сочинения, т. I. Госполитиздат, 1950, стр. 180.

² В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 130 [Бълг. изд., стр. 142].

обективните закономерности на природата и обществения живот.

В борбата против идеализма Маркс и Енгелс показаха, че предпоставка за познаването на света е съществуването на света и неговите закономерности във и независимо от съзнанието. Те показаха ролята на практиката, на производствената дейност, на класовата борба в познаването на света, като включиха практиката в теорията на познанието като основа на познанието и като критерий за достоверността на знанията. Като обосноваха решаващата роля на обществената производствена дейност за познаването на света, Маркс и Енгелс дадоха на науката остро оръжие за познаването на законите на развитието на обективния свят, за познаване същността на явленията.

2. Същност и явление

Диалектическият материализъм изисква от науката не да се плъзга по повърхността на явленията, а да вижда същността на явленията, онези дълбоки процеси, които не се виждат веднага, но които определят развитието на събитията.

Същността — това са вътрешните органически връзки между явленията, устойчиви, повтарящи се, определящи посоката и характера на развитието на явленията в природата и обществото. Същността се проявява като обективен закон на явленията. Познаването на тези обективни закони дава възможност да се управляват явленията.

Класиците на марксизма-ленинизма неведнаж са посочвали, че ако същността би лежала на повърхността на явленията и законите на природата ставаха ясни отведнаж, тогава науката не би била необходима, тя би била излишна. А задачата на истинската наука се заключава именно в това, да разкрива зад явленията същността, законите на природата и обществото.

В противоположност на позитивистите-агностици, които твърдят, че в науката не може да се отиде по-далеч от описанието на явленията на природата, диалектическият материализъм доказва възможността и необходимостта да се прониква в дълбоката същност на явленията. В противоположност на кантианците, които откъсват явленията от същността, които смятат, че същността по прин-

цип е непознаваема, отвъдна, а явленията са чисто субективни и са продукт на нашия познавателен апарат — в противоположност на всички тези антинаучни измислици диалектическият материализъм признава неразривното единство на същността и явлението, които съществуват в природата вън и независимо от нашето съзнание.

За да се разкрие зад външния облик на явленията тяхната същност, необходима е дейността на мисленето, което се опира върху данните на усещанията и е проверено от практиката.

Законите на природата и историята са обективни, но това съвсем не означава, че те се намират на повърхността на явленията и са непосредствено открити за погледа. Законите изразяват не външните, повърхностните, неустойчивите връзки между явленията, а съотношението и развитието на основните сили в природата и обществото, законът е естествената и историческата необходимост, това са глъбинните процеси, които се извършват в недрата на природата и обществото. Ето защо необходимо е да се прави строга разлика между глъбинните процеси на развитието и повърхностните явления. Науката затова именно е наука, а не празна измислица, защото откритите от нея закони са закони, присъщи на самата обективна действителност.

Разкривайки диалектиката на явленията и същността, Ленин пише, че същността е по-дълбока, а явлението по-богато.

Същността е по-дълбока, доколкото става дума за законите на природата и обществото, за най-дълбоките вътрешни връзки, които определят посоката на развитието на явленията. Същността е по-дълбока, защото тя се повтаря като общ закон на развитието в много различни явления.

Явлението е по-богато, защото то освен общата на много явления еднаква същност винаги съдържа и чисто индивидуални моменти, присъщи само на даденото явление за разлика от другите. Явлението е по-богато със своеобразието си, със специфичността на изразяването на същността. Явлението е по-богато, доколкото в него е налице единството на същественото и преходното, несъщественото.

Например същността на социалистическото съревнование в СССР са отношенията на сътрудничество и взаимопомощ на свободни от експлоатация хора. Тази същност

се проявява в най-разнообразни форми на съревнование, проявява се индивидуално, богато, колоритно. Цялото многообразие от форми на съревнование е проява на неговата социалистическа същност.

Откриваните от науката отделни обективни закони на явленията са винаги проява на общите закони, които обхващат по-широк кръг от явления в безкрайната закономерно развиваща се материална вселена. В самата същност на предметите и явленията има противоречия, без което няма развитие.

Необходимо е да се има предвид, че явленията изразяват своята същност при едни условия правилно, а при други изопачено, така да се каже в „превърнат“ вид, невярно. Така например при капитализма отношенията на хората в процеса на производството се проявяват като отношения на самите неща. Зад отношенията на нещата са скрити отношенията на хората. Тази истинска същност на социалните отношения буржоазната политическа икономия не можа да разкрие. Буржоазните икономисти приписваха на самите неща-стоки особеното свойство да могат да встъпват в отношения едни с други. Това довеждаше до идеалистически и дори до религиозни представи за характера на обществените отношения, на стоковото обръщение и т. н. Маркс нарече това явление *стоков фетишизъм*. Стоковият фетишизъм е пример за това, как явленията ирационално изразяват същността.

Общественият характер на процеса на труда и обществената собственост върху средствата за производство в СССР изключват стоковия фетишизъм. Отсъствието на стоков фетишизъм и пораждащите фетишизъм социални условия съдействува за масовото и все по-задълбочено разбиране от съветските хора същността на обществените отношения в страната на социализма. Това обаче не означава, че без научното разкриване на обективните закони на икономическото развитие може веднага да се разбере същността на икономическите явления в СССР. Така например паричните сметки при преразпределянето на средствата за производство между предприятията по външната си форма напомнят стоковите отношения, макар че средствата за производство в СССР вече не са стокови по своята същност.

И тъй, ние виждаме, че обективният процес на развитието на предметите и явленията не е прост, а сложен, съдържа вътрешни противоречия, представлява единство на същността и явленията.

3. Ролята на усещанията, на абстрактното мислене и на езика в познаването на света

Живото съзерцание. Познаването на природата и обществото от човека в хода на неговата общественно-производствена дейност започва от живото съзерцание.

Още в света на животните усещанията са важно средство за приспособяване на организмите към външния свят, средство за тяхното ориентиране в променящата се външна среда.

Отделянето на човека от животинския свят, активното въздействие на човека в процеса на труда върху външния свят е създадо качествено нови условия за по-нататъшното развитие на усещанията, а също така за възникването и развитието на мисленето и речта. *Най-важното условие за това е била материалната производствена дейност на хората.* В хода на тази производствена дейност хората с помощта на оръдията на труда и сетивните си органи, мозъка и речта са познавали все нови свойства на предметите и явленията на външния свят, учили са се да ги управляват и да ги карат да им служат, създавали са необходимите за живота на обществото материални блага.

Човек получава многообразни усещания от предметите на външния свят. Тези усещания са сетивно отражение (копие, снимка, образ) на онези обективно реални свойства на предметите на външния свят, които въздействуват върху сетивните органи на човека и затова са достъпни за непосредствено-сетивното познание.

Обективните, съществуващи независимо от усещанията на човека, физически, химически и др. т. свойства на предметите се отразяват в съзнанието като усещане за цвят, мирис, звук, вкус и т. н. Обаче в природата няма изолирани едно от друго свойства, а има цялостни предмети, явления и процеси, свързани един с друг и притежаващи съвкупност от определени свойства. Човекът с помощта на своите сетивни органи възприема не едно някакво свой-

ство на природния предмет, изолирано от другите свойства, а предметите на природата като цяло, имащи много свойства.

Непосредственото, нагледно, живо възприемане на нещата и явленията в природата, което възниква в процеса на взаимодействието на човека с околния свят — именно това е живото съзерцание.

Благодарение на практиката живото съзерцание дава правилно отражение на възприеманите от хората свойства на предметите. Съвременната наука разполага със средствата на експерименталното доказване на правилността на усещанията и възприятията. Така, познавайки физическата същност на отразяваните в усещанията явления, например цвят (дължина и честота на електромагнитната вълна и т. н.), учените могат да проверят правилността или неверността на усещанията за цвета не само чрез сравняване усещанията за цвят у един човек с усещането за цвят у друг човек, но и чрез експерименталната проверка на цвета на изследваните предмети с помощта на специални уреди.

Доколкото усещанията са способни да отразяват правилно околния свят, дотолкова те по своето съдържание, по своя източник са обективни.

И така, процесът на познанието на околния свят от човека започва от сетивното познание, от усещането. „По друг начин освен чрез усещанията ние не можем нищо да узнаем за никакви форми на веществото, за никакви форми на движението...“¹ Усещанията свързват човека непосредствено с външния свят.

Данните на живото съзерцание служат за изходен, отправен материал за дейността на мисленето, което е способно по-задълбочено и пълно да отразява външния свят.

Възприемайки със сетивните органи предметите и явленията на външния свят, същевременно човекът възприема не само отделни страни на явленията, но и определени връзки, отношения между явленията. Това се оказва възможно поради обстоятелството, че самите предмети на външния свят представляват единство на отделното и общото, на явлениято и същността. Вече в усещането винаги е дадено общото в конкретното, частното.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 288 [Бълг. изд., стр. 318].

Абстрактното мислене. Познаването на дълбинните процеси в природата и обществото се осъществява в хода на многостранната практика на обществения човек и се закрепва в понятията. Мисленето на човека е по-високо стъпало на отражение на закономерностите и връзките на обективния свят.

Ние не можем например непосредствено да видим с очите си стойността на стоките, но въпреки това ние достоверно знаем, че в условията на съществуването на стокото производство стойността съществува, че стойността — това е обществено отношение, възникващо в процеса на производството на стоките и откриващо се в процеса на обмяната. Ние знаем това, защото разбираме същността с помощта на абстрактното мислене, способно да се абстрахира от сетивно-нагледната страна на стоките.

Не може също така непосредствено да се чуе или да се види магнитното поле на електрическият ток и много други реални явления на обективния свят, но всички тези явления човекът познава в хода на практическата дейност с помощта на мисленето.

Отражението с помощта на понятията на същността на явленията, на дълбинните процеси на обективното развитие, отражението, което позволява на човека в процеса на познаването на законите на природата мислено да излиза далеч извън пределите на онова, което той непосредствено може да възприеме със сетивните органи, е научното, абстрактното мислене.

Абстрактното човешко мислене, познаващо същността на предметите на обективния свят чрез данните, получавани от сетивните органи, е същевременно и обобщаващо отражение на външния свят. За разлика от сетивните възприятия, които са нагледни, сетивни образи, копия на предметите в окръжаващия свят, понятията са опосредствувани образи на външния свят, изразени с помощта на думи и изречения.

Понятията, както и усещанията, са субективни образи на обективния свят. Абстрактността на научните понятия съвсем не означава, че те са субективни по своето съдържание, че те са откъснати от действителността.

Научната абстракция — това е мисълта, изразена в понятия и отражаваща вътрешната същност на материалните процеси в природата или обществото.

Абстрактното мислене на човека, изразено в понятия, също както и усещанията на човека, е възникнало като закономерен продукт на развитието на общественно-производствената дейност на хората. Човекът в процеса на общественно-производствената дейност е задълбочавал своите познания за обективните връзки на природата, учил се е да разграничава различните свойства на реалните предмети, да отделя главното от неглавното, основното от второстепенното. Анализът и синтезата в практиката са станали основа и стимул за усъвършенствването на анализа и синтеза в мислите, причина за по-нататъшното усъвършенствване на абстракцията и обобщението. Практиката е станала показател на онова, което е необходимо на човека от използваните от него предмети на природата, на онова, което е в тях съществено.

Мисленето в понятия е резултат не само от непосредствения индивидуален опит на някакъв отделен човек (преработка на личните му впечатления), но и на съвкупния опит на много поколения, закрепен с помощта на речта и писмото.

Абстрактното мислене, мисленето в понятия, е качествено нова форма на отражение на природата. В логичното мислене няма нагледност, която е присъща на живото съзерцание. Човекът се абстрахира от сетивно възприеманите свойства на отделните предмети, но само за да може по-дълбоко да разбере природата и да отрази главната и съществена връзка между явленията.

Обаче живото съзерцание и абстрактното мислене, т. е. сетивното и рационалното познание, не съставляват две свършено обособени едно от друго стъпала. Различието между сетивните възприятия и теоретическото мислене не е абсолютно, а относително. В конкретния процес на познанието на човека живото съзерцание и абстрактното мислене съставляват едно цяло.

Научната абстракция, отразявайки съвкупността на съществените свойства на предметите и явленията, представлява обобщение на опита, на фактите, на знанията. Затова всяка научна абстракция отразява по-дълбоко външния свят, доближава ни до външния свят, а не ни отдалечава от него. Абстрактното мислене дава възможност на човека въз основа на познаването на обективните закони на действителността да предвижда научно тенденциите на развитието на предметите и явленията и да предсказва би-

тието на още не дадени непосредствено в „живото съзерцание“, но съществуващи въвн от съзнанието явления на природата.

Историята на науката дава много примери за това, как учените, използвайки научната абстракция, са предсказали съществуването и свойствата на още неоткрити предмети и явления, а след това практиката, наблюдението, експериментът са потвърдили изводите на теорията. Така например физическата теория за светлината е предсказала, че светлината — това са електромагнитни вълни; след редица години това бе установено експериментално. Д. И. Менделеев въз основа на открития от него периодичен закон на елементите с голяма точност предсказа свойствата на три неизвестни по негово време химически елементи. В 1781 г. бе открита нова планета в слънчевата система, която бе наречена Уран. Наскоро в резултат на астрономически наблюдения и изчисления, изхождащи от откритията на Коперник, Кеплер и Нютон, бе определена орбитата на Уран, т. е. пътят, който изминава тази планета около Слънцето. Обаче по-нататък бе открита разлика между орбитата на Уран, която бе изчислена теоретически от учените, и орбитата, наблюдавана от тях с помощта на телескопа. Следващите наблюдения с още по-голяма очевидност показаха отклонение на Уран от изчислената орбита.

Пред астрономическата наука възникна въпросът: в какво се състои причината на отклонението на планетата Уран от пътя, изчислен от астрономите. Членът на Петербургската академия на науките Лексел изказал предположение, че несъответствието между резултатите от изчисленията и наблюдаваните факти се дължи на това, че очевидно съществува още никому неизвестна планета, която взаимодействува с планетите на слънчевата система и не е взета под внимание при изчисляването на орбитата на планетата Уран.

Впоследствие Леверие, изхождайки от величината на видимото отклонение на Уран, изчисли теоретически предполагаемия път (орбитата) на другата, никому неизвестна още по онова време планета; той заявил, че ако изчислението е вярно, тогава в определено време на определено място на небесния свод тази планета ще може да се види през телескоп.

Берлинският астроном Хале, след получаването на писмо от Леверие на 23 септември 1846 г. с помощта на телескопа откри предсказаната от Леверие планета. Така бе открита нова планета, наречена Нептун. Впоследствие по същия начин, но вече въз основа на данните за отклоненията на наблюдаваната орбита на Нептун от изчислената, бе предсказано научно съществуването на още една планета; тя бе открита в 1930 год. и наречена Плутон.

По повод откриването на Нептун Енгелс писа: „Коперниканската слънчева система в продължение на триста години си остава хипотеза, за правилността на която човек би могъл да заложи сто, хиляда, десет хиляди срещу едно — но все пак хипотеза; но когато Леверие въз основа на дадените от тази система данни не само доказал, че трябва да съществува още една, неизвестна планета, но и изчислил мястото, където тази планета трябва да се намира на небето, и когато Хале наистина намери тази планета, коперниканската система беше доказана“¹.

През XIX в. в Европа бе на мода учението на буржоазния философ-позитивист Огюст Конт, който твърдеше, че задача на науката било само описанието на явленията, но съвсем не и откриването на законите на природата, защото същността на явленията била непознаваема.² Конт по-специално твърдеше, че човечеството никога не ще може да узнае даже химическия състав на звездите. Но изминаха само малко повече от 10 години след това твърдение и учените получиха възможността да определят точно химическия състав на звездите благодарение на разработването на метода на спектралния анализ (1859 г.). Съвременната астрономия и астрофизика проникват в дълбинните процеси на развитието на вселената, опознават процесите, които стават вътре в звездите, разкриват тайните на раждането, развитието и угасването на звездите, астроботаниката изследва растителните форми на живот върху планетите и т. н.

¹ Ф. Енгелс Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии, 1952, стр. 18 [Бълг. изд., 1949, стр. 31].

² Позитивизмът и днес е разпространена, „модна“ школичка на съвременната буржоазна философия. За позитивизма са характерни: а) отричането на необходимостта от научен мироглед за „положителните“ естествени и социални науки, б) отричането на възможността да се познават обективните закони на природата и обществото, в) свеждането на задачите на науката само до описание на явленията.

Изключително голяма роля играе научната абстракция по въпросите на обществената наука. Изследователят на икономическите и други обществени отношения не може да се възползува от онези методи на научния експеримент, които предоставят на изследователите физиката, химията или другите специални естествени науки. Социологът не може да прави опити в лабораторията и да проверява теоретичските изчисления с помощта на научните уреди.

Всичко това в обществената наука се заменя и допълва със силата на научната абстракция. Изводите на обществената наука се проверяват не в лабораторията на научно-изследователския институт, а в живата практическа общественно-производствена дейност на хората, в хода на класовата борба, в хода на социалистическото и комунистическото строителство.

В трудовете на класиците на марксизма-ленинизма са дадени задълбочени научни абстракции, разкриващи същността на обществените явления. Научните абстракции в трудовете на класиците на марксизма-ленинизма са резултат от обобщаването на грамаден брой обществени явления в тяхното развитие. Обобщаването на най-съществените признаци на капиталистическия и социалистическия начин на производство, откриването на икономическите закони на капитализма и социализма дава възможност на Комунистическата партия да предвижда тенденциите на развитието и правилно да ръководи борбата на трудещите се за комунизъм.

Пример на задълбочени научни абстракции са основните понятия на диалектичския и историческия материализъм. Тези понятия отразяват в съзнанието на човека материалния свят и неговите закономерности по същество, изцяло.

И тъй, научното, абстрактното мислене представлява качествено нова форма на отражение на природата в съзнанието на човешка. Научната абстракция е отражение в мисленето (чрез отделянето на общото от единичното) на същността на явленията, на дълбинните процеси на развитието, на обективните закони в природата и обществото.

Абстрактното мислене в различните области на духовната дейност има своя специфика. Например абстрактното мислене в художественото творчество се отличава със свои специфични особености.

Изкуството, художественото творчество отразява действителността в художествени образи. Но това не означава, че образността в изкуството отхвърля понятията и логическата връзка между понятията. Усещанията и понятията са отражение на външния свят и въпреки цялото качествено различие не могат да бъдат откъснати едно от друго.

В реалистичното, високоидейно произведение образите синтезират жизнените впечатления на художника, неговото разбиране на действителността, те въплътяват главното, същественото, типичното в обективната действителност. Типичността не е някакво статистическо средно, тя съответствува на същността на дадено социално-историческо явление.

Моментът нагледност винаги присъствува в процеса на научното, абстрактно мислене. Най-голяма въздействаща сила имат такива произведения, в които се синтезира абстрактното и образното мислене. Например „Капиталът“ на Маркс показва цялата капиталистическа формация като жива, включва изпълнени с най-дълбоко научно съдържание художествени образи. Достатъчно е да се припомни главата за първоначалното натрупване на капитала или изобразяването на системата на машините като чудовище, „ . . . чието тяло запълва цели фабрични здания и чието демонична сила, отначало скрита от почти тържествено-отмереното движение на неговите исполински членове, избухва в трескаво-бесния танц на неговите безбройни същински работни органи“¹.

Този образ на машината-чудовище не е случаен у Маркс, той отразява същността на капиталистическото използване на машините. Маркс показва, че машината при капитализма е превърната във вампир, изсмукващ соковете от работниците, в средство за експлоатация на пролетариата.

Много научно-философски произведения от миналото също така съчетават логическите форми с художествени образи например: „За природата на нещата“ от Лукреций, „Разговорът на Даламбер и Дидро“ от Дидро, забележителните научно-философски поеми на М. Ломоносов, „Пътешествие от Петербург до Москва“ от А. Радищев, романът „Какво да се прави?“ от Чернишевски и др.

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, 1952, стр. 388 [Бълг. изд., 1951, стр. 310].

Основните форми на абстрактното мислене са понятията, съжденията и умозаклученията. В противоположност на идеализма диалектическият материализъм ги разглежда като форми, в които се отразяват реалните съществени връзки на обективния свят. С помощта на логическите закони връзката на идеите отразява връзката на нещата.

Марксисткият философски материализъм учи да се прилага материалистическият принцип за първичността на материята и вторичността на съзнанието при изучаването на логическите форми на мисленето и в понятията, съжденията и умозаклученията да се разкрива отражението на обективните връзки на предметите на материалния свят. Наред с това марксисткият философски материализъм учи да се прилага диалектиката към процеса на мисленето, да се изучава мисленето в цялата му сложност и противоречивост, в движение и развитие.

С помощта на научните абстракции науката отделя, анализира отделните страни на предметите и явленията, а след това преминава от абстрактното към конкретното, т. е. възпроизвежда в теорията обективния процес на развитието на предметите и явленията в очистена от случайности форма.

Така например в кинематиката, като се абстрахират от стряска и масата на телата, изучават само геометричния образ на движението. Обаче за цялостното научно разбиране на движението е необходимо да се изследват и останалите страни на механичното движение. Друг пример. Маркс в „Капиталът“, след като изследва предварително отделно процеса на производството и отделно процеса на обръщението, дава в резултат на това цялостна теоретична картина на процеса на развитието на капиталистическия начин на производство.

Следователно, както изтъква Маркс, „методът да се изкачваме от абстрактното към конкретното е само начин на мисленето да усвоява конкретното, да го възпроизвежда като духовно конкретно“¹.

Марксисткият диалектически метод изисква гъвкавост на понятията, т. е. отразяване в диалектиката на понятията движението и изменението на самите предмети и явления на природата и обществото.

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, Госполитиздат, 1951, стр. 214 [Бълг. изд., 1949, стр. 245—246].

Всяка „гъвкавост“ на понятията, взета субективно, т. е. откъснато от живота, води до жонглиране с понятията, до еkleктика, до софистика.

Ролята на езика в познанието. Мисленето и неговите логически форми са неразривно свързани с езика. Каквито и мисли да възникват в главата на човека, те винаги възникват в езикова обвивка. Езикът е непосредствената действителност на мисълта.

Езикът, думата е характерна черта на човешкото мислене, на човешкия начин за отражение на действителността. Нито на едно животно не е присъщо отразяването на външния свят посредством думите. Думата е специфично средство за изразяване мисълта на човека. Думата винаги предполага обобщение. Подчертавайки слятостта, неразривното единство на езика и мисленето, на думата и понятието, класиците на марксизма-ленинизма не отъждествяват думата с понятието. Думата в граматически смисъл е определена единица на речта и е звуков израз на отделния предмет на мисълта. А понятието включва мисълта за предмета, която подчертава редица взаимно свързани признаци на предмета. В понятията се обобщава опитът от дейността на човека, опитът от развитието на науката. Понятията се изразяват чрез думи и не съществуват без думи. Но докато думата се изучава от езикознанието, понятието е предмет на изучаване от логиката, от историята на мисълта и т. н. Филологическият анализ на думите не е тъждествен на анализа на съдържанието на понятията, но има значение в марксистко-ленинската теория на познанието. Енгелс критикува Л. Фойербах за това, че той извежда същността на религията от етимологическия анализ на думата „religare“ — „свързвам“, тъй като с това Фойербах замазва истинската роля на религията, която не е средство за общуване, а средство за поробване на хората. Първично по отношение на думата, както и по отношение на понятието, е обкръжаващият материален свят, който е отразен в понятията, изразени с думи.

Ролята на езика в познанието се състои в това, че той закрепва в думите и в съединенията на думите в изречения резултатите от дейността на мисленето, успехите от познавателната дейност на човека.

Така например думите „материя“, „енергия“ или пък съединението на думите в изречението: „Всеки вид дви-

жение при определени условия всеки път по напълно определен начин може да се превърне във всеки друг род движение“ — са регистрирали и закрепили с помощта на езика резултатите на дългогодишна познавателна дейност на човека, основана върху неговата практическа дейност. Обмяната на мисли по въпроса за превръщането на формите на движението е жизнена необходимост, защото цялото развитие на съвременната техника е основано върху прилагането на закона за съхранението и превръщането на енергията. Изразен със средствата на езика, този закон, както и другите постижения на познавателната дейност на човека, става достояние на всяко ново встъпващо в живота поколение още от училищната скамейка.

По такъв начин благодарение на езика се осъществява предаването от поколение на поколение опитът и знанията, натрупани от обществото в борбата с природата.

Всичко това означава, че езикът и писмеността в огромна степен ускоряват процеса на все по-задълбоченото познаване на света от всяко ново поколение. Благодарение на езика и писмеността човечеството не изучава отново онова, което е изучено вече от предшестващите поколения, а използва регистрираните и закрепените в езика резултати от познавателната дейност, извършена от предишните поколения.

Речниковият състав на езика се намира в почти непрекъснато изменение, защото се изменя животът, отразяван в понятията, изразявани от думите. Езикът в своя речников състав отразява непосредствено измененията, които се извършват в развитието на производството, базата, надстройката. Непрекъснатият растеж на промишлеността и селското стопанство, търговията и транспорта, техниката и науката изисква попълването на речниковия състав на езика с нови думи и изрази. Така например през периода на съществуването на съветското общество речниковият състав на руския език се е попълнил със значителен брой нови думи и изрази, появили се във връзка с възникването на новото социалистическо производство, с появяването на новата държава, на новата социалистическа култура, на новата общественост, морал и накрая във връзка с развитието на техниката и науката (например думите „колхоз“, „трудоден“ или изразът „социалистическо съревнование“ и др. т.).

Смисълът на редица думи и изрази се е изменил. Този факт също има голямо познавателно значение. Той показва как същият речников материал се свързва с новите понятия и отразява с това вече новите явления в живота. Така например старата дума „ударник“ започна да означава първенци на социалистическото съревнование, получи нов смисъл.

В хода на развитието на съветското общество отпадат от речниковия състав на езика известен брой остарели думи и изрази.

Развитието и усъвършенствуването на езика в значителна степен е обусловено от развитието на мисленето, което все по-пълно и по-задълбочено отразява обкръжаващата човека действителност. Граматиката на езика сама е резултат от продължителната, абстрахираща дейност на човешкото мислене и свидетелствува за успехите на мисленето и за неговото развитие.

4. Практиката — критерий на истината

Правилността на отражението на външния свят в мозъка на човека се проверява от практиката. Практиката потвърждава данните на сетивните органи и на мисленето, предавани от хората един на друг с помощта на езика.

Марксисткото разбиране на практиката. *Марксисткият философски материализъм разбира под практика преди всичко общественно-производствената дейност на хората.* Експериментът в лабораторията на учения или в заводската лаборатория, провеждан с помощта на научната апаратура, която е показател и израз на успехите в производството и науката, също така е част от общественно-производствената практика. В практиката, която служи като критерий на истината, се включва и практиката от астрономическите наблюдения, географските открития и т. н.

Не бива да се свежда практиката само до отношенията на хората към природата. Материалните, т. е. образувашите се независимо от волята на хората, производствени отношения на обществото са важна страна на общественно-производствената дейност. Затова в съдържанието на практиката марксизмът-ленинизмът включва и опитът

от класовата борба, практиката на борбата за социализъм и комунизъм.

Ако действуваме въз основа на правилна представа за предметите, за закономерностите на обективния свят, ние ще постигнем предварително набелязаните резултати. По такъв начин успехите от практическата дейност на хората са проверка на прилаганите в нея теоретически представи. Грешките и несполуките в практическата дейност свидетелствуват за непълнотата на нашите знания и с това тласкат към преодоляването на тези грешки, т. е. към по-нататъшното все по-задълбочено опознаване на света и неговите закономерности.

Практическата дейност на хората при последна сметка е решаващ начин за проверка достоверността на нашите знания. Практиката проверява правилността на отражението на природните явления, правилността на познанието на същността на тези явления. Практиката проверява правилността на нашите изводи за тези явления и за законите, които ги управляват. Практиката е основата и критерият за истинността на нашите знания за обективната реалност.

Едно от най-важните условия за развитието на науката е умението на дейците на науката да се вслушват внимателно към гласа на живота, на практиката.

Вън от практиката в нейното марксистко разбиране не може да се разреши въпросът за правилността или неправилността на човешките представи за външния свят. Нещо повече, опитът да се откъсне въпросът за познаваемостта на света от практиката довежда неизбежно до схоластика.

„Въпросът — пише Маркс, — дали човешкото мислене притежава предметна истинност, не е въпрос на теория, а *практически* въпрос. В практиката човек трябва да докаже истинността, т. е. действителността и мощта на своето мислене, неговата принадлежност към този свят.“¹

Въвеждането от марксисткия философски материализъм обществено-производствената практика в теорията на познанието на диалектичния материализъм нанесе смъртен удар върху агностицизма, философският идеализъм беше разобличен в онази сфера, където той се смяташе за неуязвим.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. II, 1952, стр. 383 [Бълг. изд., стр. 457].

Енгелс изтъква, че най-решителното опровержение на агностицизма е практиката, а именно експериментът и индустрията. „Ако можем да докажем правилността на своето схващане за дадено природно явление, като сами произведем това явление, като го предизвикаме от неговите условия и на това отгоре го заставим да служи на нашите цели — това туря край на Кантовото неуловимо „нещо в себе си“.“¹

Историята на науката и техниката потвърждават положението на марксисткия материализъм за познаваемостта на света, за ролята на практиката като критерий на истината.

Историята на естествознанието и съвременната наука неопровержимо свидетелствуват, че човекът с всяко научно откритие все по-дълбоко и по-пълно познава обективния материален свят и закономерностите на неговото развитие и потвърждава правилността на своите знания чрез практиката. Познавайки обективните закони на природата и обществото, хората ги използват за постигане на своите практически цели, овладяват стихийните сили на природата и създават в процеса на производството такива предмети и явления, които без тях природата не е създавала на Земята (например химически елементи по-тежки от урана, пластмаси, нови видове растения и породи животни и т. н.). Създаването в лабораториите и в промишлеността на предмети и явления, които без човека се създават от природата, а също така създаването по предварително на-белязан план, опирайки се върху познанието за законите на природата, на такива предмети и явления, които преди това не е срещал човек в условията на Земята, са неопровержимо доказателство за познаваемостта на света и неговите обективни закономерности.

Диалектическият материализъм напълно разобличи агностическите твърдения относно „непознаваемостта“ на законите на развитието на обществото. И тук решаващ критерий на истината е практиката.

Пролетариатът с революционна класа, чиято практическа дейност и жизненни интереси изискват изучаването на обективните закони на развитието и изменението на общественения живот. Учителите и вождовете на работническата

¹ Ф. Енгелс, Людвиг Фейербах и конец класической немецкой философии. стр. 17 [Бълг. изд., стр. 30—31].

класа Маркс и Енгелс създадоха точна наука за обществото — историческия материализъм, марксистката политическа икономия, теорията на научния комунизъм.

Маркс и Енгелс въз основа на познатите от тях обективни икономически закони на капиталистическия начин на производството за пръв път можаха научно да предвидят неизбежността на гибелта на капитализма, неизбежността на победата на пролетариата, твореца и строителя на комунизма. Науката за обществото беше творчески развита по-нататък в решенията на конгресите на КПСС и Централния комитет на комунистическата партия, в трудовете на Ленин, в трудовете на неговия продължител И. В. Сталин и на техните забележителни ученици и съратници. Практиката на класовата борба на пролетариата, победата на Великата Октомврийска социалистическа революция и победоносното строителство на комунизма в СССР неопровержимо доказват верността и силата на марксистко-ленинската теория. Световноисторическите успехи на социалистическото строителство в СССР, успехите на страните с народна демокрация, практиката на борбата на всички прогресивни сили начело с комунистическите партии срещу лагера на империализма са доказателство за великата мобилизираща, организираща и преобразуваща сила на идеите на марксизма-ленинизма, отразяващи точно действителното развитие на света, въоръжаващи практическата дейност на прогресивните сили на обществото.

Критика на прагматизма. Практиката решително опровергава идеализма и агностицизма в теорията на познанието. Затова не са учудващи отчаяните опити на съвременните философи на империалистическата буржоазия да фалшифицират понятието практика с цел да спасят идеализма. Един от тези опити е модната и досега в американската буржоазна философия „школа“ на така наречения прагматизъм, разобличена още от В. И. Ленин в книгата „Материализъм и емпириокритицизъм“.

Прагматистите (Джеймс, Дюи и др.) твърдят, че основа на тяхната философия била също практиката. Обаче под практика прагматистите разбират само онова, което е полезно, изгодно. Полезността те обявяват за единствен критерий на истинността. Тъй като по мнението на прагматистите всеки човек преследва своята изгода, истини има толкова, колкото и хора. Всъщност прагматистите обявяват за „истинно“ само онова, което е полезно за ка-

питала и му донася успех и печалба. От гледна точка на прагматистите религията например е „истина“, защото тя е „полезна“ за експлоататорските класи, идеализмът се оказва „истинен“ на същото основание. Прагматистите обявяват за „истина“ всяка лъжа, ако тази лъжа е изгодна за империалистическата буржоазия. Прагматистите се явяват като философски оръженосци на съвременната войнствуваша империалистическа реакция в САЩ. Те отхвърлят съществуването на външния материален свят и неговите обективни закономерности, отхвърлят разбирането на практиката като критерий на обективната истина, те действуват като субективисти.

За прагматистите В. И. Ленин пише: „Едва ли не „последна мода“ на най-новата американска философия е „прагматизмът“ (от гръцкото прагма — работа, действие, философия на действието). Философските списания говорят за прагматизма едва ли не повече от всичко. Прагматизмът осмива метафизиката и на материализма, и на идеализма, превъзнася опита и само опита, признава за единствен критерий практиката . . . и . . . преблагополучно извежда от всичко това бога за практически цели, само за практиката . . .“¹

Марксисткият философски материализъм разобличава и другите опити на идеалистите да извратят въпроса за практиката и нейната роля в познанието.

Така например махистът А. Богданов идеалистически разбира практиката като „колективен опит“, т. е. като усещане на много лица, и твърди, че така разбираната човешка практика е единственият обект на познанието. Богданов отрича материята като предмет на познанието.

В противоположност на това марксисткият философски материализъм твърди, че обект на научното познание е материалният свят, съществуващ във и независимо от съзнанието, съществувал и тогава, когато не е имало общество и общественно-производствена дейност на хората. Марксисткият философски материализъм органически свързва въпроса за ролята на практиката в теорията на познанието с материалистическото разрешаване на ос-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 327 [Бълг. изд., 1951, стр. 361]

новния въпрос на философията, с признаването на съществуването на материята във и от съзнанието, с принципа на познаваемостта на обективния свят.

Критика на махисткото тълкуване на понятието „опит“. Един от характерните похвати на идеалистите в тяхната борба срещу науката е тяхното извратено тълкуване на „опита“, което широко се прилага от реакционната философия за прикриване на антинаучното съдържание на своите теории.

Махистите, жонглирайки с понятието „опит“, отхвърлят обективното съдържание на опита, разглеждат „опита“ идеалистически, само като усещане, преживяване на човека. На махистката вдица се хвана Плеханов, като се съгласи с едно от махистките тълкувания на понятието „опит“.

В труда си „Материализъм и емпириокритицизъм“ Ленин показва, че различните обяснения на понятието „опит“, неговото обяснение като „средство на познанието“ или „предмет на познанието“, сами по себе си не разкриват още основните гносеологически различия между материализма и идеализма. Същността на работата се състои в това, да се разкрие обективното съдържание в опита: обективната реалност, съществуваща във и независимо от съзнанието.

В противоположност на махизма марксисткият философски материализъм определя опита като част от общественно-производствената дейност на хората, насочена към разкриване на обективните закони на материалния свят, към неговото преобразуване. Дори и в най-обикновения научен експеримент голяма роля играе активното отношение към природата. Науката възпроизвежда явленията на природата чрез опита с цел да разкрие нейните закони, с цел да овладее нейните тайни.

По такъв начин марксизмът-ленинизмът разобличава всички идеалистически извращения в разбирането на практиката и за пръв път въвежда в теорията на познанието практическата дейност на хората, тяхната общественно-производствена дейност.

Въвеждането на практиката в теорията на познанието характеризира марксизма като действителен мироглед в противоположност на съзерцателния характер на стария, до-марксов материализъм.

Практиката — основа на единството на живото съзерцание и абстрактното мислене. За отстраняването на грешките при мисленето и за използването на изводите на теорията в живота е необходимо да се върви от практиката към мисленето и от мисленето към практиката, проверявайки чрез нея правилността на резултатите на абстрактното мислене. Следователно практиката е не само основа на познанието и критерий на истината, но и цел на познаването на обективния свят. Практиката лежи в основата на всички етапи на познанието на обективната реалност. Живото съзерцание на природата от човека, както и абстрактното мислене на хората исторически са могли да възникнат и да се развиват само в процеса на практическото въздействие на човека върху природата и обществото, в хода на общественно-производствената дейност на хората.

Истински научното познание на света има за цел активното преобразуване на природата, комунистическото преобразуване на обществото, внедряване резултатите на теорията в живота.

Практиката потвърждава единството на живото съзерцание и абстрактното мислене. Всеки опит да се сведе процесът на познанието само до един от тези моменти на познанието противоречи на реалните факти на действителността, води до извращаване на марксистко-ленинската теория на отражението. Ограничаването на процеса на познанието на външния свят само с данните на сетивните органи, недооценката на ролята на абстрактното мислене води до сляпо натрупване на факти, без разкриване на тяхната вътрешна връзка. От друга страна ограничаването на познанието на природата само с абстрактното мислене, игнорирането на данните на сетивните органи и на практиката води направо към схоластика. Практиката, разглеждана във връзката с теорията, води към практицизъм, към работа пипнешком, слепешката. Анализът на всеки вид човешка дейност потвърждава правилността на този извод.

Като резултат от развитието на промишлеността и науката на помощ на сетивните органи и мисленето на човека в хода на неговото познание на външния свят идва цялата съвременна научна и техническа апаратура. За да бъдат изработени съвременните телескопи, светлинните и електронните микроскопи, сеизмографи, радиопредаватели, телевизори, кондензационни камери, бетатрон, цикло-

трон, радиолокатор, електроинтегратор и другата научна и промишлена апаратура, е необходимо високо равнище на развитие на производството, огромен запас от наблюдения, високо равнище на развитието на научното мислење.

Ще дадем пример за такова единство на всички форми на отражение на външния свят.

Изобретяването и усъвършенствуването на светлинния микроскоп навремето бе огромно постижение на науката и техниката. Човекът започна да вижда недостъпните за невъоръженото око най-дребни предмети. Обаче светлинният микроскоп не позволява да се различават предмети по-малки от дължината на светлинната вълна.

Буржоазните философи-идеалисти побързаха и тук да заявят, че бил настъпил предел на познанието на микропроцесите от човека. Обаче в 20-те години на ХХ в. бяха открити вълновите свойства на електроните. Оказа се, че при известни условия може да се получи електронна вълна от такава дължина, че стават видими частици, които не можеха да се видят с оптически микроскоп.

Използувайки това откритие, учените получиха възможност да създадат особени електронни микроскопи. Електронният микроскоп е много пъти по-силен от най-силния светлинен микроскоп. С помощта на електронния микроскоп може например да се види вирусът на грипа, чиито размери съставляват величина от мащаба на няколко молекули. И това още не е пределът на възможностите за усъвършенствуването на съвременната микроскопия.

Съветските астрофизици съумяха въпреки мощните облаци тъмна междузвездна материя да фотографират с помощта на инфрачервените лъчи смятания по принцип недостъпен за научно изследване център на Млечния път (нашата Галактика). Те съумяха да открият тежкия въглерод в състава на звездите-гиганти, съумяха да покажат, че в състава на Млечния път звездите не са възникнали едновременно, както пишеха за това буржоазните астрофизици, че в него и сега се извършва процес на звездообразуване.

Днес ние можем да видим следите на такива явления, които е невъзможно да се видят непосредствено дори с помощта на най-силния електронен микроскоп. В кондензионната камера може да се наблюдава движението на отделните електрони, да се фотографира полетът на по-

зитрона и т. н. Учените конструираха уреди, които дават възможност да се наблюдават явления и процеси, протичащи в една милионна и дори по-малка част от секундата.

Убедителни примери за превръщането на „нещата в себе си“ в „неща за нас“ ни дава практиката на използването в промишлеността постиженията на съвременната синтетична химия.

Преди хората не умееха да произвеждат изкуствен каучук. Структурата на молекулата на естествения каучук не беше достатъчно известна на химиците. В това отношение каучукът оставаше за науката „нещо в себе си“. Комунистическата партия постави пред съветските химици задачата в кратък срок да отгадаят тайната на химическия строеж на молекулата на каучука и да се научат сами в лабораториите и в промишлеността да произвеждат онова, което без нас, като сок на някои специални растения, произвежда природата.

Още преди Великата Октомврийска социалистическа революция забележителният руски химик С. В. Лебедев стигна много близко до разрешаването на проблемата за изкуствения синтез на каучука. Но само в условията на съветския строй и съветските химици начело със С. В. Лебедев разкриха тайната на строежа на каучука и разработиха технологията на производството на синтетичен каучук. По такъв начин и в тази област на химическите знания на практика беше доказана познаваемостта на света. Тези примери от историята на астрономическите открития, на физиката и химията са потвърждение на положението на марксисткия философски материализъм, че няма непознаваеми неща, а има само неща, засега още непознати, които обаче рано или късно ще бъдат познати от силите на науката и практиката.

Така единството на живото съзерцание, на абстрактната научна мисъл и практиката позволява все по-задълбочено и по-задълбочено да се отразява природата. Науката и практиката доказаха правилността на положението на марксисткия философски материализъм, който твърди, че възможностите на човешкото познание са безпределни. От живото съзерцание към абстрактното мислене, а от него — към практиката — такъв е пътят на познанието на истината.

И тъй, практиката доказва познаваемостта на света. Проверените от практиката знания за законите на природата са обективни истини.

А как разбира марксисткият философски материализъм истината?

5. Обективна, абсолютна и относителна истина

Марксистко-ленинската теория на отражението. Обективна истина. Диалектическият материализъм като наука за законите на развитието на природата и обществото отразява света такъв, какъвто той съществува в действителност. Силата на диалектическия материализъм се заключава в това, че отразява точно обективната реалност, в неговата жизнена правда.

Истината е правилно, проверено от практиката, отражение на съществуващите вън и независимо от съзнанието предмети и явления на природата и обществото. Това понятие за истината изхожда от основните принципи на марксистко-ленинската теория на отражението.

Марксистко-ленинската теория на отражението отхвърля идеалистическите „теории“, че усещанията на човека не били снимки, копия от явленията на външния свят, а представлявали само условни знаци, символи, които не приличат на предметите и които отделяли човека от света с непреодолима преграда.

Немският физиолог Хелмхолц нарече усещанията символи, „условни знаци“, т. е. нещо съвсем несходно със самите неща, които предизвикват усещанията. Плеханов, вместо да се обяви против тази теория, по същество се солидаризира с нея; той нарече усещанията иероглифи. Използвайки термините „иероглифи“ или „символ“ във философски, гносеологически смисъл, Хелмхолц, а заедно с него и Плеханов смятаха, че усещането няма сходство с онова, което то отразява.

В книгата „Материализъм и емпириокритицизъм“ Ленин разобличи теорията за „символите“, „иероглифите“ и показа, че отричането на сходството на сетивния образ с предизвикалия го предмет води до признаването за непознаваема „нещата в себе си“ и при последна сметка до идеализма, до попщината. Защото има символи, на които в

действителността нищо не съответствува. Например иконата — това е символ, който изобразява бога, който в действителност не съществува. Ако признаем, че усещането е само символ, т. е. нещо само субективно, тогава това дава възможност да се предположи, че на този „символ“ (усещане) нищо не съответствува в самата природа; това означава по-нататък съмнение в съществуването на самата материя като източник на нашите усещания.

Разобличената от Ленин теория на „символите“ или „нероглифите“ възпроизвежда основните аргументи на субективните идеалисти Беркли, Юм, Кант, които твърдят, че човек не може да излезе вън от пределите на своите усещания.

На идеалистическата „теория на символите“ Ленин противопостави материалистическата теория на отражението, чиято отправна точка е признаването на съществуването на външния свят вън и независимо от отражаващото го съзнание. Теорията на отражението изхожда от материалистическото твърдение за познаваемостта на света, от марксисткото положение за ролята на практиката — общественно-производствената дейност на хората — като основа на познанието и критерий на истината.

Теорията на отражението разглежда усещанията, получавани от предметите и явленията на външния свят, като копия, образи на тези предмети и явления. Материята е източник на усещанията, а усещанията са отражение на материята, отражение на битието.

Теорията на отражението разглежда познанието не като мъртва фотография на предметите, а като сложен диалектически противоречив процес на познанието на човека за безкрайно развиващия се свят, съществуващ вън от съзнанието, като процес на задълбочаването на познанието на природата, процес на преминаване от познаването на явленията на външния свят към познаването на тяхната все по-дълбока същност, като процес на творческо развитие на науката за природата, обществото и мисленето. С това теорията на отражението разрешава въпроса за съдържанието и пълнотата на нашите знания, въпроса за обективната, абсолютната и относителната истина.

Познанието на природата и обществения живот от човека представлява процес на безкрайно движение от незнание към знание, от по-малко задълбоченото познание към по-задълбоченото.

Диалектическият характер на процеса на познанието е обусловен от диалектическият процес на развитието на самия обективен свят. Диалектиката на познанието отразява диалектиката на самите неща. *„Отражението на природата в мисълта на човека трябва да се разбира не „мъртво“, не „абстрактно“, не без движение, не без противоречия, а във вечен процес на движение, възникване на противоречия и тяхното разрешаване.“*¹

Идеализмът, отричайки първичността на материята и вторичността на съзнанието, отхвърля с това и възможността за отражението на външния свят в съзнанието. Обективният идеализъм (Хегел) определя истината като тждество на битието с някакво надприродно мислене; под истина субективният идеализъм разбира тждеството на предмета с усещането или мисленето на субекта. По такъв начин дори онези от идеалистите, които признават истината на думи, всъщност отричат нейното обективно съдържание.

Що се отнася до съвременните буржоазни философи-идеалисти, то мнозина от тях (например Карнап) открито искат да се изгони дори самото понятие истина от философска и научна употреба. Един от съвременните английски философи нарича истината черна котка, която отсъства от тъмната стая, където я търси съляп човек. Не са рядкост в американско-английската философска литература изявления, че под истина следва да се разбира често повтарящата се лъжа. Походът против истината е ярко свидетелство за разложението на съвременната буржоазна реакционна философия.

В противоположност на тази реакционна установка на враговете на науката диалектическият материализъм се обявява в защита на научната истина. Диалектическият материализъм решително отхвърля субективизма и произвола по въпроса за истината, като изхожда от това, че предмет на всички човешки знания е обективната реалност, съществуваща във и от съзнанието, безкрайно развиващата се и безкрайно изменяща се природа.

В. И. Ленин нарича обективна истина такова съдържание на нашите представи, което не зависи от субекта, не зависи нито от човека, нито от човечеството.

¹ В. И. Ленин, *Философские тетради*, 1947, стр. 168.

Марксисткият философски материализъм изхожда от това, че нашите знания за законите на природата, проверени от опита, практиката, са достоверни знания, обективни истини. Например фактът, че земята се движи около Слънцето, съществува независимо от съзнанието. Доказаното от практиката научно положение за въртенето на Земята около Слънцето е обективна истина.

Когато ние казваме, че в нашите представи и понятия има такова съдържание, което не зависи от нас, от нашето съзнание, с това ние признаваме обективната истина.

Марксисткият философски материализъм разбира обективността на истината като отражение в съзнанието на материалния свят, *който съществува независимо от съзнанието*. А идеалистите фалшифицират понятието за обективното, като твърдят, че обективно е само „общозначимото“, т. е. съществуващото в съзнанието не на един човек, а на много хора. Така говори например махистът Богданов, който нарича истината „социално-организиран“, „социално-хармонизиран опит“ на хората.

Ленин показва, че ако истината се разбира така, както я разбира Богданов, трябва да се признае за „истинно“ твърдението за съществуването на бога, дяволите, русалките и прочее глупости, тъй като милиони хора още вярват в бога, в съществуването на таласъми, духове.

По богдановски път вървяха онези икономисти и философи, които твърдяха, че икономическите закони на социализма възниквали благодарение на съзнателните действия на съветските хора. С това те скъсваха с марксизма, тръгваха по пътя на субективния идеализъм.

Отричането на обективната истинност на законите на науката води към ликвидиране на самата наука, защото науката не може да живее и да се развива без признаването на обективните закономерности, без изучаването на тези закономерности.

Марксисткият философски материализъм води борба не само с идеалистическото, но и с вулгарно-материалистическото разбиране за истината. Вулгаризаторско е мнението, че под истина следвало да се разбира само самият предмет, а не неговото правилно отражение, проверено от практиката. Такава постановка на въпроса за истината премахва въобще въпроса за истината, изключва го от кръга на въпросите на теорията на познанието.

Свеждането на истината до предмета и премахването с това на въпроса за *отражението на предмета в съзнанието* логически води до твърдение за непознаваемостта на предметите и явленията.

Разбира се, без признаване на обективното съществуване на предметите, които се познават, не може дори и да се поставя въпросът за обективната истина. Обаче въпросът за истината предполага не само признаване на обективността на природата, но и признаване на възможността за правилното ѝ отражение в съзнанието на човека, което е подчертано в марксисткото учение за обективната истина.

Абсолютна и относителна истина. Марксисткият философски материализъм дава единствено научен отговор и по повод на другата страна на въпроса за истината — „... могат ли човешките представи, които изразяват обективната истина, да я изразят изведнаж, изцяло, безусловно, абсолютно или пък само приблизително, относително?“¹

Съотношението между абсолютната и относителната истина е въпрос за *пълнотата* на нашите знания, за познанието като *процес*.

Марксистско-ленинското учение за абсолютната и относителната истина е теоретическо обосноваване на положението за безграничните възможности за познаване на безкрайния обективен свят от човека, за творческия характер на науката. То е насочено против идеализма и догматизма.

Философите-идеалисти (релативистите)², като посочват изменчивостта на научните представи за строежа на материята, отричат достоверността на нашите знания за света изобщо. Те твърдят, че смяната на представите за строежа на материята доказвала пълното отсъствие в нашите знания на каквото и да било обективно съдържание, независимо от субекта, от наблюдателя.

В борбата против материализма буржоазните философи-идеалисти твърдят, че всички истини на науката били относителни истини, които нямали никакво обективно съдържание, нито частичка абсолютна истина. Всички наши

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 110 [Бълг. изд., 1951, стр. 120].

² Релативисти (от латинската дума *relativus* — относителен) субективни идеалисти, отхвърлящи познаваемостта на света, като се позовават на относителността, изменчивостта на човешките знания.

знания, твърдят релативистите, са само относителни, субективни и не притежават никаква достоверност.

Идеалистите-релативисти отхвърлят абсолютната истина и с това отричат обективната истина. Отхвърляйки, отричайки обективната истина, идеалистите-релативисти промъкват агностицизма.

В противоположност на идеализма метафизическият материализъм признава познаваемостта на света, признава обективната истина. Обаче метафизиците-материалисти не разбират диалектическия характер на процеса на познанието на безкрайната материя. По въпроса за истината те стоят на позициите на догматизма.

Метафизиците-материалисти, особено от типа на Дюринг, смятат за възможно да се изрази в човешките представи обективната истина стведнаж, изцяло, в „окончателен вид“. Затова всяко установено в специалните области на знанието и доказано от опита научно положение те смятат за неизменна и окончателна истина, абсолютна истина от „последна инстанция“. Метафизическият материализъм разглежда научните истини във от движението, във от развитието и затова ги превръща в закостенели догми, които уж изчерпвали всички страни на изучавания обект.

В обстановката на рязък прелом в старите привични възгледи за строежа на материята в началото на ХХ в. метафизиците-материалисти разглеждаха всяко ново революционно откритие във физиката като крах на всички предишни научни знания за материята. Тяхната позиция: „или цялата абсолютна истина наведнаж, или никаква обективна истина въобще“, наливаше вода в мелницата на философския идеализъм.

Тази безпомощност на метафизически мислещите хора пред новите открития на физиката бяха използвани от философите-идеалисти в борбата против материализма.

В произведението си „Материализъм и емпириокритицизъм“ В. И. Ленин показва, че метафизически мислещите естествоизпитатели в обстановката на империалистическата реакция и рязък прелом в привичните понятия в науката се смъкват през релативизма към субективизма и идеализма.

За разлика от метафизическия материализъм, който признава, че е възможно да бъде напълно изчерпано познанието на материята, марксисткият философски материализъм твърди, че обективният свят е неизчерпаем за

познанието, признава процеса на познанието за безкраен, тъй както е безкрайна самата природа, както е безгранично нейното развитие. С това непълнотата, относителността на нашите знания във всеки даден момент се разглежда от диалектическия материализъм като показател за постоянното развитие на науките, за все по-голямото приближаване към абсолютната истина.

Грешката на материалистите-метафизици по въпроса за абсолютната истина се заключава и в тяхното крайно опростяване на самото понятие абсолютна истина. Материалистите-метафизици свеждат въпроса за абсолютната истина само до въпроса за така наречените „вечни истини“. Действително към такива вечни истини се отнася всеки факт, който някога е съществувал, например фактът, че Коперник е умрял в 1543 г. Обаче свеждането на абсолютната истина към подобни плоски „вечни истини“ не дава нищо за задълбочаването на нашите знания за безкрайно развиващата се природа. Такава ограничена представа за абсолютната истина не се издига до научното диалектико-материалистическо разбиране на процеса на познанието като безкраен процес на задълбочаване на нашите знания за безкрайно развиващия се свят.

В книгата „Материализъм и емпириокритицизъм“ Ленин ярко характеризира борбата на Енгелс против Дюринг по въпроса за така наречените „вечни истини“. Самовлюбеният метафизик-догматик Дюринг по най-сложните въпроси на науката надясно и наляво хвърля думите: „последна, окончателна, вечна истина“. Енгелс, пише Ленин, осмя схоластичните упражнения на Дюринг: „... Вечни истини има, но не е умно да се употребяват големи думи... за прости неща. За да тласнем материализма напред, трябва да изоставим вулгарната игра с думата: вечна истина, трябва да умеем диалектически да поставим и решим въпроса за съотношението между абсолютната и относителната истина.“¹

Разобличавайки махиста Богданов, който отхвърляше обективната истинност на Марксовата теория за паричното обръщение, Ленин казва, че обективната истинност на тази теория, т. е. нейното съответствие с практиката, не могат да бъдат изменени от никакви бъдещи обстоятелства по същата проста причина, според която е вечна истината, че

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 120 [Бълг. изд., 1951, стр. 131].

Наполеон е умрял на 5 май 1821 г. Но веднага Ленин пише, че абсолютната истинност на Марксовата теория се свежда само към въпроса за вечната истина. Ленин изтъква значението на *цялата марксистка теория като единствено правилен път* за задълбоченото познаване на обществените явления.

Абсолютната истина не е само такава истина, чиято правилност не ще могат да опровергават никакви обстоятелства на бъдещето. Доколкото правилно сме познали обективния закон на природата, действащ в определена област от явления, и сме доказали чрез практиката достоверността на нашето знание, в тези предели нашите знания са обективна, абсолютна истина.

Тъй като материята е безкрайно многообразна и се намира в постоянно движение, изменение, развитие, тя е неизчерпаема. Безкрайният процес на познанието не може да бъде завършен: в света няма неща и явления, принципино непознаваеми, но има и винаги ще има неща, още непознати. Процесът на познанието на природата от човека е безкраен, но отделни научни положения, проверени от практиката, са заедно с това относителни истини, т. е. непълни, неизчерпващи целия безкраен свят. Но във всяка такава относителна истина заедно с това се съдържа частичка абсолютна истина.

От сумата относителни истини в тяхното развитие се образува абсолютната истина. Ние познаваме природата, без да я изчерпим, но всяка крачка на научното познание напред ни дава все по-пълна картина за света.

„От гледището на съвременния материализъм, т. е. на марксизма — пише В. И. Ленин, — исторически условни са *пределите* на приближаването на нашите знания към обективната, абсолютната истина, но *безусловно* е съществуването на тая истина, безусловно е това, че ние се приближаваме към нея. Исторически условни са контурите на картината, но безусловно е това, че тая картина изобразява обективно съществуващия модел.“¹

Пример за движението на науката към абсолютната истина е историята на физическите знания за строежа на материята.

Преди много векове е била издигната атомистичната хипотеза за строежа на материята, според която мате-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 123 [Бълг. изд., 1951, стр. 135],

рията се състои от дискретни частички -- атоми. Дълго време атомите се смятаха за напълно неделими, прости и непроницаеми. Обаче развитието на физиката в края на краищата доведе до извода, че атомите не са неделими, прости и непроницаеми. Беше установено, че те имат сложен строеж, че са проницаеми и са разрушими.

Този процес на все по-задълбочено познаване на строежа на материята идеалистите се стремят да представят като безредна смяна на възгледи, напълно отричащи и разрушаващи се един друг и възникващи всеки път на голо място. Но в действителност това не е така. Всяка крачка на науката е принасяла частичка от абсолютната истина, която е ставала непоклонимо достояние на научното знание. Наистина: останаха в миналото представите за абсолютната неделимост и простотата на атомите, но беше неоспоримо потвърдено това, че материята се състои от атоми. Разруши се представата за абсолютната, никъде никога непознаваща изключения неделимост на атомите, но се запази представата за тяхната относително голяма устойчивост, благодарение на която атомите запазват своята индивидуалност и се движат като нещо цялостно и единно. Откриването на законите на квантовата механика не означаваше, че Нютоновата механика се оказва съвършено невярна и трябва да бъде отхвърлена. Беше опровергана представата за всеобщата приложимост на Нютоновата механика, но се запази представата за обективността на нейните закони за определена област от явленията на природата. Първо, тя остава напълно вярна за микроскопичните тела от обикновен за нас мащаб, които се движат със скорости, малки в сравнение със скоростта на светлината; второ, законите на Нютоновата механика се оказват приложими за усреднена характеристика на движението на атомните частички в условията на тяхното движение в бавно променящи се полета. Законите на Нютоновата механика се оказаха частен случай от законите на квантовата механика и запазиха голямо теоретическо и практическо значение. Така, в дългия процес на познание на строежа на материята постепенно се натрупват зърна от абсолютна истина и се отхвърлят неверните представи. А самият факт на делимостта, сложността на строежа на атома бе още едно потвърждение на диалектическия материализъм. Както посочва В. И. Ленин, „разрушимостта на атома, неговата неизчерпаемост, изменчивостта на

всички форми на материята и нейните движения всякога са били опора на диалектическия материализъм“¹.

Тези примери показват как от сумата на относителни истини се образува абсолютната истина, как науката се развива по пътя на все по-пълното познаване на обективния свят, заменяйки едни по-малко точни представи и теории с други, по-точни, по-задълбочено и правилно отразяващи действителните закономерности на обективния свят.

Животът на всеки човек и на цели поколения е ограничен. Научното предвиждане също така има във всеки даден случай свои предели. Процесът на безграничното познание на природата във всеки даден момент е ограничен от равнището, достигнато от производството, от равнището на научния експеримент. При всички условия винаги остава област на още непознати предмети и явления.

С помощта на съвременния телескоп ние виждаме днес в дълбините на вселената несравнено повече от това, което са виждали Галилей или Ломоносов, но ние знаем, че има в света и такива природни явления, които засега лежат въвн от пределите на досегаемото от най-силните съвременни телескопи. По-нататък човекът ще създаде по-силни телескопи, а също така ще създаде други оръдия за научно познание и ще научи много от онова, което днес още не знае. Но вселената е безкрайна и знанията за нея ще се развиват все по-нататък и по-нататък.

Имайки предвид безкрайно развиващия се обект на нашето познание, Енгелс пише за противоречието между абсолютния характер на човешкото мислене като цяло и неговото осъществяване у отделните хора, които мислят само ограничено. „Това противоречие — пише Енгелс — може да бъде разрешено само в безкрайния процес, само в поне на практика безкрайното за нас редуване на човешките поколения. В тоя смисъл човешкото мислене е толкова суверенно, колкото и несуверенно, и неговата познавателна способност е толкова неограничена, колкото и ограничена. То е суверенно и неограничено по своите заложби, по своето призвание, по своите възможности, по своята крайна историческа цел, а несуверенно и ограничено — по своето отделно осъществяване, по конкретната в дадено време действителност.“²

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 268 [Бълг. изд., 1951, стр. 295].

² Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, Госполитиздат, 1953, стр. 81—82. [Бълг. изд., стр. 99—100].

Това противоречие между неограничените възможности на познанието на света и ограниченото осъществяване на тези възможности у всяко отделно човешко поколение се разрешава, както и всяко диалектическо противоречие, в движението, в историческото развитие.

Конкретността на истината. Познаване на спецификата на явленията. Познаването на природата от човека е отражение на външния свят, на неговите процеси, явления, отличаващи се едно от друго, извършващи се винаги в определени условия на място и време. Правилното отражение на природата в съзнанието на човека е в този смисъл всеки път конкретно. Правилното отражение на природата предполага всеostrанно изучаване на предметите, познаване на техните различни страни, техните връзки, тяхното развитие, познаването не само на онова, което е общо в различните предмети, но и онова, което ги отличава един от друг.

В реалната действителност единичното, общото и особеното са неотделими едно от друго. Както изтъква Маркс, конкретното затова е конкретно, защото то е съчетание на многобройни страни, то е единство на многообразното. Истината е конкретна, доколкото тя е отражение на това единство на многообразното, съществуващо в обективната реалност. В този смисъл диалектическият материализъм твърди: абстрактна истина няма, истината е винаги конкретна. Конкретността на истината означава познание на предметите и явленията в определени условия на тяхното развитие, а също така разкриване на спецификата на явленията.

Не може да се познае дълбоко същността на явленията, ако не се разкрият техните отличителни особености, тяхната специфика. Обобщенията, извършвани, без да се държи сметка за спецификата на явленията, водят към схоластика, към откъсване от живота, от конкретната действителност, към откъсване от истината, която винаги е конкретна.

Единството на всеобщите закономерности на материалния свят и специфичните закони на отделните области на явленията се отразява в развитието на естествените и обществените науки. Така например всеобщият обективен закон на естествознанието — законът за съхранението и превръщането на енергията — се проявява и действа специфично в областта на механическите, физическите, химическите, биологическите явления, в онези обективни за-

кони, които са открити от механиката, физиката, химията, биологията.

Социализмът и комунизмът са две стъпала на една и съща общественно-икономическа формация. Общото за тях е обществената собственост върху средствата за производство. Обаче икономиката на комунизма има своя специфика за разлика от икономиката на социализма. Икономиката на комунизма е висшето стъпало в развитието на производителните сили.

За комунизма е характерно наличието на единна общонародна форма на собствеността за разлика от двата производствени сектора в икономиката на социализма — всенародния (държавния) и колхозно-груповия. За комунистическата икономика за разлика от социалистическата икономика са характерни отсъствието на стоковото производство и на стоковото обръщение, а също така на закона за стойността. За комунистическата икономика е характерно разпределението на материалните блага според потребностите, а не според труда. При комунизма няма да има (а при социализма още съществуват) съществени различия между града и селото, между физическия и умствен труд и т. н.

В хода на развитието на науката въз основа на обобщаването на новия опит се задълбочава познанието на спецификата на явленията. Практиката на социалистическото строителство в СССР позволи на Комунистическата партия на Съветския Съюз да разбере по-дълбоко икономическите закони на социализма, икономическите и идеологическите предпоставки на постепенния преход от социализма към комунизма.

Положението на диалектическият материализъм за връзката на всеобщото и специфичното в природата и в обществото има огромно значение за разбирането на въпроса за конкретността на истината, за съотношението на абсолютната и относителната истина.

Конкретната, научната истина е истина само за дадени условия, отразяващи спецификата на явленията, и престава да бъде истина при други, изменили се условия. Познанието за природата и обществото винаги изисква по-нататъшно уточняване и задълбочаване на нашите знания, съобразяване с изменящите се условия на мястото и времето. По такъв начин марксисткият философски материализъм разглежда конкретната истина на науката като

относителна, т. е. съдържаща не цялата, а само частичка от абсолютната истина. Развитие на науката върху основата на практиката може да уточнява, да ограничава или, напротив, да разширява обема на отделната научна истина.

Марксисткото учение за истината — оръдие в борбата срещу догматизма. Положението на марксизма-ленинизма за безкрайността на познаването на материята е теоретическо обосноваване на творческия подход към въпросите на естествознанието и обществената наука.

Познаваните от науката обективни закони на природата и обществото не се създават по волята на хората, а възникват на основата на естествените (в природата) и икономическите (в обществото) условия. В коренно променилите се обективни условия едни закони могат да загубят сила, а други да влязат в действие. В тази връзка и практиката като критерий на истината трябва да се разбира диалектически. От характера на предмета на нашето познание произтича необходимостта от исторически конкретен подход към практиката като към критерий на истината. Самата практика, т. е. общественно-производствената дейност на хората, постоянно се развива.

Проверените от практиката положения на науката, закони на науката са истини, но не закостенели догми. В исторически изменилите се условия онова, което е било истина за дадени обективни условия, може да престане да бъде истина, да загуби сила при новите, изменили се условия, въпреки че практиката е потвърдила това положение в предишната историческа обстановка. „... Практиката като критерий никога не може по самата същност на работата да потвърди или опровергае *напълно* каквато и да е човешка представа. Този критерий е също така дотолкова „неопределен“, за да не позволява на човешките знания да се превърнат в „абсолют“ (т. е. в догма — *Ред.*), и в същото време дотолкова определен, че да води безпощадна борба с всички разновидности на идеализма и агностицизма.“¹

Пример на творческо развитие на марксизма е откриването от Ленин на обективния закон за неравномерността на икономическото и политическото развитие на капиталистическите страни в периода на империализма. Из-

¹ В. И. Ленин, Соч. т. 14, стр. 130 [Бълг. изд. 1951, стр. 142].

хождайки от принципите на марксизма, от изискванията на обективния закон за неравномерността на развитието на капитализма, Ленин замени остарялото при новите условия положение на Маркс и Енгелс за едновременната победа на социализма във всички страни или в повечето страни на Европа с новото положение за възможността за победата на социализма първоначално в няколко страни или дори в една, отделно взета страна и за невъзможността за победата на социализма едновременно във всички страни и с това творчески тласна напред теорията на Маркс. Практиката на Великата Октомврийска социалистическа революция и победоносното изграждане на социализма в СССР доказва истинността на новата, Ленинова теория за социалистическата революция.

Материалистическата диалектика на Маркс и Енгелс включва в себе си релативизъм, но не се свежда до него, т. е. признава относителността на нашите знания не в смисъл на отричане на обективната истина, а в смисъл на историческа условност на пределите на доближаването на нашите знания до тази истина.

Различието между релативиста и диалектика се състои в това, че първият, признавайки относителността на нашите знания, отрича абсолютната истина, което води в края на краищата до агностицизъм, а вторият смята, че от относителната истина в нейното развитие се образува абсолютната истина, което е обоснование на целеустременото и непрестанното движение напред към познаването на света.

И тъй, относителните истини представляват относително верни отражения на съществуващия независимо от човечеството обект. Тези отражения стават все по-верни. Във всяка научна истина, въпреки нейната относителност, има частичка абсолютна истина.

Няма в света непознавани неща, а има само неща, които още не са познати, които ще бъдат разкрити и познати от силите на науката и практиката.

Марксизмът-ленинизмът подчертава необходимостта от конкретно исторически подход към познаването на света.

Комунистическата партия, въоръжена с напредничавия, единствено научен марксистки мироглед, води непримирима борба против догматизма и зубрачеството в науч-

ната работа и в пропагандирането на марксизма-ленинизма.

Партията иска от комунистите усвояването не на отделни формули и цитати, а разбиране на истинската същина на цялото преобразуващо света учение на марксизма-ленинизма, което не стои на едно място, а се развива в неразривна връзка с живия живот.

6. Значението на марксисткото положение за познаваемостта на света за практическата дейност на Комунистическата партия

Марксисткото положение за познаваемостта на света и неговите закономерности е един от принципите на мировгледа на марксистко-ленинската партия. От този принцип следват извънредно важните изводи за познаваемостта на обективните закони на развитието на природата и обществото, за творческия характер на марксизма-ленинизма, за единството на марксистката наука с революционната практика.

От това, че светът е познаваем и нашите знания за природата, проверени от опита, от практиката, са достоверни знания, обективни истини, следва, че общественият живот е също познаваем, а данните на науката за законите на развитието на обществото са достоверни, имащи значението на обективни истини.

И докато реакционната буржоазия представя социологията като учение за ирационалното и непознаваемото, диалектическият материализъм учи (и практиката напълно потвърждава това), че науката за обществото може да бъде също такава точна наука, както, да речем, биологията. Комунистическата партия гради своята дейност върху марксистко-ленинската обществена наука, която дава точно, вярно знание на обективните закони на развитието на обществото. Единството на теорията и практиката е пътеводната звезда на партията на пролетариата.

Великата сила на марксистко-ленинската теория се състои преди всичко в това, че тя правилно отразява обективните закони на общественото развитие. В дълбоката правдивост на идеите на марксизма-ленинизма се заключава тяхната велика сила, тяхната мобилизираща, организираща и преобразуваща роля.

Марксисткият философски материализъм учи не само да се проверява на практика достоверността на научните изводи и открития, но и широко да се прилага теорията за практическото изменение на света.

Фр. Енгелс отбелязва, че „свободата се заключава не във въображаемата независимост от законите на природата, а в опознаването на тези закони и в съдържащата се в това познание възможност планомерно да заставяме законите на природата да действуват за достигането на определени цели“¹.

Истинската свобода на човека се състои именно в това, че хората, познавайки обективните закони (т. е. необходимостта), могат да ги прилагат напълно съзнателно в интерес на обществото.

Диалектическият материализъм сложи край на метафизическото и идеалистическо противопоставяне на свободата и необходимостта, според което свободата означавала независимост от необходимостта, т. е. произвол. Само познавайки необходимостта, действайки в съгласие с обективната закономерност, човек постига предварително поставената цел. Това положение се потвърждава напълно от цялата история, от целия опит на освободителното движение на пролетариата и от световноисторическите успехи на социализма в СССР, от опита на страните с народна демокрация.

Комунизмът е нов, несъществуващ още в историята обществен строй. Не може успешно да се организира борбата на народните маси за победата на този строй, ако не познаваме законите на неговото възникване и развитие, ако не познаваме пътищата и средствата на комунистическото строителство. Да се действа тук на слуги, да се осланяме на стихийното течение на събитията — значи положително да се претърпи поражение и да не се постигне поставената цел. За да може с успех да се строи комунизъм, трябва да се познават обективните закони на развитието на обществото, които обуславят неизбежността на прехода към комунизма, трябва да се ръководим от науката за строителството на комунизма. Познаването на тези закони дава ясен план на действия за Комунистическата партия и съветския народ.

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953, стр. 107 [Бълг. изд., стр. 131].

Познаването на законите на развитието на обществото е една от най-важните теоретически предпоставки за въздействие върху обективния свят, за изменение на материалните условия на живота на обществото и за използване на законите на развитието на обществото. Затова Комунистическата партия неуморно работи за повишаване съзнателността на целия съветски народ, защото без овладяване на науката за строителството на комунизма не може да бъде създаден нов свят, не може да се виждат ясно пътищата и средствата за такова строителство. Партията провежда огромна работа по пропагандирането сред масите на марксистко-ленинската теория, която въоръжава, мобилизира съветските хора за построяването на комунизма.

Партията и съветската държава правят всичко, за да могат идеите на творческия марксизъм да станат достояние на всеки съветски човек.

Колкото по-задълбочено е овладяването на марксистко-ленинската теория, колкото по-задълбочено са усвоени икономическите закони за развитието на обществото, толкова по-съзнателна и по-целеустремена става практическата дейност на трудещите се, толкова по-голяма инициатива проявяват те, толкова по-лесно се ориентират в конкретните условия на своята работа, толкова по-малко грешки извършват, толкова по-скоро намират пътищата за преодоляването на трудностите на растежа.

От историята на марксизма и на световното работническо движение е добре известно, че само познаването на законите на развитието на обществото далеч не е достатъчно за победата над капитализма и изграждането на комунизма. Историята се твори от народа, от трудещите се маси. Без революционното творчество на народа познаването на законите на развитието на обществото от бележитите личности само по себе си не ще доведе до изменение на обществения строй.

Решаваща роля в осъществяването на великите революционни преобразувания в някога изостанала Русия изигра внасянето от партията на идеите на научния социализъм в стихийното работническо движение. Възпитаната от Ленин Комунистическа партия съедини социализма с работническото движение в Русия. Благодарение дейността на Комунистическата партия изводите от обективните икономически закони на развитието на обществото станаха съзнателна цел не на единици, а на широките про-

летарски маси и вървящите след работническата класа трудещи се. Само след като овладяха масите, идеите на научния комунизъм се превърнаха в материална сила.

Пролетариатът, ръководен от своята Комунистическа партия, съзнателно използва законите на развитието на обществото и опирайки се при това върху граматното болшинство от обществото, представлява небивала в историята обществена сила, способна да осъществи световно-историческите преобразувания, да построи социализма и комунизма.

Не само в познаването и използването на икономическите закони, но и в познаването и използването законите на природата историческата дейност на пролетариата съставлява нова световноисторическа епоха.

Последните три столетия донесоха големи успехи в развитието на естествознанието и техниката. Тези успехи са свидетелство за нарастващото въздействие на човека върху природните процеси, следователно за възможностите за използването на законите на природата в интерес на обществото. развитието на производителните сили означава овладяване на стихийните сили на природата и, следователно, нарастване на господството на човека над природата. Обаче в антагонистичните общества освобождаването на човека от стихийните сили на природата става заедно с развитието на експлоатацията, с развитието на господството на стихийните сили на общественото развитие над хората. И това в условията на антагонистичното общество ограничава властта на човека над природата.

Експлоататорските класи в продължение на цялата история на класовото общество се стремят да монополизират за своите тясно-класови цели резултатите на научните изследвания в най-различните области на знанието. Те са заинтересовани да държат народните маси в състояние на мрак и невежество. Характерен израз на това бе широко разпространеното през периода на феодализма излагане на резултатите на науката на език, непонятен за широките народни маси, например на мъртвия латински език.

В условията на капиталистическия начин на производство науката се използва от капиталистите за получаване на максимални печалби, за засилване на експлоатацията на пролетариата. В условията на загниващия капитализъм стремежът към максимални печалби, към експлоатация и

поборване на трудещите се не само от своята страна, но и в целия свят води до милитаризиране на производството. Милитаризирането на производството, организирането на производство на средства за масово унищожаване на хора придава едностранчив характер на развитието на науката в капиталистическото общество, води до израждането на науката. В капиталистическите страни атомната физика, химията, микробиологията и другите естествени науки се превърнаха в оръдия за създаване на смъртоносни средства за атомна и бактериологична война. Не обуздаване, а развързване на разрушителните сили на природата, не развитие на производителните сили на обществото, а превръщането в изгоряла пустиня на грамадни територии -- ето в каква насока съвременният капитализъм използва познатите закони на природата. Съвременният капитализъм не е в състояние да използва откритията на науката в интерес на прогресивното развитие на обществото.

Това означава, че капиталистическият строй отдавна е отживял времето си, че той е огромна заплаха за цялото човечество, че трябва да отстъпи мястото на социалистическия начин на производство.

В условията на победилния социализъм историческото творчество на народа придобива невидан никога в миналото размах. В съветското общество липсват ония препятствия, които пречат за развитието на познавателната дейност на хората в капиталистическото общество, особено в периода на империализма.

Липсата на експлоататорски класи, враждебни на делото за развитието на истинската наука за природата и обществото, е огромно предимство на съветското социалистическо общество, осигурява простор за познаването на света и неговите обективни закономерности. В съветското общество науката служи на целия народ при усъвършенствуването на общественото производство и неотклонното повишаване на материалното благосъстояние на трудещите се.

Развитието на социалистическата промишленост и селското стопанство се извършва с цел за максимално задоволяване непрестанно растящите потребности на цялото общество. Бурното развитие на производителните сили изисква от съветската наука разкриването и активното из-

ползуване на обективните закони на природата в интерес на народа.

Невижданият размах на комунистическото строителство, грандиозните успехи в развитието на производителните сили в страната на строящия се комунизъм поставят пред съветската наука все нови и все по-значителни задачи, дават могъщ импулс на развитието на съветската наука.

Отчетният доклад на ЦК на КПСС пред XIX конгрес на Комунистическата партия с ярки данни илюстрира бурния растеж на науката в СССР във връзка с нейното нарастващо значение в живота на съветското общество. Докато в 1939 г. в СССР е имало 1,560 научно-изследователски институти, лаборатории и други научни учреждения, то в 1952 г. те бяха вече 2,900. Почти два пъти е пораснал броят на научните работници в страната.

Броят на учащите се във висшите учебни заведения, според данните, дадени на петата сесия на Върховния съвет на СССР, достига 1,527,000 души.

Тези цифри показват обема и революционния размах в постановката и разрешаването на проблемите на съветската наука. Съветските учени успешно работят над осъществяването на поставената от XIX конгрес на Комунистическата партия задача — да се заеме първо място в световната наука. Залог за тези успехи е съюзът на дейците на науката и работниците от производството, тяхното сътрудничество и взаимопомощ.

В хода на победоносното социалистическо строителство в СССР разцъфтя социалистическа по съдържание, национална по форма култура. В Съветския Съюз, в многонационалната социалистическа държава, е напълно осъществено програмното положение на комунизма за пълната свобода за развитието на националните езици, разработени са азбуки и е създадена писменост на онези народности, които бяха лишени от нея в условията на царизма и империализма. Най-широките трудещи се маси имат възможност да четат съчиненията на Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин, а също така произведенията на великите писатели и учени на своя роден език. Бурно се развива науката в съюзните и автономните съветски републики. Партията и правителството неотклонно се грижат за развитието на националните форми на културата на езика на народите на СССР.

Господстващите в страните на капитала идеализъм и метафизика са преграда за развитието на науките. В съветското общество господството на единствено научния ми­роглед на марксистката партия — диалектическият и историческият материализъм — е най-голям стимул за развитието на всички области на естествените и обществените науки. Марксисткият философски материализъм въоръ­жава идейно всички клонове на научното знание, вдъхва у учените увереност във възможността за безграничното познаване на природата и на обективните закони на нейното развитие.

Прогресивната съветска наука има това важно предимство пред науката в буржоазните страни, че тя се развива на базата на ми­рогледа на марксистко-ленинската партия, на основата на диалектико-материалистическата теория на познанието. Влиянието на научния ми­роглед се проявява в смелите стремежи на съветските учени, които се ръководят от положението, че в света няма непозна­еми неща. То се проявява в съзнателния избор от учените на проблеми, способстващи за по-нататъшното развитие на народното стопанство, имащи значение за разреша­ването на практическите задачи за построяването на комунизма. Силата на научния ми­роглед се проявява в непримиримата борба против идеализма и метафизиката, в разобличаването на остатъците от влиянието на буржоазната идеология, които се срещат в трудовете на отделни дейци на науката.

Марксистко-ленинският ми­роглед изисква от дейците на науката неуморни стремежи, висока възискателност и критично отношение към получените резултати, постоянен стремеж към задълбочаване на знанията. Критиката и самокритиката в научната работа е движеща сила в развитието на съветската наука. Борбата на мнения, свободната критика, научните дискусии са закон за развитието на науката.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Марксисткият философски материализъм учи, че светът и неговите закономерности са познаваеми. Няма непознаваеми неща. Има неща, непознати още, които ще бъдат познати от силите на науката и практиката. Решава-

що доказателство за познаваемостта на света е практиката, преди всичко общественно-производствената дейност на хората.

Процесът на познанието върви от живото съзерцание към абстрактното мислене, а от него — към практиката. Практиката е основа на познанието на обективния свят и критерий на истината. Единството на практическата дейност, сетивното възприемане и абстрактното мислене обуславя безграничните възможности на познанието за природата и обществото.

Истината е достоверно, проверено от практиката знание, правилно отражение в съзнанието на човека на обективната реалност, съществуваща във и независимо от съзнанието. Научните положения, проверени от практиката, са обективни истини, тъй като в нашите усещания и понятия има съдържание, което не зависи нито от човека, нито от човечеството.

Съзнанието на човека отразява природата във всеки даден момент не веднага, не абсолютно. Нашето познание е безкраен процес на все по-дълбоко отражение в съзнанието на хората на безкрайно развиващата се природа. Човешкото мислене, учи марксизмът, по своята същност е способно да дава и ни дава абсолютна истина, която се образува от сумата на относителните истини.

Положението на марксистко-ленинската философия за познаваемостта на света има огромно значение за откриване законите на развитието на обществото, за познаване на икономическите закони на социализма и тяхното използване от КПСС в борбата за комунизъм.

Единството на теорията и практиката е пътеводна звезда на партията на пролетариата.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Марксистката философия — диалектическият материализъм — създадена преди повече от 100 години от великите вождове и учители на работническата класа — Маркс и Енгелс, развита по-нататък от основателя и вожда на Комунистическата партия на Съветския Съюз В. И. Ленин, а след това от И. В. Сталин и останалите ученици и продължители на делото на В. И. Ленин, е мироглед на Комунистическата партия.

Марксистката диалектика и марксисткият философски материализъм е обобщение и израз на коренните интереси и исторически задачи на работническата класа, висше постижение на прогресивното развитие на науката и на философската мисъл. Учението на диалектиическия материализъм за взаимната връзка и развитие на явленията на основата на борбата на противоположностите, за материалното единство на света, първичността на материята и познаваемостта на обективните закони на нейното развитие теоретически въоръжава комунистическите и работническите партии от всички страни на света в тяхната борба за победата на новото над старото, на прогресивното над реакционното. То посочва пътищата на практическото използване на обективните закони на общественото развитие, вселява в сърцата на напредничавите хора от всички страни твърда вяра в победата и правотата на тяхното дело в борбата за мир, демокрация и социализъм.

Силата и верността на всяка теория, в това число и на всяка философска теория, се проверява от живота, от действителното историческо развитие, от класовата борба.

Повече от столетното съществуване и развитие на марксистката философия е всестранно потвърждение на нейната истинност. Опитът на общественото развитие, данните на науката, умножаващи се с всяко ново откритие, неоспоримо свидетелствуват, че диалектическият материализъм е единствено научната и единствено революционна философия, способна да служи на делото на по-нататъшния прогрес на науката, на делото на революционната борба на пролетариата за унищожаване на стария, капиталистически и за изграждането на новия, комунистически свят.

Фактът, че комунистическите партии във всички страни с успех възглавяват освободителната борба на трудещите се, ръководейки се от диалектическият материализъм, че многобройните отрасли на естествознанието, в които са намерили дълбоко приложение положенията на марксистката диалектика, са постигнали забележителни научни резултати, този факт свидетелствува за всеобщата значимост на законите на марксистката диалектика и на основните положения на марксисткия философски материализъм.

Марксизмът-ленинизмът е богата, многостранна, цялостна наука, излята, както казва В. И. Ленин, от един къс стомана. Тази наука включва в себе си диалектическият и историческият материализъм, марксистката политическа икономия и научния комунизъм. Като цяло великото марксистко-ленинско учение, образувано от тези три, неразривно свързани помежду си части, е наука за законите на развитието на природата и обществото, наука за революцията на угнетените и експлоатирани маси, наука за победата на социализма във всички страни, наука за изграждането на комунистическото общество.

Диалектическият материализъм е теоретическа основа на цялата марксистка наука, теоретическо обосноваване на историческите задачи, стоящи пред световното работническо движение. Диалектическият материализъм е непримиримо враждебен на всички прояви на икономическо, политическо и идеологическо потисничество на трудещите се; този мироглед изисква последователна, принципна борба за осъществяване на целите на Комунистическата партия и работническата класа, непримиримост към всякакъв род враждебни на марксизма възгледи и извращения на марксистката теория. В това се изразява партийността на марксисткия мироглед.

Диалектическият материализъм като теоретическа основа на научния комунизъм и на цялата практическа дейност на Комунистическата партия и трудещите се маси в изграждането на новия, комунистически свят има важно значение за изработването на стратегията и тактиката на Комунистическата партия. Комунистическата партия, опирайки се на познаването на обективните закони на общественото развитие, изучава и анализира миналото, открива закономерностите на процесите, които стават в съвременното общество и ясно предвижда бъдещето. Обществените събития, колкото и неочаквани, сложни и противоречиви да са те, не изненадват Комунистическата партия неподготвена именно защото нейната външна и вътрешна политика, нейната стратегия и тактика се градят върху теоретическите положения на диалектиическия и историческия материализъм. Революционната теория позволява, абстрахирайки се от всичко повърхностно, второстепенно, наносно, случайно, да се вниква в най-сложните, дълбинни процеси на обществения живот и на тази почва да се строи политика, отговаряща на коренните интереси на народните маси.

Именно защото диалектическият материализъм дава знания за най-общите закони на развитието на природата, обществото и мисленето, защото неговите положения служат като трайна основа за практическата дейност на изграждането на социализма и комунизма, защото от тези положения с успех се ползува Комунистическата партия, която ръководи съветския народ — диалектическият и историческият материализъм е теоретическият фундамент на комунизма.

Опирайки се на положението на марксистката философия Комунистическата партия, нейните вождове и ръководители още дълго преди Великата Октомврийска социалистическа революция разкриха обективните закономерности на противоречивото развитие на капиталистическа Русия и на световния капитализъм като цяло през периода на империализма и на тази основа изработиха стратегията и тактиката на борбата за победата на социалистическата революция. Историята показва, че теоретическите положения и политическата линия на Комунистическата партия се оказаха изцяло верни, потвърдени от живота — социалистическата революция в Русия победи.

Комунистическата партия на Съветския Съюз, нейните вождове и ръководители, опирайки се на теоретическите положения на марксистката философия, изработиха стратегическата линия на партията и нейната политика за целия период на прехода от капитализма към социализма, политиката, която има за цел ликвидирането на капиталистическите сили и елементи в Русия и победата на социалистическия строй. Последвалото обществено развитие напълно потвърди правилността на установките на Комунистическата партия. Социализмът бе построен в нашата страна; капитализмът — ликвидиран. Това показва могъществото и силата на марксистко-ленинската теория и нейната философска основа — диалектическият и историческият материализъм.

След като строи социализма, Комунистическата партия, съветският народ разгърнаха борбата за по-нататъшното придвижване на съветското общество към комунизма. Историята не е дала нито образци, нито примери на такова строителство. КПСС, нейните вождове и ръководители изработиха стратегическата линия на Комунистическата партия за този нов исторически период на развитие. Съветският народ, като преодоля всички препятствия и трудности, след като разгроми враговете във Великата Отечествена война, уверено върви по този път — по пътя на изграждането на комунизма в СССР.

Постиганията на Съветския Съюз в развитието на народното стопанство, могъщият разцвет на културата и науката в страната са ново забележително свидетелство за величието и силата на марксистко-ленинската теория, от която се ръководи партията при изграждането на комунизма.

Така цялата история на развитието на обществото през ХХ столетие потвърди истинността на марксисткото философско учение — диалектическият и историческият материализъм, показва правилността на политиката на Комунистическата партия, която се основава върху теоретическите положения на марксистко-ленинската философска наука.

Всяка наука има свои методи и пътища на научно изследване, но само диалектическият материализъм дава всеобщ метод, ръководейки се от който, науката успява да извърши забележителни успехи, да получи вярна ориентация.

Диалектическият материализъм е оръдие на научното изследване за естествоизпитателите; този мироглед ги въоръжава с дълбоко разбиране на перспективите на развитието на науката за природата, посочва единствено верния път за разрешаване на новите проблеми, теоретически обосновава най-плодотворните, чужди на закостенелостта и рутината насоки и методи на научно изследване. Явявайки се теоретическа основа на напредничавото естествознание, диалектическият материализъм предпазва естествоизпитателите от заблудите, пораждани от влиянието на буржоазната идеология, помага да се избягнат идеалистическите и метафизически извращения на данните на науката, способствува за правилното им тълкуване.

Диалектическият материализъм има изключително значение за напредничавото изкуство, за борбата против упадъчното, против разлагащото се, формалистическо изкуство на реакционната буржоазия, за борбата за реализъм в изкуството, за правдивото изобразяване на живота и тенденциите на неговото развитие. Правдивото, реалистично изкуство винаги е било, е и ще бъде една от най-важните форми на познаването на действителността. Въоръжавайки художниците с научен мироглед, диалектическият материализъм им дава ръководната нишка за разбиране смисъла на събитията, за тяхното дълбоко, правдиво изобразяване в художествени образи.

Диалектическият материализъм има огромно значение за по-нататъшното разширяване и задълбочаване на научно-атеистическата пропаганда сред масите, за окончателното изтласкване на остатъците на религиозния мироглед от съзнанието на трудещите се, за възпитаването на масите в духа на научния, комунистически мироглед.

Диалектическият материализъм е творческа наука, която не стои на едно място, а непрекъснато се развива, всмуква в себе си новия исторически опит както из областта на обществения живот, така и из областта на естествознанието.

Това се обяснява с класовата природа и обществената роля на марксистката философия. Работническата класа не само е гробарят на капитализма, но и създателят на новия, комунистически строй. Цялата ѝ борба, всичките ѝ жизнени интереси са устремени към бъдещето. От тази революционна, преобразуваща роля на работническата класа в историята на човечеството именно произтичат при

последна сметка коренните особености на нейния ми­ро­глед; революционна целеустременост, творчески характер, враждебност към догматизма, зубрачеството, схоласти­ката. Живото революционно дело, извършвано от Кому­нистическата партия, изисква също такъв жив, растящ, революционен ми­ро­глед. Именно такъв ми­ро­глед е диалек­тическият материализъм.

Оттука следва, че изучаването на диалектическия мате­риализъм съвсем не означава да се запомнят отделни по­ложения, цитати или формули. Няма нищо по-погрешно от такъв възглед за задачата на изучаването на диалек­тическия материализъм. Да изучим марксистката филосо­фия — значи да усвоим задълбочено нейното революционно съдържание, да умеем в новата обстановка да под­хождаме по-новому към въпросите на практическата ре­волюционна работа, да умеем да прилагаме теоретически­те положения на диалектическия материализъм към прак­тическата дейност, да се ръководим от тях в своята работа.

Диалектическият и историческият материализъм е гос­подстващ ми­ро­глед в съветското общество. Все по-го­леми маси трудещи се съзнателно се ползват в своята практическа работа от положенията и изводите на марк­систко-ленинската философска наука.

Опитът от социалистическото строителство, опитът от развитието на науката в СССР все­странно потвърди­ха верността на положенията на марксистко-ленинската фи­лософия. Този опит показва също така, че онези области на знанието, където творчески се прилагат положенията на марксистко-ленинската философска наука, постигат огромни успехи в теорията и оказват голяма практическа помощ на социалистическото строителство.

Две ясно определили се перспективи се откриват пред двата коренно противоположни ми­ро­гледа — диалек­тическият и историческият материализъм като ми­ро­глед на работническата класа и комунистическите работнически партии, от една страна, и всички съвременни разновидно­сти на идеализма и метафизиката като ми­ро­глед на им­периалистическата буржоазия — от друга. Заедно с разви­тието на световното работническо и революционно движе­ние, а още повече в резултат на установяването на дикта­турата на пролетариата във все по-голям брой страни, ще се разпространява все по-широко марксисткото философ­ско учение — диалектическият и историческият матери­

лизъм, обхващайки със своето влияние нови и нови стотици милиони хора от различни страни и народи. Заедно с това сферата на влиянието на идеалистическата и метафизическата буржоазна философия върху умовете на хората, върху трудещите се маси, върху интелигенцията ще се стеснява. Световната победа на комунизма ще доведе до окончателното изчезване на всички видове буржоазен мироглед.

Комунистическото общество, което ще победи в края на краищата във всички страни — в своето непрекъснато възходящо развитие винаги ще се ръководи от творческото, развиващо се марксистко-ленинско философско учение.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
ОТ ФИЛОСОФСКИЯ ИНСТИТУТ ПРИ АКАДЕМИЯТА НА НАУКИТЕ НА СССР	4
ГЛАВА ПЪРВА. ДИАЛЕКТИЧЕСКИЯТ МАТЕРИАЛИЗЪМ — МИРОГЛЕД НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ	5
1. Диалектическият материализъм — единствено научен, революционен ми­роглед	5
2. Партийността на диалектическият материализъм	29
Кратки изводи	38
ГЛАВА ВТОРА. МАРКСИСТКИЯТ ДИАЛЕКТИЧЕСКИ МЕТОД — ЕДИНСТВЕНО НАУЧЕН МЕТОД ЗА ПОЗНАВАНЕТО И РЕВОЛЮЦИОННОТО ПРЕОБРАЗУВАНЕ НА СВЕТА	40
1. Основните исторически форми на домарксистката диалектика	42
2. Марксисткият диалектически метод — висша, качествено нова форма на диалектиката	53
3. Материалистическата диалектика — теория на познанието и логика на марксизма-ленинизма	62
Кратки изводи	67
ГЛАВА ТРЕТА. ВСЕОБИЩАТА ВРЪЗКА И ВЗАИМНАТА ОБУСЛОВЕНОСТ НА ПРЕДМЕТИТЕ И ЯВЛЕНИЯТА В ПРИРОДАТА И ОБЩЕСТВОТО	68
1. Коренната противоположност между диалектиката и метафизиката в разбирането на природата като единно цяло	68
2. Взаимозависимостта и взаимната обусловеност на явленията — всеобщ закон на природата и обществото	71

3. Причинната зависимост между явленията	79
4. Закономерност. Необходимост и случайност	93
5. Особеностите на връзките между явленията в социалистическото общество	106
6. Значението на марксисткото положение за всеобщата връзка и взаимната обусловеност на явленията за практическата дейност на Комунистическата партия	109
Кратки изводи	117

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ДВИЖЕНИЕТО И РАЗВИТИЕТО В ПРИРОДАТА И ОБЩЕСТВОТО 118

1. Противоположността между диалектиката и метафизиката в разбирането на развитието	118
2. Движението и развитието — всеобщ закон на природата и обществото	122
3. Развитието като отмиране на старото и възникване на новото	139
4. Непреодолимостта на новото, на прогресивното	142
5. Непреодолимостта на новото и превръщането на възможността в действителност в социалистическото общество	150
6. Значението на марксисткото положение за движението и развитието за практическата дейност на Комунистическата партия	154
Кратки изводи	158

ГЛАВА ПЕТА. РАЗВИТИЕТО КАТО ПРЕМИНАВАНЕ НА КОЛИЧЕСТВЕНИТЕ ИЗМЕНЕНИЯ В КОРЕННИ КАЧЕСТВЕНИ . . . 159

1. Коренната противоположност между диалектиката и метафизиката в разбирането на характера на развитието	159
2. Преминаването на количествените изменения в коренни, качествени — всеобщ закон на развитието	163
3. Скокообразният характер на преминаването на количествените изменения в коренни, качествени	175
4. Особеностите на преминаването от старото качество към ново качество в условията на социалистическото общество	184
5. Постъпателният характер на процеса на развитието	187
6. Значението на марксисткото положение за развитието като преминаване на количествените изменения в качествени за практическата дейност на Комунистическата партия	193
Кратки изводи	203

ГЛАВА ШЕСТА. РАЗВИТИЕТО КАТО БОРБА НА ПРОТИВОПОЛОЖНОСТИТЕ 204

1. Коренната противоположност между марксисткия диалектически метод и метафизиката по въпроса за източника и вътрешното съдържание на процеса на развитието 204
2. Всеобщият характер на закона за развитието като борба на противоположностите 208
3. Вътрешните и външните противоречия 221
4. Антагонистичните и неантагонистичните противоречия 225
5. Характерът на противоречията в развитието на съветското общество 231
6. Диалектика на формата и съдържанието 241
7. Значението на марксисткото положение за развитието чрез борба на противоположностите за практическата дейност на Комунистическата партия 245
- Кратки изводи 251

ГЛАВА СЕДМА. МАРКСИСТКИЯТ ФИЛОСОФСКИ МАТЕРИАЛИЗЪМ — ЕДИНСТЪЕНО НАУЧНО ОБЯСНЕНИЕ НА ОБЕКТИВНАТА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ 254

1. Основните исторически форми на домарксисткия материализъм 258
2. Марксисткият философски материализъм — висша форма на материализма 281
- Кратки изводи 287

ГЛАВА ОСМА. МАТЕРИАЛНОСТТА НА СВЕТА И ОБЕКТИВНОСТТА НА ЗАКОНОМЕРНОСТИТЕ НА РАЗВИТИЕТО НА МАТЕРИЯТА 289

1. Коренната противоположност между материализма и идеализма по въпроса за единството на света 289
2. Марксистко-ленинското разбиране на материята 296
3. Неразривността на материята и движението 309
4. Пространството и времето — форми на съществуването на материята 317
5. Обективността на закономерностите на развитието на движещата се материя 328

6. Значението на марксисткото положение за материалността на света за практическата дейност на Комунистическата партия	331
Кратки изводи	340
ГЛАВА ДЕВЕТА. ПЪРВИЧНОСТТА НА МАТЕРИЯТА И ВТОРИЧНОСТТА НА СЪЗНАНИЕТО	
1. Коренната противоположност между материализма и идеализма при разрешаването на основния въпрос на философията	342
2. Материята — източник на усещанията	353
3. Мозъкът — орган на мисленето, мисълта — функция на мозъка	367
4. Мисленето и езикът — продукти на общественото развитие	375
5. Положението за първичността на материята и вторичността на съзнанието, приложено към обществото	384
6. Значението на марксисткото положение за първичността на материята и вторичността на съзнанието за практическата дейност на Комунистическата партия	387
Кратки изводи	395
ГЛАВА ДЕСЕТА. ПОЗНАВАЕМОСТТА НА СВЕТА И НА НЕГОВИТЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ	
1. Коренната противоположност между материализма и идеализма по въпроса за познаваемостта на света	397
2. Същност и явление	403
3. Ролята на усещанията, на абстрактното мислене и на езика в познаването на света	406
4. Практиката — критерий на истината	417
5. Обективна, абсолютна и относителна истина	426
6. Значението на марксисткото положение за познаваемостта на света за практическата дейност на Комунистическата партия	440
Кратки изводи	446
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	448

Редактор: *Димитър Попиванов*

Худож. ред.: Борис Ангелушев, Мияка Пейкова

Техн. редактор: Стефан Христов

Коректор: Елисавета Алексиева

Корица: Тотю Данов

* * *

Дадена за печат на 5. VIII. 1954

Тираж: 20,000

Формат: $\frac{1}{16}$ $\frac{24}{100}$

Печатни коли 28 $\frac{3}{4}$. Авторски коли 43·56 Издателски коли 22·22

* * *

Държавен полиграфичен комбинат „Дим. Благоев“

С о ф и я

№ 1825

1 9 5 4